

Doktori (Ph. D.) értekezés

**PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK A BÉCSI
UDVARHOZ A 19. SZÁZAD ELEJÉN.
AZ EGRI JELENTÉSEK ELEMZÉSÉVEL**

Írta

Galán-Fazekas Ibolya

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program**

**Témavezetők:
Dr. habil. Forgó András PhD
Dr. habil. Tusor Péter DSC**

Pécs, 2024

Doctoral (Ph. D) dissertation
Written by Ibolya Galán-Fazekas

Supervisors: András Forgó, Péter Tusor

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ.....	6
I. BEVEZETÉS	8
II. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE, CÉLJAI	10
III. A JOZEFINIZMUS VS. POSZTJOZEFINIZMUS	12
1. ELŐJÁRÓBAN	12
2. A JOZEFINIZMUS HISTORIOGRÁFIÁJA.....	13
3. A TERMINUSRÓL: JOZEFINIZMUS VAGY POSZTJOZEFINIZMUS	38
4. A „POSZTJOZEFINIZMUS” HISTORIOGRÁFIÁJA	47
5. ÖSSZEGZÉS	55
IV. A FORRÁSCSOPORT BEMUTATÁSA. A MAGYAR PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK I. FERENC CSÁSZÁRNAK	57
1. BEVEZETÉS	57
2. A KOR EGYHÁZTÖRTÉNETE	58
3. A CANONICA VISITATIÓK MINT A PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK FORRÁSAI.....	79
4. EGY HASONLÓ FORRÁSCSOPORT: AZ AD LIMINA JELENTÉSEK.....	83
5. I. FERENCNEK ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSEKHEZ KAPCSOLÓDÓ EDDIGI KUTATÁSOK – HISTORIOGRÁFIAI KITEKINTÉS	90
6. A MAGYAR EGYHÁZMEGYÉKBŐL ÉRKEZETT PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK ÁTTEKINTÉSE, MŰFAJ SAJÁTOSSÁGAIK	92
7. A VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK ÜGYMENETÉRŐL ÉS A KABINETI IRODA JELENTŐSÉGE	102
8. ÖSSZEGZÉS	108
V. AZ EGRI EGYHÁZMEGYÉRŐL SZÓLÓ VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK	109
1. AZ EGRI EGYHÁZMEGYE.....	109
a) Történeti áttekintés.....	109

b)	Problémafelvetés	112
2.	FISCHER ISTVÁN ÉRSEK 1811-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE	115
a)	A templomok és parókiák állapotáról	116
b)	A papságról és az iskolamesterekről	118
c)	A nép normáiról	119
d)	A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója.....	121
3.	PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1828-BAN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE	123
a)	A vizitáció menetéről és a plébániákról	125
b)	A településekről és a felekezeti arányokról.....	127
c)	A plébánosokról	130
d)	A templomok és iskolák állapotáról.....	135
e)	A vizitációs jelentés záró sorairól	137
f)	A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója.....	138
4.	PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1829-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE.....	140
a)	A vizitáció menetéről és kihívásairól	140
b)	A templomok állapotáról és Pyrker érsek eljárásáról.....	145
c)	A plébániákról és felekezeti arányokról.....	149
d)	A parókiákról.....	154
e)	Az iskolákról és az oktatásról.....	155
f)	A plébánosokról	161
g)	A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója.....	164
5.	PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1831-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE.....	164
a)	A plébániákról és a felekezeti arányokról	166
b)	A templomok, iskolák, parókiák állapotáról	168
c)	A plébánosokról	169
d)	A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója.....	173
6.	ÖSSZEGZÉS	174

VI. ÖSSZEGZÉS.....	177
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK ÉS BIBLIOGRÁFIA	182
1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	182
2. KIADOTT FORRÁSOK	183
3. SZAKIRODALOM.....	185
MELLÉKLETEK	205

ELŐSZÓ

A 19. századi egyháztörténet nem tartozik a legkutatottabb területek közé. Talán mert két igen érdekfeszítő és változást hozó időszak, II. József és a reformkor között ez látszólag átlátható, kevés változást hozó kor. A historiográfiai áttekintésből jól látszik, hogy mivel mélyrehatóan nem foglalkoztak vele, tudásunk mai napig felszínes I. Ferenc időszakával kapcsolatban, és nem mentes a sztereotipikus gondolkodástól. Mivel átmenetként tekintenek rá, gyakran az előző, azaz II. József viszonylatában fogalmazódnak meg állítások vagy későbbről, a reformkorból és 1848–49-ből visszatekintve ítélik meg a kort. Így a következő fogalmak ismétlődnek a történettudomány újabb felülvizsgálata nélkül a korról kapcsolatban: kabineti abszolutizmus, rendőrállam, besúgórendszer, jozefinizmus stb. Ezeknek a fogalmaknak új tartalommal való megtöltéses, esetleg kiegészítése, felülvizsgálata aktuális lenne, hiszen a jegyek körvonalazódására is, mint minden más állításra is rányomta a bélyegét a historikus saját kora. Így könnyen felnagyulhattak vagy eltörpülhettek egyes témák és jegyek Ferenc korával kapcsolatban. Például a ferenci éra besúgórendszerének és hatáskörének hangsúlyozása nyilvánvaló ok a Kádár-kort is átható ügynökhálózat, amely a korabeli historikusokat befolyásolhatta. Vagy a kabineti kormányzás negatív megítélése, amely a modern államvezetés bevett gyakorlata. Az ország vezetője nem értvén mindenhez, tanácsosokkal, szakemberekkel veszi körbe magát.

Kutatásaim során szembesültem, hogy eredményeim nem teljesen illenek bele az eddig kialakult képbe, árnyalják a korról eddig gondoltakat.

Forrásaim, a magyar püspökök vizitációs jelentései a bécsi udvarhoz 1804–1835 közt a Haus- Hof- und Staatsarchivban találhatóak. A disszertációm írása során nyilvánvalóvá vált, hogy a nagy terjedelmű forrásanyagból ki kell választanom néhányat, amelyeket a vizsgálódásaim tárgyává teszek. Ekkor úgy határoztam, mérlegelve egy disszertáció formai és tartalmi kereteit, hogy az egri vizitációs jelentéseket választom ki terjedelmük és mennyiségük okán. Így a historiográfiai áttekintés után számba veszem és jellemzem a magyar püspökök vizitációs jelentéseit, majd az egri egyházmegyéből küldött négy jelentést elemzem és mutatom be, amelyeket 1811-ben, 1828-ban, 1829-ben és 1831-ben Fischer István és Pyrker László írt. Ennélfogva forrásaim, meglátásom szerint, két területhez tudnak új információkkal szolgálni,

egyrészt I. Ferenc korabeli egyháztörténethez és az egri egyházmegye 19. század eleji állapotához.

A nagyterjedelműnek számító egri vizitációs jelentések részletes elemzése után további kutatások alkalmával a jelentések ügymenetét tártam fel, amelyet egy külön fejezetben tárgyalok. A HHStA-ban végzett kutatások mellett érdekelt, hogy az Egri Érseki Levéltárban van-e nyoma a jelentéseknek illetve az azokra adott válaszoknak. Mivel 1805-től megváltozott a Protocollum-kötetek rendszere: míg korábban bemásolták oda az iratokat, addig 1804-től csak iktatókönyvekként funkcionáltak, így a jelentések kapcsán két bejegyzés kivételével¹ még nem sikerült megtalálni a továbbiakat, illetve a konk iratokat sem, annak ellenére, hogy több tárgycsoportban is megpróbáltunk utánanézni. Így a téma e téren még rejt felfedeznivalókat.

*

Köszönetet szeretnék nyilvánítani Forgó Andrásnak, aki még 2009-ben támogatott abban, hogy egy mainzi ösztöndíj keretében egyháztörténeti irányú témát válasszak, majd a jól sikerült szakdolgozatom után, amelynek rövidített változatát az Egyháztörténeti Szemlében publikáltam,² arra bátorított, hogy próbáljam meg a Történettudományi Doktori Iskola elvégzését. Hálás vagyok neki támogatásáért, amellyel ennek a disszertációnak a megszületését segítette. Köszönettel tartozom Tusor Péternek, aki szintén felkarolt, és akinek közbenjárására a vizsgált forrásokhoz jutottam, továbbá Fischer István egri érsek jelentésének fordításában segített. Fazekas Istvánnak és Oross Andrásnak, akik mindig készek voltak tudásukat, szakmai segítségüket megosztani velem, beleértve a bécsi dokumentumok lemásolását is. E különleges forrásanyag Fazekas István előzetes feltáró munkája eredményeként keltette fel érdeklődésemet. Köszönetemet fejezem ki Urbán Mártának, aki az Egri Egyházmegyei Levéltárban az engem érdeklő iratok felkutatásában segített. Továbbá szeretném kifejezni hálámat Poór Jánosnak, aki átolvasta a dolgozatomat, és a szakmai kommentárjai mellett az aprólékos korrektúrázást is elvégezte a szövegen. Nem kisebb hálával tartozom családomnak, édesanyámnak és férjemnek, akik támogattak abban, hogy be tudjam fejezni munkámat, és mentesítettek egyéb családi kötelességeim alól.

---

¹ Egri Érseki Levéltár, Protocollum dioecesanum 1829, 3677 raktári szám, 381. bejegyzés és Protocollum dioecesanum 1831, 3680 raktári szám, 1107. bejegyzés

² FAZEKAS IBOLYA, *Friedrich Wilhelm Emmanuel von Ketteler politikai és egyházpolitikai nézetei és tevékenysége az I. Vatikáni Zsinat és a Kulturkampf ideje alatt*, *Egyháztörténeti Szemle* 13 (2012) 3, 50–74.

I. BEVEZETÉS

A 18. századtól kezdve egyre több világi feladat hárult az egyházra. A korábban megszokott egyházkép egyre civilebb képet mutatott.³ Az egyház funkciói nemcsak az evangelizáció és a lelki gondozás voltak csupán, hanem – részben a világi hatalom, részben belső egyházi elvárások miatt is – a társadalom felvilágosításában, a racionális gondolkodás elterjesztésében is szerepet kellett vállalnia az alsópapságnak. Emiatt az egyház eddigi *normakommunikációja* megváltozott, és egyre jelentősebb lett a pragmatikus szemlélet.⁴ Az ezzel együttjáró profanizációt és az egyház szerepvállalásának változását az egyháztörténet-írás krízisként értékeli,⁵ és a korszakot az egyházi befolyás háttérbe szorulásának kezdetével is azonosítja. A korszakunkra vonatkozó egyetlen, részletes magyar egyháztörténetíró, Meszlényi Antal is ezzel a szemlélettel értékeli a 19. századelő magyar egyháztörténeti korszakot.⁶ A források, amelyekkel foglalkozom, az udvarnak írt vizitációs jelentések. A magyar püspök 1804 és 1848 között írták, de a disszertációmban csak I. Ferencnek írt vizitációs jelentéseket vettem számba.⁷ Ugyanakkor a Meszlényi-féle értelmezést e források és egyéb kortárs történettudományi eredmények miatt is elavultnak vélem. Sok szempontból bizony krízis az egyház számára a felvilágosodással együtt járó hatások összessége, de a Meszlényi-adta magyarázatok elfogultak, önfelmentők, és nem veszik számításba az egyházon belül is jelentkező reformelképzeléseket.

Mária Teréziával és II. Józseffel kezdődő korszaknak egyenes folytatása a vizitációs jelentések ideje, I. Ferenc kora, amelyet néha jozefinizmusként, néha pedig posztjozefinizmusként említenek az egyháztörténeti munkák. A korelnevezésben jelentkező bizonytalanság háttérben a korhoz kapcsolódó historiográfiai hiányosságok húzódnak meg. Nem csak történettudományi diszkurzus, de alap kutatások is hiányoznak erről az időszakról. A 18. századi uralkodók által véghez vitt szerkezeti változások, amelyek az egyházat érintették, I. Ferenc korára részben stabilizálódtak, részben módosultak. A terézianizmushoz és a

---

³ HELMUT REINALTER, *Einleitung. Der Josephinismus als Variante des aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*, Josephinismus als aufgeklärter Absolutismus, hg. Helmut Reinalter, Wien 2008, 13.

⁴ GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 74–75.

⁵ FORGÓ ANDRÁS–GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. Kihívások és válaszok*, 2018, <http://real.mtak.hu/99314/1/pontes.pdf> (Utolsó letöltés, 2022. 09. 06.) 115.

⁶ MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1934.

jozefinizmushoz kapcsolódó ismeretek fényében hoztak ítéletet a korról, és a felvilágosodás időszakára vetített egyházellenes képet vetítették a 19. század elejére is.

Disszertációm a jozefinizmus historiográfiájával kezdődik, majd a Ferenc-korival, folytatódik. Mindezt egyháztörténeti – de nem teológiai, hanem bölcsészettudományi – nézőpontból tárgyalom. A továbbiakban a vizitációs jelentésekkel foglalkozom. Áttekintem a magyar egyházmegyékből küldött jelentéseket, bemutatom a kikutatott ügymenetet, a jelentések műfaji sajátosságait. Végül az egri egyházmegyéből küldött vizitációs jelentések következnek.

II. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE, CÉLJAI

Mivel magyar kutatóként tudtommal elsőként vizsgálom a püspöki vizitációs jelentéseket, ezért fontosnak tartottam, hogy a forrásanyag műfaji és mennyiségi kereteit számba vegyem és megvizsgáljam. Ezt követően a kiválasztott egri egyházmegyei vizitációs jelentéseket fordítottam, összegeztem, táblázatokba helyeztem a kigyűjtött adatokat, azokat analizáltam, hogy általuk az egri egyházmegye 19. század eleji közállapotairól információt nyerjek. Főleg a Pyrker László jelentései, amelyek a canonica visitatiók mintájára íródtak, szolgáltatnak sok konkrét adatot számomra. Ezek táblázatos összesítései után kezdtem meg a kiértékelést, a kortárs szakirodalom szempontjai szerinti elemzést, és fogalmaztam meg összehasonlító megállapításokat.

Miközben a jelentések sok adatot közölnek a lakosságról, épületekről, egyházi és világi előjárókról, mégis a forráselemzés során számításba kellettennem, hogy a Magyar Királyság egyházi hierarchiájának éléről írták a Habsburg Birodalom császáranak, a magyar királynak, I. Ferencnek, aki 1804-ben rendeletben írta elő a püspököknek, hogy jelentést kell írniuk egyházmegyéjükről.⁸ A jelentésírás tehát főpásztori kötelességgé vált uralkodói utasításra. Könnyen adódhatna az egyházat ellenőrizni szándékozó kormányzati stílust igazoló kép, hisz Ferenc időszakára jellemző a társadalmat ellenőrizni kívánó mechanizmus: az 1812-es országgyűlés berekesztése után rendeletet adott ki, hogy állítsák fel a titkosrendőrséget.⁹ Ennélfogva fel kellett tennem a kérdést, hogy a jelentésírás kötelezettsége mennyiben igazolja az eddigi értelmezést, a megfigyelést és az ellenőrzést célzó, az egyházra, mint potenciális ellenfélre tekintő hatalmi képet, amelyet Meszlényi Antal és az osztrák egyháztörténészek tartottak erről a korról.

A püspöki vizitációs jelentések primér módon gazdag adatokat közölnek az egyházmegyéék Ferenc korabeli állapotáról. Feldolgozásuk ebből a szempontból hasonló lehetőségekkel kecsegtet, mint az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Ugyanakkor mivel ezek nem csupán jegyzőkönyvek, céljuk nem csak állapotfelmérés, adatok rögzítése, hanem lényegüket tekintve főpásztori beszámolók a birodalom uralkodójának, így a császárral

---

⁸ ERIKA WEINZIERL-FISCHER, *Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 6 (1953) 240-311, 240.

⁹ SOÓS ISTVÁN, *A Habsburg kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*, *Történelmi Szemle* 1 (2007) 91-118, 98.

megosztott adatok és feljegyzett narratív részek mögött meghúzódik tudatosan vagy tudattalanul a jelentésíró intenciója is. Az állapotfelmérésen túl tehát egy-egy vizitációs jelentés általánosságban árulkodhat az egyház–állam viszonyáról.

Mindezt számba véve alapvetően kíváncsi voltam arra is, hogy mi volt az uralkodó valós szándéka ezzel a rendelettel.

III. A JOZEFINIZMUS VS. POSZTJOZEFINIZMUS

1. ELÖLJÁRÓBAN

Derek Beales cambridge-i professzor állapítja meg, hogy a „jozefinizmus” kifejezést először Metternich használta, kizárólag a császár egyházpolitikájára vonatkoztatva, még hozzá pejoratív értelemben.¹⁰ A jozefinizmus jelentése azóta megváltozott, voltak és vannak, akik bővebb, kitágított értelemben használják, és az eredeti értelemben használt pejoratív jelentésárnyalata szinte eltűnt, miközben a „klasszikus” jelentése is használatban van még. Ennek is megvan a története. Annak vizsgálata, hogy hogyan változott e fogalom tartalma, milyen hangsúlyokat kapott, mik a szellemi gyökerei és hogyan változott a megítélése hozzásegítenek ahhoz, hogy könnyebben eligazodjunk konkrét témánkban.

A jozefinizmus historiográfiai áttekintése a szempontunktól azért is szükséges, mert a források korának politikai-egyházpolitikai gyökerei II. József uralmában találhatóak. Walter Markov három szakaszt különbözteti meg a jozefinizmusnak. Az első II. József időszaka, amikor maga a modell kialakul, a jozefinista szabályokat bevezetik. A második II. Lipót időszaka, amikor Walter szerint a rendi nemesi erők és II. Lipót a „jozefinizmus machiavellista toszkán változatához visszavonulva keveredett ki a bajokból”¹¹. A harmadik, egyben utolsó pedig Ferenc időszaka, amelyet beárnyékolnak már a francia események – a francia hadüzenet vagy XVI. Lajos kivégzése –, amelyek a jozefinistákat a visszahátrálásra vagy illegalitásba kényszerítették.¹² Legtöbbször ekkor a lojális alattvaló szerepét választják Markov szerint. A magyar történettudományban is az az általános nézet, hogy II. József rendszere a nevezetes tollvonás ellenére túlélte korát. Barta János szerint: „A jozefinizmus rendszerének megtagadása Magyarországon sem vezetett a nyolcvanas évek – részben a rendszertől függő, részben attól független – fejlődésének megsemmisüléséhez...”¹³

A józsefi éra a hatalmi berendezkedésen túl más szempontból is I. Ferenc korának a szülőanyja. Olyan társadalmi, kulturális, eszmei változások indultak meg, és lendületet nyertek

---

¹⁰ Derek Beales Roger Bauerrel ért egyet, hogy a jozefinista, mint jelző már használatban lehetett az 1780-as évektől, de a jozefinizmus fogalom legkorábban 1840-ben bukkan fel először Metternich franciául írt levelében. DEREK BEALES, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, I.B.Tauris, London–New York 2005, 289.

¹¹ WALTER MARKOV, *Jozefinisták és jakobinusok*, Századok, 96 (1962) 403.

¹² MARKOV, *Jozefinisták*, 403.

¹³ IFJ. BARTA JÁNOS, *A kalapos király emlékezete. II. József és Magyarország*, Didakt Kiadó, Debrecen 2012, 130.

a jozefinista időszakban, amelyek részben kibontakozva, részben módosulva, olykor elakadva, de jelen voltak a 19. századelőn.¹⁴ Mások így fogalmazták ezt meg: „Der Josephinismus ist eine entscheidende, vielleicht die stärkste, geistig-politische Kraft geworden, die im 19. Jahrhundert im Donaauraum wirkte.”¹⁵

Az egyházat illetően még erősebb ez a nézet: „a jozefinizmus alapvető vonásai – ha nem is II. József reformer lendülete – jellemezték a magyar katolikus egyházat a 18. század hátralévő éveiben valamint utána is.”¹⁶ Ezek a vonások, amelyekre a fentiekben Vermes Gábor utalt, általában negatívan jelennek meg az egyháztörténetírásban. Szántó Konrád is hasonlóképpen vélekedik: „A jozefinista rendszer túlélte II. Józsefet. Utóda, II. Lipót (1790–1792) valamit enyhített rajta, mert eltörölte a generális szemináriumokat, megengedte az egyházmegyeiek megnyitását, megengedte továbbá az egyházi peres ügyekben a Rómába való fellebbezést, és hogy a püspökök pénzt küldhessenek Rómába. Egyébként egyházpolitikai szempontból minden maradt a régiben, és a jozefinista rendszer a vallásos élet kárára még igen sokáig fennmaradt.”¹⁷ A fentiek alapján egyértelmű, hogy az egyháztörténeti álláspont az, hogy minden maradt a régiben Ferenc idején is. Viszont egyik szakirodalomban sem olvastam arról, hogy pontosan miben maradt a régi.

A jozefinizmusnak nagyon kiterjedt irodalma van. A disszertáció szerkezetét megbomlasztaná, ha ezt a bőséget valamiféleképpen nem szűkítenénk. Ezért a következőkben a külföldi szakirodalomból csak a jozefinizmus historiográfiájára legnagyobb hatással lévőköt tekintjük át, majd részletezzük a magyar történettudományi fősodort.

2. A JOZEFINIZMUS HISTORIOGRÁFIÁJA

Tehát mind a mai napig tartanak a jozefinizmusról szóló viták, amelyek nem tudnak megegyezni a fogalom lényegével kapcsolatban.

---

¹⁴ A magyar felvilágosodás mennyiben folytatódott II. József időszaka után is, és az eszmei kontinuitás felvilágosodás és a reformnemzedék között megvolt-e vitatéma a történet- és irodalomtudományban. Összefoglaló és egyben újat alkotó munka e kérdésben: MISKOLCZY AMBRUS, *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság és megszakítottság? Egy magyar történetészvita anatómiája*, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest 2007; MISKOLCZY AMBRUS, *Egy történetészvita anatómiája. 1790–1830/1848, folytonosság vagy megszakítottság? (avagy „mit üzent Kossuth Lajos?”)*, Aetas 20 (2005) 1–2, 160–212.

¹⁵ EMIL FRANZEL, *Der Donaauraum im Zeitalter des Nationalitätenprinzips*, Bern–München 1958, 3.

¹⁶ VERMES GÁBOR, *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*, Balassi Kiadó, Budapest 2011, 42.

¹⁷ SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története II*, Ecclesia, Budapest 1988, 283. További hasonló meglátások pl. Fazekas Csabától, aki szerint a II. József által létrehozott jozefinista egyházmodell utódai alatt változatlan formában fennmaradt. BUBNÓ HEDVIG, *Az egyház szerepe a 18–19. századi társadalmi modernizációban a Pannon-térségben*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 2, 134–146, 141.

A 18. századra vonatkozó kutatások a 19. század második felében kezdődhettek meg, amikor a kiegyezés megteremtette az ehhez alkalmas politikai környezetet. A Magyar Tudományos Akadémia 1878 elején pályázatot hirdetett, illetve megbízást adott a 18. század magyarországi történetének megírására.¹⁸ Így kapott megbízást Marczali Henrik II. József és II. Lipót korának megírására.¹⁹ Gunst Péter szerint nem volt könnyű dolga, hiszen járatlan úton kellett haladnia, másrészt a 18. század vége még túl közel állt Marczali korához, emiatt könnyen aktuálpolitikai kérdéssé tudott válni az, amit valójában a 18. század végéről állítottak.²⁰

Marczali Henrik három kötetben dolgozta fel II. József korát. Szemlélete úttörő jellegű, ugyanis addig, főleg az, aki a nemzeti függetlenség kérdését tartotta szem előtt, e kort jellemzően a hanyatlás korszakaként fogta fel. Marczali érdeme az, hogy szakított az effajta egyoldalúsággal.²¹ Gunst Péter szerint az a Marczalitól származtatható nézet, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom gyarmata lett volna, egyoldalúan állítja be a történezt, aki ennél árnyaltabban ítélte meg a 18. századot. Tőle eredeztethető ugyanis Szekfü Gyula koncepciója is, amely elismerte a Habsburg uralkodók érdemeit az ország újjáépítésében.²² Barta János szerint Marczali Henrik munkásságából a kalapos király jellemének és munkásságának ellentmondásait domborította ki.²³ Ez a szemlélet alakító erővel tovább élt a magyar historiográfiában.

Marczali *Magyarország története* című művében II. József uralkodását és a felvilágosult abszolutizmust A magyar nemzeti állam alakulása rész alatt tárgyalta.²⁴ Ennélfogva II. József több rendelkezését is pozitívan értékelt. Így kommentálja az Erdélyi Kancellária egyesítését a magyarral: „Ő az Unió megkezdője, a magyar birodalom egységének helyreállítója”, vagy a német nyelv hivatalossá tételének említései: „ez a rendelet lett az egyik kiindulópontja a magyar nemzeti renaissance-nak”²⁵. Tudvalevő, hogy a II. József korában is ez az egyik

---

¹⁸ Akadémiai Értesítő, 1878, 41, I.

¹⁹ Molnár Aladár a 18. századi közoktatás történetére kapott megbízást, Ballagi Aladár pedig III. Károly korának műveltségi viszonyainak feldolgozását vállalta. GUNST: *Monográfia*, 275–296.

²⁰ Marczali több közbenjárásra kapott csak engedélyt, hogy Bécsben az államtanácsnak az udvari titkos levéltárában kutathasson, de hasonló nehézségekbe ütközött Magyarországon, amikor egyházi gyűjteményekben szeretett volna kutatni. Állítólag az első kötetének megjelenése után Haynald kalocsai érsek rossz néven vette, ahogy Marczali az egyházi kérdéseket tárgyalja, és Fraknoi Vilmosnak azt mondta, hogy „Marczali az egyház legnagyobb ellensége”. Ebből a történetből is kitűnik, hogy a 18. századi végi események még aktuális politikai kérdésekké válhatnak a 19. század végén. GUNST PÉTER, *Egy történeti monográfia születése. (Marczali Henrik, Magyarország története II. József korában)*, Századok (1990) 275–296, 279–281.

²¹ GUNST, *Monográfia*, 289. Továbbá ő volt az első történetíró, aki a betelepítéseket, a gazdasági élet újjáépítését hangsúlyozta, és felfigyelt ezek jelentőségére.

²² GUNST, *Monográfia*, 290. Lásd erre vonatkozóan: = LEDERER EMMA, *Marczali Henrik helye a magyar polgári történettudományban*, Századok (1962) 451–452.

²³ BARTA, *A kalapos*, 136.

²⁴ MARCZALI HENRIK, *Magyarország története II.*, Athenaeum, Budapest 1911, 583.

²⁵ MARCZALI, *Magyarország II*, 586.

legnagyobb nemzeti ellenállást kiváltó rendelete, a 19. század végi liberális történész pedig a nemzeti ébredés elindítójának tekinti. Marczali a császár szempontjából, a birodalom eszméjéből magyarázza, hogy a közigazgatási egység előmozdításáért volt szükséges a német nyelv hivatalossá tétele, hozzáfűzve, hogy a latin elavult, a magyar pedig nem elég fejlett ahhoz, hogy betöltse a kívánt szerepet.

Marczali II. Józsefet türelmetlen, a szükségesnél gyorsabb változásokat eszközölő, de szellemiségéért tiszteletet érdemlő uralkodóként tárja elénk, akinek a reformjai/rendeletei a nemzetet egy kicsit kimozdították elmaradottságából, egyidejűleg ellenállásra is sarkallták.

II. József rendelkezéseit Marczali, más művében is, a birodalom eszméjéből és államérdekből vezeti le, és nem a felvilágosodás filozófiájából, mint ahogy teszik majd mások.²⁶ Egyházi kérdésekben hozott döntéseit a kor negatív ítélete ellenére viszonylag objektíven tárja fel.²⁷ (A jozefinizmus terminusát egyébként nem használja.)

Marczali *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig* című kötetének előszava saját korának a 18. századról és II. Józsefről hozott megítélését is elárulja: „AZON SZÁZAD történetének megírásához fogunk, melyet történetírásunk hagyománya és közvéleményünk egyaránt az elernyedés, a hanyatlás korának szoktak tekinteni. Szemben a megelőző nemzedékek véres, dacos küzdelmeivel, szemben a következő emberöltőnek szellemi és anyagi erőfeszítésével, könnyű volt a szatmári béke és Széchenyi kora közt lefolyó századra rásütni a tehetetlenségnek, puhaságnak, a nemzet nagy eszmei javairól való lemondásnak bélyegét”.²⁸ Tehát a dualizmus embere a III. Károly, Mária Terézia, II. József, II. Lipót uralkodására a pusztulás időszakaként tekint, pont ellentétesen, mint ahogy korunk történettudománya értelmezi a századot, azaz az újjáépítés koraként. Későbbiekben így folytatja: A nemzet „tán soha nem gyűjtött több erőt, gyarapodott inkább számban, anyagi jólétben és szellemi műveltségben, mint épen ezen nemzetietlennek gúnyolt időszakban”. Tisztán áll előttünk a képlet. Marczali időszakában e századot a nemzeti önrendelkezés és az

---

²⁶MARCZALI HENRIK, *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)* Magyar nemzet története 8. kötet, szerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum Kiadó, Budapest 1898; MARCZALI HENRIK, *Magyarország története II. József korában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1881. vö. OLGA KHAVANOVA–FORGÓ ANDRÁS, *Die Rezeption der Werke von Fritz Valjavec und Eduard Winter in den ungarischen Geisteswissenschaften*, Josephinismus zwischen den Regimen, szerk. Franz Leander Fillafer–Thomas Wallnig, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2016, 240–258, 240–241.

²⁷ „Hogy az állam minden alattvalójának engedelmességére számíthasson és hogy minden segédforrással rendelkezhessek, az egyháznak a pápához való kapcsolatát lehetőleg lazította és a pénzküldést Rómába és a külföldre betiltotta. Egyúttal megkezdte a szemlélődő életet folytató szerzetesrendek eltörlését és vagyonuk lefoglalását. Még az istentisztelet és a liturgia részleteit is államilag szabályozta, úgy hogy Nagy Fridrik tréfásan „sekrestyés testvérének” nevezte.” MARCZALI, *Magyarország II.*, 585.

²⁸ MARCZALI, *Szatmári békétől*, 2.

idegennek tartott Habsburg uralkodók felől ítélik meg. A liberális történész ezt a szemléletet igyekszik egy kicsit árnyalni.

Ha tovább vizsgálódunk, akkor is azt vehetjük észre, hogy a 18. századra vonatkozó vélemények mögött a Habsburgok eltérő megítélése húzódik meg, és a bécsi uralkodócsaládhoz való viszony határozza meg a magyar történelem e szakaszára vetített más kérdésekben is az állásfoglalást, legalábbis egy ideig. Ennek megfelelően egyfajta dichotomikus gondolkodás rajzolódik ki a témával kapcsolatban. Habsburg, nemzetietlen, katolikus, egyházpárti, barokk áll a magyar, nemzeti, protestáns, egyházellenes, felvilágosult szellemiségével szemben.

A 20-as, 30-as évek jeles történészei is tovább hagyományozták ezt a fajta dichotomikus gondolkodásmódot, és ezen a szemüvegen keresztül közelítették meg Magyarország történeti korszakait. A különbségek abban vannak, hogy ki melyik oldalon állt.

Ismeretes, hogy Szekfű Gyula és Hóman Bálint *Magyar történet* című munkáját a német szellemtudományos szemlélet hatja át, melynek lényege, hogy minden korszakot egy korszellem vezérel. Szekfű Gyula a *Magyar történet* 7. kötetében dolgozza fel a barokk meghonosodását, így a visszafoglaló háborúk utánra, azaz a 18. századra helyezi az egyetemes barokk magyarországi befogadását, mely a katolikus szellem térhódításának jegyében telt. Szekfű a korábbi történetírással szemben²⁹ a barokkot roppant pozitívan értékeli, melynek az egyik legfőbb teljesítménye az ország újratelepítése és egyesítése, melyben a Habsburgoknak főszerepük volt.³⁰ Szekfű tehát egy új, Marczalival szemben egy „Habsburg-párti” értelmezést nyújt e századról, de csakis addig, amíg a katolikus egyház hagyományos szerepei, jogai és hivatása nem csorbultak, azaz II. József koráig. Szemlélete szerint az eszmei barokk korszakot semmisítette meg a felvilágosodás,³¹ és az ennek jegyében uralkodó II. József.

---

²⁹ Tudniillik a 19-20. század fordulóján „nemzetietlenné”, idegen importnak, tartották a barokk korszakát. A külföldi művészettörténeti vélemények is a reneszánsz és a felvilágosodás közti visszaesésként értelmezték. Lásd bővebben: ERDŐSI PÉTER, *Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon*, Korall 23 (2006) 155–186. Továbbá érdemes még kiemelni e tanulmányból azt a megállapítást, amely a barokk megítélését befolyásolta a 19. század végén, 20. század elején. A tanulmány ugyanarra jut, amit a fentiekben a felvilágosodás, és ennél fogva II. József uralkodásának megítéléséről állítunk. Idézem: „Másképp a barokk idegensége a politikai, társadalmi, vallásfelekezeti szembenállások kategóriáiban is megfogalmazódik, s itt a Habsburg dinasztia magyarországi uralmának, a Bécshez és Rómához mint katolikus fellegvárakhoz való viszonyának, a magyarországi arisztokrácia és klérus udvari kapcsolatainak és tekintélyének, illetve az ezekkel szembeni ellenállásnak a témája fogja befolyásolni a barokkra vonatkozó történeti képalkotást.” ERDŐSI: *Barokk és neobarokk*, 159.

³⁰ ERŐS VILMOS, *Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében*, *Történelmi Szemle* 61 (2019) 3, 479–498. További munkák Szekfű Gyula életművével kapcsolatban: DÉNES IVÁN ZOLTÁN, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*, Pozsony 2015; MONOSTORI IMRE, *Szekfű Gyula a változó időkben. Életmű- fogadtatás- utókor 1913–2016*, Pécs 2017. Ezzel a szemlélettel vitatkozik Mályusz Elemér. Lásd továbbá: MÁLYUSZ ELEMÉR, *Magyar renaissance, magyar barokk. I–IV*. Budapesti Szemle 241 (1936) 703, 159–179; 704, 293–318; 242 (1936) 705, 86–104; 706, 154–174.

³¹ „Mária Terézia halála után nem sokáig váratott magára a nagy francia forradalom, mely az előtte elnyúló évszázadoknak minden hagyományát és értékét megsemmisítette.” HÓMAN BÁLINT–SEKFFŰ GYULA, *Magyar történet*, V. kötet, Budapest 1936, 9.

Tehát könnyen megállapítható, hogy a fentiekben tárgyalt történészek viszonya II. József érájához nagyban függ attól, hogy az adott történész hogyan viszonyul a katolikus egyházhoz és a Habsburg-dinasztiához. Ezért volt szükséges a barokk megítélésének rövid felgöngyölítése, hisz az ahhoz kapcsolódó képalkotás befolyásolja, főleg a 20-as, 30-as években a felvilágosodás és II. Józsefről kialakított véleményyt.³²

Szekfű Gyula tehát II. József uralkodását a felvilágosodásból³³ és az abból fakadó racionalizmusból³⁴ vezeti le. Ez a korszak, mint írja, teljes ellentéte az előzőnek: „II. József reformjain végigmenvén, teljes képet nyerhetünk az új országról, mely a felvilágosodás szabályai szerint épült fel nem egészen egy évtized papiros-rendeleteiből, s amely teljes tagadását képezi a korábbi, barokk-rendi korszakoknak.”³⁵

II. József rendeleteinek tárgyalásakor az 1784-es nyelvrendeletet hosszabban tárgyalja. Vannak szöveghelyek, ahol hasonló álláspontot képvisel, mint Marczali. Nem az erőszakos germanizálást látja benne, sokkal inkább az állami egységesítés egy lépését, és konkrét haszna a magyar nemzetnek belőle az, hogy elindította a magyar nyelv művelésére törekvő mozgalmakat, amely a „felvilágosodással ellenkező politikai és társadalmi irányzatnak nemzeti piedesztált adott”³⁶. Továbbá a többi tárgyalt rendeleteket is mint pl. közigazgatás átszervezését, a jobbágyrendeletet, a nemesi birtok megadóztatására tett kísérletet, II. József felvilágosult szellemiségéből vezeti le.

A számunkra érdekesebb terület, az egyházi és vallási vonatkozásban hozott intézkedésekhez kötődő Szekfű-értelmezés, melynek lényege, hogy az uralkodó a francia felvilágosodás egyház ellenes hatása alatt tett mindent. A gallikanizmusnak és a német területeken elterjedt febronianizmusnak egyenes leszármazójaként tekint a jozefinista

---

³² A barokk és a felvilágosodás közötti átmeneti időszakként értékeli Szekfű Mária Terézia korát, amelyben már elkezdődtek az egyház alárendelésére tett lépések. Legkirívóbb interpretációja a Ratio Educationsszal kapcsolatos. Lesújtó véleménye van róla, éppen azért, mert az általa oly nagyra tisztelt egyházi hagyományokat szakítja meg: „Az időnek csak keveset kellett fordulnia, hogy a Regnum Marianum iskolái szabadkőművesek és jozefinisták vezetése alá kerüljenek, de addig is el kellett tűnniük a püspököknek, hogy papnevelési elveiket deista főhivatalnokok bírálják és szabályozzák, sőt a reform egyik első lépéseként a szerzetesrendek házi studiumaiba is kezdett beleszólni az államhatalom. Egyház és állam kettéválásának s az utóbbi hegemoniájának egyik első, nagykihátású dokumentuma a Ratio Educationis. Ne felejtjük el: a jozefinizmus kéréllhetetlen formája a tiszta katolikus Ausztriában igája alatt tartotta hetven esztendőn át, II. Józseftől a konkordátumig, a katolikus egyházat és hasonló processzus kezdeteit figyeljük meg nálunk is Mária Terézia uralkodása alatt.” HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA, *Magyar történet*, IV. kötet, Budapest 1935, 533.

³³ „II. József uralma és a francia forradalom felszabadította a magyar felvilágosodás erőit” SZEKFŰ, *Magyar történet V*, 11.

³⁴ Szekfű szerint a nyers Ráció uralma indítja útjára és terjeszti a felvilágosodás eszméjét: „Kiindulópontja és alapszöveve a racionalizmus volt, az ész tisztelete és mindannak elvetése, ami az ésszel ellenkezőnek, észszerűtlennek látszott. Innen támadásai a Dogma és Tekintély ellen, a katolikus egyház és a lutheri orthodoxia ellen, innen ellentéte az egész vallásos-heroikus-barokk kultúrával szemben.” SZEKFŰ, *Magyar történet V*, 9.

³⁵ SZEKFŰ, *Magyar történet V*, 46.

³⁶ SZEKFŰ, *Magyar történet V*, 48.

egyházpolitikára.³⁷ Az egyházra vonatkozó rendeleteket elsősorban utilitárius elvekkel magyarázza, melyek szintén a pusztai racionális az érvényesülései. II. József az apostoli királyi címre és a főkegyúri jogra hivatkozva avatkozott be az egyház belső ügyeibe a racionalizmus jegyében, írja Szekfü, mellyel kiforgatta az egyházi élet régi barokk formáit. Konklúziójában megállapítja, hogy a katolikus egyháznak végtelen nagy károkat okozott és erős lökést adott az elvilágiasodásra.³⁸

Összefoglalva tehát Szekfü Gyula a jozefinizmust negatívan ítéli meg, mert az erkölcsi értékeket őrző intézménynek, az egyháznak a hagyományos jogait és befolyását csorbította. Az egyházi, barokkos világgal szembeállította a liberális, francia forradalmi áramlatoktól átítatott felvilágosodást, ezzel egymással szemben kijátszható dichotomikus párokra egyszerűsítve a történelmi korszakokat, és műveivel e két szembenálló világ közötti választás kényszerűségét indítványozta.

„Az állam tehát már teljesen elvilágiasodott, többé nem érdekli őt az egyházaknak és azok erkölcsi felfogásának érvényesülése, s ezzel egyrészt a protestáns egyházak új hatalmi felemelkedése vált kilátástalanná, másrészt a katolicizmus állami túlsúlya bukott le arról a magaslatról, melyre őt I. Lipót és III. Károly óta generációk hívő munkája felemelte. A barokknak istenes világa helyébe az új nemzeti államnak istennélküli, legalább is vallásilag közömbös korszaka kezd kialakulni.”³⁹ Ezek a lesújtó szavak II. József hosszútávú történettudományi megítélését is befolyásolták.

Mályusz Elemér, az egyik legjelentősebb magyar középkorász, igen behatóan foglalkozott a 17–19. századdal is.⁴⁰ Újkori történelmi problémákról alkotott véleménye leginkább Szekfü Gyulával való viták kapcsán ismeretesek. Az 1930-as években több, nagyívű tanulmányban fejtette ki álláspontját, amelyek legfőképp a 17–18. század és a felvilágosodás korával kapcsolatban Szekfüvel polemizáltak.⁴¹ Ő a barokkot ellentétesen ítélte meg, a vallási

---

³⁷ SZEKFÜ, *Magyar történet V*, 44–45.

³⁸ SZEKFÜ, *Magyar történet V*, 28–32.

³⁹ SZEKFÜ, *Magyar történet V*, 46.

⁴⁰ MÁLYUSZ Elemér, *II. József tolerancia-gondolatának eredete*, Emlékkönyv Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Budapest 1937, 450–4; MÁLYUSZ ELEMÉR, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1939; MÁLYUSZ ELEMÉR, *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1940; MÁLYUSZ ELEMÉR, *Magyarország története a felvilágosodás korában*. (Millenniumi magyar történelem–Historikusok) Osiris, Budapest 2002; MÁLYUSZ ELEMÉR, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, Budapest 1926; MÁLYUSZ ELEMÉR, *A reformkor nemzedéke*, Századok (1923) 16–76; MÁLYUSZ ELEMÉR, *Kossuth működésének társadalomtörténelmi háttere*, Napkelet 6 (1928) 3, 166–183; Ezeket a kérdéseket járja körül: ERŐS Vilmos, *Szekfü és Mályusz vitája a „Magyar történet”-ről*, Századok 131 (1997) 2, 453–476; Továbbá: ERŐS VILMOS, *A Szekfü-Mályusz vita*, Csokonai Kiadó, Debrecen 2000; ERŐS VILMOS, *Historia Regnum-Historia Populum. A Szekfü-Mályusz vita kialakulása*, Századok 129 (1995) 3, 573–596.

⁴¹ A dolgok legmélyén meghúzódó elvi alapállást, amely ezt a témát befolyásolja, így foglalta össze Mályusz Elemér: „Kétségtelen, hogy hitbuzgó katolikus értékesebbnek véli és tartja a barokk korszakot, amikor nemcsak a

fanatizmus és a türelmetlenség, az abszolutizmus és az uralkodói hatalom kifejezőjeként tekintett rá.⁴² Több tanulmánya foglalkozik II. Józseffel és a türelmi rendelettel. A kalapos királyt úgy festi le, mint meggyőződéses katolikus uralkodót, aki mély hitéből fakadóan tagadja, hogy hit és erkölcs kérdésében bárkit erőszakkal meg lehetne téríteni, Isten munkájába ez túl merész beavatkozás lenne, ennél fogva az állam nagy hibát követ el azzal, ha a vallási felekezeteket eltérő bánásmódban részesíti, hisz az fanatizmust, egyenetlenséget és pártszenvedélyt szül.⁴³ Mályusz II. József három leveléből idézve foglalja össze az uralkodó személyes álláspontját:

„A szentléleknek kell a szíveket megvilágosítania; a világi törvények csak kisebbsíthetik hatását. Az állam tartsa magát távol ily beavatkozástól, arra bízva a dolgokat, aki a szívek egyedüli irányítója, maga pedig a toleranciát érvényesítse. Vallási türelem annyit jelent – határozza meg József pontosan a szó értelmét –, mint megengedni, hogy hivatalokban alkalmaztassák, földbirtokot szerezhessen, ipart űzhessen és polgár lehessen valláskülönbség nélkül mindenki, aki erre alkalmas és hasznára van az államnak. Akik vallásukat zavartalanul gyakorolhatják, derék alattvalók lesznek és elkerülik így a vallástalanságot is, amely a katolikusokra sokkal veszélyesebb csábítóerővel hat, mintha a protestánsok bántatlanul megőrizhetik kultuszukat.”⁴⁴

Mályusz tehát pozitívan értékeli II. Józsefet. Munkaszeretetét és államához kötődő maximális elhivatását becsüli.⁴⁵ Cáfolja, hogy II. József a vallást csak a hasznosság szempontjából értékelte.⁴⁶ A fentiekben levezetett eszme-futtatás alapján Mályusz inkább úgy

---

vallásos gondolat uralkodott, hanem a világi hatalom is minden erejével az egész ország katolikussá tételén fáradozott. Viszont egy protestáns nem oszthatja ezt a véleményt, mert fáj neki, ha arra gondol, ha akkor őseit és hitsorsosait csak azért üldözték, mert Istent más módon imádták, és értékesebbnek fogja tartani azt a felvilágosodást, amely meghozta a lelkiismereti szabadságot, s az egyénnek ezt a legszentebb jogát biztosította.” MÁLYUSZ, *Felvilágosodás*, 9.

⁴² A barokk kort mutatja be: MÁLYUSZ, *Felvilágosodás*, 10–56. Lásd továbbá: SOÓS ISTVÁN, *Az újkortörténeész Mályusz Elemér*, Mályusz Elemér emlékezete 1898–1989, szerk. Halmágyi Pál, A Makó Múzeum Füzetei 92, Makó 1999, 27–38.

⁴³ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 96–98.

⁴⁴ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 99. Továbbá lásd: ALFRED RITTER VON ARNETH, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Corresponden*, Wien 1867.

⁴⁵ Egyes történészeknél–Benda Kálmán, Kosáry Domokos, H. Balázs Éva–felbukkan az az őszinte történelmi vallomás, amely II. József személyének és hatalomgyakorlásának megítélését megnehezítik. Karakteres személyiségéhez és a rövid, de annál gazdagabb tevékenységéhez, és a kor nagy áramlatához való bonyolult viszony teszi nehezzé objektív kiértékelését. Kosáry azt írja, hogy II. József életútjának ismeretében könnyebb egy mérsékelt, árnyaltabb álláspontra jutni vele kapcsolatban. Másrészt nehezíti, hogy előremutató életrajz nem készült még róla. Életrajzai: PAUL VON MITROFANOV, *II. Joseph, seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Wien 1910; ERNST BENEDIKT, *Kaiser Joseph II.* Wien 1936; PAUL P. BERNARD, *Joseph II.* New York 1968; T.C.W. BLANNING, *Joseph II.* Longman 1994.

⁴⁶ Szekfü Gyula legtöbbször a felvilágosult utilitárius elvekből magyarázza a jozefinista egyházpolitikai rendeleteket. Lásd: SZEKFÜ, *Magyar történet V*, 37–52.

látta, hogy II. József szemléletében az állam fogalma a korábbi uralkodókéhoz képest felmagasztosul, humanisztikus, filantróp elveket követve nemcsak hatalmi konstrukció, hanem a művelődésnek és az erkölcsöknek is közvetítője az alattvalók felé. Az állam ideálja tehát nemcsak a hatalomgyakorlást meríti ki, hanem együttjár kötelességekkel, amelyeket a nép felé tartozik megtenni.⁴⁷

Türelmi rendeletének gondolata pedig nem a felvilágosult emberi jogok elismeréséből fakadt elsősorban, mégcsak nem is a janzenista szellemiségből, hanem az isteni gondviselésben való hite a kiindulópontja, állítja Mályusz.⁴⁸ Könyvének további részében megvizsgálja, hogy mik voltak II. József személyiségére, egyéni látásmódjára nagy hatással. A francia felvilágosodás helyett sokkal inkább II. József tanulmányaira hivatkozik, azon belül is elsősorban a természetjogra és nemzetközi jogra.⁴⁹ A természetjogot Beck Keresztély Ágoston adta elő II. Józsefnek, és készített számára egy tankönyvet, amely lényegében Samuel Pufendorfnek⁵⁰ a *De officio hominis et civis secundum legem naturalem* című könyvének a kivonata volt.⁵¹ A fiatal trónörökös nagy érdeklődést mutatott a természetjog iránt, és maga is sokat olvasott ebben a témakörben. Beck valószínűleg azokra az írásokra hívta fel a figyelmét,

---

⁴⁷ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 101.

⁴⁸ Ezzel cáfolni igyekszik Szekefűnek azt az álláspontját, amely szerint a felvilágosult elvek, főként a racionalizmus és a hasznosság elve indítják II. Józsefet a türelmi rendelet meghozatalára, ezáltal profanizálva II. József szándékait és elveit, és így az egyházellenesség is alátámaszthatóbb II. József kapcsán. MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 102. Vessd össze: SZEKEFŰ, *Magyar történet V*, 37-52. Lásd továbbá: FORGÓ ANDRÁS, „Vajon az igaz katolikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszenvedni?” *Katolikus tolerancia II. József korában*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest 2013, 154–177.

⁴⁹ József korabeli bécsi jogtudósok szemléletét így foglalja össze a művelődéstörténész, Köpeczi Béla: „A Habsburg-monarchiában főként a jogfilozófusok, P. J. Riegger és K. A. von Martini és a Kameraiwissenschaftot képviselő (később Poroszországba települt) J. H. von Justi járulnak hozzá a jozefinista ideológia kialakulásához, jóllehet itt is fontos szerepet játszottak bizonyos vallási irányzatok, főként a janzenizmus. A bécsi jogi iskola folytatta a pufendorfi hagyományt, és hatottak rá A. Muratori bizonyos gondolatai is, ami azt jelenti, hogy a természetjog elmélete itt egy bensőséges valláskonceptióval társult. Bár elismerték a társadalmi szerződést, e jogászok korlátlan hatalmat tulajdonítottak az uralkodónak, akinek, szerintük, a közjót kell szolgálnia. Ez az elmélet az egyháztól is megkívánja, hogy vesse alá magát a világi hatalomnak, és népszerűsítse a felebaráti szeretetet, az állam erkölcsi alapelvét.” KÖPECZI BÉLA, *A felvilágosult abszolutizmus ideológiája*, Világosság 28 (1987) 8–9, 502-503, 507. Köpeczi Béla itt talán nem elég árnyaltan fogalmazza meg Muratori szemléletét. Erre voantkozóan: KÓKAY GYÖRGY, *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle 114 (1998) 1, 193–207. Lásd továbbá: KOSÁRY DOMOKOS, *Felvilágosult abszolutizmus–felvilágosult rendiség*, Történelmi Szemle 19 (1976) 4, 675–720, 686.

⁵⁰ „A német nyelvterületen Samuel Pufendorf népszerűsíti az abszolút monarchia gondolatát a XVII. század második felében. (Az 1672-es *De jure naturae et gentium* – ot és az 1673-as *De officiis hominis et civis* J. Barbeyrac fordítja le franciára 1706-ban ill. 1707-ben.) Mint a természetjog teoretikusa, a kormányzat elvét egy felsőbb hatalomtól: Istentől vagy magában való hatalomtól eredezteti, elválasztva egymástól a pozitív jogot és a teológiát. Ugyancsak Pufendorf terjeszti az „erster Diener des Staates” eszméjét, amelyet II. Frigyes és II. József vesznek magukévá, mint a felvilágosult uralkodói magatartás politikai és erkölcsi alapját.” KÖPECZI, *A felvilágosult abszolutizmus*, 506. Lásd még róla: H. VON TREITSCHKE, *S. Pufendorf*, Historische und politische Aufsätze, IV. Lipcse 1987.

⁵¹ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 104–105.

amelyeket maga is jelentőseknek tartott: Pufendorf, Wolff,⁵² Thomasius műveit.⁵³ Ezeknek a tanulmányozásával alakult ki II. Józsefben a helyes uralkodás és államvezetés ideája, amelynek lényege, hogy egy uralkodónak kötelessége gondoskodni népe jólétéről és biztonságáról biztosítani, amiben különleges szerep jut a közoktatásnak, a tudománynak és a művészeteknek.⁵⁴ Ezt az elvet ugyan a történelem igazolta, de olyan mérvű reformokra a magyar társadalom akkoriban nem volt felkészülve, mint amelyeket II. József meg szeretett volna valósítani.⁵⁵

A jozefinizmusról való véleményalkotásnak egy másik eleme, hogy az adott történész komplex történelemszemléletében a 18. századi Nyugaton bekövetkezett gazdasági, szellemi, társadalmi átalakulások és tendenciák milyen előjelet kaptak, és ehhez képest a Dunai Monarchia és a Magyar Királyság fejlettsége mérvadó-e avagy sem a szemlélete szerint.⁵⁶

A gazdasági elmaradottság, az intézményrendszer elavultsága és a reformokkal szembeni ellenérzéssel viseltető rendi társadalom egyaránt nehezítették II. József lelkes reformprogramjának megvalósítását. Ebben a megvilágításban az uralkodó fény az éjszakában, akinek nagyratörő terveit az avatag körülmények megghiúsították ugyan, de a történelmi fejlődés őt igazolta Mályusz szerint.

A történész a 30-as években tehát megteremti a magyar történettudományban II. József és érája pozitív interpretációját. (Ezzel szinte egyedülálló a Horthy-korszak történetírásában.)

A viták és korinterpretációk mögött természetesen személyes indítékok is meghúzódnak mindkét tárgyalt történész esetében. Szekfü mint hithű katolikus, Mályusz pedig mint hithű evangélikus védte saját egyházának történelmi jogait, érdekeit, súlyát, az utóbbi úgy, hogy a türelmi rendeleten kívül egyéb egyházzal kapcsolatos intézkedését kevésbé taglalja. *Nincs ez másképp másokkal sem.*

---

⁵² Jus gentium című művében kifejti a közjót szolgáló állam gondolatát. „Ez az állam ellenőrzi a népszaporulatot, biztosítja a gazdasági fejlődést és ezzel összefüggésben a teljes foglalkoztatást, szabályozza az árak és jövedelmek rendszerét, foglalkozik az állampolgárok nevelésével és ellenőrzi az egyházak életét.” KÖPECZI, *A felvilágosult abszolútizmus*, 506.

⁵³ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 107.

⁵⁴ MÁLYUSZ, *A türelmi rendelet*, 108.

⁵⁵ II. József és a magyar rendek erőviszonyait kifejti: POÓR JÁNOS, *A jozefinizmus és a reformkor között. Néhány szó egy régi vitához*, Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére – Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14, szerk. Mayer László–Tilcsik György, Budapest 2015, 93–101.

⁵⁶ Vannak ezzel kapcsolatban kortárs történészi meglátások is. Erre is kitérünk a későbbiekben a főszövegben, ide csupán alátámasztván a fent írtakat néhány idézet POÓR Jánostól: „az ancienne régime sikerrel állta a modernizációs kihívásokat. Magyarország ugyanis nagyon messze helyezkedett el az európai fejlődés fő sodrától.”; „Az „ösi” magyar alkotmánynak semmi köze nem volt a század modern eszméihez. A régi rend szilárdabban tartotta pozícióját a közeli, osztrák változásokkal összevetve is.” Megállapításai a 18. századi rendi ellenállásra és az ehhez kapcsolódó szellemiség idejétmúltjára reagálnak. POÓR, *A jozefinizmus és a reformkor között*, 94.

Meszlényi Antal 1934-ben adta ki *A jozefinizmus kora Magyarországon* című művét. Bár azt hihetnénk a címadásból, hogy II. József időszakát tárgyalja, de következtetésünk tévesnek bizonyul. Műve 1790–1846 közötti időben dolgozza fel a bécsi nunciusi és a pápai államtitkársági levél- és jelentésváltásoknak hazánkat érintő anyagát. Igaz, a könyv hosszadalmas bevezetőjében foglalkozik II. József korával, melyben igen távolról indít, Szent István államalapításától, és eljut egészen az 1790–91. évi országgyűlésig. Ebben a közel 80 oldalban Meszlényi Antal, aki maga is római katolikus pap és egyetemi tanár volt, közel 800 év áttekintését adja a Szentszék és a Magyar Királyság viszonyáról. Szemlélete meglehetősen elfogult. A történeti áttekintésében Róma mindvégig segítő kezet próbált nyújtani a magyar nemzet számára, az, hogy ezt miként hasznosították, főképp a regnáló uralkodókon múlt.⁵⁷ Ez a részrehajló látásmód még olyan sötét korszakokat is „tolerált” a pápaság történetében, mint a reneszánsz pápákét. A Szentszék nem szemléli kritikusan, politikáját nem elemzi, a kiemelt példák, amelyeket az Apostoli Szék és a Magyar Királyság közti kapcsolat leírására hozott, mind olyanok, amelyekben Róma szándékát és tetteit igazolják. Ebből kifolyólag minden olyan történelmi korszakban vagy szituációban, amelyekben a tévedhetetlennek tekintett római érdekek érvényesültek, felmagasztalt,⁵⁸ amelyekben pedig sérültek, elítélő és kritikus narratívába kerültek. Nincs ez másként a II. József érájával sem, és a könyv fő részét kitevő 1790–1846-os idősakkal sem, amelyet Meszlényi a jozefinizmus egyenes folytatásának tekintett, és annak elveit látta érvényesülni II. Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd uralma alatt is.

A jozefinizmus „keletkezését” két dologhoz köti. Először is az apostoli királyság eszméjéhez, és az ebből levont téves következtetésekhez, ami alapján 1690 óta a királyok önhatalmúlag döntöttek egyházi ügyekben – írja.⁵⁹ A másik a 18. század során terjedő új

---

⁵⁷ Álljon itt néhány kiragadott mondat szemléltetésképpen: „Különösképpen áll ez a megállapítás a középkorra, amikor az nemcsak mint a krisztusi hit országokat és földrészeket bevilágító fáklyája árasztott fényt és világot a magyar lelkiségbe, hanem lendületet adott hazánk földi boldogulásának is.” MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 6. „A pápaságnak politikai tevékenysége a magyar élet keretét akarta biztosítani, hogy ezen belül el ne fonnyadjon, hanem ellenkezőleg, új színezéssel lendületet kapjon a nyugati keresztény civilizáció.” MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 7.; „A szentszék a magyar nemzet ragaszkodását azzal viszonzta, hogy mindannyiszor segítségére sietett, amikor bajba került.” MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 9.

⁵⁸ „A középkornak jellegzetes vonása a mély vallásosság. Ennek szálai szövik át a politikai, társadalmi, tudományos, irodalmi és művészeti élet sokrétű elágazásait. Lelkiségét legszebben kifejezi az égbenyúló gótika. Hitéletét erjesztőleg dagasztja magasra a clunyi kongregáció, majd később Assisi poverello-jának derűs és napsugaras ferences szelleme. Társadalma kitermeli magából a lovagi intézményt, melynek egyik legszebb kivirágzása a keresztesháborúk. Politikai életet az apostoli szentszék veretezi kereszténnyé.” Szemléletében tehát az egyik legszebb és legteljesebb kor a középkor, amikor a pápaság hatalmát és szerepét nem kérdőjelezték meg. MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 5.

⁵⁹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 13.

eszmék: a gallikanizmus,⁶⁰ a febronianizmus,⁶¹ majd Kollár Ádám⁶² művei,⁶³ melyek a magyar király egyházkormányzói jogát és az uralkodó korlátlan felségjogát hirdették az egyházi élet terén. A felvilágosult szerzők munkái is terjedtek, továbbá egyre több államférfi, mint Kaunitz kancellár, Sonnenfels vagy Haugwitz gróf vallott deista, ateista nézeteket Mária Terézia és örököse közvetlen környezetében – írja. Ezt a légkört tetőzte be a történész álláspontja szerint II. József racionalizmusa és janzenista⁶⁴ környezete, mely az egyház ellenes rendeleteket sugallta az uralkodónak, köztük a Rómától való függetlenséget.⁶⁵

Ebből kifolyólag Meszlényi Antal a jozefinista intézkedéseket elsősorban az államegyház kiépítéseként értelmezi. Hangsúlyozza, hogy II. József Rómával azért vágott el minden szálát, hogy az így függetlenített egyházat saját „ízlése és érdeke” szerint alakíthassa.⁶⁶ Meszlényi a sorra vett jozefinista rendeleteknél sérelmezi, hogy azoknak nem volt előzményük, váratlanul érték az egyházat és Rómát, emiatt az uralkodói önkény megnyilvánulásainak tekinti, amelyekkel szemben a nunciások, Garampi, majd az őt követő Caprara tehetetlenek voltak. II. József egyházpoltikai rendeleteinek effajta, a Szentszék szemszögéből való bemutatása abból is fakadhat, hogy Meszlényi a pápai és nunciusi levélváltásokat használta fel forrásaiul, amelyek ugyan önmagukban nagyon értékesek, arra viszont talán kevesek, hogy egy teljes korszak egyházpoltikáját jellemezni tudják.

---

⁶⁰ 1682-ben a francia klérus által megfogalmazott négy gallikán tétel: 1. Az egyházi hatalom csak a lelkiekre terjed ki, az uralkodók hatalmukat közvetlenül Istentől nyerik, így a pápától függetlenek. Következésképpen trónjuktól nem foszthatók meg, és alattvalóikat nem lehet hűségesküjük alól felmenteni. 2. A pápa ugyan lelkiekben rendelkezik teljhatalommal, de mindenben alá van vetve a konstanzi zsinat alapján az egyetemes zsinat joghatóságának. 3. A pápai joghatóságot mindenütt a kialakult helyi jellegű egyházi normák szerint kell gyakorolni, főként a francia egyház jogait kell tiszteletben tartani. 4. A pápának jogában áll ugyan a hit ügyében dönteni, de döntése nem végérvényes, ha nem járult hozzá előbb a világegyház. ADRIÁNYI GÁBOR, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 2001, 328–329.

⁶¹ Johann Nikolaus von Hontheim trieri felszentelt püspök fejtett ki Justinus Febronius álnéven közzétett munkájában („*De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis liber singularis ad reuniendos dissidentes in religione Christianos compositus*”-1763), azt állítva, hogy az egyetemes zsinat a pápa felett áll, a pápa csak első a püspökök mint vele egyenlők között (primus inter pares), és így nincs joga helyi egyházaik ügyébe beleszólni, tehát a pápai monarchikus kormányzatot a nemzeti egyházaknak kell leváltaniuk. Ezek végrehajtó szerve a nemzeti zsinat. Gondolatmenetének az alapja, hogy vissza kell térni az első század egyházi alkotmányához, amely a hitbeli egység alapfeltétele. Az államegyház intézményének elvi alapköve lett. ADRIÁNYI, *Egyháztörténet*, 336.

⁶² Lásd bővebben róla: JAN TIBENSKÝ, *A királynő könyvtárosa, Adam Frantisek Kollár élete és művei*, Pozsony 1985; Kollár Ádám *Ferenc levelezése*, Universitas, Budapest 2000.

⁶³ *Magyarország apostoli királyai főkegyúri jogának története* (1762); *Magyarország apostoli királyai törvényhozó hatalmának eredetéről és folyamatos gyakorlásáról* (1764)

⁶⁴ Az irányzatnak nevet adó Cornelius Jansenius (1585–1638) leuveni teológiai professzor Ágoston teológiáját és különösen kegyelemtanát kívánta összefoglalni nagy monográfiájában, az *Augustinus*-ban. Interpretációjában az ágostoni teológiának az emberi természet bűnös voltára, a szabadság belső korlátozottságára és az isteni kegyelem feltétlenül ható erejére összpontosító szemléletét emelte ki. Posztumusz műve valóságos mozgalmat indított el. Lásd: ADRIÁNYI, *Egyháztörténet*, 332.

⁶⁵ Martini, Rautenstrauch von Hängelin, Spendou abbé, Wittola, Lásd: MESZLÉNYI: *Jozefinizmus*, 16–17; Továbbá: KHAVANOVA–FORGÓ, *Rezeption*, 245–246.

⁶⁶ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 17.

Összefoglalván megállapítható, hogy Meszlényi Antal nagyterjedelmű kötete egyházi szempontból elfogultan tárta fel a jozefinista korszakot, melyet már Mária Terézia uralkodása során kikristályosodó államegyházi törekvések folytatásaként értelmezett. Az elv, miszerint az uralkodó egyházkormányzati ügyekben jura circa sacra elvét vallotta, azaz az uralkodónak joga van a szent dolgok körüli hatalom gyakorlására is, azaz az egyház feletti döntéshozatal és felügyelet Mária Terézia idején válik gyakorlattá.⁶⁷ Meszlényi úgy látta, ha olykor az egyház javát szolgálták is, az egyház életébe való beleszólás jogtalan volt. Ezt ő mélyen elítélte. A császárné politikáját folytatta II. József is extrémebb formában, majd I. Ferenc is. A jozefinizmusról szóló alapirodalomnak tekinthető Meszlényi-műnek sok hibája van. A már említett patetikus elfogultsága Rómával és az egyházzal szemben csak az egyik, a másik, hogy egyáltalán nem árnyalja II. József és I. Ferenc kora közötti különbségeket. Művének célja, hogy bebizonyítsa, I. Ferenc is legalább annyira jozefinista volt, mint II. József. A ferenci éraban számos tényszerű királyi rendelkezés bizonyítja, hogy a kardinális jozefinista intézkedéseket visszavonták vagy tompították. (Lásd az egyháztörténeti részben.)

Benda Kálmán 1965-ös tanulmányában⁶⁸ éppen azt pedzegeti, hogy a történészek milyen ambivalensen viszonyulnak II. Józsefhez és korszakához, ugyanis személye és hagyatéka ellenszenves volt, főként a katolikus történetírók körében. Kosáry Domokos is a történész szakma hasonló tévedéseiről, elfogultságairól számol be e korszakra vonatkozó kutatásokkal kapcsolatban.⁶⁹

A jozefinizmus definíciójában Benda Fritz Valjavec⁷⁰ ért egyet, azaz a „II. József által megtestesített politikai törekvések egészére” használja a fogalmat, ellentétben Eduard Winterrel⁷¹ és Ferdinand Maass-szal,⁷² akik kizárólag az egyházpolitikára alkalmazzák.⁷³

---

⁶⁷ Alkalmazta a placetum jogot, megreformálta az oktatást, püspökségeket alapított, korlátozta a szerzetesek létszámát, a zárandoklatokat, főpapoktól számadást követelt, megszüntette a templomok menedékjogát, meghatározta, hogy a főpapoknak mennyit kell jövedelmükből a Cassa Parochorumba befizetni, amely III. Károly idején létrejött pénztár a plébániák, templomok, iskolák építését és fenntartását támogatta. Lásd: MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 15–16.

⁶⁸ BENDA, *Jozefinizmus*, 388–420.

⁶⁹ „Megbízható egyén portré híján II. József egyéni jellemvonásai könnyen aszerint alakulnak, hogy egy-egy szerző miként ítéli meg magát a nagy politikai tendenciát. Ha inkább a hagyományos, konzervatív erővel szimpatizál, akkor II. Józsefet durva, türelmetlen, erőszakos, kellemetlen, sőt kegyetlen embernek ábrázolja. Ha viszont nem annyira azokkal érez, akkor néha azt találja meglepőnek, hogy II. József nem még gyakrabban veszíti el türelmét, vagy éppen hajlandó lesz, éppen továbbélő régebbi feudalizmussal összevetve, progresszív vonásait túlbecsülni.” KOSÁRY, *Felvilágosult*, 691.

⁷⁰ Lásd bővebben: FRITZ VALJAVEC, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*. 2, wesentlich erweiterte Auflage, München 1945.

⁷¹ EDUARD WINTER, *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*, Berlin 1962.; Lásd továbbá Kosáry szemléletének tárgyalásánál.

⁷² FERDINAND MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich*, I—V. köt. (Fontes Rerum Austriacarum) Wien 1951—61.

⁷³ Annak ellenére, hogy Maass és Winter kizárólag az egyházpolitikára alkalmazzák a jozefinizmust, e két történész között kardinális értelmezési különbségek állnak fenn e fogalommal kapcsolatban. Maass, a jezsuita

Benda Kálmán a jozefinizmus klasszikus értelemben vett abszolutisztikus törekvéseit hangsúlyozza: központosítás, egységesítés, bürokratikus rendszer megreformálása. Ebben a tekintetben Walter Markovval⁷⁴ ért egyet, aki szerint a jozefinizmus a Habsburg államvezetés azon törekvéseinek gyakorlati megvalósítási formája volt, amellyel az uralma alá tartozó, egymástól gazdasági, társadalmi, etnikai és kulturális tekintetben eltérő országokat nyugati mintára egységes monarchiába igyekezett olvasztani.⁷⁵ Benda francia és német szakirodalomra hivatkozva állítja,⁷⁶ hogy a hagyományos abszolutizmus és a felvilágosult változata közt nincs nagy különbség. Példáiban szerepel a parasztság védelmére hozott törvények és az egyházi joghatóság visszaszorítása is.

Benda a magyar társadalom elemzésén keresztül vezeti le II. József reformpolitikájába kódolt bukás okait. Bár a történettudomány ezzel eddig is tisztában volt, részletesebb elemzést nem adott erről. A társadalmi elmaradottság és a szűk polgári réteg még nem volt kész, hogy magáévá tegye az új eszméket, amely az újfajta hatalomgyakorlást és azok elveit segítették volna megvalósulni. A jozefinista értelmiségen belül is elsősorban a szabadkőműves páholyok tagjai, illetve azokkal valamiféleképpen kapcsolatban lévők alkothatták az uralkodót pártolók táborát. (Számuk 2000–3000-re tehető, számításai szerint.⁷⁷) Benda szerint a dunai monarchiabeli szabadkőművesség ugyan társadalmi egyenlőséget hirdetett, de ezt nem a francia forradalom mércéjével kell mérjük, csak a rendi kereteken belüli reformokra vágytak. E szűk réteg támogatása nem volt elég, hogy azok a nagymérvű változtatások, amelyeket II. József foganatosított a társadalom egészének az elismerését elindították volna. A nemesség és a klérus védte a hagyományos rendi jogait, a parasztság pedig nem akart ott megállni, amit kapott – állítja Benda. Tehát az egyik sokallta, a másik kevesellte a reformokat, így mindegyik réteg ellene fordult, ráadásul a külpolitikai helyzet is kiélezte a viszonyokat. Így II. József politikája

---

történész öt hatalmas kötetében a „rég recept szerint” értelmezi, azaz mint egyházellenes egyházpolitikát, amely kizárólag a felvilágosodás eszmekörében fogant, míg Winter egy reformkatolikus irányt lát benne. A magyar történetírásban, inkább Valjavec és Maass álláspontja kapott pozitív visszhangot, az ő szemléleteik hagyományozódtak. Winteré, bár kiterjedt ismereteit és sokoldalú történelmi kvalitását becsülték, elméletét megalapozatlannak ítélték. Lásd pl. VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986; A recepcióról: KHAVANOVA–FORGÓ: *Rezeption*, 240–258.

⁷⁴ WALTER MARKOV, *Jozefinisták és jakobinusok*, Századok 96 (1962) 400–408.

⁷⁵ BENDA KÁLMÁN, *A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában*, Történelmi Szemle, 8 (1965) 388–420, 394; MARKOV, *Jozefinisták*, 400.

⁷⁶ FRIEDRICH WALTER, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung 1780–1848*, Teil 1, Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780–1792), Wien 1950; VARGA ENDRE, *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában*, Századok 94 (1960) 736–749.

⁷⁷ Benda Markovra hivatkozva állítja, hogy az 1780-as években a Monarchiában ismert páholyok mindegyike jozefinista elveket vallott. BENDA, *Jozefinizmus*, 401; WALTER MARKOV, *I giacobini dei paesi Habsburgici*, Studi Storici 3. (1962) 493–525; Markov számításokat végzett tekintetben, hogy az általa számolt 42–47 páholyban milyen a társadalmi rétegek megoszlása: 11% udvari és birtokos nemesség, 28% katonatiszt, 30% magasabb állami hivatalokból valók, 5% egyházi, 15% értelmiségi, 10% kereskedő, bankár, 1% egyéb. MARKOV, *Jozefinisták*, 402–403.

elbukott.⁷⁸ (Benda Kálmán kitűnő módszertani felkészültséggel és tájékozottsággal elsősorban a témát annak társadalmi vetületével gazdagítja.⁷⁹)

Kosáry Domokos is hasonló területen tesz új állításokat. A felvilágosodás társadalmi bázisa kapcsán három változatot különböztet meg: 1. A Habsburg vezetésű, Bécsből irányított felvilágosult abszolutizmus, amelynek – megjegyzi – voltak II. József alatt magyar hívei. 2. A rendi felvilágosodás, azaz a nemesség felvilágosult csoportjai által képviselt nézetek saját érdekeiket kapcsolták össze a felvilágosodás eszméivel, így a feudális rendszer megújítását vízionálták; 3. A nemesi és nem nemesi reformerek, akik a feudalizmus felszámolására törekedtek, a jozefinista politika támogatói voltak, később ennek bukásakor körükből a magyar jakobinus mozgalomba olvadhattak sokan.⁸⁰ Tehát ő a jozefinizmus alatt nem egy elszigetelt, a társadalmi és egyházi támogatástól mentes, tulajdonképpen teljesen önkényes hatalomgyakorlást ért, mint ahogy a katolikus történétírók a 30-as években látták, hanem egy olyan rendszert, amelynek megvolt a maga bázisa.⁸¹ Továbbá Kosáry a jozefinizmust a felvilágosult abszolutizmus Habsburg monarchia-beli megvalósulásaként definiálja.⁸² Szerinte a szakirodalom egyre inkább afelé halad, hogy a jozefinizmus alatt nem kizárólag II. József egyházpolitikáját érti, hanem a rendszer egészét, amely a felvilágosodásra jellemző a Habsburg országokban.⁸³ A felvilágosult abszolutizmus és a jozefinizmus gyökerei tehát ugyanazok. Ennélfogva a jozefinizmus korábbi történészek munkái kapcsán már többször tisztázott eszmetörténeti háttere azzal gazdagodik Kosáry tanulmánya révén, hogy annak legfőbb mintája

---

⁷⁸ BENDA, *Jozefinizmus*, 403.

⁷⁹ Lásd bővebben: BENDA KÁLMÁN, *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest 1978.

⁸⁰ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 678.

⁸¹ Továbbá II. József rendszerének társadalmi vetületéről Fried István kifejti, hogy a császár támasza a protestáns nemesi réteg lehetett volna, hisz külföldi egyetemeken tanuló elsajátították azokat az elveket, amelyekkel a jozefinista politikának a tábort alkothatták volna, mivel kezdetben a jozefinista politikának köszönhető, hogy növekedett a mozgásterük. Ide sorolja a Podmaniczkyeket, Berzeviczy Gergelyt, Vayakat, de katolikus körökből Széchényi Ferencet vagy a klérusból M. Vrahovecét. E csoport fokozatosan távolodik el az uralkodótól, mígnem az évtized végére egy táborban találják magukat a konzervatív nemességgel. FRIED: *II. József*, 567–568.

⁸² Fried Kosáryval ért egyet. Ő II. József intézkedéseinek összességét egy rendszernek tekinti, amiben az egyik következik a másból, ok-okozati kapcsolatok fedezhetők fel, és az egyházpolitika is csak mindennel együtt értelmezhető. Külön figyelmet érdemlő az a fajta részletesség és érzékenység, amellyel elemzi, hogy a II. Józsefet támogatók miként távolodtak el az uralkodó politikájától. A kalapos királlyal való szembe fordulás folyamatában különös szerepet szán az éppen alakuló kritikai szellemnek és a véleményszabadságnak, amit éppen maga II. József eresztett szabadjára a cenzúra enyhítése révén, az ezáltal kialakuló közvéleménynek. Még a témában előforduló véleménykülönbségek abban is megmutatkoznak, hogy mikortól számíthatjuk a jozefinizmust. Ebben Fried arra az álláspontra jut, hogy a jozefinizmus II. József uralkodásával kezdődik. Ha korábbi időszakokra visszatekintünk, legfeljebb annak gyökereiről beszélhetünk, ellenkező esetben elég problémás lenne például annak a kérdésköre, hogy ki számít jozefinistának és ki nem- így taglalja tovább a problémát az irodalomtörténész. FRIED ISTVÁN, *II. József, a jozefinisták és a reformerek. (Vázlat a 18. század végének magyar közgondolkodásáról)*, Könyvtártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok III. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, Budapest 1979, 563-591.; II. József alatti kialakuló politikai csoportokról és utóéletükről: = IFJ. BARTA JÁNOS, *Illúziók és realitás a magyar jakobinusok mozgalmában*, Századok 129 (1995) 4, 883–898.

⁸³ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 688.

a felvilágosodás mellett XIV. Lajos abszolutizmusa, azaz a hagyományos értelemben vett abszolút monarchia, mint az állami központosítás és egységesítés legprofesszinálisabb megvalósulása.⁸⁴ A jozefinizmus Kosáry-féle értelmezéséhez hozzátartozik tehát az is, ahogy ő a felvilágosult abszolutizmust definiálja: „...az európai perifériák elmaradottabb államainak volt speciális kísérlete arra, hogy az adott viszonyok nyomása alatt szegényesebb erőket összpontosítva a feudalizmuson belül felzárkózzanak a fenszík magasabb szintjéhez, alapvetően a francia mintához. E kísérlet során pótolniuk kellett sok olyasmit is, ami a fejlettebb országokban már korábban, a feudális abszolutizmus XVII. századi szakaszában létrejött, az állami egység, központosítás, gazdaságpolitika, ipar, népesítés, közegészségügy, műszaki szervezet, korszerű nyelv és irodalom, az iskolázás stb. terén.”⁸⁵ (Kosáry kiemelése.)

A jozefinizmus – Kosáry értelmezésében – felzárkózási kísérlet,⁸⁶ amely korántsem a polgári átalakulást célozta, mint a vele egykorú nyugati mozgalmak, hanem a feudális kereteken belüli reformprogramot.⁸⁷ Ennek ellenére Kosáry úgy értékeli, hogy jelentős előrelépést és emelkedést hozott a korábbiakhoz képest.⁸⁸ A későbbiekben pedig azt is hozzáteszi, hogy figyelembe véve azt, hogy a felzárkózást II. József elmaradott és szegényes feltételek között kellett véghez vigye, érthetők takarékos, sokszor szűk utilitarista szempontjai (amivel Szekfű, Kosáry egykori mestere nem tudott kibékülni).

Kosáry interpretációja még azzal módosul az előző történészekhez képest, hogy Eduard Winter *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs*⁸⁹

---

⁸⁴ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 682.

⁸⁵ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 682.

⁸⁶ Kosáry Domokos egy későbbi tanulmányában is megerősíti, hogy a felvilágosult abszolutizmus a marginális országok sajátos kísérlete, amely a korszerűsödést célozta. „Ez a törekvés jelentős mértékben a nemzetközi erőviszonyok alakulásából, külső hatásból származott, közelebbről abból, hogy a fejlettebb, jobban szervezett államok nyomása arra szorította az elmaradtabbakat, hogy jobban összpontosítsák erőiket, igyekezzenek szervezetüket korszerűsíteni.” – írja. KOSÁRY DOMOKOS, *Magyarország a felvilágosodás kori Európában*, Világosság 28 (1987) 8–9, 533–540, 537. Itt is, de máshol is azt hangsúlyozza, hogy a porosz rivalitás a legfőbb kényszerítő erő a dunai monarchiára nézve. pl. KOSÁRY DOMOKOS, *II. József– két évszázad múltán*, Kritika 9 (1980) 12, 16–18; KOSÁRY DOMOKOS, *Magyarország a XVIII. században*, Valóság 18 (1975) 1, 13–22.

⁸⁷ Ezt állapítja meg Walter Markov is: „a beavatkozások nem a feudalizmus megszüntetésére irányulnak: az abszolutizmus a maga társadalmi alapjait a Duna mentén éppoly kevésbé akarja lebontani, mint a Spree vagy a Néva partján sem, hanem ellenkezőleg: alá akarja támasztani őket egy reformbürokrácia segítségével. Olyan aggálynak, hogy a nem-nemesi elemek kijátszhatják az abszolutizmust és fölébe kerekedhetnek, hiányoznak mind objektív, mind szubjektív feltételei.” MARKOV, *Jozefinisták*, 401.

⁸⁸ KOSÁRY, *Felvilágosult*. 683.

⁸⁹ EDUARD WINTER, *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*, Rütten und Loening, Berlin 1962. A műről írt magyar kritika, egyszersmind a magyar történettudomány addigi álláspontjai röviden összefoglalva Winter elméletének tükrében: DR. BUCSAY MIHÁLY, *Egy XVIII. századi kísérlet a római egyház reformálására - E. Winter könyve a jozefinizmusról*, Theologiai Szemle 7 (1964) 5–6, 169–171. Bucsay ismertetésében elmarasztalólag szól arról, hogy a magyar történetírás kizárólag a felvilágosodás jegyében fogant abszolutista egyházpolitikát látott a jozefinizmusban, de reformkatolikus eredetét és szándékait nem vette észre. Továbbá azt állítja, hogy a magyar történészek, azáltal, hogy túlhangsúlyozzák Mária Terézia és II. József eszmei hátterének ellentéteit, ezzel ferde megvilágításba helyezik a tolerancia eszmei hátterét. Kijelenti, hogy Szekfű Gyula II. Józseffel szembe állította a barokkot, ezzel saját neobarokk korát szerette volna igazolni. Mályusz

művével vitatkozva cáfolni próbálja, hogy a jozefinizmus reformkatolikus mozgalom lett volna, amely a janzenista körökből indult volna ki. Cáfolandó a janzenizmus eltúlzott jelentőségét és hatását Van Swieten származását és hátterét, világképét vizsgálja meg, és megállapítja, hogy Van Swieten nem a janzenista elveket hozta magával Hollandiából, ahogy Winter állítja, sokkal inkább a leideni egyetemen magába szívott új, polgári, felvilágosult newtoniánus szellemet. Elismeri, hogy a felvilágosult állami törekvések és az éppen terjedő egyházon belüli új lelkeség, a janzenizmus programja egymást erősítve bontakoztak ki, de hogy a jozefinizmus maga a reformkatolicizmus osztrák kifejeződése lenne, tagadja.⁹⁰

Az Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867 című monografikus munkájában Kosáry véleménye enyhül Winter álláspontjával szemben, így definiálja a jozefinizmust, a fentieket összefoglalván és kiegészítvén:

„A jozefinizmus, tehát a bécsi kormányzatnak az a törekvése a XVIII. század második felében, hogy az egyház helyzetét az állami korszerűsítés igényeinek megfelelően módosítsa, vagy éppen azoknak alárendelje, tulajdonképpen kompromisszum volt a felvilágosult abszolutizmus pusztán világi és az 1760-as években az egyházon belül kibontakozó „katolikus felvilágosodás” reformista egyházi érdekei között.”⁹¹

Kosáry Domokos könyvészeti ismeretei szerteágazóak és nagyon gazdagok. Történelmi felkészültsége és ítélőképessége pártját ritkítja. Érvelési stílusa és alapos argumentációja nagy meggyőzőerővel bír. A jozefinizmus magyarországi recepciójában fontosat alkotott, igaz talán erősen modellalkotó, emiatt kategóriákban gondolkodó szakértője volt a kornak.

Vanyó Tihamér *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786* című művében a bevezető tanulmányok közül az egyik a *Mária Terézia és II. József egyházpolitikája* című. A rövid tanulmány érzékletesen rajzolja meg a jozefinizmus főbb karaktereit, árnyalt leírásai Kaunitz államkancellárjáról és II. Józsefről pszichologizáló, lélektani motivációkat fejtettek fel. A mű, mint a korábbi jozefinizmussal kapcsolatos munkák is, annak gyökereit próbálja elsősorban felgöngyölíteni. Hosszan tárgyalja Kaunitz kancellár tanulmányait és kialakult világképét. Ennek alapján Vanyó azt állítja, hogy Kaunitz már 1765-

---

Elemért is kritizálja, hogy nem vette figyelembe Mária Terézia és II. József irányelveinek reformkatolikus összetevőjét, hiszen a janzenizmusnak nem tulajdonít nagy befolyást. Megjegyzem (GFI), hogy a történészek közül még Mályusz Elemér áll a legközelebb a reformkatolikus irány alapvetéseihez, hisz pont ő hangsúlyozza, hogy II. József türelmi rendelete egy mélyen meggyőződött hitből fakad, miszerint az isteni hatalom dolga az emberi hit és erkölcs felett ítélkezni. Mályusz Elemér meglátásaira és a türelmi rendeletre vonatkozóan lásd még: FABINY TIBOR, *A Türelmi Rendelet Magyarországon*, Theologiai Szemle 25 (1982) 1, 33–38.

⁹⁰ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 692–698.; Kosáry Winter-kritikája kifejtve még: KOSÁRY DOMOKOS, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983, 283–288. Lásd továbbá: KHAVANOVA–FORGÓ, *Rezeption*, 248–249.

⁹¹ KOSÁRY DOMOKOS, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*, Budapest 1990, 138.

-70 közt kiépíti elméletileg és gyakorlatilag a jozefinista jellegű rendszert. 1765-ben ugyanis, megözvegyülésekor, Mária Teréziának megtört a kormányzói kedve, és Kaunitz kezébe összpontosult szinte minden. 1765-ben állították fel a Giunta Economalénak, Lombardia legfőbb egyházi hatóságát, melynek bécsi irányítása Kaunitz hatáskörébe tartozott. Ebben az új szerepben a kancellár megvalósíthatta és végrehajthatta eddigi elgondolásait, amik eddig a császárnén akadtak fenn. 1786-ban a kancellár által kiadott utasítás szerint az egyház illetékessége a következőkre terjedhet ki: az evangélium hirdetése, a hitoktatás, az istentisztelet, a szentségek kiszolgáltatása, a papság fegyelme. Továbbá 1769-ben létrejött a cseh–osztrák kancellárián belül a Consensus in publico-ecclesiasticis, azaz az egyházi osztály.⁹² A jozefinizmus kiteljesedésének előzménye – Vanyó Tihamér szerint – Kaunitz, fentiekben csak nagyvonalakban vázolt, növekvő hatalma az egyházügyi kérdésekben.

Az állam és egyház viszonyának átformálásáról született két mű indította arra a császárnét, hogy lépéseket tegyen politikájának felülvizsgálatára. Az egyiket Kaunitz készítette el 1768-ban *Vorläufige Anmerkungen* címmel, majd Franz Joseph Ritter von Heinke udvari tanácsos és a cseh-osztrák kancellária titkos előadója *Denkschrift über die Neugestaltung des Verhältnisses von Kirche und Staat in Österreich* címmel. Ezek alapján – Vanyó szerint – Mária Terézia 1769-ben elhatározta, hogy új egyházpolitikát fogantat. ⁹³ Heinke ezek után meg is kapta a Concessus vezetését, később a Kirchliche Hofkommission (1782) első előadója lett. Vanyó odáig megy, hogy az eddig főszereplőkként számontartott bécsi professzoroknak, Martininek, Rieggernek, Eybelnek, Sonndenfelsnek csak másodlagos szerepet oszt, számára Kaunitz és Heinke mérvadó a teréziánus és jozefinista államegyháziság felépítésében. Rajtuk kívül a háttérből nagy befolyást gyakorló janzenista baráti körnek tulajdonít nagy hatást. Ők a kor legbefolyásosabb férfiai – írja. Név szerint Van Swieten, Martini, a bécsi segédpüspök, Simon Ambros v. Stock, a császárné gyóntatója, Ignaz Müller. E gondolatot Eduard Wintertől kölcsönzi.⁹⁴

Vanyó Tihamér szerint tehát az államegyházi rendszer 1767–80 között már kiépült és a gyakorlati életben is érvényesült. Tehát II. József uralkodása az ő értelmezése szerint nem novum, hanem mindannak a folytatása, amely már korábban elkezdődött anyja, Mária Terézia

---

⁹² VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 39.

⁹³ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 37–39.

⁹⁴ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 40. Vanyó itt Eduard Winter *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs* munkájára hivatkozik. A későbbiekben Wintert mint a jozefinizmus legokoldalúbb, legtudósabb és legmódszeresebb kutatóját dicséri, viszont alaptételéről, „miszerint a jozefinizmus osztrák reformkatolicizmus, amelyben egyéb tényezők mellett különleges jelentősége van a janzenista szellemnek”, azt állítja, hogy semmiképpen sem ért egyet, sőt továbbmegy, „a kifejezésnek nincs komoly tartalmi alapja” – állítja Vanyó.

idején, akit „fölvilágosult miniszterei áldozataként” rajzol meg Visconti pápai nuncius.⁹⁵ Ehhez a kész háttérhez a császár személyisége és kormányzati stílusa hozott újat – írja Vanyó. II. József hatalomgyakorlásában a monarchia egysége és ereje a legfőbb motivációja. Röviden, tömören, kissé leegyszerűsítve így rajzolja meg az uralkodó gondolatvilágát: „Nem volt sem egyházellenes, sem németesítő, sem demokrata, sem forradalmár, sőt még csak fölvilágosult sem, csupán abban a mértékben jelentkeznek ezek az elemek uralkodása alatt, amennyiben célkitűzése eléréséhez szükségesnek látta őket. Számára XIV. Lajos központosítása az eszmény, II. Frigyes az irigyelt vetélytárs, Róma külföld, a pápaság idegen hatalom, az egyház külön test az államban, a főpapok gazdag kiskirályok és veszélyes ügynökök, a szószék a legnagyobb közvélemény-alakító erő, a szerzetesek lusta munkakerülők és babonákat terjesztő képmutatók, a nemesek begyöpösödött maradiak, a nép pedig sajnálatos áldozatuk.”⁹⁶

II. Józsefre tett szellemi hatásokat számba veszi, azokból nem néhányat emel ki, hanem a korszak nagy gondolkodóinak elméleteit és személyes kapcsolatainak hatását együttvéve komplexen szemléli⁹⁷. Vanyó, annak ellenére, hogy egyházi személy volt, a korábbi példákhoz képest sokkal mértékletesebben, mondhatni álszenteskedés nélkül tárja elénk ezt a korszakot, sőt kiemel fontos, időszerű és jövőbe mutató intézkedéseket, amelyeket érintettsége ellenére szintén árnyaltan ítél meg. Ilyen például a türelmi rendelet, amelyet a kor változó gondolkodásmódjából fakadónak talál,⁹⁸ vagy a szegényügyi intézkedések területén meghozott rendeletek és gyakorlati változások, a lelkipásztorkodás fölkarolására tett törekvések.⁹⁹ Néhány kommentárja már-már egészen új és „felvilágosult” szempontokat vet fel. Ilyen például a sok helyütt erős kritikával illetett, az egyház szűken vett belső ügyeibe, a szertartásokba avatkozó rendeletek, melyhez a következőket fűzi hozzá: „Rendelkezései közül néhányat az egyház a II. vatikáni zsinat nyomán korunkban szentesített.”¹⁰⁰ Bár a továbbiakban nem fejti ki, hogy mire gondol, viszont egészen új szempont II. József megítélése kapcsán. A disszertáció keretei nem

---

⁹⁵ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 43.

⁹⁶ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 45.

⁹⁷ Ezek a középkori ihletésű zsinati gondolat, a gallikanizmus, a febronianizmus; a janzenizmus, Pufendorf, Wolff és Thomasius elméletei; angol fölvilágosodás empirizmusa; Martini természetjoga stb. VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 46.

⁹⁸ A türelmi rendeletet ellenzőket, ha nem is direkten, de ortodoxoknak nevezi: „A konzervatív és ortodox irányzatok a fölvilágosodással nem tudták fölvenni a versenyt. *Katolikus és protestáns területeken egyaránt a vallási türelem gondolatai*, s nyomukban több-kevesebb késéssel az új szellemnek megfelelő törvényes intézkedések.” (Kiemelés Vanyó Tihamértól) VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 46.

⁹⁹ „... a császár a jó lelkipásztorkodás érdekében körültekintőbben, sokoldalúbban, buzgóbban, aprólékosabban intézkedett, mint korának bármely püspöke. A szentbeszédre vonatkozólag még most is megszívlelendő útmutatást adott.” VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 48-49.

¹⁰⁰ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 49.

engedik, de érdekes felvetés II. József irányelveit a II. vatikáni zsinat tükrében megvizsgálni, és recepcióját ennek fényében is kiértékelni.

Hosszan tárgyalja a szerzetesrendek feloszlásának történetét. Sokrétűen közelíti meg a témát. A szerzetesi élet korabeli visszasságai, és az ezeket taglaló két mű,¹⁰¹ amelyek megjelentek erről és már Mária Terézia szemléletére is hatással voltak, érthetőbbé teszik a kiadott rendelet körülményeit, és ezáltal indítékait is. Ebből a szempontból II. József szerzetességről kialakított képe „korának gyermekének mutatja” őt – állítja Vanyó.¹⁰²

Összefoglalóan Vanyó Tihamér az 1980-as évekig terjedő történetírás egyik legsokoldalúbb és komplexebb értelmezését adja a szűken értelmezett jozefinizmusnak, azaz az egyházpolitikának. Ítéletében sem pozitív, hisz mint állítja: „a jozefinizmus egyházi intézkedéseinek nagy számában találunk olyanokat is, amelyek jó szándékból születtek, és javára váltak a vallásos életnek. De többségüknél sem a szándék, sem a megvalósítás nem érte el ezt a színvonalat. Józsefnek személyisége s eszközei is alkalmatlanok voltak céljai elérésére.”¹⁰³ máshol „igyekezzel és nagy anyagi áldozatokkal végrehajtott önhatalmú kormányzati tevékenység” teljes csődjéről ír, tehát nem kíméli a rendszert, de a bencés történész megközelítésére nem volt jellemző az a fajta egyoldalúság, ami az eddigi katolikus történetírásra.

A jozefinizmus – Vanyó szemlélete szerint – több, mint egyházügy, habár mégis a rendszer lelkének tartja. Interpretációjában érzékelhető továbbá, hogy elsősorban a szentszéki érdekeket alátámasztó forrásokkal dolgozott, a pápai államtitkárok, nunciusok irataival, csakúgy mint Meszlényi, de véleményét árnyaltabban és mérsékeltbben fogalmazza meg.

H. Balázs Éva *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen* című monográfiájában írja a 80-as évekről: „A Habsburg-monarchiában dráma játszódott le, melynek végszavait még a 19. század is visszhangozta.” Ő tágabb kontextusba helyezi II. József időszakát, és úgy látja, hogy a jozefinista politika ugyanabba a gazdasági bizonytalanságba volt ágyazva, mint amelyiket Nyugat-Európa is elszenvedett ekkor.¹⁰⁴ Az ezzel is összefüggésbe hozható forradalmi periódus, amelyet már tíz éve észlelni lehetett, a régi monarchiákat válságba sodorták, és ilyen volt a Habsburgoké is.¹⁰⁵ Továbbá a jozefinizmus definíciós kérdésében ő is a tágabb értelmezés

---

¹⁰¹ MURATORI, *Della publica felicità* (1749); Franz Christoph von Scheyb (1756) VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 51.

¹⁰² VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 52.

¹⁰³ VANYÓ, *A bécsi pápai követség*, 59.

¹⁰⁴ „A gazdasági élet minden szférájában bizonytalanság vált úrrá. Ez természetesen kihatott a bel- és külpolitikai fejleményekre. A válság előbb érte el az Atlanti-óceán partvidékeit, de hatolt tovább, a középső zónák felé.” H. BALÁZS ÉVA, *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*, Magvető, Budapest 1987, 164.

¹⁰⁵ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 166.

híve, csakúgy mint Benda Kálmán vagy Kosáry Domokos, azaz nemcsak az egyházpolitikára, hanem a teljes józsefi politikára alkalmazza. Sőt, ő ennél is továbbmegy. A *jozefinus kormányzat bel- és külpolitikájának irányvonalai* című fejezetben II. József társuralkodói tevékenységét és programterveit tárgyalja.¹⁰⁶ Az ő szemléletében is a jozefinista éra már akkor, 1765-től többé-kevésbé, de épült, célok és irányok fogalmazódtak meg, és olykor meg is valósulhattak, ha mértéktartó anyját, Mária Teréziát sikerült megnyernie.¹⁰⁷ Ebben partnere, H. Balázs szerint, leginkább a közös eszmei alapon álló, Kaunitz kancellár volt.

A számunkra legérdekfeszítőbb része a könyvnek *Az állam és egyház viszonyának átrendezése* című. Érdekes témával kezdi a fejezetet. Nem mással, mint hogy hogyan szabta át II. József anyja halála után a Habsburg család magánvagyonának a kiadásait, és miként érvényesíti a családon belül a takarékoság és szerénység elveit. Leszállította a nyugdíjakat, kegydíjakat, rokonainak udvartartásának pompáját szűkebbre szabta általános megbotránkozást okozva, fölöslegesnek ítélt személyzetet elbocsátotta, és végül saját maga is a Burgból egy szerényebbe, az augarteni házba költözött – írja H. Balázs.¹⁰⁸ Ennélfogva az egyházon belüli pompa és anyagi aránytalanságok sem kerülhették el végzetüket. Az egyházra erőltetett, annak belső ügyeibe avatkozó rendelkezések nem a szikár, az egyházi szervezet iránt érzett ellenszenvből, a francia felvilágosodás terjesztette érzületből fakadtak,¹⁰⁹ hanem egy mélyebb meggyőződésből, hogy a takarékoság révén többek részesülhessenek a közjóból, a közös értékekből, mint ahogy családi körében is ezek az elvek vezérelték II. Józsefet.¹¹⁰

A fejezet a jelentősebb egyházra vonatkozó intézkedéseket veszi sorra: Placetum Regium újbóli kibocsátása, a szerzetesrendek elszakítása külföldi rendfőnökeiktől, a cenzúrarendelet, toleranciarendelet, VI. Pius pápa látogatása, szemlélődő szerzetesrendek feloszlata, Egyházügyi Bizottság felállítása, papnevelés átszervezése, és egyéb apróbb a katolikus szertartásokra vonatkozó intézkedések.¹¹¹ A rendelkezésekkel kapcsolatosan megértő álláspontra helyezkedik. Interpretációjában sok esetben anyagi okokat vet fel, az állami haszon szempontjait. Még azoknál a rendeleteknél is, amelyek nem közvetlenül az egyházi vagyont csorbították olyan új értelmezést fűz, amely a birodalom/ország javát tekintve érthetővé válik. Például a szerzetesrendekkel kapcsolatosan: „Az anyagi érdek egyértelmű volt:

---

¹⁰⁶ Ezzel szemben Fried István a jozefinizmust II. József hatalomra kerülésétől számítja, és tagadja, hogy a trónra lépés előtt a jozefinizmus létezett. Lásd FRIED, *II. József*, 580.

¹⁰⁷ Például a hadsereg átalakítása és fejlesztése. H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 177–185.

¹⁰⁸ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 195–196.

¹⁰⁹ Korábban II. József egyházpolitikáját egyházellenesnek jellemezte pl. Szekfű Gyula vagy Meszlényi Antal.

¹¹⁰ A közjó fogalmáról, annak megjelenése II. József politikájában lásd bővebben: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban*, *Történelmi Szemle* 58 (2016) 4, 499–504.

¹¹¹ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 196–210.

a tartományi rendfőnökök és megbízottaik folytonos utazgatásaival sok pénz áramlott külföldre. Nem volt kívánatos az sem, hogy idegenben élő rendfőnökök intézkedjenek a vagyonfelesleg felhasználásáról.”¹¹²

A monográfia abban a tekintetben is továbbmegy az eddigieknél, hogy az egyházat sújtotta rendeletek ismertetésén túl az azt követő józsefi alternatívával is kiegészül. Így annyival teljesebb a rendeletekről a kép, hogy mögöttük nem egy öncélú önkényesség, mint ahogy korábban Szekfű Gyula és Meszlényi Antal narratívájában olvastuk, hanem egyfajta átgondolt állami politika látszik felsejleni. Például a kolostori élet felszámolását a paphiány enyhítésével indokolja, ugyanis a rendek feloszlata után a vagyonukat visszakaphatták, ha plébániát vagy káplánságot vállaltak – magyarázza H. Balázs.¹¹³

A legtöbbre természetesen a toleranciarendeletet becsüli. A hivatalviselés és részleges vallásszabadság azonban nagy katolikus ellenállást váltott ki, és a Helytartótanács főleg a templomépítéseket akadályozta, ebből kifolyólag később már utcára is építhettek templomot a protestánsok, és az uralkodó engedélyezte a tornyot és harangot is – egészíti ki.¹¹⁴

Az egyértelmű rokonszenv, amely II. József kapcsán átsejlik az íráson, azonban nem egyoldalú. Komoly kritikával illeti azon intézkedéseket, amelyek a szertartásokra vonatkoznak. Ízléstelennek és illetéktelennek ítéli a beavatkozást.¹¹⁵

Az állam és egyház viszonyának átrendezése kapcsán viszonylag hosszan tárgyalja a jozefinista kor oktatásügyre vonatkozó szabályzásait. Az oktatásügy rendezése három fokozatban történt: népiskolák, gimnáziumok és főiskolák. A jozefinista szemlélet szerint az alsófokú iskolák álltak a figyelem középpontjában. Az egységes tanrend és tankönyvek bevezetése, az iskolalátogatás köteletségének betartása a kormányzat legfőbb célkitűzései közt voltak. Tudjuk, hogy az oktatásrendszer az egyház által kiépített lábakon állt, a Ratio Educationis meghatározta intézkedések a plébánosokra és főpásztorokra támaszkodva valósulhattak meg,¹¹⁶ és ez II. József korára is igaz. Ennek kapcsán H. Balázs Éva semmilyen állítást nem tesz. Az egyház tevékeny szerepére nincs utalás.¹¹⁷

Összességében nagyszerű eredményeknek tartja mindazt, ami a 80-as években megvalósult. A „szűken vett jozefinizmus, a jozefinista egyházpolitika úgy is jellemezhető,

---

¹¹² H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 198.

¹¹³ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 205.

¹¹⁴ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 201–202.

¹¹⁵ H. BALÁZS, *A régi századvégen*, 207–208.

¹¹⁶ *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. BÁRTH DÁNIEL, ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest 2013.

¹¹⁷ A jozefinista oktatásügyről és elsősorban a magasabb szintű oktatásrendszer kiépüléséről: FEHÉR KATALIN, *II. József közép- és felsőoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében*, Magyar Könyvszemle 114 (1998) 4, 336–352.

mint a hitélet racionalizálása”, amelynek elsősorban a nép a haszonélvezője – értékeli H. Balázs Éva. Művében nagy áttekintést ad a korról, összegző és új eredményeket is felmutató az írása, annak ellenére, hogy a szövegalkotására egyfajta nehézkesség jellemző. II. József időszakával több tanulmánya is foglalkozik (ezeket lásd a jegyzetekben), de nem ilyen nagyívű áttekintéssel.¹¹⁸ Sajnálatos azonban, hogy a szöveg nem tartalmaz hivatkozásokat, így nehezen lehet utánanézni egy-egy minket érdeklő adatnak vagy információnak.

Szántó Konrád *A katolikus egyház története* című nagyformátumú művében II. József egyházpolitikáját az államegyházi rendszerek kiépülése kapcsán tárgyalja. A szerző hangsúlyozza, hogy a „kalapos király” céljai elérésében a történelmi jogokat figyelmen kívül hagyta, népeire rákényszerítette akaratát.¹¹⁹ A rendeleteket számba veszi, és a legvégzetesebbnek a püspöki szemináriumok bezárását értékelte. Pozitívan értékeli a türelmi rendeletet.

Katus László írta meg a 18–19. századi történelmet a Romsics Ignác szerkesztette *Magyarország története* című összefoglaló munkában.¹²⁰ A Vallások és egyházak című fejezetben a katolikus egyház 18. századi rendi társadalomban betöltött kiemelkedő szerepét és pozícióit hangsúlyozza. A 18. század első két harmadában élt barokk vallásosság virágzásával szembeállította II. József beavatkozó egyházpolitikájához társított hitéleti és egyházon belüli hanyatlást. Tehát ő is a barokkot és a felvilágosodást egymás ellentétjeként szemlélte. A jozefinizmus pedig nem más, mint II. József egyházpolitikai rendszere álláspontja szerint.¹²¹ Katus II. József uralkodásának értékelésében Hajdu Lajos megítéléséhez¹²² kapcsolódik: „A császár felismerte, hogy a birodalom számos vonatkozásban korszerűsítésre szorul. Világosan látta a bajokat, arról is határozott elképzelései voltak, hogyan kell azokat orvosolni, csak éppen

---

¹¹⁸ H. BALÁZS ÉVA, *Négy portré (Mária Terézia, Kaunitz, Zinzendorf, Sonnenfels)*, Történelmi Szemle 29 (1986) 3–4, 554–573; H. BALÁZS ÉVA, *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz*, Századok 97 (1963) 6, 1187–1204; H. BALÁZS ÉVA, *II. József*, Élet és tudomány 19 (1964) 867–891; H. BALÁZS ÉVA, *Szabaddóművesség a 18. században*, Világosság 18 (1977) 4, 216–223; H. BALÁZS ÉVA, *A magyarországi felsőoktatás a felvilágosult abszolutizmus korában*, Felsőoktatási Szemle 7–8 (1968) 407–413; H. BALÁZS ÉVA, *Életek és korok. Válogatott írások*, Budapest 2005.

¹¹⁹ SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története II*, Ecclesia, Budapest 1988, 281–283. Barta János újszerű módon közelíti meg a kérdést. Azt állítja, hogy a történelemben több olyan uralkodót is kiemelhetünk, akik gyorsan elfelejtették a koronázási esküjüket, és hagyományokba ütköző módon rendelkeztek. II. József, becsületére váljon, hogy nem akart olyan esküt tenni, amit nem akart betartani. Lásd: BARTA, *A kalapos*, 74.

¹²⁰ KATUS LÁSZLÓ, *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1914)* Magyarország története, szerk. Romsics Ignác, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 488–772. Lásd még: KATUS LÁSZLÓ, *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás)*, A katolikus egyház Magyarországon, szerk. Somorjai Ádám–Zombori István, Budapest 1991, 59–75.

¹²¹ KATUS, *Habsburg Monarchiában*, 528.

¹²² HAJDU LAJOS, *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*, Budapest 1982, 399. Továbbá: HAJDU LAJOS, *A közjó szolgálatában. II. József igazgatási és jogi reformjairól*, Budapest 1983.

az adott valósággal nem számolt, nem vette figyelembe a lehetőségeket, mindent akart egyszerre.”¹²³

Vermes Gábor 2011-ben megjelent műve meglepetésszámba ment, hisz a történész témáját tekintve egy új kutatási területtel jelentkezett. A *Kulturális változások sodrában 1711 és 1848 között* tárgyalja Magyarország történetét a hagyományos történelmi diszkurzus helyett egy újfajta megközelítéssel, mondhatni a *cultural turn* utáni szemlélettel.¹²⁴ Művében a tradicionalista és újító erők konfliktusában láttatja e kort. Specifikusan nem az egyes uralkodók időszakát elemzi. Közjogi, intézménytörténelmi, mentalitástörténelmi stb. témákba illeszkedve érinti a mi témánkat. A jozefinista egyházpolitika gyökereit Mária Teréziának az államegyház kiépítésére tett lépéseivel kezdi. Egyházpolitikáját erastusinak nevezi Thomas Erastus, 16. századi protestáns teológus után, akinek a neve összekapcsolódott az állam uralmával az egyház felett.¹²⁵ Ezt folytatja II. József, aki jó katolikusnak tartotta magát, és a sérelmezett beavatkozást, az egyháztól elvett vagyont szigorúan visszaforgatta az egyház javára – kommentálja. II. József alakját nem a gondolatai, hanem a radikális módszerei tették kiemelkedővé, és mérsékelt környezetéből, ahol az eszméket a társadalmak hagyományaihoz próbálták igazítani, kitűnt.¹²⁶ Vermes szerint felvilágosult abszolútizmus az 1780-as évek első és második felében különbözött, mivel egyfajta megtorpanás érzékelhető, amely például a cenzúra területén újabb korlátozásokat eredményezett. Vermes véleményét jól érzékelteti ez az idézet: „A megállapítás, miszerint „a felvilágosodás konfliktus esetén mindig a második helyen állt a hatalomhoz képest”, igaznak hangzik, ám az uralkodók célja gyakran a kettő összeegyeztetése volt. Sosem álltak államuk érdekeinek az útjába, de a jól megválasztott felvilágosult politika alkalmanként enyhítette a látszólag kezelhetetlen társadalmi és kulturális gondok káros hatásait. II. József uralma ezt támasztja alá.”¹²⁷

Könyve abban a tekintetben is gazdagítja a magyar történettudományt, hogy elsősorban külföldi, ezen belül is angol nyelvű szakirodalomra támaszkodik. Szemléletére, a kívül állás miatt is, egyfajta frissesség jellemző.

Ifj. Barta János *A kalapos király emlékezete* című monográfiájában nem tartja II. József uralkodását sikeresnek. Ez az ítélet a királyhoz kapcsolódó két szimbolikussá növesztett esemény – a koronázás megtagadása és rendeleteinek halála előtti visszavonása – értelmezésébe

---

¹²³ KATUS, *Habsburg Monarchiában*, 537. Ezzel egybehangzó véleményen van Poór János, aki röviden és frappánsan fogalmazott: „II. József dilettáns politikus volt”. POÓR, *A jozefinizmus és a reformkor között*, 94.

¹²⁴ VERMES GÁBOR, *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*, Balassi Kiadó, Budapest 2011.

¹²⁵ VERMES, *Kulturális*, 41.

¹²⁶ VERMES, *Kulturális*, 92.

¹²⁷ VERMES, *Kulturális*, 93–94.

ágyazva fogalmazódik meg. Barta szerint már a trónra lépését és a halálát beárnyékolja az el nem fogadás, a kudarc.¹²⁸ II. József uralkodásának megítélésében azt hiszem elég leegyszerűsítő ítélet ennek kimondása. Véleményem szerint meg kellene különböztetni II. József személyes tragédiáját és politikájának pillanatnyi, mulandó bukását, a történelmi távlatok tekintetében megtett nagyhatású, sok szempontból haladó és sikeres változásoktól, még ha akkoriban aktuálisan úgy tűnhetett, hogy mindaz, amit létrehozott, megbukott.

II. Józsefről szóló jellemrajzban a makacsságot emeli ki, ami a kor merev, a gyermekektől elvárt udvari és társadalmi normáiba ütközve a trónörököszt még csökönyösebb irányba terelte. Társuralkodóként pedig anyja, Mária Terézia nem adta meg neki azt a fajta szabadságot, amire vágyott, megpróbálta kirekeszteni számos döntésből, és a társuralkodást csak egy címnek tekintette – írja Barta.¹²⁹ II. József politikájának gyökereiről beszélve számba vette mindezeket a körülményeket, személyiségét, olvasmányait, tanulmányait, utazásait és a felvilágosodás bécsi terjesztőinek hatásait. Eszerint Barta János nem egy-két irányzatra vagy hatásra vezeti vissza a jozefinizmust, hanem az okokat komplexitásukban szemléli.

Érdeklődéssel olvastam a szerző bátor kérdésfelvetését is: „De vajon mi a jozefinizmus lényege?”. Sajnos, nem ad rá megfelelően egyértelmű, világos választ, inkább csak viszonyítja a fogalmat más jelenségekhez. Például nem pártolja azt a felfogást, miszerint II. Józsefet és ezáltal rendszerét forradalminak kell tekinteni a monarchiában indítványozott társadalmi-gazdasági változások miatt. Barta János a cáfolatában a francia forradalom vívmányaira hivatkozik, azaz a kortárs eredményekre, velük való összehasonlításban II. József nem tűnik forradalminak – állítja.¹³⁰ Barta érvelését annyiban kritizálnám, hogy mi számít adott helyen és időben forradalomnak, kizárólag az adott helyi viszonyok függvényében lehet beszélni, nem más társadalmi-gazdasági-politikai szituációban megfogalmazott forradalmi célok egybevetésével. A definíciós kérdést így taglalja tovább: „Feudális jellege ellenére a jozefinizmus egészen sajátos helyet foglal el a felvilágosult abszolút politika változatai között. Együttesét a reformok több rétege adja, amelyek párhuzamos megvalósítása természetesen meghaladta volna bármely más uralkodó erejét is. Alapjait olyan intézkedések jelentették, amelyeket más abszolút monarchiában már régen megvalósítottak, s amelyekkel József nagy

---

¹²⁸ BARTA, *A kalapos*, 7.; A témánkba vágó egyéb irodalom tőle: IFJ. BARTA JÁNOS, *A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1978; IFJ. BARTA JÁNOS, *A kétféjű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1790*, Gondolat Kiadó, Budapest 1984; IFJ. BARTA JÁNOS, *Felvilágosodás és nemzetkép Magyarországon*, Irodalomtörténet 68 (1986) 2, 338–356.

¹²⁹ BARTA, *A kalapos*, 35-37.

¹³⁰ BARTA, *A kalapos*, 91.

kortársainak (II. Frigyes, II. Katalin) sem kellett már bajlódniuk (egyház alárendelése, közigazgatás központosítása stb.).”¹³¹

II. József komolyan vette felvilágosult elveit, még akkor is, ha ezek sokszor már egy másik társadalmi forma felé mutattak, de mindezekkel a Monarchiát szerette volna erősíteni – írja Barta. Politikája a polgári fejlődés lehetőségeit nyitották meg, főleg az örökös tartományokban, amely révén az átalakulás korábban kezdődhetett meg. Magyarországon kicsit más volt a helyzet, ahol rendeleteit még életében visszavonta az uralkodó, de a jozefinista rendszer, ha meg is történt II. József „tollvonása” itt hagyta a nyomait. Barta ebből mérleget próbál vonni, mi az, amit nyert az ország és mi az, amit inkább veszített a rendeletek visszavonásával. Nyereségként értékeli a nyelvrendelet hatálytalanítását, az ország önállóságát biztosító intézmények visszaállítását (országgyűlés, megyeszervezet). Ami számunkra érdekesebb, hogy veszteségként értékeli, hogy „az egyház hatalma visszatérhet”,¹³² továbbá Erdély különválasztását, a megyéktől független, kiváltságolt területek visszatérését, a nemesi előjogok korlátok nélküli újraérvényesítését, a cenzúra térnyerését stb.

A disszertáció témája szempontjából érdekfeszítőbb tehát, hogy az egyházi kérdésekre vonatkozóan milyen állításokat tesz a szerző. Barta nem elég pontos ez ügyben. A nevezetes tollvonás közvetlen káraként említi, hogy az egyház hatalma visszatérhetett, bár tudva levő, hogy az 1780 előtti állapotok ezen a téren sem tértek vissza, továbbá a kérdés ennél sokkal összetettebb, hogy minden egyházra vonatkozó rendeletet egy kalap alá vegyünk, és az egyház visszatérő hatalmáról beszéljünk. Máshol pedig ennek az ellentétéről ír: „Még jelentősebb tényezőként értékelhetjük a rendeletek visszavonásának közömbösítésére, hogy egy sor területen, ahol – akár a jozefinus politikával, akár a belső ösztönzők következtében – a fejlődés ténylegesen túlhaladta az 1780-i állapotot, a császár rendelete sem lehetett képes azt visszaállítani. *Többé nem szerezhette vissza korábbi hatalmát Magyarországon az egyház.* Ellenőrzéséhez az állam most már szigorúan ragaszkodott. Csak jóval később – 1802 után –, feltételekkel s csökkent számban állították vissza a feloszlott szerzetesrendeleteket.” (Kiemelés tőlem, GFI.)¹³³

Barta János miközben áttekinti az egyházi rendeleteket, csoportosítja is őket, hogy ui. melyek azok, amelyeket az abszolutista törekvések hívtak életre, és melyek azok, amelyeket a felvilágosodás eszmeisége ihletett. Az egyháznak az állam alá rendelését a Habsburg Monarchiában későn jelentkező központosítás részeként tárgyalja. Ide tartozik a

---

¹³¹ BARTA, *A kalapos*, 92.

¹³² BARTA, *A kalapos*, 127.

¹³³ BARTA, *A kalapos*, 128.

szerzetesrendek összekötésének megszüntetése külföldön székelő főkormányzóikkal, a pápai bullák kihirdetésének engedélyhez kötése, püspökök beiktatási esküjének megváltoztatása stb. A felvilágosult szempontok vezérelték az uralkodót a türelmi rendelet kibocsátásakor, – magyarázza a szerző – a cenzúra lazításakor.¹³⁴ A kolostorok feloszlásában mindkét szempont érvényesült, mind a felvilágosult, mind az abszolutista. Barta János az eddigi kutatásokat szintetizálva, összegző művet alkotott.

A jozefinizmus a magyar történettudományi kutatásokban elsősorban mint az egyházra rákényszerített újfajta hatalomgyakorlási módként jelent meg. A fentiekben már több helyütt hivatkozott Ferdinand Maass és Fritz Valjavec munkái voltak nagy befolyással az előző évtizedek történésznemzedékeire, és az Eduard Winter-féle reformkatolikus gondolat háttérbe szorult.¹³⁵ Az utóbbi időben több eredmény is született, amely ezt a merev kategorizációt elmosta, és tovább árnyalja a kor jozefinista világát, legfőképpen a katolikus felvilágosodás témakörében. Forgó András tanulmányai a türelmi rendelet kapcsán és historiográfiai kutatásai alapján az egyházon belüli reformerőkre hívják fel a figyelmet, végül is a jozefinizmus egyházon belüli támogatóinak, védelmezőinek és terjesztőinek léteire, sőt egyes személyek esetében magának a jozefinista gondolatok forrásaira.¹³⁶

A 2018-ban napvilágot látott tanulmánykötet II. József társrégenségeinek időszakával foglalkozik, újabb eredményeket mutat fel II. József uralkodási elképzeléseinek kialakulásáról, és hozzájárul konrégensi működésének megismeréséhez.¹³⁷

3. A TERMINUSRÓL: JOZEFINIZMUS VAGY POSZTJOZEFINIZMUS

A történettudományban nincs egyértelmű és következetesen használatban lévő fogalom a 19. század elejére vonatkozólag. Sokan sokfélét használtak, azt sem mindig következetesen. Ennél fogva a korrallal kapcsolatos tudományos diszkurzus is problematikusabb. Az egyháztörténet-írás pedig 1780–1850 közt jozefinizmusként határozza meg a kort, bár sok a fogalomhasználatbeli különbség.

---

¹³⁴ BARTA, *A kalapos*, 74-77.

¹³⁵ KHAVANOVA – FORGÓ, *Rezeption*, 240-258.

¹³⁶ FORGÓ ANDRÁS, *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában*, Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon, szerk. Szijártó M. István–Szűcs Zoltán Gábor, Budapest 2012, 120–146; FORGÓ, *Katolikus tolerancia*, 154-177; KHAVANOVA – FORGÓ, *Rezeption*, 240-258.

¹³⁷ *A felvilágosult abszolutizmus Habsburg-variánsa. Tanulmányok II. József társuralkodói időszakáról 1765–1780*, szerk. FORGÓ ANDRÁS–KULCSÁR KRISZTINA, Bécs 2018.

II. József-kori jozefinizmusról való diszkurzus bőséges, mint ahogy az előző fejezetben bemutattuk, de a 19. századi jozefinizmus elemzése és értelmezése elnagyolt. Az okok között az I. Ferenc koráról való újabb kutatások hiánya is ott van.

II. József korára és halála utáni időszakra vonatkozóan a jelentősebb egyháztörténeti munkákban kontinuuosan gondolnak, ugyanis részben fennmaradt a józsefi politika, egyházpolitika, uralkodói stílus öröksége. Részben azonban változott. Ebben a fejezetben inkább a különbségekre fogok koncentrálni.

A korszakmeghatározásokkal kapcsolatban többféle fogalommal találkozhatunk: jozefinizmus, posztjozefinizmus, késői jozefinizmus. A nem egyháztörténeti szempontú korszakelnevezésekben sem egységes a tudományos diszkurzus, a következők fordulnak elő: rendi nacionalizmus, biedermeier abszolutizmus, kabineti abszolutizmus.¹³⁸

Hogy I. Ferenc hosszú uralkodásának értékelésében lényegében tudományos közmegegyezés még nem született, biztos annak is köszönhető, hogy leszámítva az 1790–95 közötti időszakot és a reformkor elejét, nem születtek új kutatási eredmények, sok a fehér

---

¹³⁸ A tudományos közmegegyezés 1830-hoz köti a reformkornak a kezdetét. A korszakhatárt Széchenyi István Hítel című írása és az 1830-as országgyűlésen fellépő új reformprogramok jelentik. Azokban a művekben, amelyekben a reformkort tekintik origónak, ennél fogva a polgári átalakulás politikai-társadalmi-gazdasági szempontjai dominálnak, ott általában az 1830 előtti kort a rendi nacionalizmus idejeként tárgyalják. Kosáry Domokos 1795–1830 közé teszi a rendi nacionalizmus idejét, amikor I. Ferenc is – II. Józseffel ellentétben igyekezett fenntartani a feudális politikai és társadalmi rendszert. KOSÁRY DOMOKOS, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*, Budapest 1990, 206–212.

felt,¹³⁹ sokszor átmenetként tekintenek a korra.¹⁴⁰ Az egyetlen mű, amely monografikus igényvel fordul a 19. század elejének magyar egyháztörténete felé az Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora* című műve, amely 1790–1846 közötti nunciusi iratanyagok alapján tárgyalja az egyháztörténetet.¹⁴¹ A mű 1934-es, és szemléletére rányomja a bélyegét a Horthy-korszak légköre, a katolikus egyházzal szembeni elfogultság, és a mester, Szekfű Gyula szemlélete.¹⁴² Meszlényi a jozefinizmus egyenes folytatásának tekintette ezt a kort, és annak elveit látta érvényesülni II. Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd uralma alatt is. Látásmódjának és a pápasággal szembeni elfogult interpretációjának felülvizsgálata még nem történt meg, amely talán árnyalná az I. Ferenc korabeli jozefinizmus megnyilvánulásait.

Az egyháztörténeti szempontú korszakmeghatározást illetően leszögezhetjük, hogy három német történész munkássága határozta meg legnagyobb mértékben a jozefinizmushoz kapcsolódó diszkurzust, így a magyar egyháztörténet-írást, és igen gazdag a recepciójuk is: Eduard Winter,¹⁴³ Fritz Valjavec¹⁴⁴ és Ferdinand Maass¹⁴⁵. Jozefinizmusról mindhárom szerző szerint a 19. század közepéig érdemes beszélni. Ugyanakkor I. Ferenc korára vonatkozóan más

---

¹³⁹ Mályusz Elemér *A reformkor nemzedéke* című tanulmányban Szekfű Gyula szemére veti, hogy a Három nemzedék 1790–1825 közötti időszak elemzését kifejejtette. Lásd: MÁLYUSZ, *A reformkor nemzedéke*, 17.; Egy nemrégiben megjelent tanulmánykötet: *Katolikus egyházi társadalom a 19. században*; Nem egyháztörténeti munkák is csak néhány témát illetően születtek, összefoglaló, elemző monografikus igényű mű azonban nem. Az érdeklődés középpontjában álló témák: II. Lipót és az 1790–91-es országgyűlés, a jakobinus mozgalom: CONCHA GYÖZŐ, *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*, Budapest 1885; SZIRMAY ANTAL, *A magyar jakobinusok története*, Hazánk, 10 (1888) 241–257, 334–346, Hazánk 11 (1889) 16–28; BENDA KÁLMÁN, *Martinovics nyílt levele Ferenc császárnak és királyhoz (1792)*, Századok 83 (1949) 1–4, 258–281; BENDA KÁLMÁN, *A magyar jakobinusok kátéja*, Irodalomtörténet 38 (1950) 3, 103–116; *A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795.*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1952; BENDA KÁLMÁN, *Újabb adatok a magyar jakobinusok történetéhez*, Történelmi Szemle, 1 (1958) 1–2, 218–220; BENDA KÁLMÁN, *A magyar nemzeti mozgalom 1790–ben*, Történelmi Szemle 17 (1974) 2, 183–210; POÓR JÁNOS, *Egy abbahagyott vita. A magyar jakobinusokról*, Századok 145 (2011) 5, 1057–1116; *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*, sajtó alá rendezte, Csizmadia Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest 1958; ECKHARDT SÁNDOR, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Franklin-Társulat, Budapest 1924; IFJ. BARTA JÁNOS, *Illúziók és realitás a magyar jakobinusok mozgalmában*, Századok 129 (1995) 4, 883–898; Martinovics-összeesküvés és annak hosszútávú társadalmi-eszmei-politikai hatásai: FRAKNÓI VILMOS, *Martinovics és társainak összeesküvése*, Kiadja Ráth Mór, Budapest 1880; FRAKNÓI VILMOS, *Martinovics élete*, Athenaeum, Budapest 1921; H. BALÁZS ÉVA, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967; DOMANOVSKY SÁNDOR, *Józsefnádor élete I–II*. Budapest 1944, Korai reformtörekvések kimutatása, amelyek Napóleonra adott magyarországi visszhangot is vizsgálják, illetve a nyelvművelési mozgalomra és ezek politikai kapcsolataira fókuszál: BENDA, *Emberbarát...*, 318–334.; Több történész állásfoglalására készítő vita, a folytonossági-vita, amely a felvilágosodás és a nemzeti liberalizmus közötti közvetlen kapcsolatot feltételezi avagy elveti. A vitáról összefoglalót és hosszan argumentált állásfoglalást: MISKOLCZY AMBRUS, *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*, Napvilág Kiadó, Budapest 2006; MISKOLCZY: *A felvilágosodás és a liberalizmus...*; MISKOLCZY AMBRUS, *A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?)*, Levéltári Közlemények 79 (2008) 135–146.

¹⁴⁰ MÁLYUSZ, *Sándor Lipót*, 3–38.

¹⁴¹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*.

¹⁴² Lásd bővebben: SZEKFÜ, *Magyar történet IV*, 145–208.

¹⁴³ EDUARD WINTER, *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*, Berlin 1962.

¹⁴⁴ VALJAVEC, *Josephinismus*.

¹⁴⁵ MAASS, *Josephinismus*.

terminust használnak. Winter franziszeische Nachjosephinismust használ a közvetlen II. József utáni időszakra, majd az 1820- as évektől a Spätjosephinismust a *Der Josefinismus und seine Geschichte* című művében. Ferdinand Maass a Spätjosephinismust használja. Tehát mindketten megkülönböztetik a II. József alatti jozefinizmust a későbbitől, ami a korelnevezést illeti, de nem mindig következetesen ragaszkodnak a fogalomhoz.

Hogy ezek az iskolateremtő egyháztörténészek miért használják ilyen kiterjedten ezt a fogalmat, arra Derek Beales világít rá: míg II. József felvilágosult abszolutista uralkodó volt, és a jozefinizmus fogalma szorosán hozzákapcsolódott a felvilágosodáshoz, addig I. Ferencről nem mondhatjuk el, hogy a felvilágosult abszolutista uralkodó reprezentánsa lenne. De mégis, a fogalmat mindhárom szerző – Winter, Valjavec, Maass – az ő időszakára is használja. Beales meglátása szerint azért, mert ezek a szerzők a fogalomhoz II. József-szellemű jogalkotást és magatartást társítanak.¹⁴⁶ Maass is hangsúlyozza, hogy I. Ferenc korát az államegyházi keretek megléte miatt tekinti jozefinistának, és szemlélete szerint a jozefinizmus káros hatással volt az egyházra.¹⁴⁷

Fritz Valjavec a jozefinizmus fogalmát kitágította. Meglátása szerint nemcsak egyházpolitikai, hanem politikai és világnézeti síkon is értelmezhető a jozefinizmus. E szemléletet számos magyar történész is magáévá tette,¹⁴⁸ ugyanakkor az 1790–1848 közötti időszakra vonatkozóan leginkább az egyházpolitikai elvek átörökítése miatt/kapcsán alkalmazzák a fogalmat. A jozefinizmus tehát egyháztörténeti korszakmegjelölés lenne, ugyanis a nevezetes tollvonással a tág értelemben vett jozefinista rendszer, amelyre Fritz Valjavec gondolhatott, megszűnt.

Az 1849–50-ig terjedő időszak jozefinizmusként szerepel a legtöbb magyar egyháztörténeti összefoglaló munkában is, számos ponton mégis különbségek fedezhetők fel az egyházpolitikai tekintetben a névadó, II. József egyházpolitikája és a 19. század elejének egyházpolitikája között. A továbbiakban a legfontosabb különbségeket említem, amelyek a jozefinista egyházpolitika szerves részei voltak, de Ferenc idején módosultak és megújultak.

A szerzetesrendekkel kapcsolatos egyházpolitika a 18. század végén ismeretes. Míg Mária Terézia és II. József a jezsuiták mozgásterét szűkítették és a rendet meg is szüntették,

---

¹⁴⁶ BEALES, *Enlightenment and Reform*, 291.

¹⁴⁷ Maass így fogalmaz: „Das nach dem Tode Kaiser Joseph II. neubegründete und von Franz II. fortgeführte Staatskirchentum blieb bis zu seiner Aufhebung durch Kaiser Franz Joseph I. im Jahre 1850 in voller Geltung.” „[...] der Spätjosephinismus im strengen Sinn, genau so wie sein Vorgänger und Vorbild, der Josephinismus, keine allgemeine Geistesbewegung, keine bloße Spätuaufklärung österreichischer Prägung, sondern ein starres, genau geregeltes staatskirchliches Verwaltungssystem war.” FERDINAND MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1850*, IV. Band, Verlag Herold, Wien–München 1957, XXIII–XXIV.

¹⁴⁸ BENDA, *Jozefinizmus*, 388–420.

¹⁴⁸ KOSÁRY, *Felvilágosult*, 678.

addig I. Ferenc visszatelepítette őket. Megtörtént továbbá a II. József alatt feloszlott monasztikus szerzetesrendek visszaállítása 1802-ben: bencések, premonstreiek, ciszterciek újra elkezdhették tevékenységüket. A döntésben nagy szerepet játszott József nádor, aki 1801-ben jelentést nyújtott át I. Ferencnek, melyben a rendek sérelmeit és kívánságait fejtette ki. A rendek visszakapták vagyonukat, de azzal a feltétellel, hogy kijelölt középiskolákat vesznek át, tartanak fenn és vezetnek. A visszaállító oklevél megjelölte a gimnáziumokat és a plébániákat, amelyeket fenn kellett tartsanak. A korszakban korlátozásukra egyáltalán nem került sor.¹⁴⁹ Iskoláik a magyar oktatásrendszer meghatározó részeivé váltak.

Az iskolák állami felügyeletébe vételének folyamata Soós Imre kutatásai alapján I. Ferenc korában leépülőben voltak. Az egri érsekség területén vizsgálta a mezővárosi iskolákat, amelyeknek az igazgatását a korban egyre több helyen az esperesek felügyeletére bízták. Az uralkodó 1809. július 20-án, 1812. szeptember 18-án és 1813. december 31-én keltezett udvari dekrétumaiban kinyilvánította, hogy a polgári és a vallási nevelést is az egyház kezébe kell adni, az iskolák egységes irányítását kell megvalósítani. I. Ferenc a központi irányítás átláthatóságán túl, az elemi iskolák magyarországi laicizálódásának a megállítására is törekedhetett ezzel a lényeges átalakítással. Az uralkodó a Helytartótanácsot arra utasította, hogy dolgozzon ki javaslatot, hogy miként lehetne nálunk a tankerületi királyi iskolafelügyelőségek megszüntetésével, vagy működésüknek ideiglenes felfüggesztésével hatáskörüket a kerületi esperesekre átruházni, amíg kidolgoznak egy új nevelési rendszert.¹⁵⁰ Ennek megfelelően a plébánosigazgatók már nem csak a falusi, elemi iskolákban, hanem a korszak során folyamatosan a mezővárosi normáliskolákban átvették az intézmények irányítását.¹⁵¹ Például Egerben a városbíró volt a századfordulón a normáliskola igazgatója, 1808-ban viszont az uralkodó 7850. számú helytartótanácsi rendelete alapján a plébánost tették igazgatóvá, hasonló történt Gyöngyösön is 1817-ben.¹⁵² Az oktatás felügyeletének teljes egyházi átvétele 1830/31-ben valósult meg, amikor a tankerületi királyi iskolafelügyelőséget megszüntette az uralkodó, és hatáskörét mindenütt a területileg illetékes esperesekre ruházta át.¹⁵³

---

¹⁴⁹ HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, Aurora Könyvek, München 1973, 382. Továbbá: MESZLÉNYI ANTAL, *A tanító szerzetesrendek visszaállítása*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, III. Budapest 1933, 311.

¹⁵⁰ SOÓS Imre, *A mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig*, Eger 1992, 36–37.

¹⁵¹ A korszakban egytanítós iskolák működtek a falvakban, kéttanítós iskolák a nagyobb községekben és ún. normaiskolák a mezővárosokban, amelyek háromosztályosak voltak, és magasabb szintű oktatás is folyt, ugyanis itt folyt a leendő tanítók képzése, itt tanulmányozták a jelöltek az iskolai tanítás mintáját, normáját, innen az iskola neve is. Lásd bővebben: MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nevelés története 1790–1849*, Tankönyvkiadó, Budapest 1968, 68.

¹⁵² SOÓS, *Normaiskolák*, 39.

¹⁵³ SOÓS, *Normaiskolák*, 42–43.

Az oktatás más területén is érzékelhető a II. józsefi jozefinista szemlélettől való eltávolodás: a generális szemináriumokat megszüntették még II. Lipót alatt. A papképzést újra az egyházmegyék vették át.¹⁵⁴ A magyar egyházszervezet feje, az esztergomi érsek Nagyszombatból Esztergomba költözése is a korszakban zajlott le, amely nemcsak szimbolikus döntés volt, hanem ténylegesen véget ért a török kiűzése óta zajló Szent István-i egyházszervezet renoválása, amely ugyancsak megkérdőjelezi a magyar egyház ellenőrzésének olyan mértékű szándékát.

Jól látható, hogy a Ferenc-kori egyházpolitika nemcsak hasonlóságokat mutat II. Józseffel, amelyekről az eddigi egyháztörténeti munkák szóltak, hanem kardinális pontokon el is tér.

A leginkább sérelmezett eljárása a kornak, hogy üresedésben hagyta a püspöki székeket. 1804 és 1835 között 121 hónapon át, tehát összesen 12 éven keresztül üresedés volt az esztergomi érseki székben.¹⁵⁵ De számos egyéb püspöki székben is. Ennek leginkább finánciális oka lehetett. A katolikus történetírásban e kor egyházpolitikájának a karakterológiájaként mélyen beépült az a nézet, hogy a főpapi székek üresedésben hagyása jozefinista, egyházellenes, az állami kontroll érdekében hozott döntés.¹⁵⁶ Eckhardt Ferenc hangsúlyozza, hogy imígyen az egyházmegyei bevételek felett az uralkodó rendelkezhetett, és az intercalaris jövedelmeket az államkincstárba utalhatták.¹⁵⁷ I. Ferenc uralkodásának első évtizedeit a napóleoni háborúk és az azokkal együttjáró igen súlyos anyagi terhek és károk árnyékolják be. A korábbi korok kormányzati gyakorlatában benne volt, hogy finánciális okokból az udvar nem tölti be a főpapi székeket. Például a kora újkorra vonatkozó történettudományi megállapítások hangsúlyozzák már, hogy az évekig vagy évtizedekig tartó üresedésben hagyás már a 16. században is praxissá vált, hisz a bevételeket akkor is a Kamara kapta meg. Sőt prépostságok és apátságok kerültek zálogba.¹⁵⁸ Ez a török háborúk idején egy általános jelenségként elkönnyvelt pénzszerzési módja a kamarának. Tehát a kormányzat számára nem jelentett újdonságot, hogy így tömje be a háborúk okozta költségvetési hiányokat. I. Ferenc idejére pedig ez hatványozottan érvényes, hisz a koalíciós háborúk jelentős kiadásai, és a hosszan elhúzódó

---

¹⁵⁴ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 128-129.

¹⁵⁵ *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon*, hg. RUPERT KLIEBER, Band 1, Duncker & Humblot, Berlin 2020, 20. A püspöki székek üresedését lásd ugyanitt az egyházmegyékre vonatkozó bevezetőiben.

¹⁵⁶ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 98. vagy 224-232.

¹⁵⁷ ECKHART FERENC, *A püspöki székek és káptalani javak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935. Lásd továbbá: HERMANN EGYED, *Az esztergomi érseki-primási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1-3, 463-487; HERMANN, *A katolikus egyház*, 378-379.

¹⁵⁸ TUSOR PÉTER, *A „konstanzi bulla” alkalmazása. A magyar királyi főkegyúri jog a 15-16. században*, „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából, Printart-Press Kft., Debrecen 2014, 219-241, 233.

európai háborúk jelentős gazdasági válságot okoztak a Monarchiában. A kor egyházpolitikájának egyik elemeként meg kell említeni, de hogy egyházellenes éle miatt alkalmazták volna az kétséges.

A kérdésfelvetés, hogy ui. mit jelent a 19. századi jozefinizmus, azért is indokolt, mert míg a felvilágosodás és a józsefi politika, azaz a jozefinizmus 18. századi megjelenése részben vagy egészben az utóbbi évtizedekben új megvilágításba került, új értelmezéseket nyert egyháztörténeti szemszögből is,¹⁵⁹ addig a 19. századi egyháztörténet-írás még mindig a korábbi magyarázatokra hagyatkozik, azaz a felvilágosodást és a jozefinizmust kizárólag egyházon kívüli, egyházellenes áramlatnak tekinti. Elsősorban a 18. századra vonatkozóan olyan tudományos eredmények születtek, amelyek a klasszikus, egyházellenesnek kikiáltott felvilágosodás-képet árnyalják, és a 18. századra vonatkozóan a felvilágosodás és jozefinizmus egyházon belüli megjelenését is kimutatták, és katolikus felvilágosodás vagy reformkatolicizmus címszó alatt tárgyalják e problémakört.¹⁶⁰

A magyar irodalomtörténet-írásban Muratori-recepciója kapcsán fogalmazódtak meg árnyaltabb megállapítások.¹⁶¹ Ludovico Antonio Muratori a kor legfőbb reformkatolikus képviselője volt. Szemlélete még a mai modern szemmel is „felvilágosult”. Több művének magyarországi hatásával számolhatunk. Az irodalomtörténészek elsősorban a Rómában és Bécsben tanult főpapokhoz kötik nézeteinek népszerűsítését. Tehát már a 18. század derekán hat egyházi körökben a reformkatolicizmus eszméje. Forgó András kutatásai összefoglalják, és Koppi Károly, piarista szerzetes példáján keresztül be is mutatják a katolikus felvilágosodás magyarországi jelenlétét.¹⁶² A 18. századot illetően voltak már olyan történettudományi

---

¹⁵⁹ KARL OTTOMAR ARETIN, *Josephinismus und das Problem des katholischen aufgeklärten Absolutismus*, Österreich im Europa der Aufklärung, Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. (hg. Richard Georg Plaschka) Band 1, Wien 1985, 509–524; JOACHIM BAHLCKE, *Ungarischer Episcopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005, 323–348.; = FORGÓ ANDRÁS, *A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban*, Világtörténet (2014) 2, 239–265.

¹⁶⁰ Az elsők között Eduard Winter veti fel munkáiban, hogy a jozefinizmus nem más mint a katolikus felvilágosodás Habsburg Birodalom-beli változata, de szemlélete nem akadt sok követőre a korában. Lásd bővebben: WINTER, *Josephinismus*, 357.

¹⁶¹ Muratori magyarországi hatásával foglalkozó munkák: SZAUDER JÓZSEF, *L. A. Muratori két erkölcs-tani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények 77 (1973) 2–3, 171–179; HÖLVÉNYI GYÖRGY, *Antonio Muratori hatása Magyarországon, A magyar művelődés és kereszténység II*, szerk. Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum, Budapest–Szeged 1998, 882–891; KÓKAY GYÖRGY, *Muratori és Révai Miklós*, Vigilia 57 (1992) 8, 583–587; KÓKAY GYÖRGY, *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle 114 (1998) 1, 193–207; KÓKAY GYÖRGY, *Bessenyei és Muratori*, A szétszórt rendszer, Tanulmányok Bessenyei György életművéről, szerk. Csorba Sándor–Margócsy Klára, Nyíregyháza 1998, 36–43; SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle 116 (2000) 1, 27–43.

¹⁶² FORGÓ ANDRÁS, *Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi–értelmiségi reformmozgalomban*, A piarista rend Magyarországon, szerk. FORGÓ ANDRÁS, Budapest SZIT, 2010, 127–149; FORGÓ ANDRÁS, *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában*, Politikai elit és politikai

állítások, amelyek azt a leegyszerűsített képet árnyalják, amelyek egyház–állam, régi rend–felvilágosodás/jozefinizmus dichotómiákban gondolkodnak. A 19. század elejével kapcsolatosan is felül kellene vizsgálni, hogy mit is jelent és miben realizálódik a ferenci érában a jozefinizmus? És mi az állam valós viszonya az egyházhoz?

A tudományos közbeszédben a posztjozefinizmus terminust is használják a II. József utáni időszakra vonatkoztatva.¹⁶³ A fogalom alkalmas lehet arra, hogy megkülönböztessük és tisztázzuk II. József és az azt követő időszak jozefinizmusát.¹⁶⁴

Hermann Egyed a posztjozefinizmus terminussal a II. József utáni korszak egyházpolitikáját jelöli: „A posztjozefinisztiikus egyházpolitika talán a főpapi székek betöltése körül ütötte a magyar egyházon a legmélyebb, következményeiben szinte kiszámíthatatlan sebet.”¹⁶⁵ Másol „bürokratikus jozefinizmusról” ír az I. Ferenchez köthető időszakra vonatkoztatva.¹⁶⁶

Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc szerzősége alatti *Az egyházak Magyarországon* című könyvben az 1790–1848 közötti időszak tárgyalására a posztjozefinizmus kora¹⁶⁷ címet választották. A fogalmat a jozefinista egyházpolitika folytatására, annak továbbélésére használták, és a korszakot ők is József utáninak tekintették, azaz posztjozefinistának.

A posztjozefinizmus terminusát előszeretettel használja Miskolczy Ambrus, mégpedig II. József utáni időszakban képviselt jozefinista politikai szemlélet értelmében. Berzeviczy Gergely politikai nézetének jellemzésekor alkalmazza,¹⁶⁸ másol „posztjozefinista

---

kultúra a 18. század végi Magyarországon, szerk. Szijártó M. István–Szűcs Zoltán Gábor, Budapest 2012, 120–146, 142; Lásd továbbá a témában: ANTON SCHINDLING, *Die katholische Aufklärung in der deutschen Geschichte des 18. Jahrhunderts. 14 Thesen*, Schule, Universität und Bildung. Festschrift für Harald Dickerhof zum 65. Geburtstag, hg. Helmut Flachenecker–Dietmar Grypa, Regensburg 2007, 83–90; ANTON SCHINDLING, *Theresianismus, Josephinismus, katholische Aufklärung. Zur Problematik und Begriffsgeschichte einer Reform*, Würzburger Diözesan–Geschichtsblätter 50 (1998) 215–224; BERNARD PLONGERON, *Was ist katholische Aufklärung?* Katholische Aufklärung. Aufklärung im katholischen Deutschland, hg. v. Klüeting, Harm, Hamburg 1993, 11–56.

¹⁶³ Hermann Egyed a posztjozefinizmust jelzőként használja elsősorban, mégpedig a II. József utáni korszak egyházpolitikáját jelölve. HERMANN: *A katolikus egyház*, 378; Másol „bürokratikus jozefinizmusról” ír I. Ferenchez köthető időszakra vonatkoztatva: HERMANN, *A katolikus egyház*, 386–387.

¹⁶⁴ Az egyházak Magyarországon című könyvben az 1790–1848 közötti időszak tárgyalásának *A posztjozefinizmus kora* címet adták. Lásd: GERGELY JENŐ–KARDOS JÓZSEF–ROTTLER FERENC, *Az egyházak Magyarországon*, Korona Kiadó, Budapest 1997, 114–130.

¹⁶⁵ HERMANN. *A katolikus egyház*, 378.

¹⁶⁶ HERMANN, *A katolikus egyház*, 386–387.

¹⁶⁷ GERGELY–KARDOS–ROTTLER, *Az egyházak*, 114–130.

¹⁶⁸ Miskolczy Ambrusnál például nem kizárólag egyházpolitikai értelemben fordul elő, hanem a jozefinizmus tágabb értelmében: „Példa erre Berzeviczy Gergely esete. Ő gazdaságpolitikai és társadalompolitikai írásai révén a politikai liberalizmus nemzedékének olyan előfutára és őse, aki maga az eleven folytonosság az 1790-es és az 1830-as évek között. Antijozefinizmusból posztjozefinizmusba váltó magánpolitikája okán elsősorban a centralistákkal rokonítható, akik szellemi fölényükkel, sőt inkább szellemi hegemoniájukkal élve akartak érvényesülni a közéletben.” MISKOLCZY AMBRUS, *A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar*

abszolutizmust” is említ.¹⁶⁹ Ennélfogva ezeknél az előfordulásoknál a posztjosefinizmus nem egyházpolitikai szempontú megjelölés, sem nem korszakmegjelölés, hanem II. József utáni josefinista gondolkodás jelölésére szolgál.

Miskolcgy Gyula írásában, amelyben Domanovszky Sándor József nádor élete című munkáját ismerteti, posztjosefinista korszakról beszél.¹⁷⁰ Máshol posztjosefinista nemzedékről is olvashatunk.¹⁷¹

Tusor Péter egyfajta hatalomgyakorlási mód és éra, végül is korszak megjelöléseként használja: „Sőt a Habsburg-ház örökösödésének, majd leányági örökösödésének (1723, Pragmatica Sanctio) kimondása után 1848-ig közjogi jellegét tekintve alapvetően feudális rendi monarchia maradt a lipóti, teréziánus, josefinista és posztjosefinista törekvések ellenére is.”¹⁷²

A német nyelvű irodalomban is találtam helyeket, ahol használják a posztjosefinizmus terminust. Először is II. József utáni korszak megjelölésére: „Diese Reformbewegung habe weit ins 19. Jahrhundert nachgewirkt und präge in gewisser Weise bis heute die „österreichische“ Gedankenwelt. Langläufig unterscheidet man dabei drei Phasen, den „Protojosephinismus“ unter Maria Theresia, den „josephinischen Josephinismus“ unter Joseph II. und den „Postjosephinismus“ bis weit ins 19. Jahrhundert hinein.”¹⁷³ Eduard Schenner 1949-ben a következő címet adta disszertációjának: *Der Postjosephinismus und die frühfranzösische Reaktion*, melyben az 1790–95-ös időszakról, a Martinovics-összeesküvésről és

---

demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?), Levéltári Közlemények 79 (2008) 135–146, 141. Máshol szintén Berzeviczy Gergely politikai programjának jellemzésekor használja: „Alkotmányos abszolutizmust képviselt tehát, de elképzeléseiben egészen más arányokban oszlik meg a népképviselési és az uralkodói hatalom, mint a korábbi és későbbi magyar programokban, és magában a gyakorlatban. Programjának részleteit mindig a címetről való képzeteknek megfelelően alakította, a posztjosefinizmustól a liberális bonapartizmusig terjedő politikai mezőn mozgott. [...] Berzeviczy ezért inkább II. Józsefet idealizálta, akit korábban, még életében, élesen bírált, és olyan némileg alkotmányos politika előképének akart megtenni, amelyet a császár az életében megvetett.” MISKOLCZY AMBRUS, *A szabadságküzvességtől a nyilvánosságig. Kazinczy Ferenc és eszmetársai a magyar magántársasági demokratikus kultúra hőskorában*, Századok 143 (2009) 1, 3–36, 22.; „Széchényi úgy szövelt az olvasóhoz, hogy érvelésének éle a bonapartizmussal kacérkodó posztjosefinista udvari körök ellen is irányult.” MISKOLCZY AMBRUS, *Az „ismeretlen” Széchényi Ferenc „ismert” munkálata a Habsburg birodalom hungarizálásáról*, Levéltári Közlemények 77 (2006) 2, 13–53.

¹⁶⁹ MISKOLCZY AMBRUS, *Poór János, Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Hadtörténeti Közlemények 117 (2004) 3, 1060–1065. Lásd továbbá: MISKOLCZY AMBRUS, *A múlt megszeliődése*, Gondolat Kiadó, Budapest 2014, 20. 56. 57. 61.

¹⁷⁰ „A Domanovszky által oly lelkiismeretesen feltárt korszakban ezek az anyagi vonatkozású tények magyarázzák meg a történések lényegét, nem a formális jogi viták. Ezek magyarázzák meg a posztjosefinista korszaknak a rendi alkotmány ellen irányuló politikáját, és ezek emelik ki közjogi viták ködéből József nádor alkotmányhű működését.” MISKOLCZY GYULA, *Domanovszky Sándor, Józsefnádor élete I–II*, Századok 81 (1947) 319–327.

¹⁷¹ MIKÓ PÁLNÉ, *A magyar nyelv és Márton József a bétsi Universitásban*, MTA Értesítője 90 (1983) 7–8, 616–623, 618.

¹⁷² TUSOR PÉTER, *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*, Aetas 34 (2019) 3, 109–121, 112.

¹⁷³ CHRISTOPH GNANT, *Der Josephinismus und das Heilige Römische Reich. „Territorialer Etatismus” und josephinische Reichspolitik*, Josephinismus-eine Bilanz, szerk. Wolfgang Schmale–Renate Zedinger–Jean Mondot, Dieter Winkler Verlag, 2008, 35.

következményeiről értekeznek. Bár a disszertáció címében szerepel a posztjozefinizmus kifejezés, a fogalmat nem tisztázza, sőt helyette a jozefinizmusnak és annak értelmezésének szentel fejezetet.¹⁷⁴ Értelmezésem szerint a posztjozefinizmus alatt II. József utáni időszakot érti, azaz korszakmegjelölésként használja, hisz disszertációjának témája a II. József halála utáni események. Értekezésének végső megállapítása, hogy amit Európa 1815-ben megélt, a reakció felülkerekedését, az Magyarországon már 1795-ben elkezdődött.¹⁷⁵

Láthatjuk, hogy a posztjozefinizmus alatt sem mindenki ugyanazt érti. Ennek a fogalomnak a tisztázása is várat magára. Leginkább a magyar szakirodalomban terjedt el. Maass és Winter után a Spätjosephinismus, azaz a késői jozefinizmus is indokolt lehet, de ez kevésbé fordul elő a hazai szövegekben.

Véleményem szerint a 19. századra vonatkozóan pontosabb és körülírhatóbb terminus lenne a posztjozefinizmus, hisz így megkülönböztethető lenne I. Ferenc korában jelentkező „jozefinizmus” a II. József-félétől, ugyanakkor új tartalmakkal is gazdagodhatna, amely tipikusan csak a 19. század eleji, más történelmi kontextusba illeszthető uralkodói stílust, egyházpolitikai elveket illeti. *Hisz a fenti fejezetben már áttekintett historiográfiai részben is kiderült, hogy a jozefinizmus fogalma a felvilágosodáshoz kötődik, míg I. Ferencet egyáltalán nem tartjuk felvilágosult uralkodónak.*

4. A „POSZTJOZEFINIZMUS” HISTORIOGRÁFIÁJA

I. Ferenc császár és kora elhanyagolt része a történetírásnak. Ezt a beárnyékoltságot elsősorban a napóleoni háborúknak köszönheti, hisz azok a politikai-gazdasági-kulturális változások, amelyek a monarchia külpolitikai helyét végérvényesen megváltoztatták, habár státuszát az 1815-ös bécsi kongresszuson meg tudta újítani az európai hatalmak körében, ezekhez az eseményekhez kötődnek. Számos olyan problémát hozott felszínre a francia expanzió és azzal való megküzdés – a soknemzetiségű és soknyelvű birodalom egybentartása, gazdasági teljesítmény növelése, a hatalmi politika lehetőségeinek eltolódása keletebbre – amelyekkel való szembenézés az egész 19. századon végighúzódik.¹⁷⁶ Ebből a szempontból I. Ferenc császár uralkodásának ideje kulcsfontosságú, hisz ezekkel a birodalmi problémákkal

---

¹⁷⁴ EDUARD SCHENNER, *Der Postjosephinismus und die frühfranzösische Reaktion*, Diss. Wien, 1949.

¹⁷⁵ SCHENNER, *Der Postjosephinismus*, 107.

¹⁷⁶ WOLFGANG VON HIPPEL–BERNHARD STIER, *Europa zwischen Reform und Revolution 1800–1850*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2012, 161–163.

való megküzdési stratégiák ekkor fogalmazódtak meg először. A szakirodalom legtöbbször Metternichhez köti a nehézségekhez kötődő hatalmi stratégiának és kormányzati stílusnak a kidolgozását. Olyannyira például, hogy van, hogy Metternich-rendszerről írnak, míg I. Ferenc császárt meg sem említik.¹⁷⁷ Miközben tudjuk, hogy a császár maga nem vonta ki magát a döntésekből, hanem túlságosan is elmerült az aktákban és azok részleteiben.¹⁷⁸ Mindenesetre az irodalom gyakran Ferenc jellemvonásaiban találja meg ennek az időszaknak felrött mozdulatlanlanságot.¹⁷⁹ Máshol azt olvashatjuk, hogy Ferencel a perszifikált bürokratizmus került hatalomra.¹⁸⁰

Kizárólag I. Ferenc korával foglalkozó első és majdhogynem egyetlen osztrák monográfiában a Magyar Királyságról külön fejezetben szó sem esik, míg a Lombard–Velencei Királyságról, Velence városáról, Nyugat-Galiciáról igen. A szerző, Hermann Meynert, az egyháznak és oktatásnak külön fejezetet szán, viszont elég röviden tárgyalja a témát, anélkül, hogy az egyház és állam viszonyát mélyebben elemezné, ami a korrallal kapcsolatos legfőbb egyháztörténeti szempont.¹⁸¹ Hangsúlyozza, hogy a császárnak fontos volt, hogy a felekezetek között béke legyen. Továbbá, hogy a radikális jozefinista rendeleteket enyhítette, és 1799-ben visszaállította a szerzetesrendeket. A magyar történetírásban is vannak a korrallal kapcsolatos alapvetések.¹⁸²

A korrallal kapcsolatos legalapvetőbb forráskiadást és kutatást Ferdinand Maass végezte el. Késő jozefinizmus időszakának nevezi ezt a kort, melynek sajátossága, hogy a reformokra való szándék gyengébben jelentkezik, mint a jozefinizmus időszakában. Véleménye szerint a késői jozefinizmus irataiból is ugyanúgy kitűnik, hogy a szigorú értelemben vett késő jozefinizmus csakúgy mint az előképe, nem egy szellemáramlat, nem a felvilágosodásnak egy osztrák megjelenési formája, hanem egy államegyházi kormányzati rendszer. A forráskiadásának IV. kötetében a Vallásügyi Bizottság (Geistlichen Hofkommission) iratait, Severoli pápai nuncius tevékenységéhez kapcsolódó levélváltásokat, az osztrák egyházmegyei szabályozásokhoz kapcsolódó iratokat, Metternich államegyházi keretek elleni támadásához és a császár római útjához kapcsolódó iratokat gyűjtötte össze. Az V. kötetben – *Lockerung und Aufhebung des Josephinismus 1820-1850* – összegyűjtött iratokat pedig Maass a jozefinizmus

---

¹⁷⁷ HIPPEL–STIER, *Europa*, 162.; Lásd még: T.C.W. BLANNING, *The nineteenth century*, Oxford University Press, 2000.

¹⁷⁸ POÓR JÁNOS, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Gondolat, Budapest 1988, 40.

¹⁷⁹ Ferenc személyiségéről és neveltetéséről lásd: COELESTIN WOLFSGRUBER, *Kaiser Franz von Österreich*, Wien–Leipzig 1899; HEINRICH SRBIK, *Metternich, der Staatsmann und Mensch*, München 1925.

¹⁸⁰ HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 463.

¹⁸¹ HERMANN MEYNERT, *Kaiser Franz I., Zur Geschichte seiner Regierung und seiner Zeit*, Wien 1872, 218–224.

¹⁸² POÓR JÁNOS, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Gondolat, Budapest 1988; DOMANOVSKY SÁNDOR, *József nádor élete I–II*. Budapest 1944.

enyhülésének és megszűnésének dokumentumaiként értelmezi. A korszak cezúráját I. Ferenc római útjában látta. 1819-ben a császár nagy pompa és ünnepek közepette végigutazta Itáliát, majd április 2-től 26-ig Rómában, ösztöngénél tartózkodott. Látogatása alkalmával nap-nap után találkozott VII. Piuszal.¹⁸³ Maass úgy értelmezi, hogy I. Ferenc egyházpolitikájában ennek a látogatásnak a következményeként változás állt be. Említi, hogy közvetlenül a római út után az uralkodó közölte, hogy készen áll arra, hogy a redemptoristákat az országaiba engedje.¹⁸⁴ Rendszerszintű változások azonban az Oroszországból menekülő jezsuiták befogadása jelentette: „mit deren Verwirklichung die josephinische Kirchen- und Klostergesetzgebung in einem wesentlichen Punkte durchbrochen werden musste”.¹⁸⁵ Tehát 1819–1820 körül I. Ferenc egyházpolitikája megváltozott, és ez abban is megnyilvánult Maass szerint, hogy a császár a régi szerzetesrendeket és kolostorokat visszaállítani törekedett. A Rómában tett látogatásakor VII. Pius több tanulmányt átadott I. Ferencnek, amelyek a Habsburg államegyházzal szembeni panaszokat fejtették ki.¹⁸⁶ Érdekes, hogy Meszlényi Antal a római úttal kapcsolatban korabeli híradások alapján azt állítja, hogy nem került szóba a pápa és Ferenc császár találkozóin bárminemű egyházpolitikai kérdés, emiatt Meszlényi azt a konklúziót vonta le, hogy „Róma tehát nem érte el titkon óhajtott célját, hogy talán ez alkalommal ártalmatlanná teheti a jozefinizmus méregfogát.”¹⁸⁷ és monográfiájában nem is lát a jozefinizmus leépítésére vonatkozó jeleket, míg Maass V. kötete, a *Lockerung und Aufhebung des Josephinismus 1820–1850*, amely lényegében erre az elvre épül.¹⁸⁸

Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*¹⁸⁹ című munkája dolgozza fel legkorábban ezt a korszakot. Munkája már egy józanabb történelemszemléletet képvisel, mint a romantikus időszak történetíróinak munkái.¹⁹⁰ Az 1825-ös országgyűlés előtti korról a bevezetőben ír. Az erre az időszakra jellemző nyugattól való lemaradását az országnak a haladás akadályaiiban látja, amelyek a parlagon hagyott nemzeti

---

¹⁸³ Az utazás részleteit lásd: MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 218–224.

¹⁸⁴ MAASS, *Josephinismus* V, 7.

¹⁸⁵ MAASS, *Josephinismus* V, 8.

¹⁸⁶ MAASS, *Josephinismus* V, 14.

¹⁸⁷ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 224.

¹⁸⁸ Maass állítása elsősorban I. Ferenc és VII. Pius közt kialakult személyes szimpátiára alapszik: „Die Romreise des Kaisers vom Jahre 1819 hatte aber nicht bloß zur Bereinigung sehr wichtiger und gefährlicher Streitfragen geführt, die entweder definitiv entschieden oder doch mehr zum Gegenstand diplomatischer Routineverhandlungen gemacht wurden; die persönliche Fühlungnahme zwischen Kaiser und Papst sollte tatsächlich die Grundlage und der Ausgangspunkt einer kirchenpolitischen Entwicklung in Österreich werden, die zwar durch den unerwarteten Tod des Kaisers Franz nicht zur vollen Reife gelangte, aber doch im Laufe der nächsten Jahrzehnte eine Bedeutung gewann, die auch die spätjosephinische Bürokratie auf die Dauser nicht übersehen konnte.” MAASS, *Josephinismus*, V, 3–4.

¹⁸⁹ HORVÁTH MIHÁLY, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1825-től 1848-ig*, Kiadja Ráth Mór, Pest 1868.

¹⁹⁰ R. VÁRKONYI ÁGNES, *Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században*, Századok 103 (1969) 5–6, 940–988.

nyelvben, a főváros hiányában, a főnemesség nemzetietlen és nagyvilági bécsi életében, és a kormány gátló magatartásában keresendők. A francia forradalom eseményei ugyanakkor a kormány és felső társadalmi rétegeket mindattól elrettentette, amely egy kicsit is a reformok útját jelentették volna.¹⁹¹ A forradalmi eszméktől való rettegést még tetézték a végeláthatatlan napóleoni háborúk és azok kiadásai, anyagi és társadalmi megterhelései.

Horváth szerint üdvösebb lett volna, ha az 1804–6 körüli birodalmi válság idején, amikor Ferenc lemond a német-római császári címről, ha a Gentz Frigyeshez köthető birodalmi átszervezés keretében Magyarország, és azon belül is Buda és Pest lesz a Habsburgok központja, elismerve a német túlsúly elvesztését. Horváth szerint ez az új monarchia egységesebb, alkotmányos alapokon nyugvó, stabilabb szerkezetű lett volna, a későbbi nacionalizmussal szemben is.¹⁹² E terv a bécsi vezető körökben elterjedt és képviselt szemlélet is volt a monarchia újjászervezéséről, amely nemcsak 1806-ban, de 1815-ben is reális lehetőségnek látszott, bár végül a bécsi kongresszuson diadalmaskodó „szabadságellenes politika” az efféle lehetőségeket elmosta.

Horváth kritizálja a kormányt, hogy csak a külső vallásosság gyakorlatának a megtartására törekedett, de nem ügyelt arra, hogy a belső vallásosságot és a kegyes érzelmeket is ápolják. Kizárólag az ünnepek megtartása és az egyházi szertartásokon való részvétel gépiessé tette az emberek vallásgyakorlatát, ami vallási közönyhöz vezetett a korban.¹⁹³

Egy másik jelentős, a kor történéseibe ágyazott monográfia, Domanovszky Sándor József nádor élete című műve,¹⁹⁴ amely József nádor életén keresztül lényegében az egész kor történéseit áttekinti.

A korról kapcsolatos legátfogóbb, egyháztörténeti monográfiája Meszlényi Antal *A jozefinizmus kora* című műve, amelyet a Vatikáni Levéltárban őrzött bécsi nunciusi és pápai államtitkárság jelentéseire alapozva írta meg az 1790–1846 közötti időszak egyháztörténetét. Munkájára meglehetősen rányomta a bélyegét a kuriális szempont, az az apriorisztikus elgondolás, hogy a magyar egyháznak mindenben a Kúria jogait és érdekeit kell szem előtt tartania, háttérbe szorítva akár a nemzeti, nemzeti-egyházi vagy állami érdekeket.¹⁹⁵ Továbbá a monográfiában szinte minden eseményben, jelenségben az állam az egyházat elnyomni kívánó hatalomként és az egyház pedig mint szenvedő félként van leírva. Miközben az állam-

---

¹⁹¹ HORTVÁTH, *Huszonöt év*, 7.

¹⁹² HORVÁTH, *Huszonöt év*, 13–16.

¹⁹³ HORVÁTH, *Huszonöt év*, 37.

¹⁹⁴ Fentebb már hivatkozott.

¹⁹⁵ A katolikus történetírásról és annak kritériumairól lásd bővebben: FÉLEGYHÁZI JÓZSEF, *A katolikus történetiszemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai*, Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, Budapest 1936, 7–31.

és nemzetfejlődés ezen időszakában a kuriális érdekek nem mindig voltak összeegyeztethetők a nemzeti társadalom érdekeivel és jogaival, sok esetben a vallási élet érdekeivel sem. Azaz tulajdonképpen a Kúria is hatalmi politikát folytatott, céljai hatalmi és politikai érdekek mentén is alakultak a 19. századelőn. Ennek az összetett helyzetnek az elemzése és kritikája, ami a pápaság hatalmi törekvései és a nemzeti-társadalmi érdekek között feszültek ebben az időszakban, összevetve akár az egyház szakrális küldetésével igen fontos lenne, hogy közelebb kerüljünk a kor igazságaihoz.

A munka másik negatívuma, hogy erősen elválasztja a világi és az egyházi ügyeket, amelyek viszonyában a világi egyértelműen az egyházi befolyás fölé kerekedett a korban, és amennyire lehet visszaszorította az egyházi ügyeket a szűken vett pasztorálás területére. Azt írja, hogy a püspököknek jóformán más joguk nem volt, mint papot szentelni és bérmálni, mert a többi területen a világi hatóságok kiterjesztették joghatóságukat.¹⁹⁶ Mindezen állításokat a vallási élet lehanyaglásának okaiként hozza fel, amiben van ellentmondás, hisz azt gondolhatnánk, hogy az egyéb egyházi tevékenység szűkülésével több idő és figyelem maradt a pasztorációra. Meszlényi azt a fajta diszkurzust és illúziót teremtette meg a magyar történettudományban, mintha a XIX. század eleji Magyar Királyságban élesen el lehetett volna választani a világit az egyházi kérdésektől, a világit az egyházi személyektől, a világi struktúrát az egyháztól. De hogyan is lehetne, ha prelátusok magas rangú állami pozíciókat töltöttek be, ha az ordináriusok egyszemélyben voltak püspökök és földesurak és ispánok, ha az állami normarendszer alapvetően az egyház által közvetített normarendszer volt, és ezt az összefonódást fokozhatnánk még az uralkodó összetett szerepével és joghatóságaival, gondolván itt a főkegyúri jogra stb. Meszlényi Antal *A jozefinizmus kora* című munkája minden gyengeségével együtt egy monumentális összegző kötet a kor egyháztörténetéről, amelyet azóta sem írtak, éppen ezért még mindig alpműként lehet rá tekinteni.

Hermann Egyed *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* című átfogó művében I. Ferenc rendszerének leírásakor először az uralkodó személyiségének a jegyeire tért ki. Ferenc császár kötelességtudást és munkaszeretetet tanult meg nagybátyjától, II. Józseftől, akinek a rendszere azért is merevedhetett meg, mert Ferenc közben híján volt minden kezdeményezőképeségnek. A jozefinizmus egyházpolitikai téren való konzerválódását nem Metternich kancellárnak köszönhető,¹⁹⁷ írja Hermann, hanem Kolowrat Vencel (Franz Anton

---

¹⁹⁶ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 90.

¹⁹⁷ Hermann két dologgal érvel. Egyrészt, hogy Metternich csak később került vezető pozícióba, 1809-ben lett államminiszter és 1821-ben államkancellár. A másik, hogy állítása szerint, Metternich nem volt „rideg jozefinizmus híve.” HERMANN, *A katolikus egyház*, 377.

Kolowrat von Liebstensky) főkancellárnak, ill. Izdenczy Józsefnek, aki kezdetben a magyar egyházpolitikában döntött, mígnem Ferenc 1801-ben Lorenz Mártont nevezte ki egyházpolitikai kérdésekben legfőbb tanácsadójának, aki 27 évig töltötte be ezt a tiszteletet, és véleménye mereven jozefinista volt, állítja Hermann.¹⁹⁸ A szerző szerint a Ferenc korabeli politikát mozdíthatatlanságig megkövesedett jozefinizmus jellemzi, amely elsősorban az államtanács és a kabineti titkárság jozefinista szellemének köszönhető. Az egyháznak valamilyen szempontból nehezebb is volt Ferenc alatt, ugyanis a főpapi székek betöltetlenségéből fakadó intercalaris jövedelmeket az államkincstárba utalták, míg II. József idején a vallásalapba folytak be.

A Szentszékkal való kapcsolattartásra ugyanaz jellemző, mint József idején – írja. A főpapok kinevezéséről a pápa csak utólag szerzett tudomást, és így volt ez a nagy egyházkormányzati átszervezés idején is, amikor az egri egyházmegyét felosztották 1804-ben, majd a munkácsit 1809-ben. A világegyház szempontjából is „páratlan akciónak” minősíti Hermann, amikor I. Ferenc a szerzetesrendek belső életébe akart beleszólni, és 1818-ban elrendelte Somogy Lipót szombathelyi, Kurbély György veszprémi és Vurum József székesfehérvári püspöknek, hogy dolgozzák át a szerzetesrendek szabályait. Ugyan az átdolgozott szerzetesi státútumok sosem emelkedtek hivatalos határozattá, az uralkodói irányelvek jól megfigyelhetők általa.¹⁹⁹

Hermann hosszabban tárgyalja a század elejére nehézségeket okozó paphiányt. Az eddigiekben legtöbbször a jozefinista szellemiséget okolták a papnövendékek és papok számának lecsökkenésében. Hermann is ebben látja a legfőbb okát, de itt-ott mellékesen egyebeket is említ, amely a jozefinista rendszer ellen felhozott legfőbb vádakat enyhítik kissé. Először is a plébániarendszer legfőképp II. József alatt bővült, több papra is volt igény, mint korábban. Másodszor a napóleoni háborúk is leaszották a papnövendékek számát. Harmadszorra említi a rendkívül rossz anyagi körülményeket, amelyek a világi papok életét sújtották, és ami emiatt egyáltalán nem kecsegtetett vonzó életpályának. Hermann úgy látja, hogy a ferenci éra érdeme, hogy megoldja a nagymértékű paphiányt. 1827-ben felvett statisztikára hivatkozva az egész országban már csak 130 lelkészi állás volt betöltetlen az 1802-es adatokhoz képest, amikor 797 plébánosi és kápláni állás volt az.²⁰⁰

Hermann bürokratikus jozefinizmus alatt tárgyalja a püspökök Rómával való ellenőrzött kapcsolatát, a vallásos élet formáit. Tehát az államegyházi kereteket, amelyek Mária Terézia és

---

¹⁹⁸ HERMANN, *A katolikus egyház*, 377.

¹⁹⁹ HERMANN, *A katolikus egyház*, 384.

²⁰⁰ HERMANN, *A katolikus egyház*, 384–385.

II. József alatt létrejöttek, I. Ferenc is fenntartja, emiatt tekinthető a rendszer maga bürokratikus jozefinizmusnak, mert már egy korábban kiépült rendszer fennmaradása a bürokrácia hathatós ellenőrzésével teljesülhet.

Gergely Jenő a posztjozefinizmusban enyhített jozefinizmust lát, amelyben érvényesült a legkardinálisabb kérdés: „az egyházak állami befolyásolása”.²⁰¹ A király és a nevében eljáró dikasztériumok mélyen belenyúltak a magyar egyházak belső életébe, ami akár szervezeti, akár személyi téren jelentkezhetett. A szerző úgy látja, hogy hosszútávon a hitélet elmélyítésének az akadálya volt ez a fajta eljárás, és a korban jelentkező elvilágiasodásnak ez a politika volt az előidézője, amellett, hogy a felvilágosodás és a liberalizmus az egyházakon belül is teret hódított.²⁰²

Balogh Margit és Gergely Jenő által közölt kétkötetes okmánytár bevezetőjében az 1790–2005 között tekintik át az egyházak helyzetét, egyházpolitikát. A posztjozefinista egyházpolitika címet kapta az 1790–1847 közötti időszak., amelyet leginkább az egyházak feletti állami gyámkodás jellemezett. Ebben a korszakban a Helytartótanács Vallásügyi Bizottsága és a Magyar Kancellária volt a vallásügyek intézője. Ezek az intézmények „jozefinista szellemben mélyen belenyúltak az egyes egyházak belső életébe, annak szabályozásába” – írják, hisz az uralkodó rajtuk keresztül gyakorolta főkegyúri jogait (ius supremae patronatus).²⁰³ A katolikus egyház szempontjából pedig ez a közel fél évszázad, megjegyzésük szerint, a katolikus egyház küzdelmével telt a jogi és vallási egyenlősítésért.²⁰⁴ Azaz a Balogh–Gergely szerzőpáros a posztjozefinista korszak legfőbb sajátosságának az egyházak feletti felügyelet és ellenőrzés fokozását vélik.

Az 1822-es magyar nemzeti zsinatról sokáig csak Meszlényi Antal művében találhattunk átfogó adatokat.²⁰⁵ Ő a nunciusi levelekre hagyatkozva írta meg a pozsonyi nemzeti

---

²⁰¹ GERGELY–KARDOS–ROTTLER, *Az egyházak*, 118.

²⁰² GERGELY–KARDOS–ROTTLER, *Az egyházak*, 119.

²⁰³ BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*, I. kötet, História Könyvtár, Okmánytárak 2., MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2005. A főkegyúri jog az uralkodó személyét megillető jog, amellyel az egyház pártfogása révén bírt. „A főkegyúri jog egyházi felfogás szerint az uralkodónak az egyháztól nyert perszonális joga arra, hogy püspököt, apátot és prépostot nevezzen meg (bemutatói jog, ius praesentandi), illetve ilyen címeket adományozzon. A magyar közjogi felfogás szerint viszont a mindenkori magyar királyt mint államfőt illette meg a főkegyúri jog, amelyet mint katolikus uralkodó az egyház pártfogása révén bírt. Ebből következően nem egyszerűen a jelölés, bemutatás volt a joga, hanem maga a kinevezés (nominatio), amit a kánonjog viszont kizárólag a pápának tartott fenn.” BALOGH–GERGELY: *Állam, egyházak*, 29. Lásd továbbá ezt a problematikát részletezve: TUSOR PÉTER, *Katolikus királyi apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*, Aetas 34 (2019) 3, 109–121. Továbbá a témával foglalkozó alapvető monográfia és forráskiadvány: FRAKNÓI VILMOS, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Bp. 1899; FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal 1–3. köt.*, Budapest 1901–1903.

²⁰⁴ A történész abból indult ki, hogy Bécs az ultimátán törekvésektől, Róma pedig a febronianista szemlélet eluralkodásától félt.

²⁰⁵ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 250–260.

zsinat történetét. Az elmúlt évtizedben néhány tanulmány mellett Fejérdy András foglalkozott behatóbban a zsinat körülményeivel, így ennek a korszaknak az egyháztörténetével. Ő *a Róma és Bécs között. Rudnay Sándor esztergomi érsek stratégiája az 1822. évi magyar nemzeti zsinat sikere érdekében* című tanulmányában²⁰⁶ azt vizsgálja, hogy Rudnay miként próbálja biztosítani az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinat szabadságát úgy, hogy az összehívása „egyformán aggodalmat keltett Rómában és Bécsben” is.²⁰⁷ Arra a megállapításra jutott, hogy a bécsi udvar erős jozefinista kontrollja ellenére a Szentszéknek sikerült olyan főpapokat kineveznie Magyarországon, akik Bécs iránti lojalitásukat nem csupán összeegyeztetni igyekeztek a Róma iránti hűséggel, hanem akár az udvar elvárásaival szemben is egyházas szellemben tevékenykedtek.”²⁰⁸ A tanulmány konklúziója több ponton is támadható lenne, például ismert, hogy a Szentszék csak úgy nevezhet ki főpapi székbe valakit, ha azt a személyt az uralkodó előtte megnevezte, azaz tulajdonképpen Magyarországon a püspök kinevezések joga a mindenkori uralkodó kezében volt.²⁰⁹ Kizárólag szentszéki sikerről emiatt nem lehet beszélni, hisz a főpapok személyét az udvar is óhajtotta. Továbbá véleményem szerint a „régii” egyháztörténetírás terminológiáját, szóhasználatát és a mögötte meghúzódó szemléletet felül kellene vizsgálni a 18. századi kutatások eredményeinek tükrében. Például a „jozefinista kontroll” valójában mit jelent? Hisz tudvalevő a posztjozefinizmus idején a főpapság egy része jozefinista intézetekben nevelődött. A „jozefinista kontroll”-ról tehát miként kellene gondolkodni I. Ferenc idején? Az állami hatalomnak és ellenőrző jelenlétének az eltérése történt a főpásztorok részéről vagy ennek az „ellenőrzésnek” részbeni egyetértésével, közreműködésével történt a „jozefinista kontroll”? Hermann Egyed írja, hogy „a jozefinista egyházpolitikai elveket a század közepéig még minden fórum, nagyrészt maga a főpapság is vallotta.”²¹⁰ Ezeknek az elveknek a pontosabb körvonalazása segítene, hogy tisztábban lássuk a 19. század eleji viszonyokat.

Fejérdy nemzeti zsinatról készített forráskiadása pedig a legátfogóbb képet adta a Ferenc korabeli legnagyobb egyházi eseményről.²¹¹ A zsinati határozatokon túl, amelyeknek fordítását is közli, annak előkészítésének és utóéletének dokumentumai is szerepelnek a kötetben. A

---

²⁰⁶ FEJÉRDY ANDRÁS, *Róma és Bécs között. Rudnay Sándor esztergomi érsek stratégiája az 1822. évi magyar nemzeti zsinat sikere érdekében*, Történelmi Szemle (2014) 3, 511–521.

²⁰⁷ FEJÉRDY, *Róma és Bécs között*, 511.

²⁰⁸ FEJÉRDY, *Róma és Bécs között*, 521.

²⁰⁹ JOACHIM BAHLCHE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790*, ford. FAZEKAS ISTVÁN, Budapest 2013, 79; TÓTH TAMÁS, *Püspökkinevezések a 18. században a kánoni eljárások tükrében, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*, szerk. Forgó András–Gözsy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 59–72.

²¹⁰ HERMANN, *Az esztergomi érseki-primási...*, 486.

²¹¹ *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, összeállította, bev. tan. FEJÉRDY ANDRÁS, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2018.

bevezető tanulmány konklúziója is hasonló, mint a korábban említett tanulmányban. Sok egyéb mellett a nemzeti zsinat és megrendezése körüli joghatósági vitákra koncentrálnak, továbbá Rudnay Sándor stratégiája, Bécs és Róma elvárásainak megfelelni szándékozó, ugyanakkor az egyház autonómiáját védeni igyekvő lavírozó politikája kerül fókuszba. Az események korrekt elemzésén, a hatalmi és joghatósági feszültségek bemutatásán túl az egyes intenciók vizsgálatával is lehetne bővíteni a kutatást.²¹² Ugyanis a források egy olyan olvasatot is lehetővé tesznek, hogy míg az uralkodó az ország valós problémáira konstruktívabb és bátrabb megoldásokat hozott volna, igaz ezek sokban átlépték volna az egyház-állam régről bebetonozott viszonyát, addig a zsinati atyák régimódiabb és rugalmatlanabb megoldásokban gondolkodtak, kényesen figyelve arra, hogy az egyház autonómiája, joghatósága ne csorbuljon, és kevésbé figyeltek a valós, konkrét problémák tényleges megoldására.

Az elmúlt évben napvilágot látott a Pécsi Egyháztörténeti Műhely újabb kötete, amely a 19. századi katolikus egyházi társadalommal foglalkozik. A számos színvonalas tanulmány között vannak olyanok, amelyek a századelőre vonatkozó új szempontokat és kutatásokat mutatnak fel. Bárh Dániel tanulmánya három plébános, Pucz Antal, Krizsány János és Szuhányi Ferenc tevékenységét és életútját vizsgálva, a korban fellelhető három különböző papszemélyiséget modellezett. Pucz mint a felvilágosító-reformista-tudós, Krizsány a leíró-dokumentatív-törekvő, Szuhányi pedig a visszahajló-rajongó típus. Írása érdekes esettanulmány arról, hogy a nép körében tevékenykedő és ható papok milyen attitűdökkel, meggyőződésekkel és értékekkel léptek fel és hatottak szűk körükre is.²¹³ A tanulmány alapján egy olyan átmeneti kor rajzolódik ki, ahol még a barokk–népi szokások és hiedelmeknek is van néhol létjogosultsága, de már a tudományosabb, jozefinista képzésben részesülő papi világnak is van helye.

5. ÖSSZEGZÉS

---

²¹² A nemzeti zsinathoz kapcsolódó joghatósági viták nem újkeletűek. Lásd: TUSOR PÉTER, *Nemzeti zsinat, 1648, Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkori Magyarországon*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.), 69–129.

²¹³ BÁRTH DÁNIEL, *Három pap–három attitűd. Századokon átívelő papi életutak keresztezései és elágazásai*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözszy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2021, 199–229.

A historiográfiai összefoglalók alapján láthatjuk, hogy a jozefinizmusnak hatalmas könyvészete van, a mai napig élénk körötte a tudományos diszkurzus, és eléggé eltérnek az értelmezések: felvilágosult, abszolutista vagy államegyházi keretek közt értelmezik leginkább. Ugyanakkor olvasmányaim és kutatásaim során tapasztaltam, hogy a jozefinizmusról szóló fősodor megállapításai nem minden esetben érvényesek a 19. század elejére. I. Ferenc idejére vonatkozóan nemcsak a történettudományos, de az egyháztörténeti új meglátások is hiányosak. Így a forrásaim elemzésénél nem állt rendelkezésre olyan interpretációs keret, amelyet hitelesnek tartottam volna, és amelybe illeszthetők lettek volna megállapításaim. Így magától adódik a kérdés, hogy általam vizsgált püspöki vizitációs jelentések mennyiben felelnek meg az eddigi értelmezéseknek.

IV. A FORRÁSCSOPORT BEMUTATÁSA.

A MAGYAR PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK I. FERENC CSÁSZÁRNAK

1. BEVEZETÉS

A Trienti Zsinat óta a püspökök kötelezve voltak arra, hogy rendszeres egyházlátogatások keretében ellenőrizzék plébániáikban uralkodó viszonyokat, a jövedelmeket és az egyházi fegyelem minőségét, ezt az intézményt *canonica visitation*nak nevezik. I. Ferenc király 1804-es rendelete alapján a *canonica visitatió*khoz hasonló jelentéseket kívánt meg püspökeiktől is. Meghagyta az osztrák birodalom és a magyar királyság püspökeinek, hogy írjanak rendszeresen jelentéseket egyházmegyéjük helyzetéről. Ezek a jelentések az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján készültek. Kutatásaim ezeket a beszámolókat célozzák, amelyek 1804 és 1848 között írtak a magyar megyés főpásztorok, és amelyeket jelenleg az Osztrák Állami Levéltár Haus-, Hof-, und Staatsarchiv részlegében őriznek. Én kizárólag I. Ferenc korában készületeket vizsgáltam, amelyek a Kaiser Franz Aktenban találhatóak. V. Ferdinánd idején is születtek vizitációs jelentések, amelyek a Kabinettskanzleiaktenben fekszenek, ezekkel nem foglalkoztam.

A forráscsoportot, mint előljáróban utaltam rá, Fazekas István fedezte fel a magyar historiográfia számára, az ő információi és jelzetei nyomán kezdtem el feltárásukat.²¹⁴ Mivel eddig a magyar történetírásban nem vizsgálták ezeket a dokumentumokat, elengedhetetlen, hogy ezt a műfajt ismertessem és jellemezzem, nagyvonalakban áttekintsem a magyar püspökök 1804–1835 közötti jelentéseit

A jelentésírás kötelessége az országról szerzett információszerzés egyik legkönnyebb és legolcsóbb módja kiépítetlen, alsó szintű állami bürokratikus rendszer hiánya miatt. Márpedig

---

²¹⁴ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kaiser Franz Akten, Magyar püspöki vizitációs jelentések, Karton 215, 216, 219, 220, 221, 223. Magát az 1804-es szeptember 14-én kelt No. 9214. sz. uralkodói rendeletet igyekeztem megtalálni. Erika Weinzirl-Fischer is kereste, de nem találta meg ő sem. Ő és Kurt A. Huber is egy osztrák vizitációs rendeletben szereplő adatok alapján tud a rendeletről és ennek tartalmáról. Eddig a következőket kutattam át: az Österreichische Nationalbibliothek online publikált törvényeit: <https://alex.onb.ac.at/alex.htm>; a Staatsrat 1763–1817 közötti köteteinek digitális képeit, amelyekben az 1804. évi index elérhető; a pátensek között, amelyeket Oross András böngészett át számomra, és néhány egyházmegyei levéltárban kérdeztem utána: Veszprém, Győr, Eger. A munkahelyi vitám után Lakatos Andor utánanézett a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, de ő sem találta meg a rendelet másolatát. HUBER, *Bischöfliche Visitationen*, 132.

az információ birtoklása alapvető szükséglet volt a 18–19. századi kormányzatok számára is. Intézkedésével Ferenc az egyházi személyek és a katolikus hívők hitbéli és erkölcsi viszonyait akarta feltárni, valamint képet alkotni arról, milyen állapotban vannak az egyházi intézmények, milyenek az anyagi körülményeik. Szándéka mögött az ország valós helyzetének a feltárása állt.

A következőkben a kor egyháztörténetét foglalom össze, majd a forrásaim forrásaira, a katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvekre térek ki. Eztán a Kaiser Franz Akten-ban fellelhető összes magyar vizitációs jelentést számba veszem, mennyiségi és minőségi kereteiket vizsgálom, majd a vizitációs jelentések kikutatott ügymenetét tárom fel.

2. A KOR EGYHÁZTÖRTÉNETE

A püspöki vizitációs jelentésekről szóló rendelet 1804-ben látott napvilágot. Az egyháztörténeti áttekintést csak a századfordulótól kezdve fogjuk részletesen bemutatni, ugyanis ha a lipóti megbékélés és a 90-es évek történetét is idevennénk, olyan bőségesre növekedne a kötelezően érintendő kérdések mennyisége, hogy a disszertáció arányait megbontaná.

Ferenc uralkodása alatti egyházpolitika tárgyalásakor gyakran II. József alatti egyházpolitika számít origónak, attól való visszalépés vagy folytatás koordinátaiban ítélik meg a posztjozefinista korszakot. Ennek részben van alapja, hisz a 80-as évek nagy mérvű átalakításokat végzett. Ugyanakkor le is szűkítik az értelmezést egy szempontra, amely szintén egy torz konstrukciót hoz létre a korról.

Ferdinand Maass a jozefinizmus historiográfiájában megkerülhetetlen teoretikus szerint Ferenc érájára ugyanaz az átgondolt, racionális államegyháziág jellemző, mint II. József idejére, csak a reformok mérsékeltebbek. Ő a Ferenc korabeli egyháztörténetet két korszakra osztja: az egyik, amelyik 1819-ig tartott, a késő jozefinizmus, még a II. Józseftől örökölt elvek és gyakorlatok szem előtt tartása jellemző rá, majd 1819 után a császár római útját és VII. Piusszal való találkozásait, úgy értékeli, hogy azok olyan hatással voltak Ferencre, amely megváltoztatta az eddigi szemléletét, és a jozefinizmus enyhülését, majd megszüntetését okozták. Ennek megfelelően tehát Maass korszakolása: Der Spätjosephinismus 1790–1820 és Lockerung und Aufhebung des Josephinismus 1820–1850.²¹⁵

---

²¹⁵ MAASS, *Josephinismus* IV.

Az 1790–1804 közti időszakról megkerülhetetlen, hogy elmondjuk, hogy az 1790/91-es országgyűlés vallásra vonatkozó törvényei 1848-ig meghatározták a jogi kereteket. Az egyházpolitika kormányzati hivatala a Magyar Helytartótanács Vallásügyi Bizottsága (Commissio Ecclesiastica), amelyen keresztül az uralkodó főkegyúri jogait gyakorolta.²¹⁶ Az 1791-es XXIV. tc. pedig törvényesítette a türelmi rendeletet, így a protestáns felekezetek bevett felekezetek lettek. Gergely Jenő úgy ítéli, hogy ezzel a katolikus egyház „államházi helyzete” megszűnt. Ez részben igaz lehet, de nem teljesen. Az bizonyos, hogy a katolikus egyház pozíciói nem sérültek ezáltal, hisz a katolikus papság közéleti befolyása több módon is érvényesülhetett a század elején és tovább, csakúgy, mint korábban. Egyrészt olyan mentességei voltak, amelyekkel kizárólag a nemesség rendelkezett a korban: adó- és vámmentesség, katonáskodás alóli mentesség. Továbbá a katolikus plébánosok részt vehettek a megyegyűléseken, az országos főhivatalokban is jelentős számban voltak jelen katolikus főpapok. A Helytartótanács tagja volt a hercegprímás, a Kancellária egyik előadója is katolikus prelátus volt, az ítélőtáblánál két főpaprak volt állandó szavazata. Az igazságszolgáltatásban is fontos szerepet játszik az egyház, hisz a káptalanok és a monostorok hiteleshelyként szolgáltak.²¹⁷ Tehát az egyházi szervezet és tagjaik fontos kormányzati és igazságszolgáltatási státuszokkal és hatalommal rendelkeztek, amelyek egyszerre voltak támasztékok és akadályok az államvezetés számára.

Mindenesetre a magyar ordináriusokról elmondható, hogy még a XIX. század elején is különlegesen jelentős politikai és egyházpolitikai szerepet töltöttek be. Ezért személyük érthető módon kulcskérdés volt állami szempontból. A magyar egyházi struktúra az államkormányzatba való beolvadására, régi rendi jellegére az újabban megjelent *Bischofslexikon* bevezető tanulmánya is kitér, és Rupert Klieber a lexikon kiadója szerint a kor többi példáihoz képest a magyar egyházszervezetnek, és legfőképp a hatalmas javadalmakkal együtt járó ordináriusoknak példátlan befolyásuk volt.²¹⁸

A kor egyháztörténetének monográfusa, Meszlényi Antal, akinek a munkájára meglehetősen rányomta a bélyegét a horthysta időszak szemlélete, nem tesz nagy különbséget I. Ferenc és II. József szándékai között. Ezt én nem így látom. Először is a hosszú 19. század egyháztörténete azzal kezdődik, hogy a jozefinista egyházpolitika leginkább sérelmezett

---

²¹⁶ Meszlényi Antal a *commissio ecclesiastica* tagjait egyházellenesnek jellemzi.

²¹⁷ GERGELY–KARDOS–ROTTLER, *Az egyházak*, 118.

²¹⁸ *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon*, hg. RUPERT KLIEBER, Band 1, Duncker & Humblot, Berlin 2020, 7-8. „In Summa ließen diese strukturellen Vorgaben die kath. Kirche Ungarns zur „feudalsten“ Landeskirche des alten Europa werden, verbunden mit der wohl stärksten sozialen Ungleichheit innerhalb des Klerus.”

rendeletének, a monasztikus szerzetesrendek feloszlatásának korrigálása 1802. március 12-én keltezett királyi rendeletben megtörténik: a bencések, premontreiek és ciszterciek rendjének visszaállításáról határozott, azaz működésüknek újraengedélyezése történt meg. A döntésben nagy szerepet játszott József nádor, aki 1801-ben jelentést nyújtott át I. Ferencnek, melyben a rendek sérelmeit és kívánságait fejtette ki. A rendek visszakapták vagyonukat, de azzal a feltétellel, hogy kijelölt középiskolákat vesznek át, tartanak fenn és vezetnek. A visszaállító oklevélben megjelölte a gimnáziumokat és a plébániákat, amelyeket fenn kell tartsanak. Főnökeiket a király nevezte ki, majd elrendelte, hogy a rendfőnök halála után az illetékes konvent három jelöltet terjesszen fel hozzá, hogy közülük egyet kinevezhessen. Ez a választási rendszer 1918-ig maradt fenn a magyar tanítórendek esetében.²¹⁹ A korszakban jozefinista szellemben működtek a szerzetesrendek, korlátozásukra nem került sor. A rendelkezés a volt monasztikus rendeket lényegében tanítórenddé alakította át, és ezzel a magyar középfokú oktatás mai napig jelenlévő, meghatározó intézményeinek a keletkezéséhez járult hozzá, ezzel is enyhítve a korabeli középfokú oktatás nehézségeit. Megkezdhette működését a pannonhalmi bencés főapátság, a dömölki, a tihanyi és bakonybéli bencés apátság, a ciszterciek, zirci, pilisi, pásztói apátsága, valamint a jászói és a csornai premontrei kanonokrend.²²⁰ Meszlényi Antal számításai szerint 65 katolikus középfokú tanintézmény működött a korban, leginkább szerzetesek kezén.²²¹

Bár aktuálissá csak később válik, a törvénycikk már 1802-ben napvilágot látott, miszerint az esztergomi főszékesegyházi káptalannak alapítási helyére, Esztergomba kell visszatérnie. Amikor Várady Pál érsek átadta az esztergomi várat I. Ferdinánd királynak, Pozsonyba majd Nagyszombatba költözött a káptalannal együtt. Bár a kérdést már sokkal korábban indítványozták, tudniillik Esterházy Pál nádor 1683-ban, majd 1723-ban és 1751-ben az országgyűlés is kimondta a költözés szükségességét,²²² amit I. Ferenc 1802. évi XVII. tv-cben is megerősített, csak 1820-ban került sor a rezidencia tényleges áthelyezésére, akkor, amikor 128 hónapos vakancia után Rudnay Sándor került az esztergomi székbe.²²³ Elsősorban infrastrukturális okai voltak, hogy a költözés elhúzódott. Esztergom török alóli felszabadulása után nem voltak alkalmas épületek az érseki rezidencia áthelyezésére. 1763-ban az uralkodó visszaadta az esztergomi várat Barkóczy Ferenc érseknek. Ekkor elkezdődtek a szükséges

---

²¹⁹ HERMANN, *A katolikus egyház*, 382. Továbbá: MESZLÉNYI ANTAL, *A tanító szerzetesrendek visszaállítása*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, III. Budapest 1933, 311.

²²⁰ GERGELY-KARDOS-ROTTLER, *Az egyházak*, 120.

²²¹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 203.

²²² BALOGH-GERGELY, *Állam, egyházak*, 156.

²²³ *Bischofslexikon*, 20.

épületek építései: érseki palota, szeminárium, kanonoki házak, Rudnay Sándor idején pedig a Bazilika építése kezdődött el.²²⁴ Ez a rendelkezés segítette, hogy a magyar egyházi struktúra a hagyományos berendezkedéshez térjen vissza. Az esztergomi érsek így közelebb került a Nagyszombatból szinte elérhetetlennek tűnő országrészekhez, központi elhelyezkedése az egyházkormányzat hatásfokát is növelhette. Az átköltözésnek és az építkezéseknek egyébként számos ellenzője volt egyházon belül is, sőt a Kúria sem volt kezdettől fogva nyitott az elgondolásra. A terv kivitelezése Rudnay elszántságán és I. Ferenc támogatásán múlt, az utóbbi mindvégig segítette a sok szempontból gigantikusra méretezett érseki-prímási rezidencia kiépítését.²²⁵

Nem kis meghökkenést válthatott ki az uralkodónak az a rendelkezése, amely a főpapi javak hozadékát szabályozta. Vannak erre korábbi minták is, ugyanis III. Károly is meghatározta, hogy a püspökök jövedelmének egy részét be kellett szolgáltatni, amely ugyan egyházi célra fordítódott, de a kormányzat kezelésével. Az 1803. augusztus 19-én megjelent rendelet alapján a főpásztorok a következő összegeket fordíthatták magukra: az ország primása 100.000 Ft-ot, a kalocsai és az egri érsek 60.000 Ft-ot, a többieknek a 40.000 Ft feletti jövedelmüket kellett beszolgáltatni, a többit megtarthatták. A befizetett vagyont a lelkészek javadalmazására, plébániaalapításokra, a szemináriumok fenntartására, vagy bármilyen más, az egyházi struktúrát érintő kérdésre fordították.²²⁶ Hogy a magyar főpapok érzékenyen reagáltak a rendeletre, részben érthető, hisz a hagyományos gyakorlat nem avatkozott bele ilyen mélyen a javadalmak kezelésébe, holott a magyar közjog szerint, a főkegyúri jogból kifolyólag a javadalmak feletti főfelügyeletet az uralkodó gyakorolta.²²⁷ Ennek a rendeletnek a konkrét előzménye egy visszaélés, amit a következőképpen ír le Meszlényi: „... az egyik meg nem nevezett püspök úgy végrendelkezett, hogy halála után egymillió és 300 ezer Ft-ot kitevő vagyonából egyházi célokra csak 300 ezer Ft jutott, míg a megmaradt egymilliót rokonai

---

²²⁴ BALOGH–GERGELY, *Állam, egyházak*, 169.

²²⁵ Az átköltözésről bővebben és részletesen: MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*: 231–250. Továbbá: GYÖRFFY LAJOS, *Az esztergomi bazilika története és leírása*, Esztergom 1886, 12–16.

²²⁶ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 121.

²²⁷ Tehát ez a kérdés is alapvetően a magyar király főpásztorságához és főkegyuraságához kapcsolható diszkurzust érinti. Mennyiben van joga az uralkodónak az egyházi, és ez esetben a beneficia majorákat, azaz a praelaturákat királyi rendelvényekhez kötni. Miközben a magyar jog szerint a magasabb hivatalok tekintetében a collatio kizárólag a királyt illeti: 1498: LXVII., 1518: II., 1526: XXI. tc.; 1548: VIII., 1553: IX., 1567: XXVI. tc. 10. paragrafus; 1723: LV. Továbbá az 1647: L. tc. A hűtlenség büntetése és számkivetés terhe alatt tiltja, hogy valamely egyházi személy pusztán a Szentszéktől nyert collatio alapján hivatalba lépjen. Ebből kifolyólag a „kinevezett javadalmas nem tulajdonosa, hanem teljes haszonélvezője, vagyis az abból az állag megcsonkítása nélkül szedhető összes rendes és rendkívüli jövedelmeket élvezheti. Ezen élvezeti jog azonban a legfelsőbb ellenőrzés alatt, mert a király a legfőbb kegyúri jog alapján az egyházi vagyon feletti főfelügyeletet törvényeink szerint is hivatva van gyakorolni.” Lásd: MÁRKUS: *Jogi lexikon*, 170–171.

örökölték.”²²⁸ Érthető, hogy egy felelős állam nem engedhette, hogy ilyen mérvű javakat saját haszonélvezetükre, ne pedig az ország gyarapítására fordítsák a főpásztorok, főleg egy olyan korban, melyben a napóleoni háborúk felemésztették a tartalékokat.²²⁹ Az is erősen feltételezhető, hogy a javadalmakkal való visszaélés nem ment kivételszámba.

1804-ben folytatódtak azok az egyházkormányzati reformok, amelyeket már Mária Terézia is megkezdett, és joggal indokoltak az évszázadok során megváltozott népességi és területi átalakulások.²³⁰ Mikor Eszterházy Károly, Eger püspöke meghalt, alkalmas időnek tűnt, hogy a már 100 évvel ezelőtt, III. Károly idején felvetődött problémát, az egri egyházmegye területi átláthatatlanságát megoldják, ami akkor a káptalan ellenkezésén akadt fenn.²³¹ Az egyházmegye 11 vármegyére terjedt ki, szinte az egész észak-keleti régió a kormányzása alá tartozott, és a kiterjedését a plébániahálózat kiépítése és a pasztoráció szenvedte meg leginkább. I. Ferenc 1801. május 21-én közölte akarátát a káptalannal, és megindultak az előkészületek. A Kancellária dolgozta ki a tervet, hogy Kassa és Szatmár legyen a két kiharítandó püspökség új székhelye. 1803. augusztus 5-én Ferenc írt Rómába, hogy VII. Pius pápa beleegyezését kérje az egri egyházmegye három részre osztására, továbbá az egri püspökség érseki rangra emeltessen, és a kiharítandó püspökségek, továbbá a szepesi és a rozsnyói tartozzon alá.²³² 1804-ben meg is történt a felosztás, amelyről csak később értesítették a Szentszéket, majd az *In universa gregis Dominici* című bullával erősítette meg a pápa a létrejöttüket.²³³ Ugyanúgy mint az 1809-ben a munkácsi egyházmegye felosztásánál, ahol a területi kiterjedés mellett a nemzetiségi viszonyok is indokolták a lépést. 1815-ben jóváhagyta az uralkodó, hogy Eperjesen új, görögkatolikus püspökség álljon fel a munkácsiból kiszakítva.²³⁴ 1818-ban pedig VII. Pius a *Relata semper* című bullájával erősítette meg létrejöttét. Ezzel egy régóta húzódó ügy zárult le, a magyar egyházszervezet aktualizált átszervezése.

---

²²⁸ MESZLÉNYI: *Jozefinizmus*, 120–121.

²²⁹ Az 1723. LXXI tc. is kimondja, hogy bármely főpap vagy egyházi javadalom birtokosa, ha a reá bízott javakat nem kellően gondozza, az épületeket, felszereléseket, elhanyagolja, és nem állítja helyre, ilyen egyházi személyek jövedelmei a király mint legfőbb kegyúr által zár alá vehetők, és az egyházak és épületek helyreigazítására fordíthatók. MÁRKUS DEZSŐ, *Magyar jogi lexikon*, III. kötet, Budapest 1900, 171.

²³⁰ Tudniillik az esztergomi érsekség, a győri és a veszprémi püspökség területéből kiharította a besztercebányai, rozsnyói, szepesi, szombathelyi és székesfehérvári püspökségeket. MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 108. Lásd bővebben: MESZLÉNYI ANTAL, *Az Egri Érsekség felállításának története*, Stephaneum Nyomda R.T., Budapest 1938.

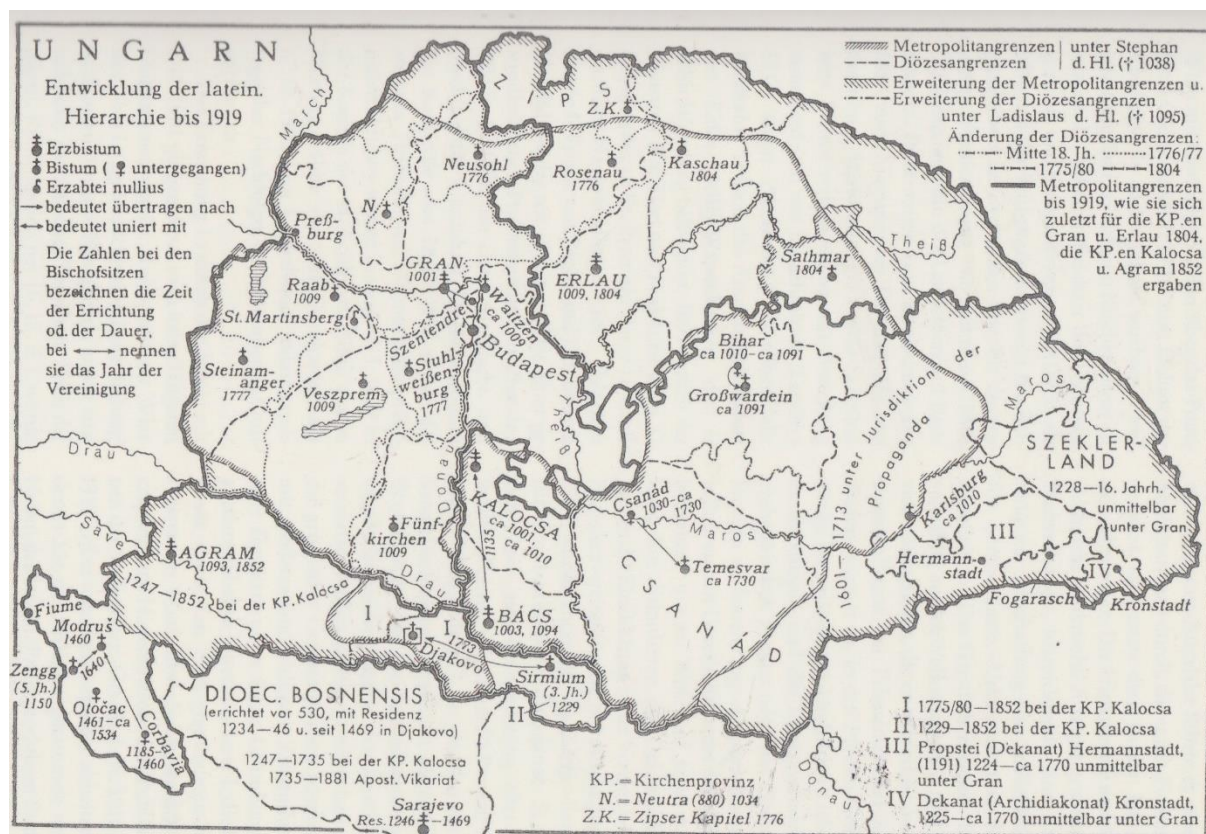
²³¹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 108.

²³² MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 110.

²³³ *Bischofslexikon*, 490.

²³⁴ HERMANN, *A katolikus egyház*, 381.

A magyar egyházszerkezet változása 1919-ig²³⁵

A posztjosefinista egyházpolitika egyik legsérelmezettebb gyakorlata az volt, hogy üresedésben hagyott püspöki székeket. Eckhart Ferenc szerint Ferenc császár pénzügyi okokból tette ezt, ugyanis ekként az interkaláris jövedelmekre szert tehetett az állam.²³⁶ A pénzszerzés különböző lehetőségeinek a kiaknázására a meginduló és elhúzódó napóleoni háborúk adtak okot, amelyek, mint ismeretes, mélységes pénzügyi nehézségekbe sodorták az udvart. Hermann Egyed a Bécsi Állami Levéltárban 1793-ból őrzött Staats-Rat iratok alapján azt állítja, hogy kezdetben a kormány a háborús kiadásokat önkéntes hozzájárulásokból akarta fedezni. A magyar udvari Kancellária erre a rezolúcióra azt jelentette, hogy a népet a főispánok fogják felszólítani az egyéni adakozásra, és a primás és az egri püspök mint főispánok nyilván egyéni példájukkal is adakozásra fogják bírni papjaikat, így nekik nem kell küldeni külön felszólítást.²³⁷ Rá két évre azonban a Kancellária arról számolt be, hogy a magyar katolikus

²³⁵ Bischofslexikon, 13. (mellékletek)

²³⁶ ECKHART FERENC, *A püspöki székek és káptalani javak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935. Lásd továbbá: HERMANN, *Az esztergomi érsek-primási...*, 463–487.

²³⁷ HERMANN, *Az esztergomi érseki-primási...*, 463.

klérus megajánlásai és adományai elég minimálisak voltak, Eszterházy Károly egri püspök pedig semmit sem adott. Ferenc saját kezű rezolúciójában adott felháborodásának hangot. A magyar püspököket hazafiatlannak nevezte benne.²³⁸ A nem kellő sikerű adományakció után több tanácsadó javaslatára Ferenc a főpapi székeket üresen hagyta,²³⁹ természetesen nagy kárára a magyar társadalomnak és egyházi fegyelemnek, ugyanakkor a pluszbevételek segítségével finanszírozni lehetett a háborúkat. Az eset egy gyakori konfliktushelyzetet is megvilágíthat, amely abból fakad, hogy a magyar ordináriusok egyszerre voltak főpásztorok és az államigazgatás magasrangú urai, csakúgy mint Eszterházy Károly, aki egri püspök és főispán volt egy személyben. Az uralkodó elvárta állami rangjuk és kötelességeik folytán az állam ügyeiben való tevékeny és támogató részvételt. A 19. század ordináriusai azonban már nem vonultak csatába, mint Tomori Pál, a haza védelmében, a viszonyok megváltoztak, de hatalmuk és rangjuk ugyanaz maradt. Ezzel komoly fejtörést okozva az államvezetésnek, hisz kettős helyzetük révén az állam és az ország érdekeivel szemben joguk volt választani az egyházit. Eszterházy a líceum építése és a szeminárium bővítése miatti kiadásaira hivatkozik, amikor szabadkozik az adomány elmaradása miatt.²⁴⁰

A ferenci korban négy érsek-prímás regnált a magyar egyház élén. Gróf Batthyány József, akit még Mária Terézia nevezett ki. 1799-es halála után 1808-ig betöltetlen maradt a szék. Károly Ambrus főherceg egyéves érseksége után 1819-ig volt újra üresedésben. Rudnay Sándor 1819–31 között viselte ezt a méltóságot, majd halála után újabb 8 éves szünet után 1839-ben Kopácsy Józsefet nevezte ki V. Ferdinánd, de még Ferenc idején készült referátumok és kijelölt elvek alapján.²⁴¹ Míg a főpapi székek betöltésénél pénzügyi szempontok voltak a döntők, addig az érsek-prímási kinevezéseknél inkább politikai kérdések játszottak szerepet. A kormányzat elsősorban az országgyűléseken a magyar klérus fejére szeretett volna támaszkodni mint a főrendi ház legbefolyásosabb tagjára, aki a kormányzat politikáját hathatósan

---

²³⁸ Idézem Hermann által hivatkozott forrást: „Diese kalte Entschuldigung des Bischofs dient zu meiner Wissenschaft, obschon ich geglaubt hätte, dass ein Mann, der Bischof und Obergespann ist, in einer Sache, wo es um die Erhaltung der Religion und jene der gute Ordnung der Staaten, wie im gegenwärtigen Kriege, zu thun ist, zur Erzielung dieses Endzweckes all Mögliches aus eigener Bewegung beitragen und nach seinem aufhabend doppelten Amtes einen Untergeordneten in Entrichtung freywilliger Beyträge mit gutem Beispiele fürgehen würde. Das gegenheilige, unpatriotische und berufswidrige Benehmen des Bischoffs verdient daher meine ganze Verachtung.” HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 466.

²³⁹ HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 467.

²⁴⁰ HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 465–467.

²⁴¹ A kinevezések körülményeiről lásd bővebben: *Bischofslexikon* a megfelelő szócikknél

támogatja.²⁴² Ezt a szempontot mérlegelték elsősorban, amikor a potenciális jelöltek sorából kiválasztották a jövőendő érseket.

A kor meghatározó prímás-érseknek kinevezése Ferenc császár kivételes római útjához kapcsolódik, amely 1819. február 10-én indult. Kíséretében ott találjuk József nádort, Esterházy Miklós herceget, Kaunitzot és Metternichet. Az út során érintették és több napot időztek Velencében, Páduában, Rovigóban, Ferrarában, Bolognában, Firenzében, majd április 2-án megérkeztek Rómába. A felséges vendégeket mindenhol igyekeztek a legnagyobb pompával fogadni. A nagyhetet is ott ünnepelték, melynek keretében többször is pápai misén vettek részt, illetve Consalvi bíboros államtitkár vendégségét élvezték.²⁴³ Ferenc császár többször találkozott őszentségével, és valószínű nagy hatást gyakorolhatott rá. Míg Maass teljes szemléletváltozást érzékel a római út után, addig Meszlényi így fogalmaz e kapcsán: „Nem tagadható, hogy a friss hatások alatt a bécsi kormány bizonyos tekintetben iparkodott a szentszék kedvét keresni. Így hazánkat illetőleg hajlott Leardi többszörös kérésére s 1819 július 12-én Rudnay Sándort kinevezte esztergomi érseknek és Magyarország hercegprímásának, az ő utódjának pedig az erdélyi püspöki székre báró Szepeszy Ignác egri kanonokot.”²⁴⁴

Ferenc uralkodása alatt tehát Rudnay Sándor az egyetlen meghatározó prímás, mivel Károly Ambrus rövid ideig élvezhette e méltóságot, Rudnay viszont 11 évig. Kinevezése kapcsán Lorenz államtanácsos összefoglalta, hogy egy érseknek milyennek kell lennie: „okosnak, istenfélőnek, erős egyéniségnek, tevékenynek és jótékonynak kell lennie, mint prímásnak azonban ismernie kell az egyházi és a világi jogokat, s a közigazgatás menetét. A királynak ő az első egyházi és gyakran világi tanácsadója is, tehát határozott védője legyen a király jogainak és feltétlen hűséggel ragaszkodjon hozzá.”²⁴⁵ Lorenznek Rudnayban elsősorban az tetszett, hogy amikor helytartótanácsi és kancelláriai tanácsos volt a „jura circa sacra” kérdéseiben mindig a király oldalán állt, inkább, mint elődei, Rosos Pál vagy Kurbély György.²⁴⁶ Azaz elsősorban egyházpolitikai nézetei tették őt alkalmassá a kinevezésre, és nagy reményt fűztek hozzá. A kor egyik legmeghatározóbb papi személyisége Rudnay Sándor²⁴⁷ mind a Kúria részéről, mind Bécs felől kivételes kvalitású főpásztornak tűnt, ezért is volt

---

²⁴² A megfelelő személy kiválasztásánál szempont volt, hogy jeles és nagyhatású szónok legyen. Például Rudnay Sándor halála után Pyrker László is felmerült, de mivel rossz szónoknak tartották, kikerült a jelöltek sorából. Lásd bővebben HERMANN: *Az esztergomi érseki-prímási...*

²⁴³ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 218–224.

²⁴⁴ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 224.

²⁴⁵ HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 472–473.

²⁴⁶ HERMANN, *Az esztergomi érseki-prímási...*, 473.

²⁴⁷ Lásd *Bischofslexikon*, 23–29. Továbbá: NAGY ISTVÁN, *Rudnay Sándor élete és kora*, Rudnay és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 25–33; VICZIÁN JÁNOS, *Rudnay Sándor*, Magyar Katolikus Lexikon 11. Budapest 2006, 765–766.

lehetséges, hogy 10 éves vakancia után 1819-ben kinevezték a magyar hierarchia legmagasabb méltóságára, esztergomi érseknek. A kinevezését több szempontból is új periódusnak lehet tekinteni. Például ettől fogva a 19. század során nem hagyják már hosszan üresedésben az esztergomi érseki széket.²⁴⁸ Másrészt Rudnay primátusával felismerhető az a társadalomtörténeti tény, hogy az érseki rangra már nem csak főnemesi sarjat tekintenek potenciálisnak, hanem középnemesi körökből is kikerülhettek jelöltek, ha azok előmenetelükben, szorgalmukban, tehetségükben méltók voltak arra.²⁴⁹ Hogy Rudnay érsekségét cezúrának lehet tekinteni az egyháztörténetben az a személyes tevékenységéhez, hatásához is kapcsolódik. Először is a török időktől kezdve, 1543-tól Nagyszombatba áthelyezett érseki rezidencia újra visszaköltözött a magyar egyházszervezet eredeti központjába, Esztergomba.²⁵⁰ A *Bischofslexikon* szerint ez az áthelyezés szimbolikusan a magyar egyház növekvő öntudataként is értelmezhető.²⁵¹ Hogy az átköltözés megtörtént és a monumentális építkezések elkezdődtek, az nem kis részben Rudnay hathatós munkájának volt köszönhető. Rudnay nagy érdeme volt, hogy más püspökök kinevezése is megtörténhetett. Szavát hallatta a személyek kiválasztásánál.²⁵² A másik maradandó műve, az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinat megszervezése, lebonyolítása, amiről még a későbbiekben részletesen lesz szó.²⁵³

Rudnay munkásságának méltatásakor említik a szlovák nyelv és irodalom pártolásában végzett szerepét. 1778 és 1805 között született 82 szentbeszédet 1833-ban adták ki, amelyeket

---

²⁴⁸ *Bischofslexikon*, 20.

²⁴⁹ Rudnay Sándor szentkeresztai (Nyitra megye) szolgabíró fia, de az őt követő esztergomi érsek is rendre alsóbb rétegekből kerültek ki: Kopácsy József birtoktalan kisnemesi családból, Scitovszky János tanító fia, Simor János pedig cipész gyermeke. Lásd: *Bischofslexikon*; A 18. században még elképzelhetetlen volt ennek a lehetősége. Továbbá a korábbi, a 18. századra vonatkozó püspökkinevezések rendszeréről, mintázatairól: BAHLCHE, *Magyar Korona püspökei*, 1–24; FORGÓ ANDRÁS, *Korszakváltás–elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gözy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 73–92.

²⁵⁰ Erről részletesen: MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 231–249.

²⁵¹ *Bischofslexikon*, 26.

²⁵² MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 232.

²⁵³ A zsinat főbb szakirodalmi: CSERNOCH JÁNOS, *Nemzeti zsinat*, Magyar Sion 9 (1895) 12, 881–913; PÁL MÁTYÁS, *A pozsonyi nemzeti zsinat 1822-ben*, Religio 51 (1912) 30–33, 470–471, 488–490, 503–505, 520–521; MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 250–275; VILLÁNYI Győző, *A magyar papság valláserkölcsi reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822). Különös tekintettel Győregyházmegyére*, Győregyházmegyei Alap, Győr 1938; RITSMANN PÁL, *Az 1822. évi nemzeti zsinat és a kormányhatóságok*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 10 (1940) 150–186; ADRIÁNYI GÁBOR, *Ein Exegetenstreit an der Theologischen Fakultät der Universität zu Budapest, 1806–1820*, Stimuli. Exegese und ihre Hermeneutik in Antike und Christentum. Festschrift für Ernst Dassmann (hg. Georg Schöllgen–Clemens Scholten) Aschendorf, Münster 1996 (Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsbd. 23.) 596–601; ADRIÁNYI GÁBOR, *Die letzte ungarische Nationalssynode von 1822 und die Protestanten*, Annuarium Historiae Conciliorum 42 (2010) 1, 103–118; FEJÉRDY ANDRÁS, *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az apostoli szentszék*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértési Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.) 219–235.

elsősorban szlovákul tartott Koros plébánosaként. Rudnay ennek tükrében is a korabeli szlovák nyelvművelők egyike volt, továbbá később támogatja a Bernolák-féle szlovák–cseh–latin–magyar szótárának kiadását, és neki köszönhető, hogy az Egyetemi Nyomda kiadványaiban a Bernolák-féle helyesírási norma vált egységessé.²⁵⁴ Egyes kutatások szerint, amikor a pozsonyi nemzeti zsinat előkészületekor a körkérdésben szerepelt, hogy van-e igény a Káldi-féle Biblia újrafordítására, akkor 23 püspökségből 7 szlovák fordítást is sürgetett. Ennek folyományaként a zsinaton ezzel foglalkozó bizottság azt a határozatot hozta, hogy minél előbb el kell készíteni a nem magyar ajkú hívek számára is a fordításokat.²⁵⁵ Hogy nemcsak a magyar,²⁵⁶ hanem a szlovák művelődés is szívügye volt az Rudnay életrajzában a gyermekkorra teszi érthetővé: családja ugyan magyar, de környezete, Pöstyén és Vágújhely közti vidék szlovák volt. Így lehet az, hogy a szlovák nemzetiség és nyelv ügyét lelken viselte, hisz közelről ismerte helyzetüket és problémáikat.²⁵⁷

Rudnay a bíborosi kalaphoz Ferenc császár közreműködésével jutott hozzá, habár voltak a folyamatban megakadások, és az udvar részéről elbizonytalanodások, melynek oka a főpásztor szereplése volt az 1825–27-es országgyűlésen. Meszlényi Antal úgy értelmezi az országgyűlési fellépését, mint ami egyaránt eltávolította az érseket mind a rendektől, mind az uralkodóháztól, ugyanis az ellenzéket mérsékletre és lojalításra szólította fel, ugyanakkor a kormányt bíráló véleményének is hangot adott.²⁵⁸ Ebből kifolyólag mindkét oldalon népszerűtlenné vált az országgyűlés során. Bár in pectore 1826-ban XII. Leó bíborossá kreálta Rudnajt, nyilvánosságra csak 1828-ban hozták, amikor Ferenc császár, feledve a diétai szereplését, újra kitüntetésre méltónak találta.²⁵⁹

---

²⁵⁴ KÄFER ISTVÁN, *Rudnay Sándor jelentősége a szlovák nemzet kultúrájában*, Rudnay Sándor és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 45–50. Továbbá: STEFAN HANAKOVIČ, *Rudnay Sándor, a gondolatí híd építője Bernolák és társai, illetve a Szent Adalbert Társaság között*, Rudnay és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 73–75; ÁBRAHÁM BARNA, *Rudnay Sándor. Hungarus patriotizmusa, szlávtság, szlovákság*, Rudnay és kora, szerk. KÄFER ISTVÁN, Esztergom–Nagyszombat 1998, 99–106.

²⁵⁵ ÁBRAHÁM, *Rudnay*, 105–106. Ábrahám Barna tanulmánya alapvetően a következő kutatásokra és tudományos eredményekre alapszik: MÁRIA VYVÍJALOVÁ, *Alexander Rudnay a slovenské národné hnutie, Historický časopis*, 1968, 208–230.

²⁵⁶ Rudnay az 1825/27-es országgyűlése támogatta Felsőbüki Nagy Pál indítványát, és később tekintélyes összeget biztosított Széchenyi István akadémiai alapítására. MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprimások arcképsorozata*, Szent István Társulat, Budapest 1970, 197, 199.

²⁵⁷ Meszlényi Antal így ír erről: „Bár a családban a hagyományos magyar szellem uralkodott, de a társalgási magyar szót gyakran felváltotta a szlovák, amire szükség is volt, tekintve, hogy a lakóhely, de maga a vidék is jórészt szlovák akjúkból tevődött össze. Így a kisfiú szinte észrevétlenül megtanulta e másik nyelvet, amihez következett a harmadiknak a német. Szinte gondviselészerűnek tekinthető e hármas nyelvismeret, hiszen később, káplán és plébános korában mindegyikre szüksége volt, hogy híveit saját anyanyelvükön tudja pásztoralni.” MESZLÉNYI, *Hercegprimások*, 172.

²⁵⁸ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 319.

²⁵⁹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 320–321. Továbbá: *Bischofslexikon*, 28.

Az 1825–27-es országgyűlés mint tudjuk nem hozott fordulatot a magyar történelemben. A rendek, ahelyett, hogy reformokat sürgettek volna, vagy a királyi propozícióhoz tartották volna magukat, amelyek tartalmazták az 1790–91. évi országgyűlés reformbizottságaihoz kapcsolódó munkálatok újratárgyalását is, beszédeikben saját sérelmeiket fejtegették hosszan. A kor tendenciáihoz és az európai áramlatokhoz képest maradi és haladás ellenes politikai szemléletről tanúskodik, amelyben még mindig sokkal fontosabb a rendi jogok körülbástyázása, mint az ország java. Egyházi személyek felszólalásai és állásfoglalásai is erről a gondolkodásmódról tanúskodtak.²⁶⁰ Ugyanis a polgári átalakulás, azaz a politikai szabadságjogok kiterjesztésének feltétele az is, hogy felszámolják Magyarországon a felekezeti hovatarozáshoz kötődő előjogokat vagy az egyház középkorban kialakult kiváltságait, amelyekhez való ragaszkodás hátráltatta az ország alkotmányos és polgári átalakulását. Sajnos legtöbbször erről megfeledeznek az egyháztörténet.

Az 1825–27-es országgyűlésen a szekularizációs viták előszelei jelentkeztek már, amelyekben elsősorban az egyházi jövedelmek különböző címeiken történő megadóztatását sérelmezték.²⁶¹ Érvrendszerük szerint az egyháziak ugyanazon jogok és kiváltságok birtokosai, mint a nemesek, tehát az uralkodói taxáltatás ellen ugyanaz a kiváltság védi az egyházat, mint a nemeseket.²⁶² Kolozsváry Sándor veszprémi káptalani követ felszólalásában Ferenc király leiratát nehezményezi, amelyben a veszprémi káptalant a várerődítési adó visszamenőleges megfizetésére kötelezte.²⁶³ Ezt követően hosszúra nyúlik ennek a megvitatása, sőt kiszélesedett a pápai befolyás jogosságáról és magyarországi jelenlétéről.²⁶⁴ Végül az országgyűlési felirat szerint az egyházi tulajdon nemesi jellegére hivatkozva kérte az adóztatás megszüntetését, de a „sérelem” sem ekkor, sem az 1830. évi országgyűlésen nem nyert orvoslást.²⁶⁵

A vallásügyi kérdéseknek másik forró pontja a vegyes házasságok kérdése, amely már Ferenc uralkodása idején tartott országgyűléseknek is állandó vitatémája. Az 1790-91. évi

---

²⁶⁰ A reformkori országgyűléseken négy nagyobb témakörben kerül sor egyházvagyon vitára: 1. főpapi jövedelmek uralkodói megadóztatása, 2. papi tized eltörlésének kérdése, 3. a borsodi körlevél vitája, amely az egyházi vagyon népnevelésre fordítását javasolja, 4. az üresedésben lévő egyházi javak közcélokra való fordíthatósága. Lásd kifejtését: CSORBA: *Szekularizáció kérdése*; A papi tized eltörlésének kérdéséhez: FAZEKAS CSABA-GYULAI ÉVA, *A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39 (2000) 165–188.

²⁶¹ CSORBA LÁSZLÓ, *A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken*, Világosság 20 (1979) 10, 603–610, 605.

²⁶² CSORBA, *Szekularizáció kérdése*, 605.

²⁶³ Felszólalók között volt még gróf Schמידeggy Ferenc, zempléni követ, Jordánszky Elek, esztergomi kanonok, Felsőbüki Nagy Pál, Csasz István, kalocsai káptalan követe és társa, Szutsits Pál, Borsiczky Béla, váci nagyprépost, Vay Ábrahám, borsodi követ stb. MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 305–309.

²⁶⁴ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 306–309.

²⁶⁵ CSORBA, *Szekularizáció kérdése*.

országgyűlés XXVI. törvénycikk²⁶⁶ és az 1792-es királyi rendelet,²⁶⁷ amely reverzálisokhoz köti a vegyesházasságok megkötését a protestánsok számára elfogadhatatlan volt. Ezután a protestáns többséggel bíró vármegyék tiltakoztak ez ellen, és 1793-ban az uralkodó módosította a rendelkezést, aszerint hogy a reverzálisokat ezentúl a Helytartótanács útján a királyhoz kell felterjeszteni. Ezt követően a római katolikus papok kellemetlenkedései miatt sokan a protestáns lelkészekkel áldatták meg házasságukat, mígnem a katolikus főpásztorok közbenjárására egy újabb rendelet jelent meg, hogy ui. a vegyesházasságok csak akkor érvényesek, ha római katolikus pap előtt újból megkötik. Ez a rendelet persze még nagyobb káoszt teremtett az amúgy is zavaros helyzetben. Ferenc további rendeletekkel erősítette meg a katolikus fél státuszát és a születendő gyermekek katolikus vallásos neveltetésének jogosítványait.²⁶⁸ Az 1825–27-es országgyűlésen az alsótábla követelte a reverzálisok eltörlését, majd a felsőtábla ellene volt, az ügy az 1832–36-os országgyűlésen újra előkerült. Beöthy Ödön indítványozta, hogy a protestánsok sérelmeinek orvoslására bizottságot állítsanak fel a törvényjavaslat kidolgozására. Az országgyűlésben az erőviszonyok úgy alakultak, hogy az alsóházban a káptalani követeken kívül a katolikusok is nagyrészt az ügy mellett sorakoztak fel, míg a felsőházban már nagyobb számban voltak jelen egyháziak. A felszólalók hathatósan védelmezték a katolikus érdekeket, amely a felsőtáblát hezitálásra, alkudozásra készítette²⁶⁹ Az alsótábla részéről nyolc, míg a felsőről hét üzenetváltás történt, amely sok mindenről árulkodik. Egyrészt, hogy a protestánsok tekintetében az ország közgondolkodása eljutott a vallási egyenlőségig, de az országgyűlés rendi jellegű felépítéséből adódóan, elsősorban az ordináriusok még meglévő tekintélye és befolyása miatt, a kérdés nem végződhetett haladó eredménnyel. A javaslatokból a legfőbbek: a reverzálisokat törölnék el, a gyermekek az apa vallásában nevelendők; protestáns lelkészek által megáldott házasságokat is érvényesnek

---

²⁶⁶ IRINYI JÓZSEF, *Az 1790–91. XXVI. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. Közjogi észrevételekkel a bécsi és a linczi békekötések alapján*, Pest 1857.

²⁶⁷ I. Ferenc kimondta a vármegyékhez intézett rendeletében a reverzálisok érvényességét. Ezután a protestáns többséggel bíró vármegyék tiltakoztak ez ellen, és 1793-ban az uralkodó oda módosította, hogy a reverzálisokat ezentúl a Helytartótanács útján a királyhoz kell felterjeszteni. Ezt követően a római katolikus papok kellemetlenkedései miatt sokan a protestáns lelkészekkel áldatták meg házasságukat.

²⁶⁸ 1804. december 4-én: a római katolikus anya törvénytelen gyermekei mind a katolikus vallásban nevelendők; 1807. október 12-én: a római katolikus apától reverzális nem szabad elfogadni, a protestánstól szabad; 1808. augusztus 27-én: vegyesházasságban élő római katolikus fél protestáns hitre tér át, vallásának megváltozása nincs hatással a korábban megszületett gyerekek vallására; 1809. április 18-án: ha a vegyesházasságokban élő protestáns apa meghal, a római katolikus anyának joga van az összes gyermekét római katolikus hitben nevelni; 1814. augusztus 30-án: protestáns anyának római katolikus apától való törvénytelen gyermekei mind, még a lányok is, római katolikus vallásban nevelendők; 1817. április 8-án: protestáns lelkész által összeadott vegyesházasságokból született gyermekek törvénytelennek tekintendők. Ennélfogva, ha az apa protestáns is, minden gyermeket katolikus vallásban kell nevelni. D. RAFFAY SÁNDOR, *A vegyesházasságról*, Az „Evangélikus Élet” kiadása, Budapest 1934, 11–13.

²⁶⁹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 344–355.

nyilvánítsák; válás esetén a protestáns félnek joga legyen újjaházasodni.²⁷⁰ A hosszúra, közel 5 hónapra nyúlt vallásügyi viták végül eredménytelenül végződtek. A csonka jogokat, amelyekben megegyezésre jutott az országgyűlés nem terjesztették fel az uralkodónak szentesítésre, mert méltánytalannak vélte az indítványozó, Beöthy Ödön.²⁷¹

A következőkben essen néhány szó az egyházi társadalom alsó rétegéről. Az alsópapság általános nyomora a 19. századelőn ismeretes. Jövedelmük igen alacsony volt. Ebből kifolyólag a papi pálya nem volt vonzó ebben az időszakban. A másik velejárója az alacsony bevételeknek, hogy a már papi hivatalt teljesítők kénytelenek voltak saját létfenntartásukat biztosítani, ami szintén a pasztorációs tevékenység elhanyagolásához, továbbá a fegyelem lazulásához vezetett.²⁷² A korban a plébániai javadalmaknak számítottak az épületek, földbirtokok, stóladíjak, misealapítványok, párbér és egyéb természetbeni szolgálatok. A lelkész ezen javaknak csak haszonélvezője.²⁷³ Azok az állami intézkedések és rendeletek, amelyek a püspököket arra szorították, hogy jövedelmükkel az alsópapság életkörülményeit javítsák, nem oldották meg a korban az alsópapság szociális problémáit.²⁷⁴ Az egyházi bevételek aránytalanul nagy mértékben a prelátusok kezében voltak. Lényegében ezeknek a Ferenc korabeli problémáknak a kicsúcsosodása az 1848-as egyházon belüli krízis. Az alsópapság addigra oly mértékben radikalizálódott, elsősorban az elégtelen szociális helyzete, illetve az egyházon belüli hatalmas jövedelmi különbségek miatt, hogy egyházi reformokat követeltek.²⁷⁵ Ezekre a problémákra a vizitációs jelentések is rávilágítanak, és majd kitérek rájuk.

Hermann Egyed számításai szerint 1802-ben 797 plébánosi és kápláni állás volt betöltetlen.²⁷⁶ Ennek a magas számnak az is az oka, hogy a 18. század során, de leginkább II. József idején oly mértékben megszorodtak a plébániák, hogy a paphiány nem csak egy korjelenségként, hanem speciális magyarországi problémaként is jelentkezik. A 10-es évekre viszont sikerült ezen a kritikus állapoton javítani, 1827-es összeírás szerint csak 130 lelkészi állás volt betöltetlen, amelynek a jórésze a munkácsi egyházmegyére esett.²⁷⁷

---

²⁷⁰ D. RAFFAY, *A vegyesházasságról*, 13.

²⁷¹ MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 354.

²⁷² MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 126–127; HERMANN, *A katolikus egyház*, 384–386.

²⁷³ MÁRKUS DEZSŐ, *Magyar jogi lexikon*, III. kötet, Budapest 1900, 172.

²⁷⁴ ADRIÁNYI GÁBOR–Rupert KLIEBER, *Die strukturellen Eigenheiten der katholischen Kirche Ungarns, Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon* (hg. Rupert Klieber) Band 1, Duncker & Humblot, Berlin 2020, 10.

²⁷⁵ SARNYAI CSABA MÁTÉ, *A radikális katolikus alsópapság követelései és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon, szerk. HEGEDŰS ANDRÁS – BÁRDOS ISTVÁN, Esztergom 1999, 57–81.

²⁷⁶ HERMANN, *A katolikus egyház*, 384.

²⁷⁷ HERMANN, *A katolikus egyház*, 385–386.

Az alsópapsághoz kapcsolódó elvárás, a normakommunikációs, társadalmi integrációs szerep fennmaradt I. Ferenc idején is. Gözsy Zoltán szerint ez a fajta állami kíváncsi, hogy a papság a társadalom felé a jó erkölcsöket közvetítse és azok betartásának felügyeletét kézben tartsa a 18. században alakult ki, majd folytatódott a 19. század elején is.²⁷⁸ Meglátásom szerint ezt a szerepet a társadalom alsó rétegeivel kapcsolatba kerülő papságról szinte minden korszakban el lehet mondani, hisz műveltségük, rangjuk erre predesztinálta őket a falusközösségekben. Különbség az előző korokhoz képest az egyértelmű állami intencióban van: hogy a pap alsó, lokális szinten ténylegesen felügyelője legyen a „népjobbításnak”, a vallási és az állami szabályok, kötelességek betartásának. A 19. század eleji válságot az is előidézi, hogy míg a társadalom laicizálódott, addig az egyházi társadalomban észlelt fegyelmezetlenség, erkölcsi és vallási előírások értelmében is előforduló kihágások az alsópapságot is hiteltelenné tették a saját helyi közösségében. Az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinat határozatait olvasva pedig látjuk, hogy a korjelenségekre nem önkritikus, belső megújulást indítványozó válasz érkezett. A problémák kivetítése történt meg, a társadalom romlottságát okolták. Bár a zsinati határozat elég homályosan fogalmaz, de mégis félreérthetetlen, hogy a magyar felső klérus szerint az erkölcsi hanyatlás okai lényegében a felvilágosult, liberális korszakban gyökereztek.²⁷⁹ További okokat az oktatás és nevelés elégtelenségében, egyház tekintélyének csorbulásában látták, voltak, akik a jezsuita rend feloszlatásában.²⁸⁰

Visszatérve az alsópapsághoz a korban több olyan mű született, amelyek az ideális papképet leírta.²⁸¹ Ezekben a pap közösség feletti erkölcsi felügyelő szerepét és oktatás körüli feladatait hangsúlyozták. Újdonságszerű, hogy hosszan foglalkoznak a papság szociális viselkedésével és kommunikációjával. A feddés mellett a buzdítás és ösztönzés is előtérbe kerül.²⁸²

---

²⁷⁸ GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus alsópapság a 19. század első felében*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözsy Zoltán, Pécs 2021, 149–197, 158–162.

²⁷⁹ „Nem kételkedik benne ez a szent zsinat, hogy a gyökeret vert erkölcsi romlás kiváltképpen és szinte egyetlen, ugyanakkor egyszersmind legtermékenyebb és számos ágra bomló forrása és eredete abban áll, hogy nem az igazság ama józan kutatóját és az élet tanítómesterét, hanem egy hamis és minden törvényt nélkülöző, sőt mindkét közhatalom elpusztítása céljából eltorzított bölcselkedést terjesztenek, akik pedig ezt magukévá tették, a saját vélt bölcsességüktől felfuvalkodottan üresek lettek gondolataikban és sötétségbe borult oktalan szívük.” *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, összeállította, bev. tan. FEJÉRDY ANDRÁS, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp. 2018, 479.

²⁸⁰ *Az 1822. évi...*, 130.

²⁸¹ Ignatius Bärenkopf: *Methodus recte gubernandi parochiam et dirigendi animas in S. Tribunali poenitentiae*, Tyrnaviae, 1803.; Fuchs Francisci Xaverii: *Compendium institutionis pastoralis. Pro iniciantibus in cura animarum cooperatoribus, capellanis, aliisque subsidiariis sacerdotibus*, Tyrnaviae, 1804.

²⁸² GÖZSY, *Alsópapság*, 166–169.

Fontos megemlíteni, hogy I. Ferenc idején szolgálatot teljesítő papi generáció jórésze már a jozefinista szellemű szemináriumokban tanult. Tehát a századelőn az alsópapság képzettségén, mentalitásán, papi hivatásának önértelmezésén a jozefinizmus hatását is vizsgálni lehet.²⁸³ II. Lipót az elődje által felállított generális szemináriumokat megszüntette, és a hagyományos egyházmegyei szemináriumok felállítását rendelte el. Így I. Ferenc idején a papképzés újfent egyházi irányítás alá került. A papképzés és a tanterv felügyeleti jogát ugyan fenntartotta az uralkodó, de a püspökök ez időben saját papjaikra támaszkodva képezhették a jövőbeli lelképásztorokat. A korban az egységes tanrend hiánya jelenthetett zavart (a pozsonyi nemzeti zsinat is foglalkozik ezzel a témakörrel). Az uralkodó 1815-ben megtiltotta Johannes Jahn teológiai művének használatát, és új könyvek írását rendelte el. Továbbá a magyar szemináriumokban Maurus Schenkl pasztorálteológiai munkáját használták, aztán az eredeti 1802-es könyv átdolgozását ajánlotta a pozsonyi zsinat.²⁸⁴

Az uralkodó sokban hozzájárult, hogy a paphiányt megszüntesse. 1804-ben felállította Pesten a Központi Szemináriumot, ahová minden egyházmegye küldhetett növendékeket. Itt a teológián nem sikerült egységes oktatási rendszert kialakítani, ellenben a bécsi illetőségű Pázmáneumban igen.

A papnevelésnek egyik kiemelkedő intézménye a korszakban a Pázmáneum. Ferenc idején újra lehetőség nyílt a Pázmány Péter által alapított nagymúltú intézmény újraindítására. Épületét I. Ferenc adta vissza 1803-ban, ugyanis II. József Pozsonyba költöztette.²⁸⁵ Majd az uralkodó szándéka szerint 1813-ban általános papneveldévé vált a Pázmáneum, ami azt jelentette, hogy nem csak Esztergomból, hanem az ország egész területéről fogadott növendékeket.²⁸⁶ A kezdeti 28 növendék a korszak végére 61 főre emelkedett.²⁸⁷ A Pázmáneum az esztergomi érsek, annak hiányában az esztergomi káptalani vikárius, illetve az esztergomi főkáptalan gondnoksága és felügyelete alá tartozott. A király a korszakban az apostoli

---

²⁸³ Az alsópapságra vonatkozó eddigi kutatásokat összefoglaló munka: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. BÁRTH DÁNIEL, ELTE BTK Folklor Tanszék, Budapest 2013.

²⁸⁴ MAURUS SCHENKL: *Institutiones theologiae pastoralis*, Ingolstadt, 1802; MAURUS SCHENKL: *Theologiae pastoralis systema*, Ingolstadt, 1819; MAURUS SCHENKL: *Theologiae pastoralis*, Strigonii, 1824; *Az 1822. évi...* 416–417.

²⁸⁵ A lelakott épületet Vilt József, káptalani vikárius, belgrádi segédpüspök esztergomi kanonokok, Kaszaniczky Ádámmal és Krammer Ferencsel egyeztettek az épület felújításáról és berendezéséről. Az eredeti Pázmáneumban lévő bútorok ezek után visszakerültek Pozsonyból, majd a többi berendezést pozsonyi, nagyszombati és bécsi mesterekkel készítették el. BEKE Margit, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010, 31. Róluk bővebben: KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, 1900.

²⁸⁶ FAZEKAS ISTVÁN–BEKE MARGIT, *A bécsi Pázmáneum*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2002. További történetével foglalkozik: BEKE MARGIT, *A Pázmáneum a polgárosodás és a politikai viharok idején*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon, szerk. Hegedűs András és Bárdos István, Esztergom 1999, 151–154.

²⁸⁷ BEKE MARGIT, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010, 51.

kegyuraság címén felügyeleti jogot tartott fenn magának a szemináriumok és az alapítványok fölött, amelyet a Helytartótanács útján gyakorolt, így volt ez a Pázmáneummal is.²⁸⁸ Ennélfogva az intézmény rektorát az esztergomi érsek, annak hiányában a káptalan választja, megerősítése és kinevezése pedig az uralkodó joga.²⁸⁹ Első rektora Krammer Ferenc volt (1802–1804), aki az 1770-es években volt növendéke, majd alkormányzója.²⁹⁰ Az 1804-es új szabályzat szerint a növendékek négyéves tanulmányi idejük lejártával lelkipásztori vagy egyházmegyei hivatali szolgálatukra visszatérnek egyházmegyéjükbe. Az általános szeminárium létrejöttével egy új, önálló törvénykezést állítottak fel 1812-ben. Ennek az új, általános szemináriumnak az új rektora Vrana István lett (1813–1820). A papnevelés és oktatás azt szolgálta, hogy kiváló papok kerüljenek ki az intézet falai közül, azaz a magyar egyházi élet elitjét képezték ott.²⁹¹ A teológiai képzést a bécsi egyetem teológiai szakán végezték. A pázmánitákra való tekintettel latinul folyt a képzés 1804-től. A következő tantárgyakat tanulták: morális, dogmatika, hermeneutika, teológia pasztorális, régészet, egyháztörténet, kánonjog, pedagógia, katekézis és nyelvek. A tehetséges, felszentelt papok továbbképzés céljából az Augustineumban tanulhattak tovább.

A Pázmáneum²⁹² Ferenc császár idején visszanyerte az alapító szándéka szerinti funkcióját, a magyar egyházszerkezet elitjének kiképzése itt történhetett. Ferenc idején növekedett a növendékek száma, és lehetővé vált az uralkodó szándéka szerint az is, hogy ugyan Pázmány eredeti célja ellenére, általános szemináriummá válhatott, így az ország minden részéről jöhettek, majd visszatérhettek hazájukba a kivételes tehetségű papnövendékek, ezáltal nem kizárólag az esztergomi egyházmegyében tömörültek a magasan kvalifikált papok. Továbbá ebben az időszakban alapozódott meg az az intézményi keret, szellemiség, szabályozások, amelyek a század közepétől azokat a főpapokat adták, akik nemcsak az egyházi, de az állami, tudományos és művészeti élet jelentős személyiségeivé váltak. Említésre méltó többek között Simor János, Haynald Lajos, Samassa József; Ipolyi Arnold, a Magyar Történelmi Társulat alapítója vagy Giesswein Sándor. Beke Margit hivatkozott műve részletesen szól a pázmániták társadalomban betöltött szerepéről. Mindenképpen a ferenci éra

---

²⁸⁸ BEKE Margit, *Fejezetek...*, 23.

²⁸⁹ BEKE, *Fejezetek...*, 39.

²⁹⁰ KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok 1100-1900*, 410–411. Krammer Ferenc után következő rektorok: Ürményi Péter (1807–1810), Keller György (1810–1812), Talabér Boldizsár (1812–1813), Vrana István (1813–1820), Láng Keresztelő János Fortunatus (1820–1823), Kunszt József (1824–1825), Schneider József (1825–1830), Németh György (1830–1832), Kunszt József (1832–1845). Bővebben róluk és rektorságukról: KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok 1100–1900* és BEKE: *Fejezetek...*

²⁹¹ BEKE, *Fejezetek...*, 68.

²⁹² Az intézmény történetéről, növendékeiről lásd továbbá: BEKE Margit, *A Pázmáneum mint épített örökség a XIX–XX. században* Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára, *CentArt Egyesület*, 2009, 243–248; *A bécsi Pázmáneum*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN (METEM Könyvek37.) Budapest 2002.

érdeme, hogy egy olyan magyar intézmény megújítása történt meg, amely versenyképes, az aktuális kor kérdéseire nyitott papokat képzett a magyar egyház számára.

Egy szintén bécsi illetőségű, jelentős papnevelő intézet a korszakban az 1816-ban Jakob Frint²⁹³ által indítványozott, I. Ferenc által alapított Augustineum (Caesareo-Regium Sublimioris Presbyterorum Educationis ad Sanctum Augustinum Institutum Vierinense – Szent Ágostonról Nevezett Bécsi Császári-királyi Felsőbb Papnevelő Intézet). Az intézet rendeltetése szerint a paphiány pótlására képzett dinasztiahű egyházi elitet.²⁹⁴ Felszentelt papnövendékek általában 2-3 évet tölthettek Bécsben, akiknek doktori fokozatot kellett szerezniük. Mindenkori rektora a bécsi érsek joghatósága alól kivett udvari plébános volt, aki az uralkodóhoz szabad bejárással rendelkezett.²⁹⁵ Hogy kik és miként kerültek be az intézménybe, arról Tusor Péter tanulmánya részletesen szól, de a procedúra egyben mindig azonos volt 1806 és 1918 között: az Augustineum fennállásának idején, az uralkodó joga volt a végső döntés, hogy ki lehetett az intézmény diákja.²⁹⁶ Mivel ez egy továbbképző intézmény rendeltetésénél fogva is a frintanisták az egész 19. századon át jelen voltak nemcsak mint magasrangú prelátusok a Habsburg Birodalom egyházaiban, hanem mint aktív politikusok hivatalnokként, újságíróként vagy katolikus egyesületek vezetőiként.²⁹⁷ Karl Heinz Frankl szerint az intézmény alapításának okai között azt is keresnünk kell, hogy a generális szemináriumok eltörlése után újra a püspökök kezébe került a papnevelés, ettől kezdve vált szükségessé egy jozefinista szellemiségű papnevelő intézet.²⁹⁸ Ugyanakkor birodalmi szinten megszaporodtak a szemináriumok, így nagyobb lett az igény magasan kvalifikált teológia professzorokra is. Az intézmény alapításának háttérében meghúzódik továbbá Németországban és Ausztriában zajló vita is az ideális pap képéről. Ennek alapján Jacob Frint a *Bemerkungen über die intellektuelle und moralische Bildung der heranwachsenden Kleriker und über ihre Fortsetzung bei wirklichen*

---

²⁹³ Jakob Frint (1766–1834) Bécsben tanult teológiát, 1795-ben szentelték pappá. 1801-től udvari káplán, 1804-től teológiai tanár. 1810-ben császári udvari és várplébános, 1816-tól az általa alapított bécsi papnevelő intézet (Augustineum-Frintaneum) vezetője. 1822-től I. Ferenc gyóntatója. 1827-től Sankt Pölten-i püspök haláláig. *Biographisch–Bibliographisches Kirchenlexikon* 22. Bautz, Nordhausen 2003, 376–378.

²⁹⁴ TUSOR PÉTER, *A bécsi Augustineum és Magyarország 1816–1918*, *Aetas* 22 (2007) 1, 32–43.

²⁹⁵ TUSOR PÉTER, *A Bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918. Adat és forrásközlés*, *Lymbus* (Magyarságtudományi Forrásközlemények), Budapest 2007, 209–224, 209.

²⁹⁶ TUSOR PÉTER, *The Augustineum's Alumns from Lands of the Hungarian Holy Crown – an Introduction*, *Das Priesterkolleg St. Augustin Frintaneum in Wien 1816 bis 1918, Kirchliche-Elite Bildung für den Donau-Alpen-Adria- Raum*, hg. Karl-Heinz Frankl, Rupert Klieber, Böhlau, Wien 2008, 159–172, 172.

²⁹⁷ RUPERT KLIEBER, *Zwischen Staatskirche und ultramontanem Aufbruch- der katholische Klerus der Donaumonarchie 1816 bis 1918*, *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum*, Band 2, hg. Karl Heinz Frankl–Rupert Klieber, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2008, 15–35, 27.

²⁹⁸ KARL HEINZ FRANKL, *Das Frintaneum–Konturen einer Institution*, *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918, Kirchliche Elite–Bildung für den Donau–Alpen–Adria–Raum*, Band 2, hg. Karl Heinz Frankl–Rupert Klieber, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2008, 39–59.

*Seelsorgern*²⁹⁹ című írásában egy újfajta, mind a trienti típusú mind a felvilágosodás korabeli papi ideált maghaladóan Johann Michael Sailer pasztorálteológus szemléletére hasonlító papi ideálban gondolkozott, és ennek megfelelően a papképzést ehhez a képhez igazítva szabta meg. Sailer felfogása szerint a pap nem az erkölcsös élet, hanem a megváltás közvetítőjének kell lennie.³⁰⁰ Ennek a szemléletnek az átültetéseként is a frintanisták a kor változásaival lépést tartó, és az egyház küldetésének modernebb felfogásába illeszkedő képzést kaptak.

Az oktatást a korszakban az 1806-ban megjelent *Ratio Educationis Publicae* szabályozta, miközben az elődjének a végrehajtása is folyamatban volt. 1806-ben Szerdahelyi György, a helytartótanács tanügyi bizottságának tagja írta meg a magyar tanügy második állami szabályozását,³⁰¹ amely részletesen szabályozza a népiskolákat (*scholae vernaculae*), ahol nemzeti nyelven, azaz a nép nyelvén folyt az oktatás, nem latinul.³⁰² Mészáros István sok szempontból előremutatóbbnak ítéli a sokszor elfeledett II. Ratiót. Például amiatt, hogy kiküszöbölte a német nyelv korábbi kötelező érvényét. Továbbra is tanították, de csak azok számára, akik ezt kívánták. E rendelkezés jelentős szerephez juttatta a magyar nyelvet. Emiatt is tekintenek úgy a második Ratióra, mint a bécsi udvar és a magyar nemesség kompromisszumára. Megreformálta a felső osztályba lépés feltételeit: eltörölte a nemesi származású tanulók előjogát.³⁰³ A II. Ratio a tanító rendek tanárképzési jogát és azok tagjait felmentette a vizsgakötelezettség alól.³⁰⁴ E törvény szemlélete és a forrásokban is ez igazolódik, hogy a falusi plébánosokat általában ingyen tanerőnek tekinti, hisz az iskolák igazgatásáért nem járt tiszteletdíj, viszont a szabályzat kötelességükre tette azt is, hogy a pusztákon és tanyákon élőket keressék fel, és az iskolába nem jutó gyerekeket maguk oktassák. Ha egy kis falu nem talál magának tanítót, akkor a plébánosnak kötelessége tanítani.³⁰⁵ Mégis vannak, akik máshogy értékelik. Kornis Gyulánál a II. Ratio negatív színezetet kap: „latinnyelvű szellem végleg megmerevíti a deákos magyar kultúrát és késlelteti a nemzet egyéniségének természetes kibontakozását és szellemi megérését”.³⁰⁶ Kornis a nemzeti nyelv ügyének előrehaladását

---

²⁹⁹ JACOB FRINT, *Bemerkungen über die intellektuelle und moralische Bildung der heranwachsenden Kleriker und über ihre Fortsetzung bei wirklichen Seelsorgern. Nebst einigen Erinnerungen über Erziehung in öffentlichen und Privat-Instituten*, Wien-Triest 1812.

³⁰⁰ FRANKL, *Frintaneum*, 40. Bővebben: TAKÁCS GÁBOR, *Johann Michael Sailer a centrum unitatis újrafelfedezője. A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia*, Dissertatio ad Doctoratum, Budapest 2014.

³⁰¹ HERMANN, *A katolikus egyház*, 382.

³⁰² MÉSZÁROS ISTVÁN, *Az 1806-i Ratio Educationis népiskolai tankönyvei*, Magyar Könyvszemle 99 (1983) 1–4, 129–137.

³⁰³ MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nevelés története 1790–1849*, Tankönyvkiadó, Budapest 1968, 86.

³⁰⁴ NÉMETH ANDRÁS, *A magyar neveléstudomány fejlődése*, Budapest 2002, 79.

³⁰⁵ MÉSZÁROS, *A magyar nevelés története 1790–1849*, 79.

³⁰⁶ KORNIS GYULA, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848 I.* Budapest 1927, 276.

illetően tehát elégedetlen a rendelet engedményeivel. Konklúziójában Mészáros is a nyugati országok tanügyi szemléletéhez képesti lemaradást említi.³⁰⁷

A tanügyi rendszer kialakításának szellemi-felfogásbeli háttere azonban változott I. Ferenc hosszú uralkodásának idején. Míg a II. Ratio 1806-ban még fenntartotta a tanügyi rendszer függetlenségét az egyházi szervezettől –sőt Mészáros szerint ki is domborítja –, addig az ezt követő időkben gyökeresen megváltozik ez a fajta rendszer, mely szerint a tankerületi felügyelő állami hivatalnok.³⁰⁸ Erről az átalakulásról Soós Imrénél olvashatunk. Soós szerint 1810 körülül célkitűzés volt, hogy a világi elemet kiiktassák az iskolák irányításából, és osztrák mintára, az egyház vezetése alá kerüljenek a falusi iskolák mellett a mezővárosi iskolák is, amit Mária Terézia és II. József tanügyi rendszere épített ki. Az uralkodó 1809. július 20-án, 1812. szeptember 18-án és 1813. december 31-én keltezett udvari dekrétumaiban kinyilvánította, hogy a polgári és a vallási nevelést is az egyház kezébe kell adni, és az iskolák egységes irányítását kell megvalósítani. I. Ferenc számára a központi irányítás átláthatóságán túl, az elemi iskolák magyarországi laicizálódásának a megállítására is törekedhetett ezzel a lényeges átalakítással. Az uralkodó a Helytartótanácsot arra utasította, hogy dolgozzon egy javaslatot, miként lehetne nálunk a tankerületi királyi iskolafelügyelőségek megszüntetésével – vagy működésüknek ideiglenes felfüggesztésével – hatáskörüket a kerületi esperesekre átruházni, amíg kidolgoznak egy új nevelési rendszert.³⁰⁹ Ennek megfelelően a plébánosigazgatók már nem csak a falusi, elemi iskolákban, hanem a korszak során folyamatosan a mezővárosi normaiskolákban is átvették az intézmények irányítását.³¹⁰ Például Egerben a városbíró volt a századfordulón a normaiskola igazgatója, 1808-ban viszont az uralkodó 7850. számú helytartótanácsi rendelet alapján a plébánost tették igazgatóvá, hasonló történt Gyöngyösön is 1817-ben.³¹¹

Az oktatás kormányrúdjának teljes egyházi átvétele a posztjoezefinista korban 1830/31-ben valósult meg, amikor a tankerületi királyi iskolafelügyelőséget megszüntette az uralkodó, és hatáskörét mindenütt a területileg illetékes esperesekre ruházta át. Ehhez a változáshoz kapcsolódik még, hogy a valahai tankerületi székhelyeken működő primaria elemi iskolák tanítóképző tagozatának szerepét a tanítóképző intézetek vették át, a „mesterképzők”. Az első

---

³⁰⁷ MÉSZÁROS, *A magyar nevelés története 1790-1849*, 88.

³⁰⁸ MÉSZÁROS, *A magyar nevelés története 1790-1849*, 83–84.

³⁰⁹ SOÓS Imre, *A mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig*, Eger 1992, 36–37.

³¹⁰ A korszakban egytanítós iskolák működtek a falvakban, kéttanítós iskolák a nagyobb községekben és ún. normaiskolák a mezővárosokban, amelyek háromosztályosak voltak, és magasabb szintű oktatás is folyt, ugyanis itt folyt a leendő tanítók képzése, itt tanulmányozták a jelöltek az iskolai tanítás mintáját, normáját, innen az iskola neve is. Lásd bővebben: MÉSZÁROS, *A magyar nevelés története 1790–1849*, 68.

³¹¹ SOÓS, *Normaiskolák*, 39.

ilyen intézetet Pyrker László, mint a szepesi egyházmegye püspöke 1819-ben Szepeskáptalanban állította fel, majd, mint egri érsek 1828-ban Egerben.³¹² További püspöki alapítású tanítóképző 1831-ben Pécsett, 1842-ben Esztergomban és Zágrábban jött létre.³¹³

A fentiekben leírt tanügyi változás véleményem szerint a korábbiakhoz képest visszalépés volt. Ugyanakkor a Meszlényi Antal megfogalmazta egyházellenes korpének ellentmond.

A magyar egyházon belül a válság jelei mutatkoztak a 19. századelőn, ami az egyházfegyelmet és a vallási életet illeti. Ehhez kapcsolódott az egyik legnagyobb egyházkormányzati esemény: a pozsonyi magyar nemzeti zsinat. A zsinat előzményéhez tartozik, hogy Somogy Lipót szombathelyi püspök ellen egy névtelen feljelentés érkezett 1818-ban a szombathelyi egyházmegyei papság erkölcsi lazulását illetően. Somogy Lipót védekezésképpen a Királyi Udvari Magyar Kancelláriának beadványt nyújtott be, melyben kifejti, hogy a probléma általános, és egyetemes érvényű rendszabályokat kellene hozni a kérdésben. Ez a beadvány I. Ferenchez is eljutott.³¹⁴ Ennélfogva a zsinat megszervezése a császár kezdeményezéséhez kapcsolható, aki felkérte 1819-ben az egri, a veszprémi és a székesfehérvári püspököt, hogy az erkölcsi romlás okairól és megoldásairól nyújtsanak be számára javaslatokat.³¹⁵ Fischer István, Kurbély György és Vurum József válaszképpen felterjesztik az alkancellárnak, hogy a kérdést a püspökök közös gyűlésen tárgyalják meg.³¹⁶ Később Rudnay megírta I. Ferencnek, hogy milyen pontokat érintene a nemzeti zsinat

1. A szerzetes és világi papság, valamint a tanuló ifjúság fegyelmének a helyreállítása
2. Egységes tanrend bevezetése a püspöki líceumokban
3. A pesti egyetem teológiatanárai közötti vita lezárása
4. A szerzetesrendek szabályzatainak a kor igényeinek megfelelő átalakítása
5. Új magyar bibliafordítás kiadása³¹⁷

Az uralkodó további három pontot javasolt a zsinati határozatok közé felvenni: 1. a vallásalapot mentesítsék az alapítványi misék kifizetésének terhétől, 2. célszerűbb formában alakítsák át az egyházi bíróságok működését mind a különböző fokok bíráit, mind a perrendtartást, különösképpen a házassági pereket illetően, 3. biztosítsák a bécsi papnevelő intézet anyagi alapjait.³¹⁸ Míg az uralkodó javaslatait magától értetődő módon elfogadta a

---

³¹² Lásd *Bischofslexikon* Pyrkerre vonatkozó szócikkét.

³¹³ SOÓS, *Normaiskolák*, 42–43.

³¹⁴ GÖZSY, *Alsópapság*, 172.

³¹⁵ *Az 1822. évi...*, 207.

³¹⁶ *Az 1822. évi...*, 209.

³¹⁷ *Az 1822. évi...*, 211.

³¹⁸ *Az 1822. évi...*, 35–39.

magyar egyház vezetése, addig a királyi biztos küldésének ötlete ellen volt, és sikerült is őt meggyőznie, hogy erre nincs szükség, hisz a határozatokat majd elfogadásra megküldik neki. Rudnay ezzel biztosítani tudta a nemzeti zsinat szabadságát.³¹⁹

A zsinatot 1822. szeptember 8-a és október 16-a között tartották meg 82 zsinati atya részvételével, akik bizottságokban tárgyalták meg az előzetesen meghatározott pontokat, majd a plenáris gyűléseken vitatták meg, míg végül nyilvános üléseken hirdették ki.

A vallási és erkölcsi élet helyreállítására tett javaslatok oktatással és ismeretátadással próbálták orvosolni a hanyatlást. A bibliafordítás kapcsán úgy döntöttek, hogy a régi Káldi-fordítást adják ki újra, javított formában.³²⁰ A pesti teológiai vita Tumpacher halálával tárgytalanná vált egy időre, de az egyetem teológiai tanárainak előírták, hogy előadásaikat kötelesek a primásnak vagy a rangidős érseknek bemutatni.³²¹ A monasztikus rendeknek szabályzatot írtak elő, eltörölték a tanító rendek közös zsolozsmázásának kötelezettségét. A zsinat kérte a jezsuiták visszatelepítését az országba, továbbá az irgalmasrend önálló magyar provinciává történő átalakítását támogatták.³²² A három, I. Ferenc által napirendre tűzött kérdésben a zsinat nem teljesítette be Bécs elvárásait. Sem az Augustineum-beli magyar diákok pénzalapját, sem az alapítványi szentmisék összevonását, sem az egyházi bíraskodás egységesítést nem szavazták meg.³²³ Rudnay primás-érsek a határozatokat megküldte I. Ferenc császárnak, aki végül nem hagyta jóvá, és nem is küldte tovább Rómába. Az utolsó magyar nemzeti zsinat tehát kudarccal végződött.³²⁴

A pozsonyi nemzeti zsinat lebonyolításához kapcsolódik az erdélyi nemzeti zsinat ügye. Rudnay Sándor elrendelte, hogy minden egyházmegyében vitassák meg előkészítő tanácskozásokon a leendő nemzeti zsinat 8 pontját, hogy azokat összegezve előterjeszthesse majd. A legtöbb egyházmegyében ezeket az előkészítő munkálatokat el is végezték. Rudnay akarata az volt, hogy ezek az egyházmegyei tanácskozások ne decretumokat, hanem postulatumokat hozzanak a tárgysorozat kapcsán. Azonban az egyházmegyék élén álló püspököknek joguk volt bizonyos kérdéseket teljes hatáskörrel intézni az apostoli jogutódlásból fakadóan (püspöki jurisdikció autonómája). Voltak olyan magyar főpásztorok, akik Rudnay szándékának ellenére, éltek ezen hatáskörükkel, ennél fogva a megszervezendő nemzeti zsinatot ásták alá. Makay Antal, besztercebányai püspök is így tett, de az erdélyi ordinárius, Szepesy

---

³¹⁹ *Az 1822. évi...*, 268–270.

³²⁰ *Az 1822. évi...*, 403–406

³²¹ *Az 1822. évi...*, 408–410.

³²² *Az 1822. évi...*, 420–460.

³²³ *Az 1822. évi...*, 465–477,

³²⁴ Ennek okairól hosszabban foglalkozik FEJÉRDY András tanulmánya. *Az 1822. évi...*, 178–195.

Ignác sem egy jegyzőkönyvet küldött el a prímás-érseknek, hanem egy terjedelmes kötetet, amelyben a végső és kötelező határozatokat közli vele.³²⁵ Szepesy a pozsonyi nemzeti zsinaton végül meg sem jelent, ráadásul a kezdete előtt ki is nyomtatta az erdélyi határozatokat, bármiféle előzetes jóváhagyás nélkül.³²⁶ Szepesy magatartása és a *Statuta* évekre elhúzódóan vitát kavart a magyar egyházon belül, de Béccsel és a Szentszékkal is. Míg az udvarnak tetszettek a jozefinista szellemben hozott döntések, nem értékelte a cenzúra nélküli nyilvánosságra hozatalt. Róma pedig elsősorban azért tagadta meg a szentesítést, mert az erdélyi orsolyitáknak a janzenista Dereser-féle breviárium használatát írták elő a zsinati rendelkezések. Szepesyt végül áthelyezték, és kinevezték a pécsi püspökség élére, így elkerülték az erdélyi ügy további bonyolódását.³²⁷

Jezsuiták ügyében a pozsonyi nemzeti zsinat kimondta visszatelepítésük szükségességét. Az uralkodó nyitottnak tűnt a határozatra, és az 1820-ban Oroszországból kiutasított és Galíciába telepített jezsuitákat bízta meg, Klobusitzky Péter kalocsai érsek évi 1000 forintos felajánlásának is köszönhetően, hogy neveljen ki Magyarországra számára új rendtagokat.³²⁸

A fentiekben kifejtett 19. századi egyháztörténeti vázlatban feltűnő, hogy számos esetben korrigálták a jozefinista intézkedéseket vagy enyhítették azokat. Több esetben olyan engedmények vagy közvetlen kezdeményezések történtek az uralkodói oldalon, ami elképzelhetetlen lett volna II. József alatt, továbbá olyan régen aktuálissá vált problémákat kezelt (pl. egyházkormányzati, diszmembráció), amelyeket nem támogatott az egyház, de hosszú távon az egyház javát szolgálták.

3. A CANONICA VISITATIÓK MINT A PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK

FORRÁSAI

---

³²⁵ A zsinatról bővebben: HERMANN EGYED, *Az 1822. erdélyi egyházmegyei zsinat*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve (1935) 243–269. Újabbban:

TAMÁSI, *Zsinatok Erdélyben* = TAMÁSI ZSOLT, *Egyházmegyei zsinatok Erdélyben a 19. században, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest – Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.) 237–266. Továbbá Szepesyről lásd még: *Bischofslexikon*, 142–147.

³²⁶ HERMANN, *Erdélyi zsinat*, 260.

³²⁷ Meszlényi szerint Németországban keresztül kapta meg először a Kúria államtitkársága, majd Leardi nuncius is elküldte. Az erdélyi zsinat vatikáni bírálatáról és sorsáról lásd bővebben: MESZLÉNYI, *Jozefinizmus*, 271–276.

³²⁸ HERMANN, *A katolikus egyház*, 383.

„Forrásaim forrásai” az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, ennél fogva szükségesnek tartom ennek az intézménynek és a hozzá kötődő forrásoknak a bemutatását. A vizitációk másnéven egyházlátogatások lefolytatása a Tridentinum óta a püspökök kötelessége, mégpedig hogy az egyházmegyékben elsősorban a lelkipásztori fegyelmet ellenőrizzék, amely kiterjed közvetlenül a lelkipásztorok liturgikus, igehirdető és a közösség egyéb vezetésére vonatkozó feladataira, a lelkipásztor erkölcsi és vallási életére, másodsorban pedig az egyház javainak a számbavételére, az állapotok felmérésére, harmadsorban a hívő közösség vallási és nem vallási normáinak a megfigyelésére. Elsődlegesen írták elő a püspököknek a visitatiót, hogy mindazok a szabályok és előírások érvényesülnek-e az egyház alsó szintjén, amit a Tridentinum megreformálni szándékozott.

A Trienti Zsinat azt is előírja, hogy a püspöknek személyesen kell végiglátogatnia egyházmegyéjét, ezt nevezzük generális vagy általános vizitációnak. Az egyházmegye nagy kiterjedése esetén látogatható helyette az általános helynök vagy megbízott vizitátor. Kerületi vizitációknak pedig azt nevezzük, amikor a főesperes vagy az esperes végzi az egyházlátogatást a saját főesperesi vagy esperesi kerület területén.

Az egyházmegye megismerésének ez a legközvetlenebb módja, és így lehet a felügyeleti jogot is a leghathatósabbban gyakorolni, emiatt az egyik legfontosabb püspöki kötelesség. A megfigyelésen túl a visszaélések és hiányok orvoslása is megtörténhet a látogatás során. Tehát a canonica visitációk rendszere az egyházi fegyelem fenntartásának az egyik leghathatósabb eszköze.

Minden haszna ellenére a püspökök e kötelessége csak ritkán volt teljesíthető, legalábbis a magyar források ezt mutatják. A főpásztorok mint országos főméltóságok is elég elfoglaltak voltak. Például országgyűlések esetén kénytelenek voltak távol tartózkodni hosszabb ideig, ami akadályozta őket főpásztori feladataikban. Nádasdy Ferenc, váci püspök 1835-ben a relatio statusában mentegeti magát, hogy már három éve tart az országgyűlés, és a megbízott helyettesíti.³²⁹ Továbbá nagy anyagi terhet ró az egyházlátogatás lebonyolítása mind a püspökre, mind a plébánosokra mind a hívőkre. A vizitáció megtartásakor ezt is figyelembe kellett veyék a püspökök. Az egyházlátogatások alkalmával a bérmálás szentségét is kiszolgáltatták. A kánoni vizitációk hosszú idejű kimaradását jelzi az, ha a jegyzőkönyvekben a bérmáltak száma magas a lakosság számhoz képest.

A püspöki vizitáció sokféleképpen is lezajlódhatott, de a jelentésekben az alábbi elemek ismétlődnek: a főpásztor az elhunyt híveknek absolutiót, feloldozást adott, áldást osztott a

---

³²⁹ VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma, 1933, 283.

népnek, fő hitigazságokról beszélt, megvizsgálta a templomot, sekrestyét, parókiát, iskolát, megbérmálta a hívőket, a gyermekeket vizsgáztatta hittanból, a tisztviselők előtt a plébános jelenlétében értékelték annak munkáját, megtárgyalták az esetleges konfliktusokat. A vizitátor egyeztetette a templompénzeket a vezetett számításokkal.³³⁰

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek sokféleképpen hasznosítható forráscsoport. A helytörténészek és egyháztörténészek számára kiváló, adatszerű információkkal rendelkeznek, emellett általános, nagy áttekintésekre is alkalmasak, hisz a számokat összegezve statisztikai eredményekre juthatnak, ugyanakkor a történeti néprajz és népi vallásosságot kutatók is hasznosítani tudják.

A magyar egyháztörténetben az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, ahogy az utóbbi időben Dénesi Tamáshoz köthető kifejezéssel szoktak élni,³³¹ „alulnézetből” segítenek az egyházmegyei viszonyokat, a társadalom alsó rétegeinek az állapotát vizsgálni. Fontosságukat régóta értékeli a magyar történetírás. A két világháború között Szekfű Gyula,³³² Vanyó Tihamér³³³ és Csóka Lajos³³⁴ az egyházlátogatási jegyzőkönyveket vizsgálva tettek fontos állításokat a 17–18. századi katolikus restaurációról. Vanyó pedig kiadásukat és a meglévő vizitációk jegyzékének az összeállítását sürgette. A század eleji munkák mellett a szocialista korszakban 1960–70-es években néhány forrás látott napvilágot.³³⁵ A 90-es évektől Tomisa Ilona és Beke Margit szövegkiadásai tettek könnyen elérhetővé a kutatók számára számos forrást.³³⁶ Dóka Klára is több tanulmány szerzője a témában.³³⁷ A magyarországi egyházmegyék vizitációs jegyzéke is elkészült ebben az időben.³³⁸ A pécsi egyháztörténeti

---

³³⁰ VANYÓ, *Püspöki jelentések*, 25.

³³¹ DÉNESI TAMÁS, *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében. Doktori disszertáció*, ELTE BTK, Budapest 2006, 1.

³³² SZEKFŰ GYULA, *A katolikus történetírás Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach, I. 1927, 703–708.

³³³ VANYÓ TIHAMÉR, *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon*, Pannonhalmi Füzetek, 1928. Továbbá: VANYÓ TIHAMÉR, *A plébániatörténet-írás módszertana*, Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv 4 (1940–41), 3–64.

³³⁴ CSÓKA LAJOS, *Soproni vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma 1929.

³³⁵ VARGA IMRE, *A canonica visitatio*, Vigilia 42 (1977) 2, 104–108; VARGA IMRE, *A Rábaközi Főesperesség Egyházlátogatási Jegyzőkönyvei 1696–97-ből*, Arrabona 14 (1972) 283–315; VARGA IMRE, *A Győri Székesegyházi Főesperesség Egyházlátogatási Jegyzőkönyvei 1698-ból*, Arrabona (1971) 177–221.

³³⁶ TOMISA ILONA, *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*, Bp. 1992; BEKE Margit, *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*, Budapest 1994.

³³⁷ *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához*, szerk. DÓKA KLÁRA, Budapest 1991; DÓKA KLÁRA, *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2, 181–201; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a levéltárakban és a kutatásban*, „Hogy mindnyájan egyek legyenek...” szerk. Szabadi István, Debrecen, 2003, 83–94; DÓKA KLÁRA, *Áttekintés a magyarországi katolikus püspöki (érseki) levéltárakban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvekről*, Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra, 1700–1740, szerk. Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs 2009, 293–306.

³³⁸ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1–9. sorozatszerk.* SZÁNTÓ KONRÁD–ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 1994–2000.

műhely kiadványai és tanulmányai sokban gazdagították a jegyzőkönyvekről való ismeretünket,³³⁹ továbbá a győri és a veszprémi püspökség jegyzőkönyveinek a feldolgozottsága és az egyházmegyéék állapotfelmérése jó helyzetben van.³⁴⁰ Az utolsó három évtizedben leginkább a 18. századdal kapcsolatos ismereteink bővültek ez ügyben. Historiográfiai szempontból fontos tanulmányokat írt Fazekas István és Dénesi Tamás.³⁴¹

A jegyzőkönyvek formailag és tartalmilag is változatosak, hiszen sokáig nem volt egységes szempontrendszer a megírásukhoz. A 18. században kezdtek egységesebb formát öltetni.³⁴² Emiatt a forráskritikai vizsgálatoknak ki kell terjedniük arra is, hogy mi alapján készülnek el a jegyzőkönyvek. Sok esetben nem a püspök személyes tapasztalatai, hanem megbízott vizitátor feljegyzései alapján készültek el. Ezért a források vizsgálatánál rákérdezhetünk, hogy ki vagy kik voltak felhatalmazva a *visitatio* lebonyolításával, milyen formában készítették feljegyzéseiket, ami alapján a jegyzőköny megszületett: jegyzetekben, táblázatokban, közjegyzői jegyzőkönyvekben, jelentés formájában, amely lehetett leírás vagy felsorolás is. Továbbá kérdőív vagy tájékoztatás során történt az informálódás. Ezek

---

³³⁹ *Visitatio canonica dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742*, bev. tan., közreadja, GÓZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, Pécs 2009; *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733*, bev. tan., közreadta, GÓZSY ZOLTÁN, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs 2012.; *Visitatio Parochiarum Dioecesis Quinqueecclesiensis 1753–1757*, közreadja, GÓZSY ZOLTÁN, Pécs 2016.

³⁴⁰ BUZÁS JOSEF, *Kanonische Visitationen der diözese Raab aus dem XVII. Jahrhundert, I–IV*, Eisenstadt 1966–1969; BUZÁS JOSEF, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*, Eisenstadt 1980; HÁZI JENŐ, *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó, Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgenland-Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697–1698*, Eisenstadt 1958; LÖRINCZ IMRE, *A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből*, Arrabona 16 (1974) 233–241; VARGA IMRE, *A Győri Székesegyházi Főesperesség Egyházlátogatási Jegyzőkönyvei 1698-ból*, Arrabona (1971) 177–221; VARGA IMRE, *A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből*, Arrabona 14 (1972) 283–315; FÜLÖP ÉVA, *A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i*, Soproni Szemle 54 (2000) 1, 54–70; *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760)*, Veszprém 1947; HORVÁTH JÓZSEF, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól*, Somogyi Múzeumok Közleményei 2 (1975) 235–248; HORVÁTH JÓZSEF, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Szentbékálláról és leányegyházairól*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 271–285; MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban*, Veszprém 1941; NYIKUS NORBERT, *A veszprémi püspökség állapota Bajzáth József püspökségének kezdetén, 1777*, Egyháztörténeti Szemle (2006) 110–125; DÉNESI TAMÁS, *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében. Doktori disszertáció*, ELTE BTK, Budapest 2006; *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. szerk. HERMANN ISTVÁN–KARLINSZKY BALÁZS, Veszprém 2010; HERMANN ISTVÁN, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1770)*, Veszprém 2015; KANÁSZ VIKTOR, *Nagykanizsa egyházi élete az 1778–1779-es canonica visitatio tükrében*, Zalai Múzeum 23 (2017) 225–234; *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779*, I. Zala megye, bev. tan., közreadja, KANÁSZ VIKTOR, Veszprém 2020; *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779*, II. Veszprém megye, bev. tan., közreadja, KANÁSZ VIKTOR, Veszprém 2021.

³⁴¹ FAZEKAS ISTVÁN, *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*, Történelmi Szemle XXXVI (1993) 1–2, 101–131; DÉNESI tanulmányára fentebb már többször hivatkoztam. Lásd még továbbá: KATUS LÁSZLÓ, *A szegvári plébánia története*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1994) 1–2, 149–216; *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon*, szerk. GÓZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS–VÉRTESI LÁZÁR, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2009, KUBINYI ANDRÁS, *Plébánosválasztás és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*, Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, (METEM Könyvek 22.) Budapest 2000, 269–287.

³⁴² *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, szerk. TOMISA ILONA, Osiris, Budapest 2002, 25.

figyelembevételével kaphatunk árnyaltabb képet a helyi viszonyokról, a vizitátor egyéni látásmódjáról stb.

A fentiekben a forráscsoport kivételes, sokféle felhasználhatóságáról esett szó, ugyanakkor meg kell említenünk, hogy az előre elkészített kérdőívek, amelyekkel idővel a püspökök dolgoztak – megkönnyítve, leegyszerűsítve ezzel munkájukat – objektivizálták és összehasonlíthatóvá tették ugyan az állapotokat, de ugyanakkor el is nagyolták. Sokszor találkozhatunk a jegyzőkönyvekben ismétlődő szófordulatokkal, jellemzésekkel, szó szerinti ismétlésekkel, amelyek a valós viszonyokat egyáltalán nem örökítették meg. Ez a fajta automatizmus károsan hatott a különbségek érzékeltetésére, emiatt a történész sem tud minden esetben árnyalt összehasonlításokat tenni. A személyes hangú jegyzőkönyvekben a vizitátor személyisége is megfoghatóvá válhat, amely szintén a kornak egy lenyomata. Tovább rontott a helyzeten, hogy idővel a püspökök ezeket a kérdőíveket előre kiküldték plébánosaiknak, akik előre megválaszolták a kérdéseket, ezeket másolták be a jegyzőkönyvekbe, így sok esetben nem is a vizitátor személyes tapasztalataira épülnek, hanem a helyi papság szubjektív, sok esetben torzító válaszaira.³⁴³

4. EGY HASONLÓ FORRÁSCSOPORT: AZ AD LIMINA JELENTÉSEK

A jelentésírás kötelezettsége az egyházon belül ősrégi szokásokra tekint vissza. Szerepe elsősorban az ellenőrzés által kifejtett fegyelem és hűség fenntartása, a hierarchia szorosabb összefűzése, azáltal, hogy a jelentések megírását elváró Szentszék vagy főpásztor jobban érvényesíteni tudja befolyását, elvárásainak beváltását a jelentésírásra kötelezett felekkel szemben.

A püspökök kötelezettsége, a pápáknak írt relationes status dioecesis is ezek közé tartoznak, amelyek a Kúria számára több évszázadon keresztül, rendszeresen információt szolgáltatnak egy terület viszonyairól.³⁴⁴ Ezeket ad limina jelentéseknek is szoktuk nevezni.

Az ad limina kifejezés a rövidített szinonimája a *visitatio liminum Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli* latin kifejezésnek, amely a püspökök, érsekek, prímások és apátok azon kötelességének megnevezése, amely adott időközönként látogatást ír elő Rómába az

---

³⁴³ BÁRTH DÁNIEL, *A katolikus egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatának kora újkori forrásai*, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 22. szerk. Vargyas Gábor, Budapest 2006, 59–61.

³⁴⁴ TUSOR PÉTER, *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről*, Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241.

egyház vezetőjénél, Péter apostol utódjánál. Ez az egyházi előírás mai napig érvényben van. A látogatás lényegében három aktusból áll: Péter és Pál apostolok sírjának meglátogatása és ott imádkozás, szóbeli jelentés tétele a pápai audiencián az egyházmegyei állapotokról, és írásos beszámoló átnyújtása az apostoli székhez.³⁴⁵

Az ad limina jelentés kötelezettségét, bár voltak történelmi előzményei,³⁴⁶ V. Sixtus pápa írta elő 1585-ben *Romanus Pontifex* kezdetű konstitúciójában, miszerint az apostolok sírját meg kell látogatni a püspököknek adott időközönként, és jelentést kell írniuk egyházmegyéjükről.³⁴⁷ A látogatások gyakoriságát a Rómától való távolság szerint határozták meg. Az itáliai püspökök három évente, míg a német, francia, spanyol, belga, magyar, cseh, angol, ír, baltikumi főpásztorok négy évente utaznak Rómába, ezt nevezik quadrenniumnak. Európa távolabbi régióiból ötévenkénti látogatást írt elő, míg az ázsiai, amerikai és más távolabbi tájakról tíz évenként.

Az ad limina jelentések magyar összefoglaló jellegű forráskiadása és feldolgozása Vanyó Tihamér munkája, melyet 1933-ban publikált a *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850* címmel. 101 relációval számolt a könyvében, később a belgrádi misszospüspökök 5 17. századi jelentését adta közre.³⁴⁸ Továbbá Fricsey Ádám és Molnár Antal foglalkoztak ezzel a forrástípussal.³⁴⁹ A későbbiekben Tusor Péter forrásközleménye bővíti a Vanyó Tihamér által feltárt anyagot. Lippay György egri püspök jelentésének közzétételével felmerült az a hiányosság, hogy az ad limina jelentéseket az egyházmegyei levéltárakban nem kutatták szisztematikusan.

A reform célja, amely az ad liminát kötelezővé tette a Trienti Zsinat célkitűzéseivel felel meg.³⁵⁰ Az egyházi hierarchia hatékonyabb ellenőrzése céljából, továbbá, hogy a püspököket szorosabban a Szentszékhez kapcsolja, a kontroll miatt figyelmüket jobban egyházmegyéjükre terelje. Ez a fajta hatalmi szemlélet jellemzi az eddigi interpretációkat. A Szentszék szempontjából viszont ez egy lehetséges információszerzés az egyházszervezet legilletékesebb

---

³⁴⁵ KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katholikus egyházi jog a Codex Iuris Canonici alapján* 3, Tudományos Gyűjtemény 28, Pécs–Budapest 1927, 651.

³⁴⁶ FRANCESCO RICCIARDI CELSI, *Le relationes ad limina. Aspetti della esperienza storica di un istituto canonistico*, Torino 2005, 3–25.

³⁴⁷ VANYÓ, *Püspöki jelentések*, V–XXV.

³⁴⁸ VANYÓ TIHAMÉR, *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673*, Levéltári Közlemények 42 (1971) 323–339; MEZŐSI KÁROLY, *A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*, Kiskunfélegyháza 1939, 7–30, 31–55.

³⁴⁹ FRICSEY ÁDÁM, *Pécs a XVII. század derekán (Vinkovics Benedek pécsi püspök 1639-es relációja)*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 29 (1985) Pécs 1985, 197–200; MOLNÁR ANTAL, *Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648)*, Fons 1 (1994) 3, 275–314.

³⁵⁰ 1725-ben a lateráni zsinat határozta meg, hogy a jelentéseket egyöntetűvé kell tenni, és a későbbi XIV. Benedek pápa, Prosper Lambertini szerkesztette meg a jelentések formuláját, amely 1981-ig volt irányadó.

helyi méltóságaitól. V. Sixtus *Immensa* konstitúciójával a jelentések átvételét, átvizsgálását és a válaszadást a Congregatio Concilii-re bízta.³⁵¹

Ha az ad limina jelentéseket forráskritikai szempontból közelítjük meg, akkor mindenképpen megvizsgálandó, hogy milyen forrástípusba sorolhatók. Vanyó Tihamér értékelése szerint azért nagybecsű a forrásanyag, mert az egyházmegyék „belső életével és fejlődésével” ismertet meg. Egy egyházmegye egészét tekinti át egy adott időpontban. Továbbá említi, hogy a források értékelésénél nem szabad elfelejtenni a kritikai szempontot, ugyanis a püspökök érdeke, hogy jó színben tüntessék fel egyházmegyéjük állapotát. A főpásztorok erkölcsi egyéniségére hivatkozva állítja, hogy tudatos ferdítéssel azonban nem kell számolnia a történésznek.³⁵² Vanyó jóhiszemű és naiv viszonyát a püspöki jelentésekhez nem hagyományoznánk tovább. Önmagában a szubjektív forma, hisz a konstitúció a püspök feladatává teszi a jelentés megírását, arra szólít fel, hogy kritikus szemmel olvassuk őket, amelyet még a különböző egyéni érdekek, aktuális egyházmegyei, politikai és gazdasági körülmények tovább befolyásolhattak. A jelentések vizsgálatakor figyelembe kell vegyük azt, amit Vanyó Tihamér is említ az ad limina jelentések kapcsán, hogy a püspököknek fontos, hogy jó színben tüntessék fel magukat a Szentszék előtt, emiatt lehetséges, hogy bizonyos dolgokat elhallgattak vagy esetleg semmitmondó, általános kifejezésekkel hártották el, hogy önmagukra és egyházmegyéjükre nézve kellemetlen dolgokat ne említsenek. Így lehetett ez a császárnak írt püspöki jelentésekkel is, avval a különbséggel, hogy míg a papok fegyelmét illetően és az egyház belső ügyeit érintő kérdésekben hallgatás vagy eltussolás állt érdekükben, addig az egyház közállapotokra vonatkozó feladatainak a körülményeit inkább rosszabb színben volt érdekükben feltüntetni, hisz anyagi támogatást, uralkodói segítséget ekkor várhattak. A közállapotokat érinti a templom, a parókia, az iskola épülete, az iskolamester fegyelme, a pap fizetése, a törvények érvényesülése, a közerkölcsök helyzete. Ezek azok az ügyek, amelyekért a korban a világi hatalom is felelősséget vállalt már.

A források mivel személyes beszámoló, egyfajta szubjektivitás uralkodik a megnyilatkozásokon. Személyes, közvetlen élmények és benyomások átadásáról, hírül adásáról van szó bennük (ennyiben ego-dokumentumok), de nem a „tisztá én”, hanem a hivatali pozícióhoz köthető én rendezzi, szűri, ítéli meg a benyomásokat, és azok megfogalmazásának a módját.³⁵³ Továbbá minden egyes ad limina jelentésről készült még a Kongregáció számára egy

---

³⁵¹ VANYÓ, *Püspöki jelentések*, XIII.

³⁵² VANYÓ, *Püspöki jelentések*, XIV.

³⁵³ Az ego-dokumentumok nem egy forráscsoportnak tekinthető, hanem egy kategóriának, amelynek vannak kritériumai. Ezeknek a kritériumoknak részben vagy egészben megfelelhet egy forráscsoport. Az ego-dokumentumok az egyénről és életkörülményeiről adnak hírt, személyes elbeszélésben. A klasszikus ego-

bíráló referátum, amelyben az előterjesztő mindenféle kötöttség nélkül értékelt. Ezek a források elemzésénél segítségünkre lehetnek. Vanyó Tihamér közlésében ezek a referátumok is olvashatók.

A hivatalos műfajokba sorolhatóságnak egyik feltétele a formai jegyeken múlik. Ebben a jelentések nem mutatnak teljesen egységes képet. A püspökök elég szabadon fogták fel a jelentésekre vonatkozó formai követelményeket bár XIV. Benedek *Quod sancta* című konstitúciójában meghatározta a jelentések megfogalmazásának módját. A püspökök számára adva volt egy séma, amely alapján a jelentésüket meg kellett írják, de nem tartották be következetesen. Ezért szinte magától értetődik, hogy azokat a forrásokat kezelték ad limina-jelentésként, amelyeket a Zsinati Kongregáció, azaz a Sacra Congregazione del Concilio di Trento levéltárában feltártak, ugyanis ez a szakhatóság volt megbízva a jelentések feldolgozásával.³⁵⁴ Tusor Péter hívja fel a figyelmet arra, hogy létezhetnek egyéb, ad limina-jellegű jelentések is, amelyek valamilyen okból kifolyólag más dikasztériumokban vannak, esetleg egy-egy személy hagyatékában maradtak fenn vagy az egyházmegyei levéltárakban őriznek. Az általa publikált Lippay György-jelentés is ezt bizonyítja, ugyanis Gaspere Mattei bécsi nuncius hagyatékából került elő. Az ad limina jelentések műfajába való sorolhatóságot a megszólításban, illetve egy későbbi Lippay-jelentés szerkezeti azonosságával látja bizonyítotttnak.³⁵⁵ Ebből is látszik milyen kevésbé megfogható az ad limina jelentések műfaji, formai jegyei, és mennyire egyénfüggő, hogy ki miként számol be az egyházmegye állapotáról.

Mindenesetre az elmondható, hogy az ad limina jelentések a canonica visitatiók tapasztalataira épülnek, ezért sok mindent átvesznek ezeknek a jegyzőkönyveiből, és az állapotok tárgyalásánál sok esetben követik a visitatiók szerkezetét. XIV. Benedek szabályozása után, 1918. november 4-én a Sacra Congregazione del Concilio által kiadott formula szerint kellett beadni a relatiokat,³⁵⁶ tehát a 20. századi ad limina jelentések már egységesebb formát öltenek, míg az az előtti ad limina jelentésekben jobban érvényesül a

---

dokumentumok közé sorolhatjuk a naplót, emlékiratokat, útleírásokat. A fogalom meghatározása Winfried Schulzéhoz kötődik, aki elhatárolta a közigazgatási, hivatali és jogszolgáltatási adminisztráció útján keletkezett forrásoktól. Az ego-dokumentumok közé sorolható műfajok a naplók, önéletrajzok, levelek. WINFRIED SCHULZE, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996; Továbbá: GYÁNI Gábor, *Ego-dokumentumok történetírói haszna. Mesélő naplók és levelek*, Bárka (2019) 2, 67.

³⁵⁴ RICHÁRD PUZA, *Die Konzilskongregation. Ein Einblick in ihr Archiv, ihre Verfahrensweise und die Bedeutung ihrer Entscheidungen von ihrer Errichtung bis zur Kurienreform Pius X. (1563–1908)*, Römische Quartalschrift, 90 (1995) 23–42.

³⁵⁵ TUSOR, *Lippay*, 215–219.

³⁵⁶ KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katholikus egyházi jog a Codex Iuris Canonici alapján* 3, Tudományos Gyűjtemény 28, Pécs–Budapest 1927, 651; GÁRDONYI MÁTÉ, *Magyarországi ad limina jelentések, 1928*, Magyarország és a római Szentszék II., Vatikáni magyar kutatások a 21. században, szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Gondolat, Budapest–Róma 2017, 361–375.

szubjektív forma, ezáltal az egyéni szándék és érdekek is rejtetten vagy kevésbé rejtetten, de megnyilatkozhatnak. Hasonló eredményeket mutatott fel a már említett Lippay-jelentés Tusor Péter-féle értelmezése. A pápa informálásánál túl nagy szerepet kap a szubjektív szándék, az érdekérvényesítés: Lippay az elképzelt modernizációs programjának ismertetése után annak megvalósításának feltételül szabja, hogy a pápa anyagilag támogassa a terveit. Hasonló, indirekt vagy direkt érdekérvényesítő szándék a püspöki vizitációs jelentésekre is jellemző, amelyre a későbbiekben külön is ki fogok térni.

Ezúttal megállapításra méltó, hogy mind a relatio statusok mind a püspöki vizitációs jelentések az egyház és a világi hierarchia legfelsőbb személyéhez íródnak. Mind az ad limina jelentések, mind a disszertációmban tárgyalt források egy, a püspökök számára előírt kötelességet teljesítettek: a jelentéstételt, de két, egymással legtöbbször szembeállított hatalom számára. Ennélfogva a püspöki vizitációs jelentések időszakában (1804–kb. 1835) a két forrásanyag további kutatások számára adhat fogódzót, lévén, hogy egymással összevethető. Továbbá épp a posztjozefinizmus idején lehetőséget nyújt e két jelentéscsoport arra, hogy feltérképezzük a püspökök viszonyát e két hatalomhoz, hogy egyházpolitikai beállítódásaikat elemezni tudjuk. Miként, milyen mértékben és milyen információk átadásával teljesítették jelentésírási kötelességüket Róma és Bécs felé a posztjozefinista kor prelátusai? Az alábbi táblázatban összesítettem egyházmegyékre lebontva, hogy milyen jelentések születtek a korszakunkra vonatkoztatva.

Egyháztartományok	Egyházmegyék	Ad limina-jelentések³⁵⁷	Püspöki vizitációs jelentések az udvarhoz³⁵⁸
Esztergomi egyháztartomány			
	Esztergomi érsekség	-	1823 (Rudnay), 1824 (Rudnay), 1826 (Rudnay)

³⁵⁷ VANYÓ, *Püspöki jelentések*-ben publikált anyagot vettem alapul.

³⁵⁸ Kabinettsarchiv, KFA, 214–223.

	Nyitrai püspökség	1823, 1832	1828 (Vurum), 1831 (Vurum)
	Székesfehérvári püspökség	1806, 1842	1808, 1817 (Vurum), 1818 (Vurum)
	Váci püspökség	1830, 1835, 1839	1829 (Nádasdy)
	Besztercebányai püspökség	1805, 1829	1808 (Szerdahelyi)
	Veszprémi püspökség	-	1816 (Kurbélyi)
	Pécsi püspökség	-	1810 (Király)
	Szombathelyi püspökség	1817, 1833, 1838	-
	Győri püspökség	-	-
Kalocsai egyháztartomány			
	Kalocsai érsekség	1827, 1833	1826, 1831 (Klobusiczky)
	Erdélyi püspökség	1819	1804 (Mártonffy), 1805 (Mártonffy), 1806 (Mártonffy), 1808 (Mártonffy); 1817 (Rudnay), 1818 (Rudnay), 1819

			(Rudnay), 1824 (Szepessy), 1830 (Kováts), 1834 (Kováts)
	Váradai püspökség	1836	1816 (Csáky helynökének a jelentése), 1817, 1818, 1820, 1821 (Vurum), 1823 (Vurum), 1832 (Lajcsák)
	Csanádi püspökség	-	1836 (Lonovics)
Egri egyházterület			
	Egri érsekség	-	1811 (Fischer), 1828, 1829, 1831 (Pyrker)
	Szepesi püspökség	-	1819 (Pyrker), 1820 (Pyrker), 1825 (Bélik), 1833 (Bélik)
	Szatmári püspökség	1816, 1820, 1835	1819 (Klobusiczky), 1829 (Hám), 1832
	Rozsnyói püspökség		1814 (Esterházy), 1815 (Szányi),
	Kassai püspökség	-	1812 (Szabó)

Zágrábi egyháztartomány			
	Bosznia püspökség	1807, 1820	1829 (Raffay)
	Zágrábi püspökség	1816, 1820	-
	Zeng-Modrusi püspökség	1814, 1819, 1822, 1826	-

Az összevető táblázat alapján érdemesnek látszik a jövőben a besztercebányai, a boszniai, az erdélyi, a kalocsai, a nyitrai, a szatmári, a székesfehérvári, a váci és a váradi püspökségek ad limina és vizitációs jelentéseinek összehasonlítása. Ez újfent a források lehetséges hasznosítási területét bővíti a továbbiakban. A táblázat alapján az is feltűnik, hogy a dúnántúli egyházmegyékből nem vagy csak egy jelentés készült az időszakban, viszont vannak olyan távolabbi érsekségek, püspökségek, mint például Eger, Várad, Szepes, Erdély, ahonnan többet is küldtek Bécsbe. A kutatás egy további lépésében érdemes lenne utánajárni, hogy ez a mennyiségi különbség csupán csak egy-egy szorgalmasabb, akár az udvarba bejáratos püspök kötelességteljesítésből fakad, vagy ténylegesen összefügg a Béctől való távolsággal.

E mennyiségi számbavételt követően, mielőtt közelebről is megismerkednénk a jelentésekkel, röviden vegyük számba e sajátos forrástípus csekély nemzetközi hasznosítását.

5. I. FERENCNEK ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSEKHEZ KAPCSOLÓDÓ EDDIGI KUTATÁSOK – HISTORIOGRÁFIAI KITEKINTÉS

Az I. Ferencnek írt vizitációs jelentések feldolgozásában elsőként Erika Weinzierl-Fischer tett lépéseket.³⁵⁹ Az osztrák püspökök jelentéseit nézte át, és azok alapján általános képet próbált alkotni a jozefinizmus hatásairól és eredményeiről. Hosszabb bevezetőben tárgyalja a 19.

³⁵⁹ ERIKA WEINZIERL-FISCHER: *Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 6 (1953) 240-311.

század eleji általános nagypolitikai helyzetet: a napóleoni háborúkat és az általuk okozott gazdasági és politikai problémákat, amelyekkel I. Ferenc császárnak szembe kellett néznie. Majd három nagyobb fejezetben: *Die staatlich eingeführten Institution, Der Klerus, Das Volk* — az állami intézmények, a klérus és a hívő nép szintjén — vizsgálja Mária Terézia és II. József uralkodásának eredményeit, és annak püspöki visszhangját a jelentésekben.³⁶⁰ A jelentésekből kiolvasott viszonyokat, állapotokat legtöbbször a jozefinizmus felől értelmezte, annak hatását mutatta ki. Kevésbé tekintett a püspöki vizitációs jelentésekre mint saját koruk tanújeleire, sokkal inkább a 18. századi reformuralkodók hatásaiként. Kutatásai azonban megmaradtak e tanulmány keretei közt.

Kurt A. Huber az olmützi és a brünni püspöki vizitációs jelentéseket vizsgálta.³⁶¹ E két egyházmegye Morvaországot és az osztrák Sziléziát fedte le. Tanulmányában először a vizitáló püspököket és helynökeiket mutatta be, általánosságban szólt a vizitációs jelentésekről, azok gyakoriságáról, hosszáról stb., majd a jelentésekből kiolvasható információkat tematikusan dolgozza fel, mint az állami rendelkezések érvényesülése, a klérus, a rendek, a kolostorok, a patrónusok/földesurak, a szentmisék, a vallásosság/erkölcsösség, a szegényházak, a protestánsok, a zsidók, a népiskolák stb.

Jan Mikrut kutatásai inkább egy területre vagy személyre koncentráltak, ezáltal részletesebb és mélyebb elemzést ad egy-egy jelentésről. 1995-ben megjelent könyvében a galíciai püspökök jelentései alapján vizsgálta Galícia politikai-gazdasági-szociális helyzetét, illetve a galíciai egyházét, miközben forrásait közölte is.³⁶² 2009-ben kiadott kötete egyetlen püspök, Thomas Gregorius Ziegler életére és jelentésére összpontosított. Az első fejezetek a galíciai tartományról és annak történetéről szólnak Lengyelország felosztásától 1848-ig. Külön fejezetet szánt a felekezeti viszonyoknak, kitér a római katolikus, a görögkatolikus, a görögkatolikus örmények, a protestánsok és a zsidók helyzetére, érzékeltetve Galícia különleges vallási, kulturális heterogenitását. Az utolsó fejezetben tért rá Tynieć–Tarnówi Egyházmegye Ziegler alatti állapotának a bemutatására.³⁶³ A harmadik könyvében követi Thomas Gregorius Ziegler életútját, akit 1827-ben Linz püspökének neveztek ki. Ziegler ott is

---

³⁶⁰ WEINZIERL–FISCHER, *Visitationsberichte*, 253.

³⁶¹ KURT A. HUBER., *Bischöfliche Visitationen in Mähren unter Kaiser Franz I. (1792–1835)*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren- Schlesien VI (1982) 132–155.

³⁶² Három jelentést közöl könyvében: Thomas Gregorius Ziegler jelentését 1822/23-ból, Andreas Graf Ankwicz lembergi érsek jelentését szintén 1822-ből, majd Franz de Paula Pischtek jelentését 1832-ből. JAN MIKRUT, *Bischöfe aus Galizien berichten an Kaiser Franz I. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Kirche in der Habsburgermonarchie*, Dom Verlag, Wien 1995.

³⁶³ JAN MIKRUT, *Die galizische Diözese Tynieć-Tarnów in den Visitationsberichten von Bischof Thomas Gregorius Ziegler (1822–1827)*, Wien 2009.

szorgalmasan tartotta magát a császári rendelethez, három vizitációs jelentést is írt, amelyeknek köszönhetően egy teljes és sokrétű képet lehetett alkotni a linzi egyházmegyéről.³⁶⁴

A magyar szakma számára 2018-ban mutattam be ezt a forráscsoportot, és közöltem Fischer István, egri érsek vizitációs jelentését.³⁶⁵ Továbbá 2020-ban publikáltam Pyrker László, egri érsek szabolcsi főesperességben végzett vizitációja kapcsán íródott jelentését.³⁶⁶

A fentiek alapján több modell rajzolódik ki a forrásanyag feldolgozását illetően. Egy-egy érdekesebb, nagyobb terjedelmű jelentést lehet vizsgálni. Lehet általános, összehasonlító elemzést végezni több jelentést egyszerre vizsgálva, egy vagy több egyházmegyére vonatkozóan is. Kiválasztható egy nagyobb formátumú főpásztor, és az összes általa írt jelentést elemezve a püspök pályájának történetírását gazdagítani. Cél lehet akár tágabb politikai-egyházpolitikai viszonyokat felfedni. Mivel a magyar vizitációs jelentések elég foghíjasan készültek el és maradtak fenn, és sok esetben adatközpontú tájékoztatással íródtak, engem pedig jobban érdekeltek a személyesebb hangvételű jelentések, ezért a disszertációm számára a vizitációs jelentések közül az egrieket választottam ki. Két érsek, Fischer István és Pyrker László küldött vizitációs jelentést Ferenc császárnak, Pyrker többet is. Mindkét ordinárius jelentésében közvetlen tapasztalatok, ego-dokumentum-szerű megnyilvánulások is vannak, miközben Pyrker jelentéseiben precízen, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mintájára tájékoztatja a császárt a plébániák helyzetéről. A jelentések lehetővé teszik, hogy az általános közállapotokról képet alkothassunk, ugyanakkor a személyes hangvétel miatt lehetőség nyílik belelátni a jelentések funkciójába, a megírás céljába, a jelentések jelentőségére a hatalom szempontjából.

6. A MAGYAR EGYHÁZMEGYÉKBŐL ÉRKEZETT PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK ÁTTEKINTÉSE, MŰFAJI SAJÁTOSSÁGAIK

Magukat a jelentéseket – miként már előkerült – a Haus-, Hof- und Staatsarhivban lelhetjük fel, ezen belül is a Kaiser Franz Akten állagba sorolt iratok között, ahol nagyrészt I. (II.) Ferenc

---

³⁶⁴ JAN MIKRUT, *Die Diözese Linz in den Visitationsberichten des Bischofs Thomas Gregorius Ziegler (1827–1852)*, Wien 2010.

³⁶⁵ GALÁN–FAZEKAS, *Püspök jelentések* = GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *Püspök jelentések a bécsi udvarhoz 1804 és 1835 között. (Fischer István egri érsek jelentésének közlésével)*, *Egyháztörténeti Szemle* 19 (2018) 3, 52–65. Azóta árnyaltabban látom ennek a forráscsoportnak a helyét, legfőképp az államhatalomhoz való viszonyában.

³⁶⁶ GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *A szabolcsi főesperesség állapota 1828-ban Pyrker László vizitációs jelentése alapján*, *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsek tiszteletére*, Eger 2020, 59–72.

császár ún. Handarchivjából származó iratai vannak. 1865-ben bontották szét a Handarchivot, és ekkor került sor az állag létrehozására.³⁶⁷ Az iratanyagot Szekfű Gyula három csoportra osztotta,³⁶⁸ majd Fazekas István egy negyedik egységgel egészítette ki: a Ferenc császárhoz intézett, egyházmegyei vizitációkról beszámoló püspöki jelentésekkel.³⁶⁹

A hat kartont számláló iratanyagban az általam vizsgált jelentések közé kerültek a magyar püspökök I. Ferenc császárhoz írt levelei is. A jelentések, hasonlóan a canonica visitatiókhöz értékes adatokkal szolgálnak a főesperességekről és a püspökségekről. Azért is nagybecsű a forrásanyag, mert a legilletékesebb helyről történik az áttekintés. Azt is fontos megemlíteni, hogy a vizitációs jelentések története nem ér véget 1835-ben, vannak V. Ferdinánd korából is, amelyeket a Kabinettskanzleiaktenben fekszenek.

Jelentések hossza és gyakorisága teljesen eltérő. A legtöbb és legprecízebb beszámoló az egri, a nagyvárad, a székesfehérvári egyházmegyéből származik. A mennyiségi különbségeket több tényező is okozhatta: a püspök betegsége, a napóleoni háborúk és akörüli nehézségek, vakanciák. A kutatás még nem terjedt ki az egyházmegyei levéltárakban fennmaradt levélkezdeményekre vagy félbehagyott beszámolókra, amelyek egy már lebonyolított vizitációs út után félbemaradhattak, de egészen biztos, hogy azok megtalálása és feldolgozása ennek a kutatásnak egy további lehetőségét nyitják meg.

A jelentéseket tehát nem rendszeresen írták: a rendelet kérésének igyekeztén eleget téve általában egy-egy vizitáció után fogalmazták meg a püspökök, de volt, amikor elmaradtak. Az egyes egyházmegyéhez tartozó jelentések mennyiségét az is meghatározza, hogy hány püspök fordult meg az adott egyházmegye élén, milyen hosszú ideig tartott főpásztori szolgálata és hány vizitációt tudott lefolytatni abban az időben. Például a székesfehérvári egyházmegyében 1804 és 1835 között öt személy fordult meg a püspöki székhelyen, közülük ketten írtak jelentést vizitációjukról, Milassin Miklós Bertalan és Vurum József.³⁷⁰ Ezért vannak különbségek, abban a tekintetben, hogy hány jelentést találunk egy egyházmegyéből. A zágrábiról, a kalocsairól, a kassairól, a pécsiről, az esztergomiról, a besztercebányairól, a győriről, a váciról és a veszprémiről egy született. A csanádi egyházmegye kartonjában egyáltalán nincs jelentés, csak egy levél Korman György, gyertyámosi plébános ellen lefolytatott vizsgálatról,³⁷¹ míg a szombathelyi is csupán Böle András megyéspüspök jellemzését tartalmazza egyházmegyéjének

---

³⁶⁷ FAZEKAS ISTVÁN, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, Budapest 2015, 380.

³⁶⁸ SZEKFŰ GYULA–MISKOLCZY GYULA, *A Házi-, Udvari- és Állami Levéltár Bécsben*. 1–3. közlemény, Levéltári Közlemények 2 (1924) 18–54, 4 (1926) 44–79, 5 (1927) 104–128.

³⁶⁹ FAZEKAS, *HHSa*, 380.

³⁷⁰ Kaiser Franz Akten, 221, fol. 1–112.

³⁷¹ KFA, 215, fol. 672–679.

azon papjairól, akik püspöki székre alkalmasak. A hasonló előterjesztések nem ritkák az aktákban, sőt más jellegű ügyekben írt levelek is vannak bennük.³⁷² Az egyik figyelemreméltóbb: Lajcsák Ferenc rozsnyói főpásztor igen érdekes jellemzést ad Scitovszky Jánosról, a rozsnyói szeminárium rektoráról, a későbbi esztergomi érsekről és bíboros-hercegprímásról.³⁷³ Kettő vagy több jelentés maradt fenn az egriből, a nagyváradiból, a nyitraiból, a rozsnyóiból, az erdélyiből, a székesfehérváriból, a szatmáriból és a szepesiből. Ez nem azt jelenti, hogy ezekből az egyházmegyékből két vagy három időbeli különbséggel született teljes beszámolót olvasunk, mert van közöttük olyan, amelyik egy-egy vizitációs útnak a folytatásos jelentése. Ilyenek Pyrker László egri érsek jelentései is: a szabolcsi főesperességben végzett vizitációjáról, majd Borsod megyében, pontosabban a borsodi főesperességben végzett vizitációjáról, végül a tiszai főesperességben végzett látogatásáról.³⁷⁴ A nagyváradi egyházmegyéből is több, folytatásos jelentés érkezett az udvarnak: Csáky püspök helynökének jelentése a békési főesperességről 1816-ból, majd 1817-ből és 1818-ból.³⁷⁵ Erdélyből is három jelentés maradt fenn Mártonffy püspök látogatásáról 1817-ben, 1818-ban és 1819-ben.³⁷⁶ Ezek a mennyiségi különbségek igen megnehezítik a kutatás metódusait, hisz a forrásanyag maga az összehasonlító történeti elemzésre is kínálkozna, de a fragmentáltság miatt ez nem mindig lehetséges. Az azonos években született jelentésekben feltárt állapotok nagyon jól összevethetők, illetve ha egy egyházmegyéből több, különböző püspök is küldött jelentést különböző évekből. Ebben az esetben egy egyházmegyében történt változásokat szépen nyomon lehet követni, különböző időbeli állapotait összevetni.

Kiemelem azt, hogy vannak olyan főpásztorok, akik több egyházmegye élén is megfordultak ebben az időszakban, és szorgalmasan teljesítették a királyi rendeletben foglalt püspöki feladatot. Pyrker Lászlónak a szepesi egyházmegyéből két jelentését ismerjük, az

---

³⁷²Az esztergomi egyházmegyéből küldték a legtöbb előterjesztést, levelet. KFA, 216, fol. 72–155. Az alábbiakat: 1. Rudnay primás előterjesztése, amelyben nem tartja fontosnak királyi biztos kiküldését a nemzeti zsinatra 1820.VIII.9. Esztergom; 2. Rudnay primás előterjesztése a zágrábi káptalanban megüresült stallumok betöltéséről 1820.XI.22. Esztergom; 3. Rudnay primás előterjesztése kanonoki stallumok betöltéséről 1821.IX.21.; 3. Rudnay primás előterjesztése Horváth kanonok kinevezéséről veszprémi líceum élére 1822.III.9.; Rudnay primás előterjesztése a zágrábi egyházmegye több megvádolt papjáról, több melléklettel 1824.I.3.; 6. Rudnay primás javaslata a soproni társaskáptalan préposti tisztének betöltéséről 1824.VIII.29.; 8. Rudnay primás előterjesztése pécsi, szatmári és a székesfehérvári püspökségek betöltéséről, Pécsre javasolja első helyen Szepessy Ignác pécsi püspököt, Alagovich Sándor zágrábi nagyprépostot, Benyovszky János esztergomi nagyprépostot, Marich János táblai ülnököt, Szatmárra javasolja Kollár István helytartósági tanácsost, Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépostot, Tokody István nagyváradi éneklókanonokot, Székesfehérvárra javasolja Horváth János helytartósági tanácsost, Palugyay Imre kalocsai kanonokot, Szutsits kalocsai kanonokot, Szepessy kapcsán megjegyzi, hogy elvesztette az erdélyi egyház és nép bizalmát, ennek visszaszerzésére nem lát lehetőséget; 10. Rudnay köszönete bíborosi kinevezése után 1828.XII.23., 11. Rudnay sematizmust küld fel 1830.I.5.

³⁷³ KFA, 221, fol. 719–720.

³⁷⁴ KFA, 216, fol. 219–242.; fol. 245–270.; fol. 271–282.;

³⁷⁵ KFA, 216, fol. 163–164.; fol. 167–170.; fol. 173–175.

³⁷⁶ KFA, 221, fol. 49–67.

egriből pedig hármat, Vurum József pedig székesfehérvári, nagyváradai és nyitrai ordináriusként is írt jelentést.

Továbbá a jelentések számbavételénél szem előtt kell tartanunk, amelyre Fazekas István hívta fel a figyelmemet, hogy számolnunk kell azzal, hogy vannak olyan Bécsbe beérkező vizitációs jelentések, amelyek elpusztulhattak vagy elveszhettek az idők során. Ezek számát nem tudjuk megbecsülni.

A legtöbb jelentést németül írták, de gyakori a latin nyelvű is. Egy esetben találtam a német nyelvű jelentéshez illesztett magyar nyelvű csatolmányt.³⁷⁷ Formai és tartalmi szempontból is igen változatosak ezek a források. Egyesek tematikusan tagoltak, és különböző szempontok szerint, általánosságban mutatják be az egyházmegye állapotát. Ezeknek előnye, hogy a teljes egyházmegye életét feldolgozzák, melyben erősen megnyilvánul az a kép, amelyet a püspök az egyházmegyéjéről alkotott. A leggyakrabban érintett kérdések: a templomok és a parókiák állapota, anyagi helyzete, a papság javainak, tevékenységének a bemutatása; hívők erkölcsi, vallásgyakorlatuk jellemzői.

Mások saját vizitációs feljegyzéseiket követik, és kisebb-nagyobb módosítással azt írják le a császárnak, ők egyházközségenként veszik sorra a fenti szempontokat, de már sokkal tárgyiasabban. Mivel az utóbbiakban sokkal több adat szerepel – számszerűsített feljegyzése a népességnek, felekezeti arányoknak, a plébános életkorának – ezek a beszámolók a történeti statisztika számára is forrásul szolgálhatnak. Az előbbieken – mivel a püspökök maguk próbálnak egy általános képet adni egyházmegyéjük helyzetéről, összefoglaló jelleggel írják meg beszámolóikat – jobban érvényesülnek szubjektív szempontok, ezáltal ezek a jelentések közelebb állnak a levél műfajához, mintsem a canonica visitatiókhoz, hisz a körülmények főpásztori értékelését olvashatjuk bennük. Ezeknél az írásoknál már azzal is számolnunk kell, hogy nem objektív szemmel, tablószerűen alkotnak képet az egyházmegyeről, hanem úgy, ahogy egyénileg látta és láttatni szeretné a jelentés írója. Lehet, hogy a lefestett állapotok nem mindig általánosságokat tartalmaznak, hanem olyasmit, amit a püspök a császári udvarnál ismertetésre méltónak szánt.

Gyakran előforduló jelenség, hogy a főpásztorok a jelentésírás kötelezettségét arra is felhasználják, hogy a leírt állapotokra hivatkozván a fizetések emelését, adományozást vagy bármilyen anyagi hozzájárulást indítványozzanak az uralkodónál. Általában az egyházközségeket számba vevő, és mindegyikről külön-külön leírást tartalmazó jelentések bevezető és befejező szakaszaiban fogalmazódnak meg ezek a kérések. Az ordináriusok

---

³⁷⁷ KFA, 216, fol. 193.

ezekben a részekben nyilatkoznak meg személyesebben egyházmegyéjükről. Az anyagi nehézségek mellett sok esetben – általában a záró részben – tanácsot is adnak, hogy milyen feljebbhatalmi intézkedések javítanának a közállapotokon, milyen rendelet kibocsátása szükséges egy-egy tipikus jelenség leküzdésére. Sok esetben a különböző előterjesztésekre is a jelentések befejező részében kerül sor. Egy-egy plébános vagy esperes kiemelkedő munkáját, tehetségét méltatván magasabb egyházszerkezeti pozícióba ajánlják őket, főesperesi tisztségbe, kanonoki székbe stb.

Kritikai szempontból szem előtt tartandó, hogy a püspököknek fontos lehetett, hogy jó színben tüntessék fel magukat vagy akár az irányításuk alatt álló klerikusokat, hiszen erkölcsi, egyházfegyelmi megítélése a hierarchiának az egyház belső ügyeinek a körébe tartozott, nem pedig az udvarra. Talán ez az oka annak, hogy a jelentésekben igen kevés panasz vonatkozott a papságra, vagy csak egy-egy eset említése szintjén.

Formai szempontból a harmadik típusba a táblázatos rendezettségű tartozik. Egy rövid levél kíséretében egy szépen elkészített táblázatba foglalva mutatja be egyházmegyéjének plébániáit például Király József is, a pécsi püspök³⁷⁸ vagy Vurum József is a nyitrai, nagyváradai és székesfehérvári jelentéseiben.³⁷⁹

Mivel hosszadalmas feladat volt az egyházmegye teljes beutazása, ezért előfordul az is, hogy egy jelentés csak egy-két esperesi kerületről számol be, éppen azokról, ahol a püspököknek vagy a vizitátornak sikerült megfordulnia. Ez esetben a későbbi években születtek a fennmaradó főesperességekről a beszámolók. Így történt ez Pyrker László egri érseksége idején is. Három jelentés maradt fenn tőle 1828-ból, 1829-ből és 1831-ből. Maradtak fenn olyan jelentések is, amelyek csak az egyházmegye egy részéről számolnak be, de folytatásuk megszakadt a püspök elhelyezése, halála vagy egyéb akadályozó tényezők miatt. Ezek alapján csak részleges képet tudunk alkotni az adott egyházmegyéről.

Mivel a püspöki székek a fenti okok miatt cserélődtek, vannak egyházmegyék, amelyekről több különböző püspök tollából származó jelentés is fennmaradt, ez esetben lehetőség van az állapotok összehasonlító elemzésére.

A püspököknek egyebek mellett a következő kérdéseket kellett érinteniük jelentéseikben:³⁸⁰

---

³⁷⁸ KFA, 216, fol. 286–309.

³⁷⁹ KFA, 219. (Nyitra); 216. (Nagyvárad); 221. (Székesfehérvár)

³⁸⁰ Magát az 1804-es szeptember 14-én kelt No. 9214. sz. uralkodói rendeletet igyekeztem megtalálni. Erika Weinzirl-Fischer is kereste, de nem találta meg ő sem. Ő és Kurt A. Huber is egy osztrák vizitációs rendeletben szereplő adatok alapján tud a rendeletről és ennek tartalmáról. Eddig a következőket kutattam át: az Österreichische Nationalbibliothek online publikált törvényeit: <https://alex.onb.ac.at/alex.htm>; a Staatsrat 1763–1817 közötti köteteinek digitális képeit, amelyekben az 1804. évi index elérhető; a pátensek között, amelyeket

- publico ecclesiastica betartásáról
- szentmisék, áhítatok megtartásáról
- az iskolai állapotok javításáért és a szegények megsegítéséért kik és miként tevékenykednek
- a kegyurak elvégzik-e kötelességüket stb.

A császár által feltett kérdések alapján kellett a főpásztoroknak megírniuk beszámolóikat, ezért külön figyelmet érdemel az, hogy az egyes egyházatyák a kért szempontok közül mire koncentráltak, mit hangsúlyoztak, mivel foglalkoztak hosszabban és mit hagytak ki leírásukból. Igen érdekes, hogy a császári rendeletben nem kapnak utasítást a püspökök, hogy az egyházmegyékben élők felekezeti megoszlásáról tájékoztassák az udvart. Ez eléggé meglepő, hisz hiteles forrásból, egyszerűen juthatott volna az udvar információhoz, hogy hol, hányan és a katolikusokkal milyen viszonyban élnek protestáns felekezetekhez tartozók. Ennek ellenére több ordinárius jelentésében is előfordul a felekezeti arányok közlése, sőt Pyrker érsek például hosszan kifejti, hogy milyen nehéz helyzetben vannak a katolikusok ott, ahol azok kisebbségbe kerültek. A felekezeti viszonyokra hivatkozva kéri a császárt, hogy tetemes összeggel támogassa az egyházmegyét, hogy a katolicismus meg tudjon erősödni, hisz a protestánsok többségben voltak több főesperességben is.³⁸¹

A császári rendelet tehát olyan kéréseket, irányokat fogalmaz meg a jelentés megírására vonatkozóan, amelyek inkább arra engednek minket következtetni, hogy a bécsi udvart az ország valós, aktuális és az udvar perspektívájából elérhetetlen alsótársadalmi, erkölcsi, normabeli viszonyok érdekelték. Az alattvalók életének szellemi és anyagi kereteiről szerettek volna értesülni hiteles forrásból. Ezt a fajta érdeklődést II. József esetében szoktuk emlegetni, amellyel kezdetét veszi Magyarországon is a hatalomgyakorlásnak egy felvilágosult módja, egyfajta érdeklődés a társadalom hétköznapi élete és a közállapotok iránt. Az érdeklődés nyilvánvalóan nemcsak uralkodói természetből fakadóan ébredt fel a 18. és 19. század államférfijaiban, hanem az államfejlődés és a kormányzás egy pontján szükségszerűség is volt, hogy megismerjék a valós, aktuális állapotokat.

Természetesen a jelentésírás kötelezettségének az egész rendszerre gyakorolt hatásával is számolnunk kell, és bizonyosan az udvar is számolt ezzel. A jelentésírásnak mégiscsak a megfigyelésből fakadó fegyelemre gyakorolt hatása van. Ez esetben nem csupán a

---

Oross András böngészett át számomra, és néhány egyházmegyei levéltárban kérdeztem utána: Veszprém, Győr, Eger. A munkahelyi vitám után Lakatos Andor utánanézett a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, de ő sem találta meg a rendelet másolatát. HUBER, *Bischöfliche Visitationen*, 132.

³⁸¹ KFA, 216, fol. 237–238.

felsőpapságra terjed ez ki, hanem a hierarchia legalsóbb fokára, sőt a városi és falusi társadalmakra is, hisz ha egy vizitátor egy adott településen járt, szinte biztos, hogy megemlítette, hogy az információkat nemcsak egyházi, hanem állami célra is gyűjti. Látogatásával tehát mégiscsak, ha szimbolikusan is, de az ország uralkodója jelent meg. Egy a váci egyházmegyére vonatkozó jelentésben olvasható is olyan utalás,³⁸² amely arra enged következtetni, hogy a jelentésírás feladatát megosztották a vizitátorok a helyi plébánosokkal és a közösséggel. Tehát számukra egész biztos egyfajta „vizsgahelyzet” volt ez, hisz tudták, hogy az egyházlátogatás tapasztalatai egészen az udvarig juthatnak el.

A jelentések hossza teljesen eltérő: egy foliótól a harminc-negyven folióig terjedhetnek. Mitől függ, hogy tömören, nagyvonalakban vagy akár egy egyházlátogatási szintű részletességgel számol be egy püspök egyházmegyéjének az állapotáról? Mindenféleképpen számításba kell venni az egyéni, egyedi kontextusokat: mennyi ideje volt a püspöknek arra, hogy megírja, milyen egészségügyi állapotban volt, mennyire vette komolyan a jelentésírás kötelezettségét, milyen viszonyban volt az uralkodóval, vagy egyáltalán az államegyházi keretekhez hogyan viszonyult. A jelentések vizsgálatakor a fentieket is szem előtt kell tartani.

További kritikai vizsgálatokra vár az, hogy a jelentésekből kiolvashatók-e az egyes püspökök politikai-egyházpolitikai nézetei. Vajon a jelentésírás kötelezettségét mennyire tartották egy központosító, abszolutisztikus törekvés megnyilvánulásának? Úgy fogták-e fel, hogy ezzel őket és egyházmegyéjüket ellenőrizni szándékozik az uralkodó vagy „csak” informálódni? A következő fejezetben elemzett jelentésekből a kötelezettség teljesítésén túl inkább az olvasható ki, hogy az ordináriusok az írásos kapcsolatfelvételt arra használták, hogy az uralkodóval kapcsolatba kerülve a problémákat előadják, és hathatós segítségét kérik azok megoldásában. Mindenesetre azok a jelentések alkalmasabbak e kérdések eldöntésére, amelyek levélformában, a benyomásokat összegezve informálnak. Ha a jelentések a canonica visitatiók formáját követik, akkor a felsorolás elé írt püspöki bevezető vagy a befejezés ad lehetőséget egyházpolitikai vagy egyéb nézetek megismerésére. Ennélfogva egy-egy Ferenc korabeli püspöktyáéhoz kapcsolódó kutatáshoz is ígérnek információkat ezek a források. A legbőségesebb anyagot azonban az alsó társadalmi rétegek viszonyai, az alsópapság és szociokulturális körülményei, a népi kultúra és a közállapotok vizsgálatához szolgáltatják. Ebben a tekintetben a püspöki vizitációs jelentések teljes feldolgozása a jövőben lehetőséget ad átfogó kép megrajzolására a Magyar Királyság 19. század eleji alsó társadalmi állapotairól. Erre

---

³⁸² KFA, 223, fol. 4., 46.

különösen a jelentések számszerűsíthető és kvalitatív módon elemezhető részei adnak lehetőséget.

Nagyszerű példát nyújtanak továbbá a 18. századdal kapcsolatos eredmények, amelyeknek módszertana segítséget nyújt a püspöki vizitációs jelentések sokszínű feldolgozásához. Vanyó Tihamér kitűnő kézikönyvet írt a plébániatörténet-írás módszertanáról.³⁸³ Őt követően több mű született, amely alulról szemlélve elemzi az egyházmegyei viszonyokat.³⁸⁴ Később a fellendülő vizitációkutatás adott lendületet az ezirányú kutatásoknak.³⁸⁵ A 90-es években Fazekas Istvánnak a győri egyházmegye alsópapságával kapcsolatos disszertációjából megjelent tanulmánya jelenti a témában a kiinduló pontot.³⁸⁶ Dénesi Tamás 2006-os disszertációja pedig a veszprémi egyházmegye irányításáról és pasztorációjáról szól, azon belül is elsősorban a kiépülő struktúra mögötti szándék, az egyházmegyei irányítás alsó szintjeinek helyzete, a plébánosok személyisége, műveltsége, hétköznapi helyzetei.³⁸⁷ Az utóbbi évtizedben pedig a pécsi egyházmegye kapcsán jelentek meg úttörőnek számító tanulmányok Gózszy Zoltántól és Varga Szabolcstól, amelyek ezt a szemléletet viszik tovább a történetírásban.³⁸⁸ Az elmúlt évtizedben ezzel az új, fiatal történészek által képviselt szemlélettel és publikációikkal látott napvilágot az *Alsópapság, lokális társadalom és nép kultúra a 18-20. században Magyarországon*, amely mondhatjuk, hogy mérföldkő a témában.³⁸⁹ A kötet szerkesztője, Bárh Dániel pedig más jelentős kutatásokkal bővítette a 18. századi alsóegyházi világról való ismereteinket.³⁹⁰

---

³⁸³ VANYÓ, *Plébániatörténet-írás módszertana*, 5–68.

³⁸⁴ Jelentősebb lokális egyháztörténeti kutatások a 20. század első felében: VANYÓ TIHAMÉR, *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon*, Pannonhalmi Füzetek, 1928; CSÓKA LAJOS, *Soproni vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma 1929; PISZKER OLIVÉR, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma 1933; JÁNOSI GYULA, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma 1935; HOSS JÓZSEF, *A kaposvári plébánia története*, Veszprém 1948.

³⁸⁵ TOMISA ILONA, *Az egyházi források a néprajzi kutatásban (Paraszti instancialevelek a XVIII. századból)*, Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból, szerk. Égető Melinda–Filep Antal. Budapest 1989, 263–282; TOMISA ILONA, *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*, Bp. 1992; *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*, szerk. TOMISA ILONA, Osiris, Budapest 2002.

³⁸⁶ Fazekasnak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek voltak az elsődleges forrásai, és ezeken keresztül vizsgálta a győri egyházmegye 1641–1714 közötti alsópapságának problematikáját. FAZEKAS ISTVÁN, *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*, Történelmi Szemle XXXVI (1993) 1–2, 101–131.

³⁸⁷ DÉNESI, *Alsópapság*, 1–185; DÉNESI TAMÁS, *Esperesi koronák a 18. századi veszprémi egyházmegyében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007) 3–4, 5–17.

³⁸⁸ GÓZSZY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, *A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében*, Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740), szerk. Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs 2009, 225–264.

³⁸⁹ *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. BÁRTH DÁNIEL, ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest 2013.

³⁹⁰ BÁRTH DÁNIEL, *A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete, Húsz év– húsz tanulmány*, Budapest MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021.

A pécsi egyháztörténeti műhelyben további, számunkra fontos tanulmánykötetek láttak napvilágot az elmúlt évtizedben, amelyekről már az előző, a canonica visitatiókról szóló kutatástörténeti részben is szó volt. A püspöki vizitációs jelentések idejére, azaz a 19. század elejére vonatkozóan eléggé hiányoznak az új fejlemények. Néhányat az újabban megjelent *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században* című tanulmánykötetben³⁹¹ szerepel.

Szerintem a jelentésírás kötelessége az állami bürokrácia alsó szintjének a hiánya miatt vált szükségessé. Az egyház alsó, lokális szintű, kiterjedt plébániarendszere alkalmas arra, hogy az állam az alattvalókat el tudja érni.³⁹² Ebből a szempontból magától értetődik, hogy a kánoni vizitáció alkalmas arra, hogy ne csak az egyház számára, hanem az udvar számára is készüljön aktuális beszámoló a helyi társadalmi állapotokról, lévén hogy, ismétlem, az államnak nem volt saját, központilag kiépített intézményrendszere, amellyel monitorozni tudta volna a társadalmat. A jelentések egy történelmi szükségszerűségnek az eredményeiből születtek, azaz az uralkodó értesülni szeretett volna a közállapotokról, a helyi szintű életről, amely számára, Bécsből szinte kivitelezhetetlen lett volna másként.

Korábban is lehet hasonló uralkodói gesztusokat találni, és a körülmények nagyon hasonlóak voltak. III. Károly 1727-ben tervbe vette a püspökségekhez tartozó plébániák bevételeinek és alapítványainak összeírását.³⁹³ Szándéka a plébániák mennyiségi és minőségi fejlesztése, plébánosok biztosítása minden lokális közösség számára, illetve a megfelelő javadalmazásuk volt, ugyanis III. Károly alkalmas plébánosokban látta a fejlesztések, a benépesítés és a gazdasági megerősödés kulcsát. A török utáni időkben nagyon megváltozott a helyi közösségek élete, és bizony az alsó szintű társadalmi állapotok felmérése alapvető volt, mielőtt döntések születtek volna a fejlesztésekről.³⁹⁴ Az uralkodó a felső klérust megoldási kísérletek kidolgozására kérte fel, és kérte őket, hogy csatolják azokat az egyházmegyei állapotokat kimutató beszámolókat mellé.³⁹⁵ Mivel a főpásztorok késlekedtek a válasszal, a Helytartótanács és a Kancellárián keresztül sürgette meg a kimutatásokat.³⁹⁶ Az információszerzés egyik másik módja az összeírások elrendelése. III. Károly 1733-ban például

---

³⁹¹ *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*, szerk. CSIBI NORBERT–FORGÓ ANDRÁS–GÖZSY ZOLTÁN, META Egyesület, Pécs 2021.

³⁹² GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 53–84.

³⁹³ BAHLCKE, *Ungarischer Episcopat*, 210–211.

³⁹⁴ *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak...*, 14.

³⁹⁵ *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak...*, 16.

³⁹⁶ A levelet olvashatod: *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak...*, 232–233.

elrendelte a pécsi püspökség birtokainak felvételét, ennek a lefolytatására is többször fel kellett hívnia a Helytartótanácsra keresztül a figyelmet.³⁹⁷ Összefoglalóan tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a 18. századtól kezdődően, amikor a tudatos állami gazdasági és társadalmi fejlesztések ideje a Habsburg Birodalmat is elérte, szükség volt a döntések, stratégiák megfogalmazása előtt az állapotok felmérésére. Az is feltűnik, hogy az uralkodó az állami szerveken túl az főpásztorok bevonásával kénytelen megszerezni az országairól szóló beszámolókat, ugyanis ők – vizitációs kötelességeik miatt, illetve mert a plébánosokkal, mint az egyetlen helyi szintű közösségeket hivatalból jól ismerő „előjárókkal” ők voltak közvetlen kapcsolatban – rendelkeztek a kellő ismeretekkel. I. Ferenc idején az információszerzés több szempontból is indokolt. Először is a III. Károly és Mária Terézia idején lezajló migrációs események jócskán megváltoztatták az ország demográfiai képét, melyre a kormányzati reakció kicsit késve tud csak reagálni a korban. Úgy gondolom, hogy az ország újjáépítésének egy újabb szakaszáról beszélhetünk a 19. századelőn, amikor a megváltozott viszonyok hatására a struktúrák kiépítése még mindig tartott, illetve a meglévők korrekcióját kellett végrehajtani.

Az egri egyházmegyére, pontosabban főegyházmegyére vonatkozó jelentések jól mutatják, hogy a plébániaalapítások ugyanúgy folytatódtak I. Ferenc idején is, mint ahogy korábban történtek, ugyanakkor meglévő plébániák esetében gyakran olvashatjuk a jelentésekben, hogy a rendelkezésre álló templomok, paplakok vagy iskolák kicsik. Azaz a korábban kiépített infrastruktúra a népesség végleges letelepedésével és meggyökeresedésével korrekcióra szorult, sok esetben már a második vagy harmadik generáció megszületésével szűkössé váltak a faluközösségek közös használatában lévő terei. Továbbá a ferenci éra nagy kihívása a megszorított plébániák számára megfelelő számú lelkészséget előteremteni, és ebből a szempontból nagyon hasonlít a helyzet III. Károly idejére. (Erről már szó volt a kor egyháztörténete kapcsán.)

Mind a fentiekben említett III. Károly-kori kezdeményezések mind az általam áttekintett forrásanyag vizsgálatakor feltűnt, hogy az információszerzés nehézkes volt a Magyar Királyságban. Viszont előfeltétele egy komplex, átgondolt országépítő tervnek, ahogy III. Károly esetében is láttuk. Épp ezért, a korról kapcsolatos eddigi narratívába kevésbé illik bele az, ahogy jelenleg a vizitációs jelentések valós funkcióját értelmezem. I. Ferenc nem abszolutisztikus törekvésektől indítva, az egyház megfigyelésének és ellenőrzésének a szándékával kérte fel a főpásztorokat, hogy írják meg jelentéseiket egyházmegyéjükről, sokkal inkább aktuális állapotfelmérés okán.

---

³⁹⁷ *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak...*, 20. A forrás magyarul: FRICSY ÁDÁM, *A pécsi klérus birtokainak telepítésügyi összeírása 1733-ban*, Baranyai Helytörténetírás, szerk. Szita László, Pécs 1979, 151–204.

7. A VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK ÜGYMENETÉRŐL ÉS A KABINETI IRODA JELENTŐSÉGE

A jelentések ügymenetére vonatkozó kutatások több szempontból is szükségesek voltak. Egyrészt minden történeti forrás értékét igazán akkor tudjuk felbecsülni, ha az adott kor rendszerében el tudjuk helyezni. A rendszerszintű feltérképezéshez pedig nagyon ritkán van lehetőség az újkori, kora legújabbkori történeti időszakban, hisz nem mindig állnak rendelkezésünkre egyéb, saját forrásainkra vonatkozó iratok, vagy nehéz őket fellelni. A püspöki vizitációs jelentések kétségtelen, hogy jelentős információkat közölnek saját korokról egy 21. századi kutató számára, de hogy saját korukban milyen jelentőséget tulajdonítottak nekik az ország vezetői, az uralkodó és hivatalnokai, azt egyéb források bevonásával tudhatjuk meg. Egy rendelet kibocsátása, ez esetben az 1804-es, melyben meghagyja I. Ferenc császár a püspökeinek, hogy jelentésekkel számoljanak be egyházmegyéjük szociális, anyagi helyzetéről, még egyáltalán nem garantálja, hogy a jelentéseket aztán meg is írták, másrészt, ha meg is írták, elküldvén az udvarba, kézbe vették-e olyanok, akik az ország állapotára vonatkozólag tevékenyek tudtak lenni, és nem kerültek-e süllyesztőbe az információk. Az ügymenet felderítését szolgáló kutatások legfőbb célja az volt, hogy megállapítsam, hogy a püspöki jelentések melyik uralkodói szervhez futottak be. Reményeimet messze felülmúlta, hogy nem csupán a szervet sikerült meghatározni, hanem pontosan át tudjuk látni minden jelentés teljes ügymenetét, sok esetben rendelkezésünkre áll a rá adott válasz is. Ezzel egy új, a doktori disszertáció kereteibe nem férő területtel gazdagodott a téma. Az alábbiakban röviden ismertetem az iratok ügymenetét, mert azok kezelése az udvar részéről árulkodhat nekünk arról, hogy mi volt a szerepük és jelentőségük a jelentéseknek.³⁹⁸

A püspöki jelentések hátoldalán szerepel egy iktatószám. A kutatások során kiderült, ezeket a számokat az uralkodó Kabineti Irodáján vezetett Separatprotokollban lehet megtalálni. Eszerint tehát a Kabineti Irodába érkeztek be a jelentések, és a Separat sorozatba iktatták be őket. Ezek a jegyzőkönyvek általában táblázatos formában vezették a beérkező iratokat, amelyekben a következő szempontok szerint készültek jegyzetek:³⁹⁹ a beérkezés dátuma, a benyújtó személye; az irat száma és a tartalma; a személy, aki továbbviszi az ügyet, ennek dátuma illetve a hozzá kapcsolódó intézkedés. Ezek a jegyzőkönyvek kivételes forrásértékkel

³⁹⁸ Az ügymenet felderítésében Oross András segített nekem.

³⁹⁹ Datum Exhibitionis, Erhibirende Stelle, Numerus und Inhalt des Exhibiti, weiter befördert, Datum, Erledigung

bírnak. Egyrészt a jelentések teljes ügymenetét nyomon követhetjük, ami az írásos forrásokról ritkán derül ki, másrészt a Kabineti Irodába való beiktatáson túl, az iratokról szóló rövid tartalmi leírás és a hozzá kapcsolódó intézkedés feljegyzése révén azt is látjuk, hogy az udvar szempontjából mi számított feljegyzendő információnak és hozzá kapcsolódó releváns válasznak és intézkedésnek. Legtöbbször a tartalmi részben azt tüntették fel, hogy a kánoni vizitáció, amelyhez kapcsolódóan a jelentés született, mekkora kiterjedésű volt, mely esperesi kerületeket érintett és mikor zajlott. Viszont, ami ténylegesen ezt a kommunikációs kört, a püspök és az udvar között, bezárja, és ami a jelentések tényleges helyi értékét adja, az az, hogy az intézkedések rovatban legtöbbször egy újabb iktatószámra hivatkozik a jegyzőkönyv, amely nem más mint az udvar válaszána a másolata, amely a Separat Billeten Protokollban található.

A 17. századtól kezdődően sokszor az uralkodó egyszerű levélformában utasított egy-egy ügyben, elkerülve a hivatalos formaságokat. A Kabineti Iroda az ilyen típusú iratokat Handbilletnek nevezte, és II. József korától fogva külön gyűjtötték őket. A Handbilletek közül a Separatenbilletek kiváltak 1809-től, amikor a császári ház, az udvar, a rendi kancelláriák és más ügyekben adott ki utasítást. A fennmaradó ügyekre ekkor kezdték el használni a Kurrentenbillet elnevezést.⁴⁰⁰ Az uralkodói kéziratok fogalmazványai I. Ferenc korának egy részéből, 1804–1823 között elég jól megmaradtak, egyébként elég hiányosan. Viszont II. József korától a másolati kötetekbe másolták a rendelkezéseket, ezeket a Kabineti Iroda protokollumai közé sorolták be Handbillet név alatt, majd Separatenbillet és Kurrentbillet névre keresztelve szétválásukat 1809-től.⁴⁰¹ Így az általunk vizsgált jelentésekre való udvari válasz ezekben a Separatenbilletekben olvasható.

A fentiekben vázolt levéltári kutatások alapján tehát kiderült, hogy a Kabineti Irodába futottak be a birodalom minden részéről a püspökök vizitációs jelentései. A Kabineti Iroda pedig nem más, mint I. Ferenchez, az uralkodóhoz legközvetlenebbül kapcsolódó intézmény. Ennélfogva a vizitációs jelentések nem egy valamilyen kormányzati vagy egyéb tanácsadói hivatal asztalára kerültek, hanem az uralkodó előtt heverték, az ő kezén is átmentek. Igaz, ismert, hogy I. Ferenc vérbeli bürokrata volt, aki szerette, ha a birodalom ügyeibe személyesen is bevonódhatott kételkedő természete miatt is. Metternich írja 1836-ban, Ferenc halála után, hogy a császár nem tudott éles határt húzni aközött, ami a kormányzáshoz tartozott, és aközött, aminek sohasem szabadott volna az adminisztrációs szférát átlépnie.⁴⁰² Mindemellett azt is számításba kell venni, hogy a korban robbanásszerűen megnövekedtek az írásbeliséghez

---

⁴⁰⁰ FAZEKAS, *HHSStA*, 393–394.

⁴⁰¹ FAZEKAS, *HHSStA*, 394.

⁴⁰² Metternich levele 1836.12.14.

kapcsolódó jelenségek nemcsak a hivatalok szintjén, hanem egyéb más kulturális, tudományos területen, továbbá feltételezhető, hogy a kormányzás szempontjából teljesen jelentéktelen iratok nem kerültek az uralkodó elé.

A Kabineti Iroda kialakulásának a története több száz évre tekint vissza, és kezdete a kabineti titkári hivatal megjelenéséhez kötődik. A Kabineti Iroda történetét Fritz Reinöhl, a HHStA egyik kiváló levéltárosa dolgozta fel egy monográfiában.⁴⁰³ Érdekes megállapítással kezdi a művét: a kabineti titkárságot nem egy, a hivatalok szokványos fejlődésére jellemző út hívta életre: II. Rudolf császár, amikor ötvenes éveiben járt, és eluralkodott rajta a neurózis, egyre inkább elzárkózott környezetétől, és egyre nehezebb volt vele a miniszterének és a tanácsosának érintkezni. Ekkoriban értékelődött fel II. Rudolf mellett az a személy, aki mindenhova elkísérte őt, legközvetlenebb szolgálója volt, és rajta keresztül vezetett az út a császárhoz: a komornyikja, Hans von Popp.⁴⁰⁴ Az ő halála után Hieronymus Machowsky látta el a komornyiki feladatokat, miközben közvetítette az audienciákat, átadta a császárnak küldött iratokat, az aláírtakat pedig kézbesítette.⁴⁰⁵ Később Philipp Lang is hasonló feladatokat látott el, miközben egyre kiterjedtebb munkában vett részt: egyeztetette az audienciákat, átvette a császárnak címzett kéréseket, fogadta azokat, akik a császárt felkeresték. Van példa arra, hogy a birodalmi alkancellárt fogadja, aki azt kéri tőle, hogy sürgesse meg az uralkodót az íróasztalán heverő ügyekben. Kiterjedt levelezést folytatott fejedelmekkel, főhercegekkel, családtagokkal, mígnem ő is segítséget igényelt már az írásos feladatokhoz, elsősorban a levelezésekhez.⁴⁰⁶ Majd 1605-ben császári tanácsossá nevezik ki.

II. Ferdinánd is tartott maga mellett egy komornyikot, aki a személyes levelezését lebonyolította. Később I. Lipót és I. József nem talált magának olyan bizalmast, aki a levelezését lefolytatta volna. VI. Károly császárnak viszont újra volt komornyikja, aki a levelezésében is segítette, és 1716-ban Cabinetsecretarius-szá (kabineti titkár) nevezi ki Johann Theodor von Imbsent, majd 1720-ban első alkalommal neveztek ki titkos kabineti titkárt az ő személyében.⁴⁰⁷ Később Károly létrehozta a minden állami hivataltól függetlenül működő Kabineti Titkárságot.

Mária Teréziának is volt titkársága, amely családi és belügyi természetű ügyek mellett, külügyeket is végzett. A későbbi Kabineti Iroda azonban nem ebből, hanem a II. József mellett

---

⁴⁰³ FRITZ REINÖHL, *Geschichte der k.u.k. Kabinettskanzlei*, Wien 1963. Az levéltári állaggal foglalkozó tanulmány: ANNA CORETH, *Das Schicksal des k.k. Kabinetsarchiv seit 1945*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 11 (1958) 514–525.

⁴⁰⁴ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 8.

⁴⁰⁵ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 8.

⁴⁰⁶ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 9

⁴⁰⁷ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 11.

működő intézményből nőtt ki. II. Józsefnek már 1765-ben jól berendezett kabinetje volt: egy titkos kabinet titkár és két írnok⁴⁰⁸. Mária Terézia halálakor egyesíti a sajátját Mária Teréziájével: egy titkos kabinet titkár, hat kabinet fogalmazó és három titkos kabinet írnok teljesített szolgálatot 1781-ben.

Ferenc alatt még nagyobb fontosságra tett szert a Kabinet Iroda. II. Lipót halála után négy kabinet hivatalnokot vett át, továbbá egy kabinet titkárból, három kabinet tisztviselőből, hat írnokból, négy tanácsosból és két hivatali szolgából állt a hivatal,⁴⁰⁹ bár a kabinet titkári állás 1800-ig betöltetlen maradt. Továbbá 1803-ban egy új státuszt, a jegyzőit hozta létre. Ferenc egykori nevelőjét és bizalmasát, Franz de Paula Karl von Colloredo nevezte ki kabinet miniszternek, aki állásánál fogva nagy hatást gyakorolt az állami ügyekre. Ugyan nem volt döntési joghatósága, de minden beérkező és kimenő irat a kezén keresztül érkezett és távozott, a császári szándékot maximálisan befolyásolhatta és befolyásolta is. Colloredo idején volt egy kísérlet arra, hogy az Állami Kancelláriát egyesítsék a Kabinet Irodával a kabinetminiszter, Colloredo vezetése alatt. Ennek sikertelensége után visszaállt a régi rend. Colloredo bukása után, 1805 után, Andreas Neuberger⁴¹⁰ és Anton Martin töltötte be a Kabinet Iroda vezetésének tisztét.⁴¹¹

A Kabinet Iroda történetével és jelentőségével, Reinöhl monográfiáján kívül, eddig nem igen foglalkoztak, pedig ha a fent említett kialakulását is végigkövetjük, joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a császárhoz legközvetlenebbül kapcsolódó intézmény, amelyik állandó és folytonos kapcsolatban állt az uralkodóval, eddig hogy nem került jobban a történészek figyelmébe, miközben a szakirodalomban elfogadott definíciója ennek az érának a kabinet kormányzás, kabinet abszolutizmus, de magával a Kabinet Iroda működésével kapcsolatban nem indultak kutatások a magyar történettudományban, pedig feltételezhető, hogy a hivatal működésének és az ide befutó iratoknak a vizsgálatokor lehetne újraértékelni és felülvizsgálni a kabinet kormányzás kereteit, valós viszonyait. Továbbá látva azóta kialakult modern kormányzás formáit, ahol a tanácsadószerveknek nagy szerepük van, innen visszakérdezve a korra, újraértékelni I. Ferenc bürokrata mivoltát.⁴¹²

A magyar történettudományban Ember Győző *A Habsburg Birodalom központi kormányzói 1711–1765* című tanulmányában kategorizálja és leírja az udvari és birodalmi

---

⁴⁰⁸ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 30.

⁴⁰⁹ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 36.

⁴¹⁰ *Hof- und Staatsschematismus in 1807*: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/4179535>

⁴¹¹ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 39–43.

⁴¹² I. Ferenc munkamódszeréről lásd bővebben: POÓR JÁNOS, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Gondolat, Budapest 1988, 18–76.

hivatalokat, de a Kabineti Titkárságról nem tesz említést.⁴¹³ Kormányzástörténetről továbbá Szekfű Gyula és Szilágyi Loránd írásaiban tudakozódhatunk, akik szintén nem említik a Kabineti Titkárságot, Kabineti Irodát.⁴¹⁴

A Kabineti Iroda besorolása az udvari és az állami intézményrendszeren belül is árulkodik annak szerepéről és helyéről az egész állami struktúrában.

Az időközönként megjelenő udvari és állami sematizmusokban a birodalom hivatalainak felsorolásában, az aktuális hierarchikus rend vizsgálata mellett, egy-egy hivatal vagy tisztség történetét is nyomon követhetjük, ha az egyes sematizmusok összehasonlítására van lehetőségünk. Azaz, az adott tisztség és hivatal hierarchián belül elfoglalt helye és besorolásának változása, a hivatal növekvő vagy csökkenő jelentőségére is utalhat. Ezt a fajta elemzést a Kabineti Iroda kapcsán is megtehetjük.

Imbsen mint kabineti titkár az udvarkamarási hivatal alá volt sorolva, majd III. Károly halála után az udvarmesteri hivatal vette át a kabinet stábját. 1746-ban megjelent sematizmusban ismét az udvarkamarási alatt, 1784-ben pedig *A császári és királyi kamarák és hivatalok között találjuk*.⁴¹⁵

1791-től megszűnt a fenti besorolás, és önállóan, az udvarkamarási hivatal után, függetlenül szerepel a sematizmusban. Colloredo bukása után, 1805-ben azonban újra az udvarkamarási hivatal alá volt besorolva: Geheime Kabinett kaiserlichen auch kaiserlich königlichen apostolischen Majestät elnevezéssel. 1807-től pedig újabb néven – Geheimes Kabinett seiner Majestät des Kaisers – továbbra is az udvarkamarási hivatalnak alárendelve szerepel, de továbbra is közvetlenül a császár alá tartozott.⁴¹⁶

1817-es sematizmusban azonban történt egyfajta változás az eddigiekhez képest. A sematizmusok ugyanis először a Der Hof alatt tárgyalják az udvartartáshoz kapcsolódó hivatalokat, majd a második fejezetben, a Der Staat alatt az állami hivatalokat és rangokat sorolják fel. A fent említett, 1817-esben az állami hivatalok között szerepelt a Kabineti Iroda

---

⁴¹³ EMBER GYÖZÖ, *A Habsburg Birodalom központi kormányzervei 1711-1765*, Történelmi Szemle 18 (1975) 445–488. Megkülönböztet az udvari kormányzerveken belül tanácsadó szerveket és birodalmi kormányzerveket. Az előbb említettek ugyan nem rendelkezhetnek, viszont nagy befolyással bírtak. Míg a birodalmi kormányzervek a birodalom igazgatásában vettek részt, és más kormányzervekkel is kapcsolatban álltak. Ezen kívül más alapon is felállít kategóriákat, de egyikben sem említi a Kabineti Titkárságot.

⁴¹⁴ SZILÁGYI LORÁND, *A modern kormányzattörténet kialakulása*, Századok (1933) 291-307; SEKFFÜ GYULA, *Az osztrák központi kormányzervek*, Történelmi Szemle 1 (1912) 185-219.

⁴¹⁵ REINÖHL, *Kabinettskanzlei*, 297.

⁴¹⁶ Hof- und Staatsschematismus in 1807: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10009815?page=8,9> Reinöhl: *Kabinettskanzlei*, 297.; Továbbá: Hof- und Staatsschematismus in 1808: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10009816?page=.1> Hof- und Staatsschematismus in 1812: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10009817?page=6,7>

mint Cabinet seiner Majestät des Kaisers, és továbbá is, 1827-ben megjelenő sematizmusban újra az állami hivatalok közt szerepel önálló státusszal: Geheime Kabinet seiner Majestät des Kaisers.⁴¹⁷ Tehát a Kabineti Iroda ettől kezdve az udvari hivatalrendszerből kikerülve az államiba került át.

Ez arra enged következtetni, hogy a hivatalrendszeren belüli áthelyezésben a kabinet feladatainak és kötelességeinek jellege az eredeti funkciókhoz, azaz az uralkodó személyes levelezésének, írásbeli kommunikációjának lebonyolításhoz képest, amely anno az udvartartás részfeladata volt, megváltozott, és az egyéni, a császár mint személy ügyei mellett a császár mint uralkodó típusú ügyek kerülhettek fölénybe a Kabineti Irodában. És valószínű ez a fajta átrendeződés már korábban megtörténhetett, mire a hivatalrendszer követte a változásokat. Természetesen további jelentősebb állításokhoz a Kabineti Iroda ügyeivel és jelentőségével kapcsolatban levéltári munkákra lenne szükség, de mivel ennek a disszertációnak nem ez a célkitűzése, az majd egy másik kutatói munka kereteiben valósítható meg. Ezúttal csak azt szerettem volna tetten érni, hogy I. Ferenc idején a Kabineti Iroda túlnyomórészt olyan esetekben is eljárta, amelyek ugyan a király közvetlen részvételével, de már nem kizárólag személyes, sokkal inkább állami jelentőségű ügyekben körvonalazhatók. Mindez összefügg az állam egyre terebélyesedő feladatkörével és bürokráciájával, amelyben az uralkodóra egyre több papírmunka hárult.

Az is szembeűnő, hogy az 1817-es listán belül a hierarchikus rendben hol foglalt helyet a Kabineti Iroda. A Der Staat fejezet alatt említették a második helyen a Staats- und Conferenzminister és a Staats- und Conferenz-Rath für die inlandischen Geschäfte⁴¹⁸ közt, azaz az államminiszter és az államtanács közt. Tehát az állami hivatalrendszer hierarchiájában második helyen tűnik fel, amely az előző sematizmusokhoz képest, amelyekben az udvari kamarási hivatal alá volt rendelve, egy elég nagy változást és korrekciót takar. Így I. Ferenc korában az egyik legrangosabb intézménynek kell tekinteni.

Tehát a Kabineti Iroda kezelte a püspöki vizitációs jelentéseket, amely hivatalnak a fent vázolt felemelkedése a 18. századra tehető, I. Ferenc korára pedig az egyik legjelentősebb és legnagyobb befolyással bíró intézménnyé vált. Ez a tény az általam elemzett források értékét is növeli, hisz a püspöki vizitációs jelentéseket a császár vagy a császárhoz legközelebb álló

---

⁴¹⁷ Hof- und Staatsschematismus in 1827, <https://books.google.hu/books?id=icAbAQAAAJ&printsec=frontcover&dq=schematismus+von+%C3%B6sterreich&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiw0O3Vvs3tAhWTBxAlHbrBFIQ6AEwBXoECAEQAg#v=onepage&q=schematismus%20von%20%C3%B6sterreich&f=false>

⁴¹⁸ Az Államtanácsra vonatkozó alapvető irodalom: J. K. MAYR, *Geschichte der österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich*, Inventare Teil 5. Band 2. 1935.

hivatalnokok olvasták, és általuk nyertek információt az aktuális, helyi viszonyokról. A jelentések alapján a birodalmi struktúra legfelső rétege képet alkothatott a lokális, alsószintű társadalmi és közéleti problémákról, állapotokról, amely alapján kormányzati döntések születhettek.

A hivatal jelentőségén túl Ferenc császár 1809. február 5-én kancellárjának írt levele is azt igazolja, hogy a jelentések iránt volt érdeklődés, nem süllyedtek el a birodalmi bürokrácia bugyraiban, sőt egyfajta konzekvenciákat is igyekeztek az udvarnál levonni belőlük, mint ahogy az itt idézet levélben is olvashatjuk: „Es muss mir der beinahe in allen kanonischen Visitationsberichten der vorkommende Umstand nothwendig auffallen...”.⁴¹⁹

8. ÖSSZEZÉS

A magyar püspökök vizitációs jelentései az egyházlátogatási jegyzőkönyvekre emlékeztetnek leginkább, de itt nem a püspök ellenőriz és méri fel a viszonyokat, hanem az uralkodó. Az államfejlődés egy olyan pontján áll a korabeli Habsburg Monarchia ill. a Magyar Királyság, hogy alsó szintű bürokratikus hálózat nélkül szüksége van hiteles információkra, hogy megfelelő, az aktuális állapotokra reagáló, valós rendelkezéseket adjon ki, változtatásokat indítványozzon. Az egyik legkönnyebb információszerzési mód, a már meglévő egyházlátogatásokat lefolytató püspököket arra kötelezni, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján az Udvarnak is készítsék el a beszámolóikat. A kutatásaim szerint a Kabineti Iroda fogadta ezeket a „Visitationberichteket”, tehát a császárt közvetlenül érdekelték a közállapotok, hisz valós helyzet feltárása nélkül nincs hiteles rendelkezés, törvénykezés.

---

⁴¹⁹ HERMANN MEYNERT, *Kaiser Franz I., Zur Geschichte seiner Regierung und seiner Zeit*, Wien 1872.

V. AZ EGRIEGYHÁZMEGYÉRŐL SZÓLÓ VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK

1. AZ EGRIEGYHÁZMEGYE

a) *Történeti áttekintés*

Az egeri püspökség a legrégebbi, Szent István által alapítottak közé tartozik. A 13. században egyházmegyéje tíz vármegyét foglalt magába. Nagyjából Nógrádtól Máramarosig, tehát az egész északkeleti régió az egeri püspök joghatósága alá tartozott.⁴²⁰ Az egyházmegyére vonatkozó legfontosabb kutatásokat Soós Imre⁴²¹ és Sugár István végezte el. Meszlényi Antal a diszmembráció történetét írta meg,⁴²² új történettudományi munkákat pedig többek között

---

⁴²⁰ Eger történetével foglalkozó művek: SUGÁR ISTVÁN, *Az egeri püspökség története*, Szent István Társulat, Budapest 1984; SUGÁR ISTVÁN, *Az egeri püspökök története*, Szent István Társulat, Budapest 1984; SUGÁR ISTVÁN, *Eger térképei 1491-1950*, Eger 1976; BITSKEY ISTVÁN, *Az egeri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687–1848)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. 1999.

⁴²¹ Legfontosabbak: SOÓS IMRE, *Az egeri egyetem felállításának terve, 1754-1777*, Eger 1967; SOÓS IMRE, *Az egeri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Szent István Társulat, Budapest 1985; SOÓS Imre, *A mezővárosi normaiskolák az egeri egyházmegyében 1779-től 1845-ig*, Eger 1992.

⁴²² MESZLÉNYI ANTAL, *Az Egeri Érsekség felállításának története*, Stephaneum Nyomda R.T., Budapest 1938.

Mihalik Béla Vilmos⁴²³ Tengely Adrienn,⁴²⁴ Fazekas Csaba,⁴²⁵ Véghseő Tamás,⁴²⁶ Ugrai János⁴²⁷ közölték.

Amikor 1596-ban elesett Eger, a püspökség egy időre Kassára, majd Jászóra költözött. Az országban dúló harcok jócskán érintették ezeket e területeket. A papi utánpótlás szinte megszűnt, ezért is a települések jó része valamilyen protestáns hitre tért, de elsősorban a reformátust követték. A katolikus hívek lelki gondozásában nagy szerepet kaptak a szerzetesek, elsősorban a szendrői és a gyöngyösi ferencesek. A protestáns vallás elterjedését az is segítette, hogy sok főúr tért át, mint Thököly, Perényi, Bebek Ferenc. A protestáns hit az ország többi részéhez képest jelentős elterjedését az erdélyi fejedelmek uralma is okozta (Bethlen, I. Rákóczi György), illetve az, hogy a protestantizmus központja Erdély mellett a Felvidék volt.

Az egyházmegye 16–17. századi történetéhez tartozik a jászok és kunok betelepítése, a kiváltságos, szabad kerületek (Jászság, Nagykunság) létrejötte, melyekhez a 17. sz. elején Bocskai telepítési akciója miatt a Hajdúság is csatlakozott. A jászok megőrizték a katolikus vallást, míg a hajdúvárosokban és a Nagykunságban elterjedt a reformáció. A felekezeti összetételt módosította a 17. század végétől Szatmár, Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szabolcs megyében a görögkatolikus lakosság uniós mozgalma, amelynek a lelkipásztoraikat az 1771-ben létrehozott munkácsi püspökség fogta össze.

1687-ben Eger majdhogynem százéves hódoltság után felszabadult a török uralom alól. A város kincstári birtok lett, és I. Lipót 1688-ban szabad királyi várossá nyilvánította, mellőzve

---

⁴²³ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon (szerk. Bárh Dániel), ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 85–99., MIHALIK BÉLA VILMOS, *Konfliktus és megújulás. Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699-1744)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gözszy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 133-170; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670-1699)*, Magyar Történelmi Emlékek és Értekezések, Budapest 2017.; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, Budapest 2021, 5–53.

⁴²⁴ TENGYEL ADRIENN, *Az egri egyházmegyei papság hitéleti reformjavaslati 1848-ban*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözszy Zoltán, META Egyesület, Pécs 2021, 231–286; TENGYEL ADRIENN, *A szentmise szabályozása az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatokon*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmercsányi Lajos érsek tiszteletére, szerk. HORVÁTH István, Egri Főegyházmegyei Levéltár, 2020, 111–123; TENGYEL ADRIENN, *Az egri egyházmegyei Oltárszentség Társulatok 1783-as regulája*, Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről, szerk. Dinnyés Patrik–Nagy Andor, Líceum Kiadó, Eger 2020, 65–75.

⁴²⁵ Lásd bővebben: <https://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/publi1.htm>

⁴²⁶ A görögkatolikusokról elsősorban: VÉGHSEŐ TAMÁS, *A görögkatolikusok helyzete a 18. században*, Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon, szerk. Terdik Szilveszter, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, Debrecen 2020, 162–168; VÉGHSEŐ TAMÁS, *A hajdúdorogi mozgalomtól a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáig (1868-1912)*, Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon, szerk. Terdik Szilveszter, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, Debrecen 2020, 332–349; *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2020.

⁴²⁷ Protestáns szemszögből: UGRAI JÁNOS, *A Tiszáninneri Református Egyházkerület története*, Hernád Kiadó, 2017.

az egri püspök régi földesúri jogát. Ezután, hosszas pereskedést követően, 1694-ben a király visszavonta az Eger városának adott privilégiumokat, és visszaállította a püspök régi birtokjogát. Ezt követően Eger városa egyezményt tudott kötni a püspökkel, amelyben a szabad királyi városokéhoz hasonló privilégiumokat kapott.⁴²⁸

Telekesy István (1699–1715) költözött vissza először Egerbe, és konszolidálta az állapotokat. Komoly helyreállításokat kellett végeznie a megrongálódott templomokon, a Szent Mihály plébániatemplomot kijavíttatta, amely attól fogva püspöki székesegyházként működött. Hogy a város török településből, az egri pasa által kormányzott vilajetből barokk szellemi központtá, a felső-magyarországi régió oktatásügyének és könyvtárkultúrájának bázisává emelkedhetett, az az egri püspököknek is köszönhető: Erdődy Gábornak,⁴²⁹ Barkóczy Ferencnek,⁴³⁰ Eszterházy Károlynak.⁴³¹

Az egri egyházmegye nagy kiterjedése miatt a papképzés megoldása volt sürgető a püspökség restaurációja során. A morálteológiai tanszék mellé Erdődy szervezte meg a kontroverzteológiai tanszékét. Barkóczy 1754-ben kivette a jezsuiták kezéből az oktatást, és világi papokra bízta. 1760-ban a kassai szemináriumot beolvasztotta az egribe. 1740-ben Foglár György püspöki vikárius alapította jogi iskolával is rendelkező városban megszületett egy egyetem alapításának a gondolata is.⁴³²

Az egyházmegye felosztását már 1733-ban kezdeményezte az uralkodó, de a káptalan ellenállásán megbukott a kezdeményezés. 1744-ben egy névtelen beadványban elpanaszolták, hogy a püspök évtizedekig nem jut el egy-egy faluba, nincsenek bérmlások. II. József idején Szatmárnémetiben felállított helynökség segítségével próbálták volna orvosolni az egyházkormányzati kihívásokat, de ez a kezdeményezés se valósult meg Eszterházy Károly püspök ellenállása miatt. I. Ferenc azonban keresztülvitte az elképzeléseket.⁴³³ Az egri főegyházmegye Heves, Borsod, Szabolcs és három szabad kerületre (Jászság, Nagykunság,

---

⁴²⁸ Lásd bővebben: LÖFFLER ERZSÉBET, *Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig*, Agria (Múzeumi Évkönyv), XVIII, Eger 1981.

⁴²⁹ SUGÁR, *Egri püspökök*, 394–405.

⁴³⁰ SUGÁR, *Egri püspökök*, 406–424.

⁴³¹ SUGÁR, *Egri püspökök*, 425–447; BITSKEY. *Az egri egyházmegye*, 66; SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ, *Eszterházy Károly, a püspök*, Agriam adveni, szerk. Monok István, Liceum Kiadó, Eger 2013, 34–43.

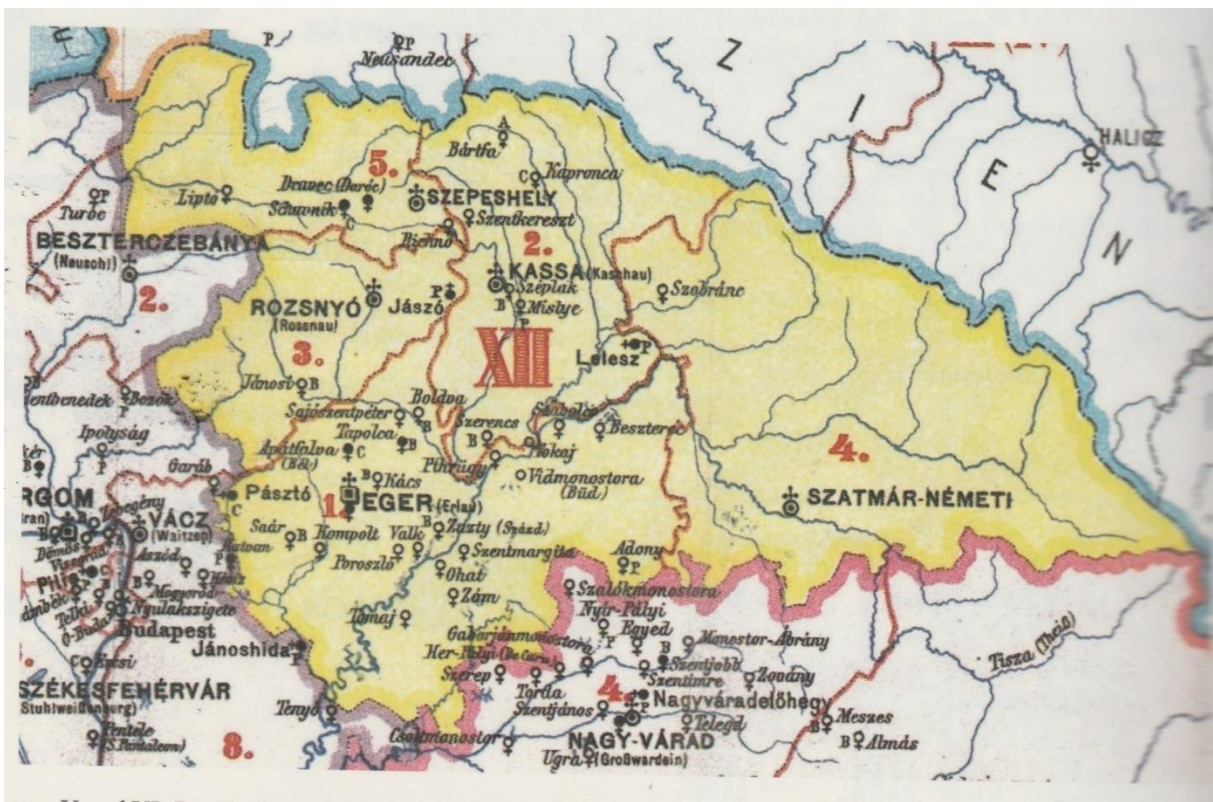
⁴³² BOSÁK NÁNDOR, *Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században*, Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Eger 1993, 159–164, 161; Az egyetemalapítás tervéről bővebben: UDVARDY LÁSZLÓ, *Az egri érseki joglíceum története*, Eger 1898; MÉSZÁROS ISTVÁN, *Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754-1948*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1993) 1-2, 23-34; SOÓS IMRE, *Az egri egyetem felállításának terve, 1754-1777*, Eger 1967.

⁴³³ MESZLÉNYI ANTAL, *Az Egri Érsekség felállításának története*, Stephaneum Nyomda R.T., Budapest 1938.

Hajdúság) terjedt ki,⁴³⁴ és 14 esperesi kerületet szerveztek, Eger városát pedig függetlenítették a kerületi besorolás alól.⁴³⁵

A 18. századi egri egyházmegyei állapotok társadalomtörténeti vetületéről Mihalik Béla publikált. Barkóczy Ferenc püspök 1746-os kánoni vizitációját elemzi Heves és Külső-Szolnok vármegyében, Jászságban, Nagykunságban, Borsod vármegyében. A jegyzőkönyvek alapján megállapította, hogy elindult a török alóli felszabadulás időszakát követő plébániahálózat helyreállítása.⁴³⁶

Az egri egyháztartomány 1909-ben⁴³⁷

b) *Problémafelvetés*

Az egri egyházmegye rendkívül nagy kiterjedése bizony nemcsak a püspökök, 1804-től pedig érsekek számára jelentett kihívást, hanem a történészeknek is. Ha pontos számokat

⁴³⁴ DÓKA KLÁRA, *Egri Főegyházmegye, Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek Katalógusa 5*, Budapest 1998, 9–10.

⁴³⁵ SOÓS, *Egri plébániák*, 45.

⁴³⁶ MIHALIK, *Plébános és közösség*, 97.

⁴³⁷ *Bischofslexikon*, 12.

szeretnénk közölni az egyházmegye 18. századi, török utáni állapotairól nehéz helyzetbe kerülünk. Két alapvető közlés van a számadatokról. Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése* című munkájában ill. Sugár István. *Az egri püspökök története* című szintén monumentális munkában szerepelnek. Én a továbbiakban Soós Imrét veszem alapul,⁴³⁸ aki a jelenlegi egri érseki egyházmegyére vonatkozó adatokat közöl, míg Sugár a régi püspöki egyházmegyére vonatkozókat.

Az egri egyházmegye általunk vizsgált területén a 14. században 304 plébánia működött, a török hódoltság után 1699-ben már csak 35 maradt.⁴³⁹ A török kiűzése után kezdődhetett meg a plébániahálózat újbóli kiépítése. A szakirodalom a 18. századra helyezi a plébániahálózat dinamikus renoválását. Az első általános canonica visitatio idejére, amelyet Barkóczy Ferenc 1745–1761 között hajtott végre, 93-ra emelkedtek a plébániák.⁴⁴⁰ Eszterházy Károly hajtotta végre a következő általános vizitációt.⁴⁴¹ Az idején, 1786-ban 139 plébánia működött már. Ezek az adatok ténylegesen egy dinamikus struktúraépítést igazolnak.

A Soós Imre által publikált adatok az érsekség 14 esperesi kerületére vonatkoztatva 1804-ből a következők: 164 plébánia, 380 filia, 46 káplán, 260 180 katolikus hívő.⁴⁴² A 19. században az új egyházigazgatási határok között Fischer István kezdte meg 1810-ben Eger környéke, a két patai és a középső hevesi kerület látogatását, majd 1819-ben annak alsó részére került sor. Pyrker János is egyházlátogatással kezdte érseki tevékenységét, Szabolcs és Borsod megye valamint a Tiszántúl plébániáin.⁴⁴³ I. Ferenc uralkodásának végére 1835-ben 186 plébánia működött.⁴⁴⁴ Ettől fogva nem emelkedtek a plébániaszámok az egyházmegyében olyan intenzíven, mint 1835-ig, hisz 1847-ben csak eggyel többet számolhattak az érsekségben. Ami Soós Imre adataiból és a következőkben általam bemutatott forrásokból számomra feltűnik, hogy míg a történettudomány kizárólag a 18. század kapcsán tárgyalja a török utáni pusztításokat követő országépítő munkálatokat, és ezt az időszakot ma már vitathatatlanul az

---

⁴³⁸ Sugár Istvánnál érthetően nagyobb számok fordulnak elő, hisz ő a 18. századi régi püspöki egyházmegye teljes területét dolgozza fel. SUGÁR, *Egri püspökök*, 397. 430. 432; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699-1761)*, Gondolat, Budapest 2021.

⁴³⁹ SOÓS, *Egri plébániák*, 41.

⁴⁴⁰ SOÓS, *Egri plébániák*, 42.

⁴⁴¹ Az egri püspöki uradalom Eszterházy Károly alatti igazgatását lásd bővebben: BÁN PÉTER, *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly idején*, Eszterházy Károly emlékkönyv, szerk. Kovács Béla, Eger 1999, 259–370. Összetett munkásságáról, melyre a Trienti Zsinat határozatainak végrehajtása és a 18. századi katolikus megújulás támogatása egyszerre volt érvényes lásd bővebben Szelestei Nagy László feljebb idézett tanulmányát.

⁴⁴² SOÓS, *Egri plébániák*, 46.

⁴⁴³ DÓKA, *Egri Főegyházmegye*, 11–14.

⁴⁴⁴ SOÓS, *Egri plébániák*, 46.

újjáépítés korának tekintjük,⁴⁴⁵ ami egyházi viszonylatban az egyházmegye újjászervezését, a plébániahálózat kiépítését, a lelkészképzés megoldását jelenti,⁴⁴⁶ addig számos dolog viszont arra mutat, hogy az egyházi struktúrát illető, újjáépítési munkálatok jó részét elvégezték ugyan a 18. században, de nem fejezték be. Kisebb-nagyobb zökkenőkkel, amelyeket a napóleoni háborúk okoztak, később is folytatódtak és újabb szakaszba léptek. A forrásaimon túl más adatok is bizonyíthatják: számos helyen nem épültek még fel a ma is ismert püspöki rezidenciák, a régi Szent István-i egyházszervezet megújítása és II. Károly idején kezdődött, de Ferenc idején is tartott. Eger érseki rangra emelése és az eperjesi görögkatolikus püspökség megalapítása is az uralkodása idején zajlott, ahogy a fentiekben már kitértünk rá, és az esztergomi érsek székhelye is csak a ferenci éra idején került át Nagyszombatból Esztergomba. A plébániák hálózatának kiépítése is elhúzódott a 19. század elejéig, miként falusi templomok, parókiák vagy iskolák építése is.

I. Ferenc személyiségjegyei közül a gyanakvását és bizalmatlanságát szokták kiemelni, amelyet nem választhatunk el a francia forradalom után bekövetkező, a restauráció időszakára a királyi udvarokban általánosan jellemző hangulattól.⁴⁴⁷ Az uralkodására jellemző ellenőrzési szándék, amely a kiépülő titkosrendőrség és besúgóhálózat is bizonyít, a forrásaink kapcsán is felveti a kérdést: a jelentésírás kötelezettsége milyen uralkodói szándékból következett? Megfigyelni akarta volna vele az egyházfők és az egyházi személyek tagjait? Avagy egy másik uralkodói gesztus nyilvánul meg bennük?

Továbbá a bemutatott források alkalmasak, hogy az egeri egyházmegyének 19. század elejére vonatkozó állapotairól reális képet kapjunk a személyi kérdéseken túl, a plébániahálózat állapotáról, a lakosság helyzetéről, normarendszerről, az alsópapság helyzetéről.

Az egeri egyházmegyére vonatkozó vizitációs jelentések közt szerepel Fischer István jelentése egyházmegyéjének három kerületében 1810-ben tartott vizitációja nyomán,⁴⁴⁸ és három részletes jelentés Pyrker László tollából Szabolcsban, Borsodban és a Tiszántúlon tett látogatásairól.

Az egeri vizitációs jelentések közt találtam egyéb dokumentumokat is a levéltári aktákban: Pyrker érsek beadványa arról a javaslatáról, hogy I. Ferdinánd koronázási

---

⁴⁴⁵ SZEKFÜ, *Magyar történet IV-V. kötet*; KOSÁRY, *Újjáépítés és polgárosodás*, 11–109.; KATUS László, *Az ország újjáépítése: a táj és a településhálózat változásai*, Magyarország története (szerk. Romsics Ignác), Akadémia Kiadó, Budapest, 2010, 538–543.

⁴⁴⁶ KOSÁRY, *Újjáépítés*, 11–175

⁴⁴⁷ „Nagyfokú bizalmatlansága és gyanakvása miatt gyakran olyan emberek véleményét is kikérte, akiket sem tehetség, sem hivatali állás erre a bizalomra alkalmassá és méltóvá nem tett. Ferenc alatt fontos egyházpolitikai kérdésekben is nem egyszer a bécsi rendőrminiszter szava döntött.” HERMANN, *A katolikus egyház*, 377.

⁴⁴⁸ KFA, 216, fol. 203–208. Továbbá: GALÁN–FAZEKAS, *Püspöki jelentések*, 52–65.

évfordulóját szentmisével ünnepeljék meg,⁴⁴⁹ továbbá Pyrker érsek előterjesztése a tanítóképző (Präparandenschule) kapcsán, amelyben külön említi Lonovics József theologus canonicus által tett 1000 Ft-os alapítványt.⁴⁵⁰ Erre Kolowrat 1829. június 1-jén válaszolt.⁴⁵¹

A következőkben rátérek forrásaim, az egri vizitációs jelentések bemutatására és elemzésére.

2. FISCHER ISTVÁN ÉRSEK 1811-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE

Az alábbiakban Fischer István egri érsek 1811-ben írt jelentését mutatom be.⁴⁵² Őt 1804-ben a szatmári egyházmegye első főpásztorának nevezték ki. Az egyházmegye megszervezését ő kapta feladatul. Nem volt egyszerű dolga, hisz még lakóhelye sem volt a püspöknek. Munkája sikeres és eredményes volt, épp ezért találhatta az uralkodó méltónak arra, hogy 1807-ben az egri érseki szék megüresedésekor őt választotta ki erre a méltóságra.⁴⁵³ Hosszúnak tekinthető szolgálata alatt (1807–1822) ez az egyetlen jelentés, amelyet a bécsi udvarnak megfogalmazott. A következőt majd csak Pyrker érsek fogja, aki a 20-as évek végén több, hosszú, a canonica visitatiók eredményeit közlő, Fischernél részletesebb jelentést írt a császárnak.⁴⁵⁴ Fischer jelentése nem terjedt ki a teljes főegyházmegyére, csak a hevesi és a két patai esperességben⁴⁵⁵ lefolytatott vizitációk során bejárt területekről alkotott képet festi le levelében. (A hevesi és a két patai esperesség a főegyházmegye nyugati és legnépesebb területeit alkották.⁴⁵⁶) A jelentés egyik fejezetében sem tesz konkrét megállapításokat, nem említi konkrét helységneveket vagy személyneveket. Az adatokat és a részleteket teljesen elhanyagolva, inkább általános képet ad a fennálló állapotokról. Ennek előnye, hogy sokkal személyesebb, az érsek egyéni tapasztalatai és benyomásai által alakított, lényegre törő beszámolót olvashatunk, amely inkább a jellemzőkre és az uralkodó problémákra koncentrál. Hátránya pedig, hogy a jelentés egyes részei túlságosan is általánosak.

---

⁴⁴⁹ 1827. X. 23., Eger, KFA, 216, fol. 215–217.

⁴⁵⁰ 1829.IV.28., Eger, KFA, 216, fol. 243–244.

⁴⁵¹ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Protokolle und Indices des Kabinettskanzlei, 1794–1866, Separat Billeten Protocoll, 1829, 736. bejegyzés

⁴⁵² KFA, 216, fol. 203–208.

⁴⁵³ SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái III.*, Hornyánszky, Budapest 1894, 523–524.

⁴⁵⁴ KFA, 216, fol. 219–242, 245–270, 271–282.

⁴⁵⁵ Lásd továbbá: SOÓS, *Egri plébániák*, 1985.

⁴⁵⁶ MESZLÉNYI, *Egri érsekség*, 236–238.

A jelentés tematikusan tagolt, fejezetekre osztott, amelyek nem teljesen igazodnak az 1804-es, a jelentésírást előíró császári rendeletbe foglalt nézőpontokhoz. Míg az udvart a rendelet alapján az érdekelte, hogy az egyén, legyen az pap, kegyúr vagy paraszt mennyire látja el felelősen feladatát, kötelességét, munkáját, gyakorolja-e vallását, addig a jelentés főleg egyház anyagi helyzetét és javainak állapotát taglalja.

A latinul megfogalmazott jelentés az alábbi alcímek szerint tárgyalta az egyházmegyei állapotokat: templomok dotációjáról és felépítéséről, a parókiák dotációjáról és felépítéséről, a plébánosok személyéről, az iskolaigazgatók ellátásáról és kötelezettségeiről, a népről és annak szokásairól és vétkeiről. Minden egyes fejezetben vannak általánosabb kijelentések, azonban egy-két problémát mindenhol említ, amelyhez minden esetben az uralkodónak szánt javaslatokat is fűz, hogy miként lehetne felsőbb hatalmi, rendeleti úton javítani a helyzeten.

a) A templomok és parókiák állapotáról

A templomok állapotának leírásakor még a tatár és a török pusztításokra hivatkozik. A török jelenlét óta igen kevés helyen sikerült a romokat eltakarítani és a sérüléseket kijavítani.⁴⁵⁷ Az újonnan emelt épületekről is úgy nyilatkozik, hogy azok azzal a szilárdsággal és időtállósággal, mint a régiek, nem rendelkeznek, hisz a legtöbbször nincs tetője, sem padlástere.⁴⁵⁸ A kor nagy gazdasági válsága sem segíthetett az egyházszerkezet helyreállításában, hisz a napóleoni háborúk okozta infláció mind az adókat, mind az árakat felemelte. Mielőtt Fischer érsek megírta volna a jelentését, február 20-án kelt császári rendelet értelmében a papírpénzt március 15-étől névértékének ötödére értékelték le, elrendelték a kényszerbeváltást, és kivonták a forgalomból a réz hatkrajcárosokat, ez különösen a parasztságot sújtotta, akitől ugyanakkor behajtották a devalváció következtében ötszörösére emelkedett adót.⁴⁵⁹

A parókiák állapota is elég gyászosnak mondható. Fischer érsek többé-kevésbé lakhatóknak írja le őket, de majd mindegyik renoválásra szorul, vagy teljesen új épület felépítése szükségeltetik. Ez ügyben az érsek felszólította a kegyurakat, földesurakat, községek vezetőit, hogy a parókiák állapotának a javításáért ők feleljenek, és tegyenek meg mindent,

---

⁴⁵⁷ Lásd: SOÓS, *Egri plébániák*, 1985.

⁴⁵⁸ KFA, 216, fol. 204.

⁴⁵⁹ LÁZÁR ANDOR, *Ausztria pénzügyei a XIX. század elején, a devalváció kora*, Stephaneum Ny., Budapest 1925, 12–16.

hogy a helyzet javuljon. A plébánosok bevételeiről és életszínvonaláról szólva megállapítja, hogy a birtokkal rendelkezők élnek anyagi biztonságban, de azok akik a stóladíjból és a tizedből kénytelenek megélhetésüket biztosítani, nyomorúságos körülmények között élnek. Helyzetüket az is nehezíti, hogy a néptől igen nehezen lehet beszédni az adót, sokan ellenállnak befizetésének, csak viták közepette lehet tőlük behajtani. A 300 Ft-os bér pedig, amit a korábbi időkben állapítottak meg, az 1800 utáni infláció során nagyon kevésnek bizonyul. Akik csupán ebből a jövedelemből élnek, sokszor kéregetésre adják fejüket, hivatalukat elhanyagolják – írja. Az alsópapság helyzete, mint ismeretes, nem volt rózsás a 19. századelőn, és ezt igazolja a jelentés is, és hogy a korban milyen nagy a baj, az is bizonyítja, hogy 11 év múlva összehívott pozsonyi nemzeti zsinat egyik célja az alsópapság helyzetének rendezése volt. A magyar történelemben 11. alkalommal hívták össze a nemzeti zsinatot, amely egyben az utolsó is volt.⁴⁶⁰ A zsinati határozatokban is olvashatjuk: „Az ősi fegyelemnek a világi klérus körében való összeomláshoz nem kevésbé járult hozzá a plébánosok szerény és csekély ellátása, akiknek gyakran alig van elég [jövedelmük ahhoz], hogy testüket táplálják és éhségüket csillapítsák;...” Mindkét forrás azt igazolja, hogy a falusi katolikus lelkipásztorok a korban már-már koldusoknak beillő anyagi körülmények közt éltek. Ha még a parókiák áldatlan, majdnem hogy lakhatatlan állapotát is hozzávesszük, egyes papok tényleg igen sanyarú körülmények közt élhettek. Fischer érsek azt javasolja a császárnak, hogy a congruát ne 450-re emeljék fel, ahogy az udvar tervezte, hanem 600-ra, addig amíg a drága idők tartanak.⁴⁶¹ A pozsonyi nemzeti zsinat ezzel kapcsolatban két határozatot hoz. Az első lényegében a hívő közösségre terheli a plébános egzisztenciális biztonságát: „...Ő szent felsége is parancsolja meg, hogy minden plébánosnak hasítsanak ki, ahol ez lehetséges, egy teljes jobbágyteleknyi, a plébániai hívek által megművelendő földet, vagy az érintett földesuraság állapítson meg számukra egy kijelölt, természetbeli járandóságot, vagy pedig ahol ez nem volt lehetséges, a szűkölködő plébánosok jelenlegi ellátását az e célra rendelt Vallásalapból egészítsék ki.”⁴⁶² A második pedig az egyház vagyonosabb, gazdag javadalmakkal rendelkezőket szólítja fel az adakozásra: „A bőségesebben jövedelmező javadalmakkal bíró prelátusokat, kanonokokat és plébánosokat a legnagyobb mértékben buzdítja, hogy szegénységtől sóhajtozó testvéreiken megkönyörülve évente valamennyit tegyenek félre és adjanak be egy külön felállítandó alapba, amely aszerint, ahogy növekszik, éves hasznából mind a szegényebb lelkipásztoroknak, mind a megromlott egészségi

---

⁴⁶⁰ *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, összeállította, bev. tan. FEJÉRDY ANDRÁS, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp. 2018, 16–18.

⁴⁶¹ KFA, 216, fol. 205.

⁴⁶² *Az 1822. évi...*, 565.

állapotú papoknak, mind káplánoknak [...] további éves támogatást tudjon nyújtani.”⁴⁶³ Egy további kutatás tenné lehetővé, hogy ezeknek a rendelkezéseknek mekkora haszna volt, és főleg a prelátusok, akik mindezt könnyen megtehették volna hatalmas javadalmaiknak köszönhetően, mennyire tartották szívügyüknek a plébánosaik tényleges megsegítését. Mindenesetre ismeretes, hogy 1848-ig az alsópapság helyzete rendezetlen marad.

b) A papságról és az iskolamesterekről

A papság erkölcsaire, szellemiségére és hivatásbéli kötelezettségeinek elvégzésére semmilyen panasza nincs az érseknek. Beszámolójában egyetlen mondatban foglalkozik ezzel a kérdéssel, abban is inkább dicsérőleg szól róluk. Lekipásztori feladatukban, erkölcsőségükben, beszédükben semmilyen hibát nem fedezett fel. Mondandóját alátámasztja azzal, hogy a hívők mindenhol elégedettek voltak papjaik példás életvezetésével és hivatásukban végzett buzgó tevékenységükkel. Ez a jellemzés aligha forrásértékű. A papság erkölcsi feddhetetlensége, a lekipásztori köteleességek elvégzésében tanúsított fegyelme nem lehetett ennyire kifogástalan. Ezt tudjuk a kor más forrásaiból, és az 1822-ben összehívott pozsonyi nemzeti zsinat határozatai is azt igazolják, hogy főpapi szemmel sem volt tovább halogatható az ügy rendezése. Sokkal inkább árulkodik ez a jellemzés arról, hogy a megyéspüspök az egyház belső ügyeinek tekinthette és saját főpásztori hatalmához tartozónak tarthatta az egyházfegyelem felügyeletét és annak megítélését.⁴⁶⁴

Az iskolamesterek anyagi helyzete hasonlóan nehéz, mint a plébánosoké. Mivel nincsenek megfizetve munkájukért, általában ők töltik be a településeken egyúttal a kántori, az orgonista, a sekrestyés, a harangozó és a falusi jegyző szerepét is. A falusi népesség nem volt képes vagy nem akarta eltartani az iskolamestert és gondoskodni megélhetéséről. Az iskolai állapotok javítását szolgálná, fogalmazza meg Fischer érsek, ha a falu pásztorokat fogadna fel juhaik, teheneik, lovaik őrzésére. Általában még a gazdagabb falvakban is a gyermekek feladata a pásztorokodás, emiatt az iskolába járás hiányos, így az írni-olvasni tanulás sem lehet sikeres, sőt a katekézist sem tudják elsajátítani – panaszkodott a főpásztor. Mária Terézia Ratio Educationisának, majd az azt követő 1806-os II. Rationának a jelentősége és hosszútávú hatása a magyar közművelődés történetére megkérdőjelezhetetlen. Fischer érsek jelentése alapján

---

⁴⁶³ *Az 1822. évi...*, 566.

⁴⁶⁴ KFA, 216, fol. 205.

látjuk, hogy gyakorlatba ültetése több évtized alatt sem sikerült teljes egészében, hisz a jelentés alapján 1810-ben az egri egyházmegye területén a legégetőbb, további szankcionálásra váró feladat az oktatásügy. A felvázoltak alapján az ún. fel, hogy a viszonyok javulásának gátat szabott az, hogy nem minden esetben tisztázott helyi szinten, hogy kinek a felelőssége és kötelessége az iskola körüli szellemi vagy anyagi problémák megoldása, például a tűzifa biztosítása télvíz idején. A tűzifának biztosítása egyébként legtöbbször a falu vagy városi katolikus közösségének a felelőssége volt, de gyakran szegénységre hivatkozva ezt a kötelességüket nem teljesítették. Így teljesen ellehetetlenítődött az oktatási folyamat éppen az oktatásra alkalmas évszakok idején, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek. Fischer azt is indítványozta, hogy rendeletben szabályozzák a téli tűzifáról való gondoskodást, hisz az oktatás nagyrészt ebben az évszakban zajlott. A fűtés megoldatlansága azonban az egész oktatást képes volt megghiúsítani ősztől tavaszig.

c) *A nép normáiról*

Másként van a városi néppel. Ott nem az írás-olvasás hiányosságát rótták fel az érsek, hanem a városi ifjúság rossz erkölcsét, a keresztény kötelezettségekben tanúsított hanyagságát. Az érsek e probléma orvoslására kötelezővé tenné, hogy bármilyen céhbe vagy egyéb kereskedelmi, orvosi testületbe való belépéshez tegyék kötelezővé a keresztény tanításból tett vizsgát, amelyet a helyi plébánosnál kellene abszolválni.⁴⁶⁵

A másik nehézsége az elemi oktatásnak, hogy nincsenek megfelelő körülmények a tanítás lebonyolítására. Általában az oktatás az iskolamester otthonában, egyetlen szobában zajlott, ahol ő a családjával élt. Minden településen szükségeltetik, hogy két szobát emeltessenek az iskolamester otthona mellé, az egyiket a lányoknak, a másikat a fiúknak – szól az ordinárius kérése a császár felé. A falusi lakosságot kényszerítsék, hogy alkalmas viszonyokat teremtsen arra, hogy gyermekeiket olyan körülmények között tudja tanítani az iskolamester, hogy a környezet ne legyenek akadály a tanulásnak.⁴⁶⁶

Fischer érsek 1813-ban, valószínű az egyházlátogatás tapasztalataira is támaszkodva, előterjesztette a saját, a váci, és a veszprémi püspökök véleményét az elemi iskolákról. Kifejtette, hogy a püspök irányító jogköre egyöntetűen terjedjen ki a primaria, a campitalis és a triviális iskolákra. A hierarchia az alábbiak szerint kellene kinézzen az érsek szerint: a helyi

---

⁴⁶⁵ KFA, 216, fol. 205–206.

⁴⁶⁶ KFA, 216, fol. 206.

igazgató a plébános, felügyeleti hatósága és vizitátora a kerületi esperes, és az egyházmegye főtanfelügyelője a püspök által kijelölt kanonok legyen, illetve maga a püspök, aki közvetlenül levelezhessen ez ügyben az országos főkormányshékekkel. Ebből következően jól látjuk, hogy az egyházi vezetés az első Ratio megjelenése óta sem tudta elfogadni, hogy az oktatás állami, kormányzati kézbe került. Továbbra is felügyeletének magához való rendelkezését tartja igazságosnak. Nyilvánvaló, hogy ebben is azért tarthatta fenn igényét, mert lokális szinten, csakúgy mint a közigazgatás terén az első Ratio óta nem volt megoldott a helyi iskolák állami monitorozása, nem tudott kiépíteni az állam alsósintű hálózatot, emiatt a plébánosokra maradt a feladat. Fischer javaslatából nem lett ugyan jogszabály, de másfél évtized alatt ezeket a kívánalmakat gyakorlati szinten meg tudták valósítani az egri egyházmegyében Soós Imre kutatásai alapján.⁴⁶⁷ Azaz Ferenc idején a püspökök és lényegében az egyház vette át az iskolarendszer felügyeletét, míg a tankerületi felügyelői rendszer elsorvadt.

A falusi népességet áthatja a vallásos érzület – olvashatjuk a hívőkről szóló fejezetben. Még a fiatalokról is jó véleménye van. Ők is rendszeresen gyakorolnák a vallásukat, ha nem lennének tavasztól ősziig elfoglalva a földeken. Elmarasztaló szavakkal illeti a városi lakosságot, illetve azokat, akik rendszeresen városi eseményeken, vásárokon jelennek meg. Köztük gyakran előfordulnak a túlkapások, állapítja meg az érsek, de mivel az egri egyházmegyében jelentékeny mezőváros nincs, ezért az egyházmegyéjében élők a többi, magyarországi állapotokhoz képest, erkölcsösebben és a keresztény szabályokat és a böjti napokat szigorúbban betartva élnek. Összegyűjti és pontokba szedi a legelterjedtebb vétkeket, de hozzáfűzi, hogy ezek nem kivételesen az egri egyházmegyében fordulnak csak elő, hanem az egész ország alacsonyabb néprétegei közt uralkodó jelenségek. A káromkodások, átkozódások, trágár beszéd jellemző nyelvhasználati módok a nőknél és a férfiaknál egyaránt. Fischer méltatlannak tartja, hogy még a nemesség körében is előfordul az effajta nyelvhasználat. Nyilvános feddésben, ügyészi eljárásban kellene részesíteni azokat a nemeseket, akiket durva beszéden érnek, hisz magaviseletük példa a parasztság számára – tárja a császár elé javaslatát. Ha körükben sikerülne elérni a helyes, keresztényi beszéd gyakorlásának módját, akkor a parasztságot is kevésbé fordulna elő a szitkozódó nyelvhasználat. Továbbá a keresztény élethez méltatlanul szórakoznak a népek a vásár- és ünnepnapokon. Ebben az ügyben is javaslattal áll elő: királyi rendeletben kellene szabályozni és időbeli korlátokat szabni a mulatozásoknak.

---

⁴⁶⁷ Soós, *Normaiskolák*, 36–38.

A harmadik esetben egy gyakori mulasztásra hívja fel a figyelmet a megyéspüspök. Arról panaszkodik, hogy a szülőket nem tudja rávenni, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Azt javasolja, hogy az 1802-dik évi 13493-as helytartótanácsi rendeletet újból tegyék közzé, és rendeljen el az uralkodó kisebb testi fenyítést, ha nem tartják be a szülők a kötelességüket, hogy gyermeküket iskolába és vallási tanításra küldik a plébánoshoz.⁴⁶⁸

A császári rendelet előirányzataival és más jelentésekkel összevetve kiderül, Fischer István a jelentésírást nem teljesen az eredeti céljának megfelelően fogalmazta meg. Beszámolójában nem bocsátkozik részletekbe, nem tér ki esetekre, amelyben a helyi előljárók konkrét munkavégzését, a helyi javakat és viszonyokat minősítette volna vagy mulasztásokat becsmérelte volna, nem szolgál konkrét adatokkal. Négy-öt kardinális problémára fókuszálva tanácsokat ad, hogy felsőhatalmi rendelkezéssel miként lehet az egyházügyeket, az egyház társadalmi szerepvállalását és ezzel együtt a közállapotokat javítani.

A püspöki jelentések kutatásában ez a Fischer-jelentés azért érdekes, mert egyrészt a jelentések műfaji jegyeinek amorf jellegét mutatja. Ki így, ki úgy értelmezte a császári rendeletet, sokszor kevés volt a megírására fordítható idő, és nem mindig volt világos, hogy milyen részletességű jelentést kíván meg az uralkodó. Sokak szeme előtt a *canonica visitatio* hagyományos kerete lebegett, és legtöbbször ezt is követték, mások viszont ettől elrugaszkodva (mint ahogy Fischer is), inkább levélformában, személyes, egyéni tapasztalatokat összefoglaló, szemlélettel számolnak be a fennálló társadalmi helyzetről, miközben főpapi minőségüktől fogva tanácsokat is adnak az uralkodónak. A jelentés kivételesen gazdag és tömören hiteles képet fest a kor közállapotairól, és azáltal, hogy a főpásztor nemcsak tényeket közölt, hanem a problémákat értő, azokra reflektáló beszámolót írt, igazolja, hogy a korban az egyháznak nemcsak szó szoros értelmében vett egyházi feladatai voltak, hanem az állami szervekkel együttműködve, a közügyeket is szolgálnia kellett. A vizitációs jelentés hiteles információkat tudott közölni az egri egyházmegye állapotáról az udvar szsámára.

d) A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója

---

⁴⁶⁸ KFA, 216, fol. 206–207.

A Fischer-jelentés a Kabineti Iroda Separatprotocolljának 1811. évi 1407. számú beiktatásában szerepel.⁴⁶⁹ Lorenz,⁴⁷⁰ állami hivatalnok jegyezte be április 26-án, hogy az egri érseknek az 1810-ben végzett egyházlátogatásának a jelentése beérkezett a Kabineti Irodába. Az ügyszökhöz kapcsolódó további intézkedéseket pedig az 1811. évi Separat Billeten Protocoll 404. és 405. száma alatt található. 1811. május 20-án az ügyel megbízott Lorenz levelet fogalmazott Fischer, egri érseknek,⁴⁷¹ melyben megírta, hogy ugyanezen a napon a Magyar Kancelláriának is írt a jelentésben olvasott ügyek orvoslása kapcsán. A Kancelláriának írt, 1811. május 20-án datált levél megszólítottja gróf Erdődy József, magyar udvari kancellár. A Fischer-jelentésből az iskolahelyzetről nyert információk alapján, 4 pontban fogalmazta meg az oktatás és vallási neveléssel kapcsolatos rendelkezések szükségességét, továbbá az általános erkölcsi normákra reagált. Az első pontban panaszkodott, hogy még mindig nem teljesült a korábbi parancs, hogy a falvak közös pásztorokat (Gemeinhirten) állítsanak fel. A levél írója, Lorenz, újból elrendelte, hogy kötelező legyen a faluközösség nyájai, csordái számára pásztorok felfogadni, így a gyermekek mentesülnének a rájuk rótt munkák alól, elrendelte továbbá, hogy a szülőket rá kell venni, hogy iskolába küldjék gyermekeiket. A második pontban megparancsolta, hogy az iskola patrónusát vagy az iskola építéséért felelős személyt minden helységben kötelezzék iskola tényleges kialakítására, a téli időszakban pedig tűzifa biztosítására. Nehezményezi azt a rossz szokást, hogy az iskolamester otthonában tartották meg sok helyen az oktatást.⁴⁷² A harmadik pontban javasolta, hogy az a szülő, akinek a gyereke egyszer is távol marad az oktatástól pénzbeli büntetést kapjon. Annak érdekében, hogy ez a fajta gondatlanság a fiatalsággal szemben elkerülhető legyen – írja a hivatalnok – a plébánostól kapniuk kell egy bizonyítványt, hogy az oktatásban részt vettek, amelynek feltétele kell legyen a későbbiekben, hogy házasságra léphessenek.⁴⁷³ Az utolsó pontban a főleg vidéken jellemző rossz nyelvhasználatra tért ki. A káromkodásokat, szitkozódásokat, átkozódásokat az állandó tivornyák és ivászatok még inkább elterjesztették, melyeket az eddigi törekvések, a célirányos oktatás és folytonos intézkedések sem tudták megállítani. Kifejezi, hogy a büntetendő szabálysértéseket (strafbare Übertretungen der diesfalls bestehenden Verordnungen) nem szabad tovább tolerálnia a helyi hatóságnak, és a káromkodók ellen indítsanak eljárást. Lorenz

---

⁴⁶⁹ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Protokolle und Indices des Kabinettskanzlei, 1794–1866, Separatprotocoll, 1811, 1407. bejegyzés

⁴⁷⁰ Teljes nevét az 1807-ben és 1808-ban kiadott sematizmusban is kerestem, de nem találtam meg.

⁴⁷¹ Sep. Bill. Prot. 1811, 404. bejegyzés

⁴⁷² Sep. Bill. Prot. 1811, 405. bejegyzés

⁴⁷³ Sep. Bill. Prot. 1811, 405. bejegyzés

a levele végén arra kérte a kancellárt, hogy a kívánt rendelkezésekről a püspöki hivatalokat is értesítsék.

A Fischer-jelentés tehát nem maradt el következmények nélkül. A válasz alapján az udvar bizalmasan kezelte a jelentéseket és a belőlük kiolvasott információkat, sőt viszonylag rövid időn belüli reagált is rájuk. A Fischer-jelentésben megfogalmazott főpásztori tanácsoknak szinte szó szerinti átvételével pedig azt is megállapíthatjuk, hogy az udvar nemcsak az információkat vette komolyan, hanem a javaslatokat is. A fentiek szerint – a pozitívumok hangsúlyozása mellett – levonhatjuk azt a következtetést is, hogy az udvar a normabeli változások kapcsán rendelkezéseket, irányzatokat kiadott ugyan, de annak követése vagy betartatása lokális szinten legtöbbször nem valósult meg. Bécs reakciójából az is kiolvasható, hogy a vizitációs jelentést nem mint az egyház megfigyeléséről szóló iratot kezelték, hanem mint egy forrást, amely az aktuális valós társadalmi állapotokat bemutatja, és az alapján releváns intézkedéseket tudtak fogatosítani.

3. PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1828-BAN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE

Pyrker László⁴⁷⁴ egri érseksége alatt három vizitációs jelentést írt I. Ferenc császárnak az 1804-es rendeletnek eleget téve. Mivel hivatalos egyházlátogatást utoljára gróf Eszterházy Károly tett, Pyrker beszámolóit nagyon értékes források az egri egyházmegyei állapotokról.

1828-ban a szabolcsi főesperességben végzett vizitációjáról számolt be, 1829-ben Borsod megyében végzett vizitációja során 54 plébániának az állapotát mutatta be,⁴⁷⁵ majd 1831-ben a tiszai főesperesi kerületben végzett látogatásáról készített jelentést a császárnak.⁴⁷⁶ Ezek részletesek, tényszerűek. Korábbi adatokkal való összevetésben a 19. század eleji

---

⁴⁷⁴ Pyrker László életútja igen figyelemreméltó. Pályája izgalmas és kalandos. Minden helyen megállta a helyét, és kivételeset alkotott. Továbbá egy az ordináriusok közül, akinek személyes, bizalmi viszonya volt a császárral. Életéről lásd bővebben: PYRKER JOHANN LADISLAUS, *Mein Leben 1772–1847*, Hermann Böhlhaus Nachf., Fontes rerum austriacarum, 1966; ROLAND DOBERSBERGER, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*. v Dichter und Kirchenfürst, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, Sankt-Pölten-Wien 1977; Pyrker neve is előkerült Rudnay Sándor halála után, mint aki érdemes az érseki-prímási széket elnyerni, de gróf Reviczky Ádám, amikor elküldte a primásságra alkalmas személyek jellemzését, Pyrkerről azt írta, hogy nem ismeri a magyar viszonyokat és rossz szónok. Lásd: HERMANN EGYED, *Az esztergomi érseki-prímási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1–3, 463–487, 476–477; *Emlékkötet Pyrker János László és Szmercsányi Lajos érsekek tiszteletére*, szerk. HORVÁTH ISTVÁN, Egri Főegyházmegyei Levéltár, Eger 2020.

⁴⁷⁵ KFA, 216, fol. 245–270.

⁴⁷⁶ KFA, 216, fol. 271–282.

változások is szemrevételezhetőek lennének. Személyesebb, összefoglaló benyomásait a császárnak címzett jelentéseiben a bevezetőkben és a befejezésekben fogalmazott meg, amelyek szintén figyelemre méltók, mert megtudhatjuk, mik azok az ügyek, amelyeket az főpásztor a birodalom vezetőjével méltónak talál megosztani, és esetleg, a jelentésírás apropóján, elérni.

Pyrker László vizitációs jelentését a szabolcsi főesperességről 1828. október 27-ei datálással Egerben írta meg Ferenc császárnak.⁴⁷⁷ A viszonylag terjedelmes és részletes irat az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerkezetét követi, amikor az egyes plébániákról számol be. A jelentés levélformájú, tehát van megszólítása, bevezetője, majd a jelentés lényegi adatközlése után befejező gondolatokkal és kéréssel zárja a levelet.

Jelentését azzal kezdi, hogy úgy ahogy szepesi vagy velencei ordináriusként, ezúttal sem történt másként, a püspöki szék elfoglalása után azonnal szemügyre vette az egyházmegyéjét.⁴⁷⁸ Ezt az is indokolta, hogy számára csakúgy, mint az előzőleg elfoglalt főpapi székek esetében a terület és a környezet ismeretlen és idegen volt.⁴⁷⁹ 1827-ben kapta meg egri érseki címét, és már 1827 novemberében körlevelet adott ki papjainak, miszerint a következő évben meglátogatja az egyházmegye plébániáit.⁴⁸⁰ Azon túl, hogy célja egyházmegyéjének megismerése, az évtizedek óta elmaradt egyházlátogatási kötelezettséget is pótolnia kellett.

Az 1828-as, első vizitációját a szabolcsi főesperességben kezdte, mint írja a jelentésében, ezt az indokolta, hogy itt találta legsürgetőbbnek, ugyanis 44 745 katolikus mellett 169 474 református és 13 200 evangélikus él, tehát a katolikusok aránya a protestánsokéhoz képest ebben a főesperességben igen alacsony volt. Más miatt is egy nehezebben integrálható területről van szó. Eszterházy Károly az 1779-es egyházlátogatása utáni dekrétumában, amelyet a helyi papoknak adott ki, megállapította, hogy a katolicizmus ügye a legkevésbé Szabolcsban és Hajdúságban halad előre. Ennek oka, szerinte az, hogy a lelkipásztorok a hívek pasztorálását, az esperesek pedig a felügyeletet a roppant nagy távolságok miatt nem képesek kielégítően elvégezni.⁴⁸¹ Emiatt három esperesi kerületre osztotta az addig egyetlen esperes felügyelete alatt álló szabolcsit. Így jött létre a nagykállói, polgári és kisvárdai kerület.

---

⁴⁷⁷ KFA, 216, fol. 219–242.

⁴⁷⁸ Lásd a velencei patriarkátus elfoglalásának körülményeit: ADRIÁNYI GÁBOR, *Pyrker János László velencei pátriárka vizitációja 1821-ben*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére, szerk. HORVÁTH ISTVÁN, Eger 2020, 9–18.

⁴⁷⁹ KFA, 216, fol. 219.

⁴⁸⁰ KFA, 216, fol. 219.

⁴⁸¹ SOÓS, *Egri plébániák*, 43.

Pyrker érsek a vizitációt 1827 novemberében kezdte el szervezni. Körlevelet adott ki a plébánosoknak, amelyben tudatja velük, hogy következő év elejéig mindent készítsenek elő a püspöki látogatásra és értesítette őket, hogy a szokásos kérdések mellett érdeklő az is, hogy a prédikációkat és a katekéziseket megtartják-e. Ezen kívül jelezte a megyei hivatalok felé, hogy a kánoni vizitációt egy szolgabíró és egy esküdt is kísérelje, ezzel mintegy a törvényt képviseljék.⁴⁸² Bevezető soraiban azt is jelezte, hogy az utolsó látogatást gróf Eszterházy Károly végezte, közel 50 éve, és azóta Fuchs Ferenc sem tudott – rövid regnálása miatt – erőt kifejteni, hogy érvényesítse az uralkodói rendeleteket. Érdekes, hogy Fuchs Ferenc után következő egri érsekről, Fischer Istvánról nem tesz említést, pedig vizitációs jelentést ő is írt.⁴⁸³

a) *A vizitáció menetéről és a plébániákról*

Április 29-e és május 31-e között tartott a kánoni egyházlátogatás. Az egri érsek három pap kíséretével indult el. Az egyikőjük Frimm Johannes⁴⁸⁴ kanonok volt, aki 9 évig volt polgári plébánosa és alesperese, és akit tudása, tapasztalata tett alkalmassá a feladatra, írja az érsek. Megjegyzi, hogy őrá mindenki emlékszik, ezért egy jó kapocs lehet közte és a nép között. Április 30-án Tokajnál, a Tiszán túl, Rakamaz plébániáján egy népes vármegyei képviselő várta, élén az alispánnal. Másnap háromórás út után érkezett meg a vizitáció első falujába, a kisvárdai kerületben lévő, Demecserre. A bevezetésben leírtak alapján, hogy a vármegyei hivatalokkal egyeztetett a látogatás ügyében, hogy szolgabíró, tanú jelenlétében történt a látogatás, hogy igavonó lovagról rendelkezett a vármegyénél, hogy az alispán és egy küldöttség fogadja a látogatást megelőző estén, mind azt bizonyítják, hogy a püspöki vizitáció e korban még mindig többet jelent pusztán egy főpásztori kötelességnél, amelyet az egyház belső szabályai miatt végzett el a püspök. Főpásztori minősége mellett az ország egyik legmagasabb rangú közjogi méltósága is volt, tehát az egyházlátogatás a vármegyékben közügynek számított.

Pyrker László a szabolcsi főesperességről szóló jelentésében plébániánként halad. A következő információkat közölte: mikor alapították, ki a patrónusa, milyen nyelven beszélnek az ott lakók, templom, parókia, iskola állapota, tanár minősítése, az ott élő felekezetek és számuk, megbérmáltak száma, a lakosság száma a filiákban, plébános neve és rövid jellemzése a korával és szolgálati évének említésével, illetve hogy milyen nyelveken beszél.

---

⁴⁸² KFA, 216, fol. 219.

⁴⁸³ KFA, 216, fol. 202-283. Fischer érsek levelében azt állítja, hogy 1810-ben egyházmegyéje három kerületében tartott vizitációt. A levelet 1811. április 19-én írta meg a császárnak. Forráskiadása és elemzése: GALÁN-FAZEKAS, *Püspöki jelentések*, 52–65.

⁴⁸⁴ Egri Érseki Levéltár, Acta personalia, 417.

A szabolcsi főesperesség négy esperesi kerületre oszlott az ő idejében: kisvárdai, nagykállói, nyíregyházi, polgári.⁴⁸⁵ Ebben a négy kerületben összesen 42 plébániát látogatott meg, melyeknek összesen 146 filiájuk volt. Ez azt jelenti, hogy átlagosan 3-4 filia jutott egy plébániára. Igaz, a filiák kis számú lakossággal rendelkeztek, gyakran nehezen megközelíthető, tanyajellegű helységek voltak. Összehasonlítva korábbi állapotokkal Szabolcsban 84 plébánia működött a középkorban, a török után azonban csak kettő maradt fenn, Kisvárdán és Nagykállón.⁴⁸⁶ Ez a drasztikus csökkenés részben a reformáció hatásának, részben pedig az állandó harcoknak, a török és az átvonuló hadseregek pusztításainak az eredménye volt. Nem kétséges, hogy ez a terület volt az országban az, amely leginkább ki volt téve a magyar–török harcok pusztításainak, átvonuló hadseregek rombolásainak és a három részre szakadt Magyarország bonyolult viszonyainak. Az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság határán húzódó egyházmegyében, ahol a főpásztor is kénytelen volt Kassára költözni, a protestantizmus is erős vallási és kulturális hatást tudott gyakorolni. Mindezekkel együtt a terület képe, a régiót alkotó alapvető elemek változtak meg a török utáni időszakban. Ezeknek az új struktúráknak az egyik eleme a régi mezővárosok újjászerveződése új gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszereket kiépítve, ami lehetővé tette a regionális adottságokkal összefüggő árucseré megvalósítását,⁴⁸⁷ de a plébániarendszer kiépülése is idetartozik.

1828-ban a Pyrker-jelentés adatait összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy a szabolcsi főesperességben jegyzett 42 plébániából 27 már a középkorban létező és a török hódoltság után újraalapított plébánia.⁴⁸⁸ Ha egyes uralkodók idejére vetítjük a számokat, akkor III. Károly idején 4-et, Mária Terézia alatt 11-et, II. József uralkodásakor 4-et, I. Ferenc idején pedig 8-at alapítottak újjá. 12 plébániát újonnan hoztak létre, nagyrészt Mária Terézia és I. Ferenc idején. Ha tehát ezeket az újraalapításokat megvizsgáljuk, akkor azt vesszük észre, hogy a legtöbb Mária Terézia és I. Ferenc idejére esik. A török idők utáni rekonstrukciós munka folytatódott a 19. század elején is. A források alapján az ország benépesítésével együttjáró népességmozgások és élehető körülmények megteremtése a 18. században elkezdődtek, és nagyrészt befejeződtek, viszont a benépesítés utáni strukturális munkák még I. Ferenc idején is tartottak. Ennek a munkának az egyik legfontosabb eleme a plébániaalapítás, hisz a plébánosra nemcsak mint

---

⁴⁸⁵ Kisvárdáé még a középkorban privilegizált mezőváros. A 14. századtól uradalmi központ, 1337-ben emlékezet előtti időktől tartott hetivásár-jogában erősítik meg. Nagykállónak 1325-ben a már korábban élvezett vásártartási jogát megerősítették, amelyről egy század múlva, mint országosan nevezetes vásárról esett szó, ahol nagy értékű áruk, főleg posztók, szövetek cseréltek gazdát. Lásd továbbá: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, 1-2. kötet szerk. ENTZ GÉZA, Budapest 1986-1987.

⁴⁸⁶ SOÓS, *Egri plébániák*, 39.

⁴⁸⁷ TAKÁCS PÉTER, *Mezővárosok Szabolcs vármegyében a 18-19. században*, Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 17 (2006) 115–120, 116.

⁴⁸⁸ A szabolcsi városokról lásd bővebben Takács Péter kutatásait.

kommunikátorra, hanem helyi szinten egyházi és állami végrehajtóra is tekinthetünk a faluközösségekben. Az állam alapvető érdeke volt tehát a plébániarendszer teljes visszaállítása, és a megváltozott népesedési viszonyok miatt annak bővítése is. A szabolcsi főesperességben, biztos a pusztulás mértéke miatt is, a 19. század elején is tartottak ezek a munkálatok. Ehhez még hozzátartozott az a megoldandó, szintén az újjáépítéshez kapcsolódó, újabb probléma, hogy a hirtelen megnövekvő plébániák számára biztosítani kellett a megfelelő mennyiségű lelkészséget, ami szintén a ferenci éra egyik fontos kihívása volt.

Az új plébániarendszer tehát részben meglévő alapokon, részben pedig az újonnan betelepített területeken épült ki. Életre hívásukat az állam éppúgy sürgette és támogatta, mint az egyház. Az állami indítékok pedig legalább olyan számosak, mint az egyháziak. Az államigazgatás számára a plébániák fontos mediátori szereppel rendelkeztek, amelyet a kor papjaival szembeni elvárások is bizonyítanak. Gözsy Zoltán idézi a 19. század eleji papi ideállal kapcsolatos elvárások elemzésénél, hogy Joseph Laubert, a kor brünni pasztorálteológusa a munkájában a papi utasításokat (*De officio instructionis*) elsődleges papi feladatkörként értékeli, ami szerint a papnak felvilágosító, irányt mutató attitűddel kell rendelkeznie. Továbbá a kutató a normaközvetítés tartalmait illetően változást lát a 18. századhoz képest, amelyet a franciaországi eseményekhez, a világkép változásához kapcsol. Ezek az új tartalmak, a régiék mellett mint a morális értékek és a hatalom iránti engedelmesség jelentek meg: a fejlődés, az előrelépés, polgári kötelességek (adózás, iskoláztatás), tudatos életvitel.⁴⁸⁹ Hogy a szabolcsi lelkészségre ez mennyire volt igaz, azt majd a papságnál tárgyaljuk, mindenesetre azt látni kell, hogy a plébániarendszer felállítása, a lelkészek helyi megléte a kormányzat számára is támaszték, sőt államintegráló kérdés. Szabolcs ebből a szempontból kritikus helye az országnak, mert földrajzilag az integráció nem olyan adott számára: a Tisza rendszeres kiáradása és a hatalmas pusztaságok nehezítették a közlekedést, és így a terület bekapcsolását az ország vérkeringésébe. Sürgető volt a plébániarendszer maradéktalan kiépítése, hisz a plébániák az állam alsó szintű közigazgatási szervei is voltak, normaközvetítő intézmények.⁴⁹⁰

b) *A településekről és a felekezeti arányokról*

---

⁴⁸⁹ GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus alsópapság a 19. század első felében*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözsy Zoltán, Pécs 2021, 149–197, 159–160.

⁴⁹⁰ GÖZSY, *Normakommunikáció*, 59.

A legnépesebb esperesi kerület a polgári kerület volt,⁴⁹¹ amelyben több nagyobb mezőváros is található. Polgár 4111, Balmazújváros 5504, Szoboszló 13 456, Nádudvar 6091, Püspökladány 4153, Kardszagújszállás 12 073, Tiszafüred 4101 lakossal rendelkezett. A 19. századelőn a többi magyarországi régióhoz képest ez a terület igen városodott⁴⁹² volt. Ezek azok a jellegzetes alföldi települések, amelyek lakosai számával és nagyságával kiemelkedtek a hazai városszerkezetből egyedi berendezkedésük miatt. Itt a hortobágyi, nagykunsági és a környékbéli hajdúsági települések körül hatalmas pusztalegelők alakultak ki. Lakosságuk ugyan falusias maradt, annak ellenére, hogy igen jómódú polgárokat is találhatunk a körükben. Bevételüket elsősorban a szarvasmarha kereskedelemnek köszönhették.⁴⁹³

A polgári kerület után a nagykállói volt a második legnépesebb 39 537 fővel.⁴⁹⁴ Itt a nyírségi területeken már nem találunk 5000 fő fölötti települést. A legnagyobbak Újfehértó, Nagykálló és Nyírbátor. A nyíregyházi kerületben pedig egyedüli „nagyváros” maga Nyíregyháza, amely egyszersmind a szabolcsi főesperesség legnagyobb városa 14 341 fővel, ahol a nagytöbbség evangélikus felekezetű volt. Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára szerint a város teljesen elpusztult a török, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt, míg nem 1753-ban gróf Károlyi Ferenc jóvoltából Békés megyéből, majd felföldi megyékből összegyűlt evangélikus hitvallású szlovák nyelvűekkel telepítették be.⁴⁹⁵ Nyíregyháza mellet Karcag és Hajdúszoboszló népessége haladta még meg a 10 000 főt.

Ha a felekezeti viszonyokat vizsgáljuk meg, akkor összességében megállapítható, hogy a szabolcsi főesperességben a reformátusok voltak többségben. Az esperesi kerületeket egyenként szemügyre véve, kizárólag Nyíregyháza túlsúlya miatt a nyíregyházi kerületben a református a második legnépesebb felekezet, az első pedig az evangélikus. Egyedül Nyíregyházán éltek evangélikusok abszolút többségben, máshol számuk elhanyagolható volt. A reformátusok viszont a nyíregyházi kerületen kívül, mindenhol többségben voltak. Ezeken belül a kisvárdaiban viszonylag kiegyenlített a református-katolikus arány, a többi kerületben

---

⁴⁹¹ KFA, 219, fol. 234–237.

⁴⁹² A földrajztudomány, így a történeti földrajz is megkülönbözteti a városodást a városiasodottságtól. A városodás a városként definiált települések sokasodása, a városiasodás pedig a települések belső minőségi változását, infrastrukturális ellátottságát jelenti.

⁴⁹³ IFJ. BARTA JÁNOS, *A tizennyolcadik század története*, Pannonica Kiadó, 2000, 69. Lásd bővebben FÉNYES Elek: *Magyarország geográfiai szótára*: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfQkFCQzMiXX0sICJxdWVyeS16ICJmXHUwMGU5bnllcyBlbGVrICJ9>

⁴⁹⁴ KFA, 219, fol. 228–229.

⁴⁹⁵ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/n-BC735/nyiregyhaza-BC843/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfQkFCQzMiXX0sICJxdWVyeS16ICJmXHUwMGU5bnllcyBlbGVrICJ9>

viszont egyértelmű a többségük. Így a katolikus vallásúak a kisvárdai, a nagykállói és a polgári kerületekben a második legnagyobb felekezetet alkották, a nyíregyháziban pedig a harmadikat. Jelentős a zsidó jelenlét is, hisz három esperesi kerületben is a harmadik legnépesebb felekezet. Összesen 4137 zsidó élt a főesperességben. A nagykállói és a nyíregyházi kerületekben a legmagasabb a lélekszámuk (1591 és 1232 fő).

Kevés az a régió Magyarországon, ahol a katolikusok ennyire kisebbségbe szorultak volna. Pyrker épp ezért is kezdi jelentését ennek a ténynek az említésével, hisz ez nem kevésbé befolyásolja az ő egyházmegyei tevékenységének helyzetét, akár politikai, akár a közérdekek képviselője terén. A katolikus érdekek előrejutásáért és azok érvényesüléséért több kompromisszum és nagyobb erőbefektetés szükséges. Mindennek persze feltétele az anyagi háttér, hisz anélkül semmihez sem lehet fogni, legyen akár templom vagy parókia felújítása, építése. Záró szavaiban épp elmaradt pénzüsszegek kiutalásának a szükségességét kéri a császártól.

Pyrker a katolikusok számán kívül tehát megadta az evangélikusok, a reformátusok, a görög keletiek és a zsidók számát is.⁴⁹⁶ Szinte teljes képet kapunk arról, hogy Szabolcsban 1828-ban mik voltak a felekezeti arányok. Igaz, hogy hagyományosan a katolikus egyházlátogatások az egyházmegye területén lévő protestáns egyházakra is kiterjedtek,⁴⁹⁷ de a fennmaradó többi vizitációs jelentésekben ritkán fordul elő a protestánsok említése, pláne nem számszerű dokumentálásuk, hisz az 1804-es uralkodói rendelet nem is írja elő, hogy a protestánsokról jelentést tegyenek a püspökök, ami tulajdonképpen meglepő tény, hisz az uralkodó könnyen és hitelesen információt szerezhetett volna a protestáns felekezetüekről is. Tehát a császári rendelet nem fogalmaz meg igényt arra vonatkozólag, hogy az egyházatyák az egyházmegyékben élők felekezeti megoszlásáról tájékoztassák a császárt, ennek ellenére Pyrker mindenhol számszerűen feljegyzi arányukat.

Összesítve az egyes esperesi kerületeket az alábbi számok jöttek ki Pyrker érsek vizitációs jelentésének adatai alapján:

<i>Katolikusok</i>	<i>Reformátusok</i>	<i>Evangélikusok</i>	<i>Ortodoxok</i>	<i>Zsidók</i>
száma a teljes plébániában				

⁴⁹⁶ A görögkatolikusok számát nem adja meg mint például a borsodi jelentésében.

⁴⁹⁷ TÓTH KRISZTINA, *Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, In Levéltári Szemle 57 (2007) 3, 49–58, 51.

a filiákkal együtt				
31 633	64 014	12 504	757	4137

A fenti adatokat úgy tekintjük, mint a vizitációs jelentésekben megjelenő a valós helyzetről reális képet adó számok, de valószínűleg nem teljesen pontosak, hisz bele kell számítsuk a számítási hibákat, amelyeket a vizitáció során keletkeztek. Továbbá ennél a jelentésnél nem derül ki pontosan, hogy a katolikusokon kívüli felekezeteknek a száma a filiákkal együtt vagy anélkül értendő. Ezen kívül Szabolcsiban nem adja meg külön a görögkatolikusok számát, mint a későbbiekben látjuk a Borsodiban, bár tudjuk, hogy Szabolcsban is éltek görögkatolikusok.

A katolikusok ugyan a második legnépesebb felekezet, de fele annyian vannak Szabolcsban mint a reformátusok, tehát jelentősen kisebbségbe szorultak. A későbbiekben látjuk, hogy Borsodban is hasonló a helyzet. Ennélfogva több kérdés is felmerülhet: egy katolikus államvallású országban, ahol az államvallási felekezet kisebbségbe szorult az idők során hogyan realizálódott a hétköznapi élet? Milyen volt a felekezetek közti viszony? Közéleti vagy akár helyi hatalmi szempontból mik voltak az erőviszonyok? Nyilván teljesen más, mint Magyarország azon régióban, ahol az államvallás relatív vagy abszolút többségben volt.

Pyrker vizitációja során a bérálás szentségét is kiszolgáltatta, hisz pontosan feljegyezi a megbéráltak számát, ami az ott élők számához képest igen magas volt mindenhol. Számításaim szerint 16 027 katolikus részesülhetett a szentségben. Ez nagyjából a szabolcsi főesperesség katolikus lakosságának a felét jelentette, ami a bérálás kiszolgáltatásának több évtizedes elmaradását jelzi.

c) *A plébánosokról*

A plébánosok neve mellett feljegyezte a korukat, mennyi ideje szolgálnak, rövid benyomását róluk, illetve milyen nyelven beszélnek. A forrás alapján a plébánosok átlagéletkora 39 év volt, és átlagban 15 éve szolgáltak, tehát körülbelül 1780-as években születtek, és I. Ferenc idején részesültek a papképzésben. A legidősebb lelkész a főesperességben Joseph Petrentsik, Nagyivány plébánosa, 56 éves. A legtöbb plébános azonban a 30-as éveiben járt. A legfiatalabbak: Új-Vencsellő plébánosa, a 29 éves Halmay István, illetve Gemzse plébánosa, a 30 éves Virágh György, akit az ellene megfogalmazott panaszok, és az

intés után is jelentkező (doch wegen neuen Unordnungen) fegyelmetlenségek miatt vissza kellett hívni.⁴⁹⁸ Tehát a főesperesség papjainak nagy része már jozefinista/posztjozefinista szellemben nevelkedett. A posztjozefinista papi ideál lényegében megegyezik a jozefinista eszményekkel: ⁴⁹⁹ buzgóság, szorgalom, jámborság, műveltség és tanultság, kiegészülve a közösség felvilágosításával, egy-egy államilag kezdeményezett társadalmi ügy mellett aktivizálni a rábízott falut.⁵⁰⁰ Ilyen például a kor oktatási és egészségügyi rendelkezéseinek betartatása. Erre egy még szemléletesebb forrás a Pyrker-jelentéssel majdnem egyidőben keletkezett, 1829-ben megírt Nádasdy Ferenc váci püspök jelentése, amelyet most röviden idéznék a kor alsópapságához kötődő elvárásokat szemléltetvén.⁵⁰¹ Nádasdy is hasonló módon, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerkezetét követve írta meg a beszámolóját. A forrás különleges értéke, hogy a levél végén leírja az uralkodónak azt a 12 rendelkezést, amely a vizitációs útjának a tapasztalatai miatt adott ki egyházmegyéjében, hogy ahogy ő fogalmaz „a visszaéléseket imígyen eltörölje”.⁵⁰² A rendelkezések mindegyike a lelkészek feladatköreire, elvárt kötelességeire vonatkozott. Ezek közül számos azonban nem közvetlenül a pasztorális tevékenységhez kapcsolódott, hanem a plébános egyéb, társadalmi vagy a plébánia gazdasági vezetésével kapcsolatos funkciójához.

Vannak, amelyek a helyes szokások betartására és az erkölcsök feletti őröködés vagy azok tévedéseinek korrekciójára vonatkoznak. Ilyen például a 2. pontban az, amelyik a plébános azon kötelességéről szól – és amely a legfelsőbb rendelkezések betartásához kapcsolódik, – hogy ugyanis a lelkészeknek a vasárnapi és ünnepnap szentmise előtti hangoskodásokat és muzsikás multságokat tiltania szükséges.⁵⁰³ A kor plébánosait nehéz helyzetbe hozták mind az állami szférából mind az egyházból érkező elvárások. A saját közösségében olyan szerepbe kényszerülhetett, amely inkább eltávolította erköcscsösz mivoltából fakadóan a nyájától, hiszen számtalanszor megrovásban, kiigazításban kellett részesítse a falu népét, szokásaikat ki kellett javítsa, intelmekben kellett részesítse őket.⁵⁰⁴ Ebben a hierarchikus viszonyban viszont nem igen van mód arra, hogy lelkipásztor és közössége közt bensőséges, bizalmi viszony alakuljon ki, ami feltétele bármilyen hittérítő vagy hitmegtartó munkának.

---

⁴⁹⁸ KFA, 216, fol. 224.

⁴⁹⁹ GÖZSY, *Normakommunikáció*, 62.

⁵⁰⁰ GÖZSY, *Alsópapság*, 160–161.

⁵⁰¹ KFA, 223, fol. 1–70.

⁵⁰² „Missbräuche so abgeschaffet” KFA, 223, fol. 46.

⁵⁰³ KFA, 223, fol. 46.

⁵⁰⁴ Az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinat is rendelkezik a hangos zenebona tiltásáról. Lásd: *Az 1822. évi...*, 554–564.

A másik súlyos öröksége a lelkészeknek, ami a korabeli forrásokból kiderül, hogy nekik kell alsó szinten az állam által újonnan kiépített rendszereket – mint az oktatás vagy az egészségügy – felügyelni, elfogadtatni a lakossággal, a bevezetések sikeréért felelősséget vállalni. Először is az oktatás az iskola épületének hiányában általában a parókián zajlik. A lelkésznek rendszeresen felügyelnie kell az oktatás menetét, színvonalát: „Damit der Unterricht der Jugend auf die vorgeschriebene Weise vollzogen werde, wurde den Seelsorgern als Pflicht aufgelegt, alle Wochen wenigstens dreimal die Schule zu besuchen, und sich sowohl von der richtigen Methode des Lehrers, als auch Ver..... der Zöglinge zu überzeugen.”⁵⁰⁵ A Nádasdy által előírt heti háromszori látogatás az iskolában pedig elég szigorú és gyakori ellenőrzést jelent, és meglehetősen bizalmatlanságot takar az iskolamesterekkel szemben. A lelkész ellenőri funkcióját erősítette az a rendelkezés is, amely szerint egy új iskolamester kizárólag akkor töltheti be az üresen maradt pozíciót, ha a helyi hatóságok jelenlétében a plébánosnak bizonyítja a katolikus hitről való ismereteit.⁵⁰⁶ Tehát tulajdonképpen a nevelés-oktatás teljes sikerének a felelőssége a plébánosokra volt hárítva a korban. Az állam megfelelő alsó szintű oktatásügyi szervek hiányában volt kénytelen így tenni, az egyház pedig, amely az iskolát az erkölcsi és vallási nevelés elsődleges terepének tekintette, nem szándékozott onnan kivonulni. Az 1822-es zsinat iratai alapján a magyar egyházatyák véleménye a családokról és a nevelésről az alábbiak voltak: „Korunk bűneihez és erkölcsi romlásához nem kis mértékben járult hozzá a gyermekek otthoni nevelésének vagy teljes hiánya vagy megromlása.” „A polgárok .... rétege elpuhultabb és engedékenyebb nevelést ad gyermekeinek, amely megtöri a szellem és a test erőit.” „Végül vannak, akik gyermekeiket a haza e drága zálogait, először teljesen dajkákra bízzák rá, akik általában megrontott leányok, később pedig külföldi és ismeretlen, s többnyire szabados életvitelű nevelők vagy nevelőnők hatalmába, ...” adják. „Az erkölcs romlásának ugyanennyire eszközei és terjesztői a bűnösök – mind bárki más, mind pedig kifejezetten a szülők .... – rossz példái.”⁵⁰⁷ Tehát összességében elmondható, hogy a magyar felső klérus a társadalom minden rétegének nevelési problémáira a kor erkölcsi romlásának egyik legfőbb forrásaiként tekint. Ennélfogva adódik a válasz, hogy az iskolának kell betöltenie azt a nevelői funkciót, amely a rossz családi mintákat korrigálja. Az iskolában is hívő, jámbor, erényes emberek kinevelése lett a cél, melynek a plébánosok voltak az őrei.

Az alsópapság szerepe nemcsak az említett oktatási rendszer hathatóssá tételében volt fontos, hanem az egészségügyi ellátás kiépülésében is. Nádasdy kötelezi lelkészeit, hogy a

---

⁵⁰⁵ KFA, 223, fol. 47.

⁵⁰⁶ KFA, 223, fol. 47.

⁵⁰⁷ *Az 1822. évi...*, 479–487.

szülőket határozottan buzdítsák arra, hogy gyermekeiket korán beoltassák. Továbbá a körzeti orvos érkezésekor adják át a keresztelőkönyvekből kiírt újszülöttek listáját, hogy még véletlenül se tudjon egyik szülő sem kibújni a rendelkezés végrehajtása alól.⁵⁰⁸ Abban a korban sem aratott egyöntetű tetszést a védőoltás, és az arra kötelezés. Ráadásul akkor még maga a módszer sem volt ismert, és a kor embere istenkáromlásnak fogta fel a más emberből vett „nyavalyának” a használatát. Nem értették, hogy miért kell szándékosan megbetegíteni az embereket. Ebben a diszkurzusban bizony jócskán számítottak a plébánosok meggyőző erejére. Ami valamelyest szintén a lelkipásztori munkájukat ásta alá, hisz senki sem tud egy olyan lelki vezetőre felnézni, aki erőszakosan győzködi az igazáról. A probléma ebben a tekintetben még az is, hogy a pap nem orvos, hanem Isten szolgája, akinek az isteni megváltást kellene hirdetnie.

Nádasdy további rendelkezései elsősorban a plébánosok adminisztratív, gazdasági és a plébániai kassza kezelésével kapcsolatos kötelességeire utaltak.

Pyrker vizitációs jelentésének plébánosok rövid jellemzéseiként használt szavak részben fedik a fentiekben részletezett értékeket: szorgalmas, jól teljesít, igyekvő, jó katekét, jól prédikál, kifogástalan. Emellett az egészségi állapotukra is kitért néha, ha az a szolgálatukban már akadályozó tényező volt. Mint például Hajdúszoboszló plébánosát,⁵⁰⁹ a jelentés szerint, hamarosan el kell helyezni leromlott egészségügyi állapota miatt.

Még egy esetben említett áthelyezést a forrás, amikor a kállósemjéni plébános bejárónőjéhez fűződő közelebbi viszonyáról tesz említést, bár hozzáfűzi, hogy ez a panasz alaptalannak bizonyult az egyházlátogatás során.⁵¹⁰ Ezek szerint a korszakban is az áthelyezés eszközével éltek a püspökök, ha plébánosukkal kapcsolatban kompromittáló információk birtokába kerültek vagy ha a pap a közösség elismerését elveszítette és hitelét veszítette.

Pyrker külön feljegyzi azt is, hogy a szentmisék prédikációval vannak-e megtartva, és hogy milyen gyakran tart szentbeszédet vagy katekézist a plébános. Tehát miközben erőteljes társadalomnevelő és felvilágosító, normaközvetítő szerepet töltött be az alsó klérus a hétköznapokban, a lelki gondozás és a jámbor hit terjesztése, a Trienti Zsinat rendelkezéseinek betartása éppúgy elvárás volt felé. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a jelentés feljegyzi mind a lakosság nyelvét mind azt, hogy a plébános hány nyelven beszélt, holott erre nem kérdezett rá

---

⁵⁰⁸ KFA, 223, fol. 47.; Edward Jenner első, 1796-os vakcinációja után már 1799-ben elkezdték a Habsburg Birodalom orvosai a vakcinációt. Lásd bővebben: DUKA ZÓLYOMI NORBERT, *Fejezetek a himlőoltás történetéből*, Új Mindenes Gyűjtemény (Somorja) 2 (1983) 35-54; Továbbá: FRIEDRICH ILDIKÓ, *Bene Ferenc és az első himlőoltás Pest-Budán*, Orvosi Hetilap 112 (1971) 811-812; KISS LÁSZLÓ, *Ki volt a magyar Jenner?* Orvosi Hetilap 138 (1997) 224–225; KISS LÁSZLÓ, *Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*, Budapest 2017.

⁵⁰⁹ KFA, 216, fol. 234.

⁵¹⁰ KFA, 216, fol. 228.

az uralkodói rendelet. Ezt nyilván az indokolta, hogy Szabolcsban igen speciális volt a helyzet, mivel többnemzetiségű régióvá vált a török utáni időkben. A 18. századi belső vándorlások és betelepítések révén éltek itt német és szláv ajkúak, és a zsidó bevándorlásnak is az egyik célterülete volt. Emiatt tehát különösen fontos volt, hogy a plébános beszéljen több nyelven is, hogy megértse a lakosság problémáit, tudjon a nyelvükön prédikálni, katekézist tartani, gyóntatni vagy egyéb jelentős ügyben eljárni, amit mind a Trienti Zsinat rendelkezései mind a posztjozefinista egyházszemlélet elvárt tőlük. Így az egyházkormányzatnak egy igen nagy kihívása a 18. századi népmozgások után, hogy minden településre olyan plébánost helyezzen, aki érti és beszél a helyiek nyelvét. A szabolcsi főesperességről szóló vizitációs jelentés alapján elmondható, hogy ez a 19. század elejére megvalósult. Legtöbben magyarul és latinul tudtak, de a plébánosok több mint 30%-a három nyelven, közel 15%-uk négy nyelven is értett és beszélt a Pyrker-jelentés szerint. Tehát a magyar és latin mellett, a német és a szláv nyelvtudás volt elvárt. A forrás precízen feljegyezi tehát azt is, hogy milyen nyelven beszélnek a faluban, és sok esetben azt is, hogy a plébánosok melyik nyelven értenek erősebben vagy gyengébben. Így előfordul olyan eset is, hogy a plébános erős szláv akcentussal beszélte a magyar nyelvet, miközben Thason kizárólag magyarok éltek. Új-Vencsellőn, Napkoron, Pócsperiben, Balmazújvárosban, Rakamazon szükséges volt a német nyelvtudás, mert német telepesek laktak. Nyíregyházán, Leveleken, Szentgyörgyábrányon, Nyíradonyban szlávok voltak jelentős számban. Ezeken a településeken a plébános minden esetben jól beszél a németet vagy a szlávot. Döntő jelentőségű, hogy a plébános értett-e azon a nyelven, illetve nyelveken. Mivel a kor felfogása alapján a rendszeres igehirdetés az egyik origója a lelkipásztori tevékenységnek. Szükséges nyelvtudás hiánya esetén más, a fentiekben már tárgyalt elvárások sem tudtak teljesülni, mint például az oktatás körüli ügyek intézése, felügyelete, a faluban betöltött vezető szerep.

A plébánosok jellemzése mellett, Pyrker megjegyzi, ha egy pap magasabb pozícióra is érdemes avagy sem. Magasabb tisztségbe ajánlja a következő személyeket: Dada plébánosát, aki a nyíregyházi kerület alesperese volt;⁵¹¹ Tiszaeszlár plébánosát;⁵¹² Andreas Homonayt, Újfehértó plébánosát;⁵¹³ kanonoki székbe ajánlja Emerich Zbiskót, aki a szabolcsi főesperes és Nagykálló plébánosa;⁵¹⁴ Mándok plébánosáról, Joseph Ulrichról is megjegyzi: „geeignet zu hoherer Beförderung”, azaz magasabb állásra érdemes.⁵¹⁵ A vizitációs jelentést Pyrker arra is

---

⁵¹¹ KFA, 216, fol. 233.

⁵¹² KFA, 216, fol. 232.

⁵¹³ KFA, 216, fol. 226.

⁵¹⁴ KFA, 216, fol. 216.

⁵¹⁵ KFA, 216, fol. 223.

felhasználja, hogy informálja az uralkodót azokról a személyekről, akiket az egyházi hierarchiában felemelkedésre méltónak talál. A humán erőforrásokról való tanácsadás az egyházszervezet sikerének és stabilitásának a kulcsa, ezért nem csoda, hogy nem csak a pyrkeri, de szinte minden jelentésben találunk rá feljegyzéseket.

d) *A templomok és iskolák állapotáról*

A templomok állapotleírása alapján a szabolcsi főesperesség katolikus templomainak kb. a fele jó állapotú a püspök megítélése szerint, ezek közül nyolc a közelmúltban épült, új vagy éppen épülőben lévő. A többi templom vagy kicsinek bizonyult, nem tudja befogadni az elmúlt időszakban megnövekedett katolikus közösséget, vagy kimondottan rossz, felújítandó állapotban volt. Ezek a problémák inkább a kisebb lélekszámú településeket érintették. Előfordul, hogy a patrónus, templom hiányában, a saját házi kápolnáját ajánlotta fel a szentmisék megtartására, mint Berczel és Tiszaeszlár esetében, vagy a parókia egyik szobáját is erre a célra használták, mint Tiszalökön, Nyíradonyban és Gemzsén. A rossz, omladozó templomok esetében elsősorban a patrónustól várták a felújításra az adományt. Szükséges esetekben a püspök is felszólította a patrónust kötelességére. Lehetséges anyagi források voltak még a vallásalap támogatása vagy egy kanonoki vagy főpásztori, esetlegesen egy egyházon belüli egyéb adomány. A templomok közelmúltbeli felépülése szintén a ferenci éra újjáépítő munkálatait igazolja. Például Kemece templomát Fischer érsek építtette a saját pénzén-jegyzi fel Pyrker,⁵¹⁶ vagy a nyíregyházi templom, amiről megjegyzi, hogy a jelenlegi pécsi püspök építtette szintén a saját pénzén.⁵¹⁷

A 42 meglátogatott plébánia közül 23 esetében jó állapotban voltak az iskolaépületek. Akárcsak a templomok esetében, ezúttal is kb. a felében megfelelőek voltak a körülmények. Három teljesen új, a többi vagy kicsinek bizonyult, vagy pedig felújításra szorult. Polgáron két iskola is volt, egy a lányoknak, egy pedig a fiúknak, Nyírbátorban is két iskola működött. Előfordult az is, hogy egy megüresedett vagy elhagyott parasztházban zajlott az oktatás, mint Gemzsén vagy Nyírtasson.

A forrás alapján megállapítható, hogy az iskolák már mindenhol működtek, viszont nem voltak mindenhol kiépítve a megfelelő feltételek hozzá. Az iskolák építésében is elsősorban a patrónus segítségét várta el a közösség. Nagyhalászon, Kemece filiájában például az új iskola

---

⁵¹⁶ KFA, 216, fol. 229.

⁵¹⁷ KFA, 216, fol. 230. Lásd továbbá: *Bischofslexikon*, 142. Szepesy Ignác, pécsi püspök 1828-1838, korábban egri kanonok.

építését a földesúr vállalta.⁵¹⁸ A jelentés kizárólag a plébániák iskoláit vette szisztematikusan sorra, a filiák esetében egyet-kettőt említett. Valószínűsíthető, hogy azokon a településeken sem igen voltak meg a szükséges feltételek az oktatás zavartalan működéséhez. Sok esetben a gyerekeknek a szomszédos faluba kellett volna átjárniuk. Az iskolarendszer kiépülésének hiányára bővebben nem tért ki a jelentés, az iskolamestereket sem mutatta be, az oktatást az alábbi kifejezésekkel írta le: gut, befriedigte, vortrefflich, befriedigte nicht, leidentlich. A korábban elemzett Fischer-jelentésben azt olvashattuk ki, hogy az iskolába járás kötelességét nem veszik komolyan a falvakban, sok esetben azért, mert a kisgyermekre is kirónak gazdasági munkákat.⁵¹⁹ A pozsonyi nemzeti zsinat határozatai közt is olvasható ennek a problémának a szankcionálása.⁵²⁰ Közben a közművelődés ügye azért is haladhatott ilyen lassan, mert – mint láttuk – nem minden esetben volt tisztázott, hogy például kinek a felelőssége és kötelessége az iskola körüli anyagi javak megteremtése. Bár köztudomású, hogy a korban a plébános rendelkezik az iskola feletti felügyeleti joggal, viszont az rendezetlen, hogy kinek az anyagi hozzájárulása kell biztosítsa az oktatás zavartalanságát. Fischer-érsek által hozott tűzifa-példa is ezt támasztja alá. Közben pedig ezek a gondok mind a helyi plébános esetleg az iskolamester vállát nyomták.

Nyilvánvaló az összefüggés Pyrker érsek 1828-as egyházlátogatása és az első magyar tannyelvű önálló – tehát nem más intézethez kapcsolt – római katolikus tanítóképző megalapítása közt is.⁵²¹ Valószínű az egri egyházmegyei állapotok számára, mint egy világlátott, a nyugati Habsburg tartományokat is jól ismerő személy számára, az iskolaügy állása nem töltötte el elégedettséggel, továbbá mint kultúrákedvelő embernek a szívügye is lehetett.⁵²² A vizitációs jelentésben 30 plébánia esetében fűz kommentárt az oktatás színvonalához, ebből három alkalommal írja, hogy kiváló vagy nagyon jó az oktatás: Balmazújváros, Rakamaz, Nagyivány esetében. A többi helységben az oktatás legfeljebb jó (17 esetben). Van, hogy közepesnek ítéli vagy egyenesen nem megfelelőnek: Ibrány, Tiszalök és

---

⁵¹⁸ KFA, 216, fol. 229.

⁵¹⁹ KFA, 216, fol. 205–206.

⁵²⁰ „Azok is a püspök gondoskodására és gondjaira vannak bízva, akik az erdőkben és a hegyekben elszéledve vagy jószág legeltetésével foglalkozva, vagy a pusztákon dolgozva és nehezen megtehető távolságra lévén az anyaszentegyháztól olyanok, mint a pásztor nélküli juhok, akiket a többi hívő oktatásával lépten-nyomon elfoglalt plébános nem tud a hit és az erkölcs tanítására megfelelően oktatni. Ezért ez a szent zsinat a legmagasabb tekintélyhez fordul, hogy kényszerítse azokat a közösségeket, ahol jószágait ki-ki egyenként legeltetni szokta, hogy jelöljenek ki maguknak pásztorokat, akik peig, minthogy többnyire segédek is szoktak lenni a jószág legeltetésében, vásár- és ünnepnapokon egymást váltva legyenek kötelesek kihajtani a jószágot, hogy amíg az egyik ottmarad a nyájra vigyázni, a másik részt vehessen az istentiszteleten.” *Az 1822. évi...*, 504.

⁵²¹ A tanítóképző múltjáról, történetéről: BENKÓCZY Emil, *Pyrker első magyar tanítóképzője*, EKF Líceum Kiadó, Eger 1928.

⁵²² Pyrker szepesi püspökként, Szepeskáptalanon is alapított egy tanítóképzőt, csak az német tanítási nyelvű volt.

Nyírbakta tartozik ide. Pyrker vizitációs útján a tanítók képzetlenségével, alkalmatlanságával találkozott. Ez arra a döntésre vezethette, hogy a szepeskáptalani tanítóképző sikeres alapításának példájára itt is létrehozzon és megszervezzon egy a falusi iskolák számára tanítókat biztosító intézményt. A személyes élményt elég gyorsan és hathatósan tettek követték. Még abban az évben elindult a képzés 7 tanulóval, ezek közül négy volt bennlakó. A két évig tartó tanulmányok során a tanítási és nevelési készségek kialakítása volt a cél, de fontosak voltak a vallásos ismeretek és zenei képzés is.⁵²³ Valószínű, hogy az első feladat a megfelelő anyagi háttér előteremtése volt. Pyrker 5000 Ft-ot ajánlott fel, és paptársait is adományozásra szólította fel. 1829. április 29-én írt levelében arról számol be az uralkodónak, hogy a tanítóképző felállításához sikerült a megfelelő alapokat előteremteni, és örömmel értesíti az uralkodót, hogy a húsvét előtti első vizsgák azt bizonyították, hogy az oktatás sikeres volt.⁵²⁴ A levél további részében beszámol az uralkodónak arról, hogy Rainer Károly, nemrégiben kinevezett kanonok a ciszterci gimnázium épületét 3500 Ft-ért megvásárolta, és átadta az érseknek, hogy ő aztán a leégett épületet rekonstruálva egy leány és rajziskolát alapítson.⁵²⁵ Pyrker László a fentiekén kívül számos más kezdeményezésével és támogatásával fejlesztette Egert. Gyógyfürdőt alapított, elkezdte a bazilika épületének építését, képgyűjteményt hozott létre.

e) A vizitációs jelentés záró sorairól

A levél befejező soraiban említést tesz arról, hogy Rácújfehértó kivételével minden helyen tiszteletteljes fogadtatásban részesült a protestáns népek és prédikátorok részéről is, és a református harangok, Nyíregyházán pedig az evangélikus is szóltak érkezésekor és távozásakor.⁵²⁶

Az egeri érsek a vizitációs jelentés befejezésében részletesen leírta, hogy a plébánosok bevétele a stóladíjak mellett az egy-másfél vagy két teleknyi földjükből van, továbbá a fizetésük egyik felét a vallásalap állja, a másik felét pedig Fuchs érsek alapítványából egészítik ki, amiből az iskolamesterek díjához is hozzájárulnak. Ezen kívül Fischer érsek alapítványa és a püspökség évente küld segélyt a plébániáknak.⁵²⁷

---

⁵²³ ABKAROVITS ENDRE, *Az első magyar tanítási nyelvű tanítóképző*, Új Pedagógiai Szemle (2016) 1-2, <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-első-magyar-tanitasi-nyelvu-tanitokepzo>

⁵²⁴ 1829. IV.28., Eger, KFA, 216, fol. 243.

⁵²⁵ 1829. IV.28., Eger, KFA, 216, fol. 243.

⁵²⁶ KFA, 216, fol. 238.

⁵²⁷ KFA, 216, fol. 238.

Ehhez kapcsolódóan arra kérte az uralkodót, hogy járjon közbe a vallásalapnál, hogy kifizessék számára 18 000 Ft-ot, amelyet a Helytartótanácsnak 1821. április 18-ai 15617. rendelkezés alapján 4. éve ki kellett volna fizetnie.⁵²⁸ A szabolcsi főesperességben a katolikusok jócskán kisebbségben vannak, – írja – így még nagyobb szükség volna templomok és iskolák építésére, hisz könnyen átpártolhatnak a katolikus hívők a többségben lévő felekezetek mellé. 15 éves tapasztalatára hivatkozik, miszerint, ahol a katolikus iskolák megalakultak ott további protestáns hitre való áttérések nincsenek. A protestánsok autonómia-törvénye az iskolaügyeikre is kiterjedt.⁵²⁹ Így döntő jelentőségű a katolikus hívők megtartása céljából, hogy van-e a településen katolikus iskola, vagy sem.

A vizitációs út arra is alkalmas volt, hogy az érsek személyesen felmérje, hol szükséges a plébániarendszert továbbra is bővíteni. Kékcén, Órmezőn, Nagyvarsányon, Karászon, Ófehértón tervezi a következő plébániaalapításokat – írja a császárnak.⁵³⁰ Tehát az egyházszerkezet továbbra is bővítésre vár.

A következőkben egy személyes tapasztalatot írt le az egri érsek. A vizitációs út után, szeptember 28-án, egy vasárnapi napon Balmazújvárosból Debrecenbe tartva kb. 15 fő, hétköznapi öltözetű emberrel találkozott, akik a határba mentek kukoricát szedni. A saját élményt azért írta le, hogy arra kérje az uralkodót, hogy ha az egyházi előírásokat nem követi a nép – itt nyilvánvalóan a vasárnapi kötelező munkaszünetre gondolhatott Pyrker –, akkor a legfelsőbb rendelkezésekkel történjen meg azok betartatása.⁵³¹

f) A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója

Pyrker László egri érsek jelentésének beérkezéséről a Kabineti Iroda 1828. évi Separatprotocolljának 2999. bejegyzése szól.⁵³² A jelentést Wagner, a kabineti tanácsos olvasta át, illetve a Separatprotocoll beiktatása szerint 1829. január 27-én az uralkodó is. Mint a Fischer-jelentés, Pyrker érsek levele sem maradt következmények nélkül. A Separat Billeten Protocollban három bejegyzést, azaz intézkedést találtam, amely a jelentés kapcsán született. Az egyik az 1829-es Separat Billeten Protocoll 162. bejegyzése.⁵³³ A levelet Reviczky Ádám

---

⁵²⁸ KFA, 216, fol. 238.

⁵²⁹ MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. Budapest 1989, 221–256, 224–225.

⁵³⁰ Kékcse, Órmező, Nagyvarsány, Karász, Ófehértó; KFA, 216, fol. 238.

⁵³¹ KFA, 216, fol. 239.

⁵³² Sep. Prot. 1828, 2999. bejegyzés

⁵³³ Sep. Bill. Prot. 1829, 162. bejegyzés

grófnak küldték 1829. február 5-én, akit 1828-ban nevezett ki az uralkodó főkancellárrá. A levél viszonylag rövid, és mind Wagner, az ügyel megbízott hivatalnok, mind az uralkodó aláírta. A levél két ügyben való eljárásra szólítja fel a kancellárt. Az első, amit Pyrker érsek említ jelentésének végén, az elmaradt 18 000 Ft-os kifizetésről. Ennek pótlását kéri az uralkodó, és argumentációjában ugyanarra hivatkozik, mint maga Pyrker: a szabolcsi főesperesség vegyes felekezetű régió, ennél fogva a templomok és iskolák megléte létkérdés a katolikusok megmaradása számára. A levélben az szerepel, hogy ezt az összeget az egri egyházmegye újabb templomok és iskolák felépítésére fordítaná. A kérésre a Magyar Kancelláriától április 24-én érkezett válasz, melyben a pénzforrások hiánya miatt az 1821-ben elmaradt 18 000 Ft kifizetése ezúttal sem lehetséges.⁵³⁴ További kutatások lennének szükségesek, hogy ebben az ügyben konkrét megállapításokat tehesünk, mindenesetre az érdekes fejlemény volt számomra, hogy a kabineti abszolutizmus idején császári kérésre sem fizeti ki a Kancellária a Vallásalapból az elmaradt összeget.

A másik ügy a vásár- és ünnepnapokra vonatkozó szabályok betartására vonatkozott, amelyet a Pyrker-jelentésben egy személyes élmény leírásaként, a vizitációs jelentés befejezésében olvashattunk. Arra kéri a kancellárt, hogy ezekhez a napokhoz kötődő törvényeket keményen tartassák be. Az uralkodó az egyházi ünnepek betartatását az állami apparátuson keresztül rendeli el. Ez az eset egy példa arra, hogy az állami normarendszer mennyire össze van fonódva az egyházi előírásokkal, amelyeket nem kizárólag az egyház közvetít a korban a társadalom felé, hanem az állam is.

A Separat Billeten Protocoll e bejegyzése szerint is a jelentések nem tűntek el nyomtalanul a bürokrácia útvesztőiben, hanem mint ezúttal is, személyesen az uralkodó is közbenjárt a főpásztorok által kezdeményezett ügyek orvoslátában. Csakúgy, mint a Fischer-jelentésnél itt sem találtak ki egyéni, az udvarból kiinduló ötlet mentén intézkedéseket, hanem a főpásztori javaslatokat és kéréseket tartották szem előtt, továbbá a jelentésekből kiindulva az Udvar normabeli intézkedéseket foganatosított, amely az egyházzal egybecsengett.

Az 1829-es Separat Billeten Protocoll 163. bejegyzése, amelyet szintén február 5-én írtak meg, Pyrker érseknek szól. A levelet az uralkodó és egy Martin nevezetű hivatalnok szignózta.⁵³⁵ Az uralkodó kifejezte, hogy az általa olvasott vizitációs jelentés újfent

---

⁵³⁴ Sep. Prot. 1829, 1678. bejegyzés

⁵³⁵ Az 1827-es Hof- und Staatsschematismusban a Kabineti Iroda tagjai között találtam egy Herr Anton Martin nevezetűt. Feltételezhetően ez az a személy, aki Pyrker levelét is aláírta. A sematizmusban a Kabinet igazgatójaként van feltüntetve: https://books.google.hu/books?id=icAbAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Wagner&f=false

bebizonyította, hogy Pyrker kellő szorgalommal gondoskodik a rá bízott egyházmegyéről. Elégedettségének adott hangot, hogy a lelkipásztorok többsége megfelelő magaviselettel végzi a dolgát, amely nem mondható el a felettes hatóságokra – folytatja az uralkodó. Itt nyilvánvalóan azokra az esetekre gondol, amelyet a fenti, Reviczkynek küldött levelében említett: a vasárnapi dologtöltő nap betartatásáról vagy az elmaradt pénzösszeg kiutalásáról az egyházmegye számára. A továbbiakban a jelentés végén szereplő, a hierarchia magasabb pozícióiba ajánlott személyek kérdésében reagált az uralkodó. Felhatalmazta az egri főpásztort, hogy belátása szerint cselekedjen az általa dicséretre méltó személyek ügyében. Végül arról tájékoztatta Pyrkert, hogy abban az esetben, ha eredménytelen lesz az érsek közbenjárása, hogy orvosolják ügyét (nyilvánvalóan itt a 18 000 Ft-ról van szó), abban az esetben maga, azaz őfelsége fog eljárni az ügyben.

4. PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1829-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE

a) A vizitáció menetéről és kihívásairól

A borsodi esperességről szóló vizitációs jelentését Pyrker László 1829. augusztus 10-én írta meg Bad Gasteinben. A kicsivel több mint egy hónappal ezelőtt befejezett vizitációs útja után, ezek szerint újfent nagy útra kelt Ausztriába, a kedvelt fürdővárosba.

Az április 29-e és június 29-e között zajló egyházlátogatást nehezítették az állandó viharok és esőzések, amelyek az amúgyis közlekedésképtelen kocsijának és a teljes kíséretnek nagy nehézségeket okozott.⁵³⁶ A korabeli egyházlátogatások lebonyolítása és megtétele jóval nagyobb megterhelést jelentett az ordináriusok számára, mint manapság, ha az utazás körülményeire, sebességére gondolunk.⁵³⁷ Pyrkernek már a szabolcsi főesperesség vizitációja is egy teljes hónapjába került, 1828. április 29-én indult el és május 31-én, Dada plébániájával fejezte be egyházlátogatását. Minden egyes nap egy plébániát látogatott meg és a hozzá tartozó filiák közül egyet-kettőt. E szoros programban az utazáson és az azt nehezítő körülményeken túl, az ezzel járó pszichés megterhelés is jelentős. Több száz emberrel beszélt személyesen, hisz minden helységben a plébánoson kívül a plébániához tartozó összes személy, sekrestyés esetleg adminisztrátor, iskolamester, helyi földesúr, patrónus vagy ennek adminisztrátora a fogadó bizottságok tagjai között voltak. Ezekkel mind külön-külön és együtt is tárgyalhatott a

---

⁵³⁶ KFA, 216, fol. 267.

⁵³⁷ KFA, 216, fol. 267

jelentésekből kiolvasott utalások alapján. Még aznap mindenhol bérmálást tartott szentmisével vagy katekézissel. Továbbá a látottakat és a személyes tapasztalatokat fel kellett jegyeztesse vagy jegyezze maga, még aznap, ha nem akarta, hogy az egyes plébániák adatai elveszenek, információk összekeveredjenek. A szállások és étkezések tekintetében is nagy szervezést igényelt az egy havi vándorlás.

A borsodi főesperesség még inkább igénybe vehette az érsek és kíséretének energiáit, hiszen 54 plébániát látogattak meg, két hónapig úton voltak, napról napra máshol tértek nyugovóra, majd onnan a reggeli órákban indulniuk kellett, hogy elérjék a következő állomásukat. Van amikor a filiákba is elutaztak, mert esetenként a jelentés beszámol a filiákbéli templomok, iskolák állapotáról, az oktatás színvonaláról, az ott szerzett tapasztalatokról. Az utazásukat Borsod megye geográfikus adottságai sem könnyítették meg. Túl azon, hogy az egri érseki tartomány területe önmagában egy nehezen bejárható vidék volt. Nem csupán az Északi-középhegység vonulatai akadályozták a kényelmes és gyors utazást. A helyi földrajzi képet akkoriban még inkább meghatározták a Tisza és a mellékfolyóinak, a Hernádnak, Sajónak és ezek mellékfolyóinak, patakjainak áradásaiból következő árterek, iszapos vidékek nehezen átjárható területei.⁵³⁸ Az egri érseki tartomány térképei között számos vízrajzi és vízszabályozási térképet lehet találni, amelyek egy-egy régió vagy akár kizárólag egyetlen folyó folyásával, vízszintjével foglalkozik.⁵³⁹ Mindezeket összevetve kihívásokkal teli feladat a teljes egyházmegye kánoni vizitációja.

Pyrker, egri érsek vizitációs jelentése befejező szavai közt osztja meg a császárral, hogy kik kísérték a kánoni egyházlátogatás során. A két kanonok, Greskovics Ignác és Lonovics József voltak. Lonovics, a reformkor egyik meghatározó főpásztora, pályájának kezdetén járt akkor, és a borsodi kánoni vizitációról szóló dokumentumok készítése és kezelése volt a feladata. Pyrker elismerő és dicsérő szavakkal méltatja. Jellemét, eszességét és széleskörű ismereteit hangsúlyozza, és további kitűnő tulajdonságaira is hivatkozva császári öfelségének a kegyébe ajánlja.⁵⁴⁰ Azt szintén a vizitációs jelentésből tudjuk, hogy Sajóvárkony plébániájára Bollók Mihályt helyezték a közelmúltban kanonokká kinevezett Lonovics helyére, akit valóban 1829-ben nevezett ki az uralkodó az egri érseki káptalan kanonokjává.⁵⁴¹ Lonovics, aki korábban már Fischer érsek titkára volt, annak halála után plébániai szolgálatot látott el 1825-től Sajóvárkonyban. 1825 és 1829 közt a papi tevékenységén túl két beszédével hívta fel magára

---

⁵³⁸ Lásd. pl. részletesen a Miskolc és környéki utak és vízrajzi kép bemutatását: *Miskolc története III.* 1702-1847, szerk. FARAGÓ TAMÁS, Miskolc 2000, 57–76.

⁵³⁹ *Az egri érseki tartomány térképeinek katalógusa*, összeállította DÓKA KLÁRA, Budapest 1991.

⁵⁴⁰ KFA, 216, fol. 268.

⁵⁴¹ KFA, 216, fol. 265. Lásd továbbá Lonovics életéről: *Bischofslexikon*, 357–361.

a figyelmet, amelyet a borsodi főispán temetésén és utódának beiktatásán mondott el. Kanonoki kinevezése után karrierje látványosan és gyorsan ívelt felfelé, hiszen a kánoni vizitáció utáni évben káptalani követ 1830-ban az országgyűlésen, majd a továbbin is 1832–36-ban, miközben 1834-ben már csanádi püspökké nevezte ki az uralkodó. Könnyen lehet, hogy felívelő pályájában a megkérdőjelezhetetlen képességei és ismeretei mellett Pyrker érsek támogatása, mentorálása is áll, hisz akárhogy is, ha egy kanonokot az uralkodó kegyébe ajánlanak, és érdemeit dicsérik neki, akkor azt a személyt püspöki székbe ajánlják. És ez esetben nem más ajánlotta Lonovicsot, mint I. Ferenc jó barátja, Pyrker érsek.

A borsodi főesperességet április 29-én kezdték el látogatni, és az utolsó plébánia, Balaton június 29-én fogadhatta az érseket. Ez a két hónap is éppolyan szoros időbeosztású volt, mint az előző évi. Általában minden nap egy plébániát látogatott meg. A következő esetekben ez a napi ritmus másként alakult: május 11-én két plébániát is meglátogatott, Felső-Miskolcét és Felsőzsolcáét, május 26-án szünetet tartott, Mezőkövesden két napot időzött június 7–8-án, majd június 11–18 között nem járt sehhol, június 21-én is szünetet tartott, de másnap két plébániát is meglátogatott Galgócot és Bánhorvátot, csakúgy mint a legutolsó napon június 29-én Nádasdot és Balatont. Hogy azokon a napokon, amelyeken nem látogatott plébániát (május. 26-a, június 21-e), mivel töltötte az idejét, nem derül ki, és arra sincs utalás, hogy június 11–18-a közötti egy hétben hol volt. Feltételezhető, hogy visszatért Egerbe, mert június 9-én a mai Novajt látogatta meg, és június 19-én egy Egerhez közeli településen folytatta az útját, majd a Bükk hegységet ezúttal nyugatról megkerülve a fennmaradó észak-borsodi plébániák felé vette az útját. Illetve az útvonalat reprodukálva feltételezhetően Pyrker elírta Szemerének a meglátogatásával kapcsolatban a dátumot: nem május 6-án, hanem június 6-án lehetett ott.

A vizitáció útvonala a következőképpen írható le az egri pihenőjének számításba vételével: Egerből indult a Bükk hegységet keletről megkerülve Miskolcot és a Miskolc környéki plébániákat meglátogatta, majd a megye legészakkeletibb területeit is elérve, onnan visszakanyarodott, hogy délről érkezve Egerben megpihenjen. Majd egy hét múlva Egerből északra, ezúttal a Bükköt nyugati irányba megkerülve a megye északnyugati területeinek bejárásával befejezte a borsodi főesperességnek a kánoni vizitációját. Szentjakab, Ivánka, Tiszakürt, (csak nagyon távol van egy, nem Borsodban), Szemere (túl kiesik az adott útvonalból), Újhuta stb. nem azonosítható mai településsel.

1. Kiss Tállya	április 29.
2. Szomolya	április 30.

3. Zsércz	május 1.
4. Bogács	május 2.
5. Tard	május 3.
6. Alsó Abrány	május 4.
7. Tybold-Darócz	május 5.
8. Sály	május 6.
9. Harsány	május 7.
10. Emőd	május 8.
11. Maly	május 9.
12. (unter) Miskolcz	május 10.
13. (ober) Miskolcz	május 11.
14. Felső Zsolcza	május 11. délután
15. Görömböly	május 12.
16. Diós-Győr	május 13.
17. Új-Huta	május 14.
18. Hámor	május 15.
19. Szirmabesnyő	május 16.
20. Sajószentpéter	május 17.
21. Edelény	május 18.
22. Szúhogy	május 19.
23. Szendrő	május 20.
24. Szentjakab	május 21.
25. Ládbesenyő	május 22.
26. Szirák	május 23.
27. Sajóvámos	május 24.
28. Aszaló	május 25.
29. Sajó-Lád	május 27.
30. Ónód	május 28.
31. Sajó-Szöged	május 29.
32. Tisza-Palkonya	május 30.
33. Tisza-Kürth	május 31.
34. Árok-Tő	június 1.
35. Tisza-Bábolna	június 2.
36. Szentistvány	június 3.
37. Ivánka	június 4.
38. Szihalom	június 5.
39. Szemere	május 6.
40. Mezőkövesd	június 7-8.
41. Keresztes Püspöky	június 9.
42. Novay	június 10.
43. Apátfalva	június 19.
44. Dédes	június 20.
45. Galgóc	június 22.
46. Bán Horváth	június 22. délután
47. Sáta	június 23.

48. Csermely	június 24.
49. Várkony	június 25.
50. Sajó- Némethi	június 26.
51. Domaháza	június 27.
52. Arló	június 28.
53. Nádasd	június 29.
54. Balatony	június 29. délután

Pyrker magára az egyházlátogatásra nemcsak mint egyházi érdekek érvényesítésére tekintett. Tevékenységét úgy értelmezte, mint a lokális közösség mindenféle közös ügyeiért végzett munka, amiben ő az egyik hajtóerő a plébániák problémái, gondjai megoldásában: „Und es ergab der Trost, daß fast in jeder Pfarre, entweder für die Kirchen, oder für den Pfarrer, Schullehrer, Meßner, irgend etwas zur Verbesserung ihren Lage, von den Gemeinden oder Grundbesitzern, bei den Visitations-Sitzungen erwirkt worden ist.”⁵⁴²

A borsodi főesperességben végzett vizitációjának jelentésében is plébániánként halad a leírásban. Az alábbi adatokat adja meg az érsek: plébánia alapítása, ha van, akkor újraalapításának éve, patrónus, a falu nyelve, hány filiája van és hány katolikus lakta ezeket, az összes felekezet pontos száma (katolikus, unitus, református, evangélikus, ortodox, zsidó); a templom, a parókia, az iskola állapota, oktatás színvonala, plébános neve, kora, méltatása röviden, milyen nyelveken beszél, a béráltak száma.

A borsodi főesperességben 54 plébánia létezett 1829-ben, és ezek 160 filiát láttak még el. Hét olyan plébánia volt, ahol nem említett a jelentés filiaszámot. Két dolog feltételezhető, hogy nem volt filiája vagy volt, csak az érsek elfelejtette feljegyezni. A plébániák közül Sajószentpéternek kivételesen sok filiája volt, 16 darab. Így Sajószentpétert nem számolva a plébániáknak 2-3 filiát kellett még ellátniuk. Ez átlagosan eggyel kevesebb mint a szabolcsiban volt. A másik különbség a szabolcsi főesperességben leírtakhoz képest, hogy itt elég gyakori, hogy egy filia is több száz lélekszámmal rendelkezik. Előfordul, hogy ezekben az esetekben a jövőbeli plébániaalapítás szükségességéről is döntött az érsek. Ilyen volt Cserépváralja esetében, ahol 622 fős volt a katolikus közösség, ráadásul a tardi plébánia 1-2 órányira nehéz hegyes-völgyes úton volt csak megközelíthető.⁵⁴³ De Nagymihály nevű filia esetében is ezek a szempontok vezették döntésre Pyrkert. Ott 511 katolikus élt. A plébániára, Mezőkeresztesre szintén egy órányi veszélyes, nehéz út vezet – írta. Viszont volt egy elég nagy iskolája, amely nagyobb volt a kápolnájánál is. Ennek függvényében már csak egy alkalmas, nagy templom

⁵⁴² KFA, 216, fol. 267. Szabad fordítás tőlem: Vigasztaló, hogy majdnem minden plébánián a javultak a körülmények a vizitáció alkalmával mind a templom mind a plébános, tanító, sekrestyés számára.

⁵⁴³ KFA, 216, fol. 247.

hiányzott. Ezért az érsek felszólította az ottani földesurakat, hogy építsenek templomot, hogy plébániát lehessen alapítani.⁵⁴⁴ De ötszáz fős körüli filia volt Nyárad, Kács és Bekölce is. Ezek sem voltak sokkal kisebbek a plébániáiknál.

b) A templomok állapotáról és Pyrker érsek eljárásáról

A vizitáció során azt láthatjuk, hogy az érsek nemcsak ellenőrizte és felmérte az egyházi állapotokat, hanem a változások függvényében stratégiai kérdésekről is döntött, ez esetben, hogy hol van szükség újabb plébániák alapítására. Az egyházlátogatás funkciója tehát sokkal több, mint a püspök joghatósága alatti területek ellenőrzése, a fegyelem és előírások betartatása céljából. A jelentések tükrében elmondható, hogy az egyházlátogatás az egyházi hierarchia felső szintjének éppúgy alapvető szükséglet, egy egyházmegyével kapcsolatos rövid és a hosszútávú tervezést és stratégiai döntéseket illetően, mint a katolikus nép számára. Pyrker a látott tapasztalatok alapján nemcsak, hogy döntéseket hozott (pl.: templom vagy templomtorony építése, tetőcsere, iskola épületének javítása, parókia felújítása, plébániaalapítás stb.), hanem az általa meghozott döntések végrehajtásában is közbenjárt.

A jelentés szerint első lépésben a helyi hivatalos személyek, földesurak, patrónusok szintjén próbálta orvosolni elsősorban az épületekkel (templom, parókia, iskola) kapcsolatos finanszírozási ügyeket. Tard meglátogatásánál írja: „Die Kirche wurde vor einigen Jahren durch den vorigen Besitzer, Graf Franz Desewffy ziemlich geräumig und gut gebaut, [...], sonst aber fehlt noch der Thurm, zu welchem nur die Fundamente gelegt sind; dann in der inneren Kircheneinrichtung: Altarblatt, Tabernakel, Kanzel, Orgel und das Meiste an Kirchenparamenten. Wie der anwesende Diós-Győrer Cameral-Präfekt versicherte, sei von der kön. ungr. Hofkammer schon der Überschlag verlangt worden, und dieser vorläufig etwas über 7000 f.w.w. berechnet seie.”⁵⁴⁵

Ha a helyi erőforrások nem álltak rendelkezésre, akkor az ügyben maga Pyrker járt el a magasabb hivatalok szintjén, mint Edelény esetében is: „Pfarrkirche ist hier keine, sondern die Schloßkapelle wird dazu benützt, in welcher höchstens 100 Personen Raum haben; die übrigen müßen bei jeder Witterung draußen Hofe stehen! Der Geh. Unterz. hat an die kön. ungr.

---

⁵⁴⁴ KFA, 216, fol. 262.

⁵⁴⁵ KFA, 216, fol. 247. Szabad fordítás tőlem: Gróf Desewffy Ferenc néhány évvel ezelőtt jól felépítette a templomot, azonban hiányzik még a tornya, amihez csak az alapok vannak lerakva, és a templombelsőből pedig az oltár, tabernákulum, szószék, orgona és legtöbb paramentum. A diósgyőri kamarai hivatalnok arról biztosított, hogy a Magyar Kamara körülbelül 7000 Ft-ra kalkulálta a költségeket.

Hofkammer eine Vorstellung gemacht, und wünschte nur, daß sie eine Erfolg hätte.”⁵⁴⁶ A borsodi jelentésben kizárólag templomok építési finanszírozásával kapcsolatban említi, hogy országos hivatalokhoz fordult. Ha a parókia vagy az iskola volt szűkös, vagy esetleg silány állapotban, akkor azt a helyi erőforrások szintjén igyekezett megoldani.

Előfordul olyan eset is, hogy a helyi források csak részben biztosítottak egy templomépítés vagy renoválás számára. Ekkor kötelezte a patrónust ígéretének betartására, majd további lépéseket tett, hogy a fennmaradó hiányokat pótolja. Mint Sajóvámos esetében is: „Kirche egzistiert hier keine. [...] Der Besitzer des Schlosses, Graf Johann Keglevich, der Obergespan des Barser Komitats wäre geneigt eine Kirche erbauen zu lassen, wenn der Rel. Fond einen Beitrag dazu leistete. Ob die Vorstellung die der Geh. Unterz. bei der kön. ungr. Statthalterung dringenden weismachen muß, einen Erfolg haben wird, steht zu erwarten.”⁵⁴⁷

Leveleit általában a Helytartótanácsnak vagy a Magyar Kamarának címezte, előadva a tapasztalatait, hogy a megfelelő anyagi finanszírozást kérje vagy megsürgesse: „Der Geh. Unterz. hat sowohl an die kön. ungr. Statthalterung, als auch an den Grafen v. Erdödy, wegen der Erbauung der so nöthigen Kirche, Vorstellungen erlassen.” – írja Ónód esetében is.⁵⁴⁸

A fentebb is kiragadott példákat és más, szintén nehéz helyzetben lévő plébániákkal összevetve az érseknek azt is mérlegelnie kellett, hogy mely ügyet terjeszt fel a Helytartótanács vagy a Magyar Kamara felé. Prioritást kellett felállítania, mielőtt döntött, hogy mely plébániák esetében kér segítséget, és melyek azok az állapotok, amelyek felett időlegesen szemet kell húnynia. Mert voltak olyan plébániák is, amelyek esetében szintén silánynak, sajnálatosnak vagy kicsinek minősültek a közösségi terek, de az érsek nem jelent arról, hogy történt volna esetükben döntés vagy előrelépés.

Ennek tükrében érseki szempontból egy kánoni vizitáció rengeteg hozadékkal járt. Az egyházfegyelem fenntartásán túl a stratégiai döntésekhez elengedhetetlen saját, személyes élmények gyűjtése, amelyekből következett a helyi és a teljes egyházmegyei erőforrások és finanszírozási lehetőségek számbavétele, a kiosztásnak a mérlegelése, az egyházmegye teljes plébániahálózatának további bővítése és lépéseinek átgondolása, megtervezése, majd ahhoz

---

⁵⁴⁶ KFA, 216, fol. 254. Szabad fordítás tőlem: Edelénynek nincs temploma. A kastélykápolnában tartják meg a szentmiséket, ahol maximum 100 ember fér el, a többiek kénytelenek még esős időben is kint az udvaron ácsorogni. Az engedelmesen alulírott bemutatva/előadta a helyzetet a Magyar Kamarának, és megkérte, hogy teljesítse a kérést (ti. a templomot építsék meg).

⁵⁴⁷ KFA, 216, fol. 256. Szabad fordítás tőlem: Templom nincs (ti. Sajóvámoson). Gróf Keglevich János a kastély birtokosa, Bars megye főispánja hajlandó templomot építtetni, ha a Vallásalap valamivel hozzájárulna az építkezéshez. Az engedelmesen alulírott sietősen előadta a Helytartótanácsnál az esetet, így nagy az reményem/elvárásom, hogy teljesülni fog.

⁵⁴⁸ KFA, 216, fol. 257. Szabad fordítás tőlem: Az engedelmesen alulírott mind Erdödy grófnak mind a Helytartótanácsnak előadta kérését, hogy a szükséges templomot építsék meg.

kapcsolódó kezdeti és távlati lépések megtétele. Egyáltalán a teljes egyházmegye állapotának felméréséből következő rövid és hosszú távú egyházkormányzati víziók és tervek a valós állapotokhoz igazított megtervezése.

Ennek a folyamatnak az első lépése a tapasztalatokhoz kapcsolódó első benyomások és azok alapján meghozott ítéletek. Azaz egy templom, parókia, iskola épülete minek minősül, mennyire látja el a funkcióját. Például a templomok elégtelennek vagy alkalmatlannak számítottak Pyrker ítélete szerint, ha nem volt, csak egy kis „Stube” vagy egy közeli földbirtokos kastélyának a kápolnája.⁵⁴⁹ Előfordult olyan is, hogy létezett jó állapotú templom, de az időközben megnövekedett lakosságot nem tudta befogadni, így a templomkertben vagy kint az utcán álldogálva kellett a hívő népnek részt vennie a szentmiséken.⁵⁵⁰ Arányaiban ez azt jelentette, hogy volt néhány száz katolikus, de a templom vagy kápolna a forrásokban jellemzően megjelenő számok alapján 30-100 személyt tudott befogadni. Pyrker ezekben az esetekben is orvosolni próbálta a templom alkalmatlanságát.

Sok esetben olyan is előfordult, hogy évekkel azelőtt elkezdtek már egy nagyobb templomot építeni, de a falak felhúzása után a tetőszerkezetre, boltív kialakítására már elfogytak a források, és egyszerűen csak bedesztázták a tetejét vagy ami szintén el tudta lehetetleníteni egy templom funkcionális működését, ha nem voltak ajtajai, ablakai.⁵⁵¹ Ekkor beázás vagy beomlás fenyegette az otlévőket, és persze a már meglévő alapok kárbaveszése.⁵⁵² Ezeknek az állapotoknak a megoldásában szinte minden esetben részt vett az érsek, logikus módon, hisz a már befektetett erőforrások teljes kárbaveszésével kellett számolnia plusz a jövőbeli újrakezdés újbóli kiadásával, amely dupla veszteséget jelentett. A leggyakoribb félbemaradt építkezésnél általában a tetőzet hiányzott. Az volt az a következő nagyobb beruházás egy templomépítkezés alkalmával, amelynél a meglévő anyagi források elfogyhattak, és egy újabb nagyobb adag szükségeltetett volna a befejezéshez.

A számok tekintetében a következőképpen alakultak a borsodi főesperesség templomainak állapotai. 54 plébániatemplomból 30-at, azaz 55 %-ot értékelt jó állapotúnak az érsek. Ezek között a legszebbre a tiszakürtit tartotta. A dédesi pedig új volt, Tayer György, az egri nagyprépost építtette – kommentálta Pyrker. Épp épülőben volt a zsérci templom. Az 54-ből egyetlen esetében, Ládbesnyő templomáról nem nyilatkozott A többinél valamilyen módon

---

⁵⁴⁹ Tiszabábolna, Tibolddaróc

⁵⁵⁰ Felsőzsolca, Edelény, Sajóvámos, Ónód, Novaj, Csermely, Arló

⁵⁵¹ Ivánka, Szemere, Sajónémeti; Pyrker ekképpen panasolja el saját tapasztalatát az ablaktalan templomban celebrált miséje kapcsán: „Messe, Predigt, Katekisation und Firmung bei einem heftigen kalten Wind und sonst regerischen Wetter wirklich mit Gefahr der Gesundheit verrichtet werden mußte, da selbst die Kerzen auf dem Altarn jeen Augenblick von dem Wind aufgelöscht wurden.” KFA, 216, fol. 261.

⁵⁵² Hámor

elégtelenek voltak az állapotok. 5-nél (10-11%) félbemaradtak a munkálatok, és beázás, összeomlás fenyegette őket, vagy ajtók-ablakok hiányában a huzatosság lehetetlenítette el a liturgiákat. 4 esetében rossz, elhanyagolt állapotokat írt le az ordinárius, míg egy esetben sürgős javítást irányzott elő. Tehát a rossz állapotok összességében 10-11%-ra tehetők szintén. 11 plébániatemplom pedig vagy kicsi vagy egyáltalán nem volt, és a közeli nagybirtokos kastélykápolnája szolgált a szentmisék helyéül. Ez a plébániák 20 %-át érintette, azaz minden 5.-et. Összességében tehát a borsodi főesperesség plébániáinak a 45%-ában volt szükséges a templomok helyreállítása vagy felépítése. Ez igen jelentős teher, főleg, ha hozzávesszük a majdani beruházások finanszírozását is.

Templomok állapota a borsodi főesperességben	Jó	Félbemaradt építkezés	Elhanyagolt	Nincs vagy kicsi
	30	5	4	11

Az egész jelentésben a templomok állapotleírása a legprecízebb, helyzetüknek feltárása és bemutatása csak az esetükben történik meg. Sem a parókiákat, sem az iskolákat illetően nincs ilyen jellegű, hosszas tényfeltáró leírás. Ennek több oka is lehetett. Elsődlegesen, hogy maga az érsek leginkább a templomok állapotában volt érdekelt. A szertartásokra, a vallásgyakorlásra való alkalmas tér az egyik feltétele a katolikus hit helyi megmaradásának, erősödésének, és ez az egri egyházmegyében, ahol a protestantizmus erős lábakon állt, létszükséglet. A másik okot a jelentés címzettjében látom. I. Ferenc császárt mint az egyház legfőbb patrónusát értesíteni az egyház legfőbb közállapotokat érintő kérdéséről – amely ügyeknek az előrehaladását ki más, mint maga a magyar király tudná megsürgetni – érdekében állt az ordináriusnak. Három esetben, ahol a templom jobban hasonlított egy istállóra, mint egy Isten házára alkalmas helyre⁵⁵³ – írja –, és ahol a helyzet megoldatlanságát a több éve tartó vita nehezíti a Magyar Királyi Kamara és a szomolnoki királyi Felügyelőség között, nyíltan felkéri az uralkodót, hogy segítsen az ügy megoldásában: „Nur allerhöchste Befehl Er. Majestät könnte hier die schnellern Entscheidung herbeiführen, um welche der Geh. Unterz. allerunterthänigst bittet.”⁵⁵⁴

⁵⁵³ „mehr einem schlechten Ställe, als einem Gotteshause ähnlich” KFA 216, fol. 253.

⁵⁵⁴ KFA, 216, fol. 253. Szabad fordítás tőlem: Itt már csak Őfelsége legmagasabb parancsolata tudna határozatot hozni, amire az engedelmesen alulírott legalázatosabban megkéri.

Ebből kifolyólag az egyes templomok körüli állapotok és elakadt felújítások, építkezések körüli vitás helyzetek, erőforrások hiányának előadása mögött az a szándéka állt az érseknek, hogy az uralkodó a Helytartótanácsnál, Magyar Kamaránál vagy a Vallásalpnál hathatósan járjon közbe az ügy megoldásában. Néhol explicit is tetten érhető ez az intenció a fenti példa alapján, hisz külön kifejezi, hogy erre kéri Őfelségét. Ezt az ügyet a vizitációs jelentés műfajára vetítve elmondható, hogy a beszámolás és az informálás egyik csatornájává válhatott. A jelentésíró számára lehetőség, hogy az egyház ügyeinek előadásával az uralkodó közbenjárását sürgesse meg.

A katolikus hit lokális szintű érvényesülésének másik feltétele a vallásgyakorlás helye, azaz a templom mellett, a lelkipásztor személye, és bár voltak a papokkal szembeni aggályoknak nyomai a jelentésben, ügyeik ilyen szintű és részletességű előadása nem történt meg, holott az uralkodót valószínű érdekelték volna. Főpásztori szempontból a papi fegyelem kérdése belső ügy, melynek megoldásában a legfőbb patrónusnak nincs szerepe.

c) A plébániákról és felekezeti arányokról

A borsodi főesperességről szóló Pyrker-jelentés alapján 54 plébániából 11 élte át sértetlenül a török időket. 27-et újraalapítottak, és 16-ot pedig újonnan alapítottak, azaz a török utáni népességmozgások és betelepítések révén újonnan megalakuló faluközösségek számára hozták létre.

Érdeemes Borsod esetében is uralkodókra vetíteni a plébániaalapításokat, hogy lássuk, hogy az egyházszerkezet kiépülése időlegesen hogyan zajlott. Borsodban már a 17. században három plébániát alapítottak, 1651-ben Szendrőt és 1677-ben Szihalmot újjá, és Balatonit 1677-ben újonnan. II. Károly király uralkodása során 9-et, Mária Terézia alatt 14-et, II. József alatt 8-at, I. Ferenc alatt pedig 9-et alapítottak. A plébániaalapítások üteme nem tört meg, és a 19. század elején is folytatódik Borsodban. Bár a nagy népmozgások már leálltak, de a ráépülő egyházszerkezeti hálózat kiépülése még zajlott. A plébániaalapítások áttekintésénél feltűnt, hogy II. József idején az alapítások jó része nem újraalapítás, hanem újonnan létrehozott plébániák. Ferenc idején pedig két teljesen új alapítás volt: Miskolcon egy második, úgynevezett „ober”, felső-miskolci plébánia 1817-ben jött létre (míg az „unter” a középkortól kezdődően változatlanul fennállt), Edelényben és Ládbesnyőn. A további alapítás mind egy valahai középkori plébánia újraélesztése: Nádasdon, Dédesen, Tizsakürtön, Sajóvamoson,

Felsőzsolcán és Mályon. Eszerint a régi, középkori gyökerű plébániahálózat újraélesztése még zajlott.

A felekezeti kép Borsodban is igen színes és változatos, csakúgy, mint Szabolcsban. Az 54 plébániánál megadott adatok alapján a következőkkel számolhatunk.

<i>Katolikusok</i> száma a filiákkal együtt	<i>Unitus</i> <i>katolikusok</i>	<i>Reformátusok</i>	<i>Evangélikusok</i>	<i>Ortodoxok</i>	<i>Zsidók</i>	<i>Összesen</i>
79 148	10 893	86 274	4539	757	6827	188 438

A katolikusokra vonatkozóan a jelentés egyértelműsíti, hogy hány katolikus él a faluban és hány tartozik a plébániához összesen. Ezt az alábbi formulával fejezte ki általában Pyrker: „Im Dorfe sind [...] Kathol: nebst diesen in [...] Filialen zusammen [...] Katholiken” vagy néha külön pontosan megadja a filiákban élők számát is: „Im Dorfe sind [...]. Dann in [...] Filialen [...] – zusammen [...] Kathol:” De a többi felekezettel kapcsolatban nem tesz ilyen különbségtételt, azaz nem tér ki rá, hogy hányan élnek az anyaplébánia településén és hányan a hozzá tartozó filiákban. Egyetlen egy plébánia kivétel ebben a tekintetben: Sály. Ugyanis ott feljegyezte, hogy a faluban 1009 református él, a filiákban pedig 976, zsidó pedig 67, a filiákban pedig 106. Hogy mi okból történt Sály esetében a részletesebb feljegyzés, arra a jelentés szövege nem tett utalást. Valószínű nincs különlegesebb oka, pusztán a sályi plébános által átadott adatokban ez így szerepelt, és ezt másolta be Pyrker a jelentésébe.

Borsod megyében nem mutatnak a számok akkora különbséget a katolikusok és a reformátusok között, mint Szabolcsban. De ebben a régióban is egyértelműen a kálvinisták vannak többségben. A görögkatolikusok képezik a harmadik legnagyobb felekezetet, a negyediket a zsidók és csak ötödikként számolhatjuk az evangélikusokat, hatodikként az ortodoxokat, akik csak Miskolcon voltak jelen, és 51 fővel Ivánkán.

Az evangélikusok száma Miskolcon jelentős, közel 2000 fő. A fennmaradók elszórtan laktak kb. a plébániák felében, a másik felében nem éltek. Ortodoxok pedig csak a fent említett két településen voltak jelen a jelentés alapján.

Csakúgy, mint Szabolcsban, Borsodban is érzékelhető a zsidó bevándorlás hatása. Számuk itt magasabb, és 8 plébániát leszámítva mindenhol megtalálhatók a főesperességben. Ezer körüli vagy feletti népességben Miskolcon, Görömbölyön, Sajószentpéteren telepedtek meg. Száz fő felett pedig a következő plébániáknál vannak jegyezve: Alsóabrány, Tibolddaróc,

Harsány, Emőd, Mály, Edelény, Szűhogy, Szendrő, Szentjakab, Szirák, Sajószöged, Mezőkeresztes, Dédes. A többi helyen száz fő alatt képviseltetik magukat. Tehát letelepedésükre a szétszórtság jellemző, nem a nagy tömbökbe való tömörülés.

Kizárólag katolikusok lakták Bogácsot, Tardot, Szihalmot, Szentistvánt, Novajt. De a legjellemzőbben minimum három felekezet lakott egy faluban: katolikus, református, zsidó. És ezt az együttélést bővítették egyes helyeken a görögkatolikusok, evangélikusok és ortodoxok. 5 felekezetet 19 település számolhat. Ez azt bizonyítja, hogy Borsodban nemcsak, hogy sokféle felekezet volt, hanem ezek vegyesen, egymás mellett éltek, életük összekapcsolódott, gondjaik közösek voltak, a helyi viszonyok tehát a köztük lévő kapcsolatok és interakciók minőségét illetően is alakultak. Ebből a szempontból a leginkább multikulturális város Miskolc volt, ahol mind a hat felekezet megtalálható volt.

A felekezeteknél megadott számokat összeadtam, így számoltam ki az adott település körülbelüli lakosságát. Miskolc a legnépesebb település Borsodban, ahogy a jelentés említi Miskolc-alsó és Miskolc-felső együtt 28 000 körüli lakosságszámmal (28 930), Sajószentpéter 11 000 körüli lakossal a második legnagyobb, Mezőkeresztes 10 000 körüli lakossal (9954) a harmadik. Ezekre a településekre joggal mondhatjuk, hogy protestáns városok, ugyanis a protestánsok abszolút többségben vannak bennük. Miskolcon 65-70%, Sajószentpéteren 80 % körüli, Mezőkeresztesen 75-80% körüli a protestánsok aránya. A jelentés adatai alapján tehát elmondható, hogy 1829-ben Borsodban a három legnagyobb település kultúráját, normarendszerét és mentalitását leginkább a protestantizmus határozta meg.

Az 54 plébániánál kiszámolt lakosságszám és a katolikusok számának feltüntetésével csökkenő sorrendben:

	Lakosságszám kb.	Katolikusok
Miskolc	28 930	5542
Sajószentpéter	11 495	318
Mezőkeresztes	9954	912
Tizsakürt	7867	430
Mezőkövesd	6568	
Harsány	5073	835
Edelény	4780	963

Zsércz	4721	268
Szendrő	4353	1674
Sajószöged	4003	290
Ároktő	3983	622
Görömböly	3851	238
Sajóvámos	3781	289
Dédes	3696	288
Bánhorváth	3684	144
Diósgyőr	3567	1360
Szűhogy	3375	356
Csermely	3261	719
Felsőzsolca	3172	350
Szirmabesnyő	3089	1131
Sály	2947	406
Apátfalva	2919	1269
Ónód	2872	790
Szentjakab	2856	262
Ivánka	2846	604
Szirák	2772	513
Arló	2727	1008
Ládbesnyő	2699	78
Kisstállya	2449	924
Szentistván	2426	2426
Tiszapalkonya	2358	410
Tard	2365	1716
Galgócz	2325	316
Tibolddaróc	2312	1167
Aszaló	2305	
Maly	2302	275
Emőd	2232	1003
Várkony	2219	1197
Szihalom	2181	2165
Sajónémeti	2152	568

Sáta	1679	688
Alsóabrány	1639	370
Sajólád	1609	704
Szomolya	1205	1198
Balatony	1190	650
Tiszabábolna	1161	520
Újhuta	1134	440
Domaháza	1103	809
Bogács	1076	1079
Novay	1064	
Hámor	942	702
Szemere	897	884
Nádasd	789	776
Összesen	188 500 kb.	42 646

Jelentősebb települések még Tiszakürt, Harsány, Mezőkövesd 5000 fő feletti népességgel, de Zsérc, Edelény, Szendrő, Sajószöged is 4000 fő körüli városok. E magasabb népességszámú településeken belül azonban nem mindegyik rendelkezik városi ranggal. Pyrker az alábbiakat említi mint „Markte”: Miskolc, Diósgyőr, Sajószentpéter, Edelény, Szendrő, Aszaló, Ónód, Ároktő, Apátfalva, végül Mezőkövesd, amit kön. Markte- Oppidum coronale-ként említi. A többi települést Dorfként jelöli.

Összehasonlítva a szabolcsi viszonyokkal, Borsodban az 54-ből 20 plébánia 3000 fő feletti lakossal bír, míg Szabolcsban 42-ből 10-ben hasonló a lakosok száma. Továbbá Borsodban a fennmaradó települések között is sok a 2000 körüli lélekszámú. Az adatok alapján Borsod megye városodottabbnak és sűrűbben lakottnak tűnik, mint a korabeli Szabolcs megye. Az összesített lakosságszám 188 500 körüli.

A kánoni vizitáció alkalmával a bérmálás szentségét is kiszolgáltatta az érsek. Egyetlen egy plébánia (Felsőzsolca) kivételével mindenhol megtörtént. Összesen 19 845 főt bérmált meg, ami a főesperesség katolikusainak a 25%-a. Általában ez néhány száz főt jelentett helyi szinten. Kimagaslóan sokat bérmált egyszerre Tardon (814 főt), Miskolcon (1135 főt), Mezőkövesden (2027főt), Arlón (831 főt). Ezek közül Tardon és Arlón a katolikus lakossághoz képest magasabb a bérmáltak aránya, Miskolcon és Mezőkövesden pedig a város népességéhez, katolikus lakosságával arányos.

d) *A parókiákról*

A parókiák állapota jobbnak tűnik, mint a templomké volt. De az is lehet, hogy ezzel kapcsolatban megengedőbb az érsek megítélése, ugyanis a jelentésből kiderül, hogy számára a templomok állapota volt prioritás, azoknak a helyzetét és körülményeit részletezte gondosabban. A parókiák állapotának megoldása, mivel kisebb erő és anyagi befektetést is igényelt a renoválás. A plébános ügyintézésére, a patrónus és a katolikus nép segítségére hagyatkozott az anyagi háttér megteremtése kapcsán, így ezekkel kapcsolatos állagmegőrzési és építkezési munkálatok körülményeit nem is írja le a császárnak, hisz segítő közbenjárást sem vár el tőle. 54 plébániának 31 parókiáját jó állapotúnak, 1-et tisztességes állapotúnak ítélte meg, 3-at pedig szűkössnek. Ezek valószínű közepes vagy a közepesnél egy kicsit jobb helyzetű parókiaépületek lehettek. Új épület a dédesi és a domaházai. Az utóbbi iskolaként is funkcionál: „der jetzige Pfarrhof zum Schulhaus verwendet wird”⁵⁵⁵. A legszebbik a kerületben a tiszakürti, amelyiknek a templomát is a kerület legszebbikének tartotta. Ezen kívül még 4 parókia kapott „szép” vagy „legjobb, kitűnő állapotban lévő” jellemzést: Szentistván, Mezőkeresztes, Bánhorvát, Várkony. Négy plébánia esetében nem nyilatkozott, a továbbiakról lesújtó véleménnyel van az érsek: sajnálatos, elégséges, undorítóan rossz, leégett szavakat használja. Hogy milyenek lehetnek a korabeli lesújtó állapotok, azt mályi parókiája kapcsán olvashatjuk: „Das Haus aber, in welcher der jetzige, in jeder Hinsicht, vortreffliche Pfarrer seit mehr als 7. Jahren wohnen muß, ist so abscheulich schlecht, daß in Österreich, wo der geh. Unterz. durch einen langen Zeitraum zu leben das Glück hatte, in einer ähnlichen kein Taglöhnen geschwenge denn ein Seelsorger leben würde. Auf dem Abhang eines feuchten Hügels, aus 1 Stube bestehend, die unten das kahle Erdreich, [...] und oben einen morschen Guerbalkon mit halb morschen Brettern aufweist, der fortwährend dem Einsturz drohet. An diese stoßt 1 schmale Küche und 1 dunkle Kammer für den Dienstbothen. Wahrlich Erbarmen erweikend!!!”⁵⁵⁶ Ezt követően leírja Pyrker, hogy a kánoni egyházlátogatás alkalmával, az ülésen felszólította Fáy Barnabás, a főispán özvegyének tisztviselőjét, hogy járuljanak hozzá, hogy a plébánosnak egy jobb szállást tudjanak biztosítani, és utasításba adta, hogy minden esetben néhány száz forinttal segítség a célkitűzést. A továbbiakban még hozzáfűzi, hogy a Helytartótanács ezekben a sürgős

---

⁵⁵⁵ KFA, 216, fol. 266.

⁵⁵⁶ KFA, 216, fol. 250. Szabad fordítás tőlem: A ház, amelyben ennek a kitűnő plébánosnak immáron 7 éve laknia kell olyan förtelmesen rossz állapotban van, hogy Ausztriában, ahol az alulirotnak szerencséje volt hosszabb ideig laknia, még egy napszámos sem tűrné el. Egy nedves lejtőn, egy szobából áll a föld alatt, felette pedig a cseléd deszkából tákolt konyhája és sötét kamrája van. Tényleg könyörületet támaszt!

esetekben számtalanszor elutasító választ adott, és jobb időkre hivatkozva eltolta a segítségnyújtást. Ezt a mályi esetet egy általános megállapítással zárja a vizitáló érsek: „Ez az eset is azt bizonyítja, hogy mennyire szerencsétlen azoknak a plébániáknak a helyzete Magyarországon, amelyek patrónus nélkül vannak. Ezekben az esetekben a Vallásalapnak kell segítséget nyújtani!” (fordítás tőlem – GFI.)⁵⁵⁷

Parókiák összesen	Kitűnő	Új	Jó állapot	Tisztességes	Szűk, kicsi	Silány állapot	Nincs adat
54	4	2	31	1	3	9	4

A jelentésben számos olyan példa van, amellyel igyekezett Pyrker érzékelteni a valós, rossz állapotokat, de ez az eset több szempontból is elemzésre méltó. Először is Pyrker az uralkodónak az ausztriai viszonyokhoz hasonlítja a mályiakat illetve azokhoz képest próbálta érzékelteni az itteni sanyarú viszonyokat. Korábban a parókia leírásánál arra emlékezik vissza, hogy Ausztriában ebben egy napszámos sem élne, míg Magyarországon egy plébános immáron 7 éve lakik ezek között a tisztességtelen állapotok között. A továbbiakban is előkerül az a gesztus a mondandójában, hogy ezek Magyarországra jellemző viszonyok. Így a mályi eset arra is példa volt, hogy bemutassa, hogy Magyarországon általánosak ezek a körülmények, főként a patrónus nélküli plébániák esetében. A másik fontos konklúziója Mályival kapcsolatban, hogy ahol nincs patrónus, ott a Vallásalapnak kell segítenie. Itt egy picit csúsztatott az érsek, ugyanis a plébániái adatokban az szerepel, hogy a Vallásalap a patrónus. De mivel így közvetlenül nem volt illendő és diplomáciailag sem célravezető a császárnak felhánytorgatni a Vallásalap felelősségét, inkább úgy fejezi ki, hogy ha senki sem vállal felelősséget az ügy előrehaladásában, akkor a Vallásalap kénytelen az ezzel járó kötelességet magára vállalni. Konklúzióként megállapíthatjuk, hogy ahol nincs patrónus vagy a Vallásalap az, ott az állapotok rosszabbak lehettek, mint a patrónussal rendelkező plébániák esetében.

e) *Az iskolákról és az oktatásról*

⁵⁵⁷ „Aus diesen ist es ersichtlich, wie unglücklich die Lage jener Pfarreien in Ungarn sei, die ohne Patron sind, und denen der Rel. Fond. zu Hilfe kommen soll!” KFA, 216, fol. 250.

Az iskolák épületeivel kapcsolatban is hasonló kategóriákat használ Pyrker László, mint a parókiák esetében. Az iskolákról és a bennük zajló oktatásról hosszabban és részletekbe menően kizárólag Miskolc-alsó esetében nyilatkozott.

28 plébánián jó állapotban találta az iskolákat, ez a vizitált helyek 51 %-át jelentette. Az általa használt kategóriák között ez közepes vagy annál kicsivel jobb helyzetet tükrözhetett, mert a minősítései között vannak még ennél jobb állagú iskolák és rosszabbak is. Új, szép vagy legjobb állapotban lévő iskola 5 darab volt: Miskolc-felsőn, Felsőzsolcán, Mezőkeresztesen, Bánhorváton, Várkonyon. Szűkösnek és kicsinek tartott iskola 5 településen volt, míg elégséges, tűrhető állapotban 4 helyen. Méltatlan, silány, siralmas leírással 6 iskola esetén élt az érsek: Diósgyőr, Sajószentpéter, Ónód, Szemere, Arló, Nádasd esetén. Ezek közül Nádasdnál említette, hogy ő maga rendelkezett a vizitáció alkalmával az iskola javításáról. Ugyanígy tesz Szentistván esetében is, ahol nem minősíti az állapotokat, csak a renoválásról való rendelkezésről tájékoztat. Arló esetében megjegyzi, hogy nemesek lakják, és egyáltalán nem vehetők rá, hogy hozzájáruljanak az iskola felújítására. A megyei hivatalokat és az alesperest szólította fel az ügy továbbvitelére. Mályin nincs épülete az iskolának, és a patrónus sem gondoskodott még róla – fűzi hozzá, ami a Vallásalap volt. A miskolci főesperes által intézett tanári szálláson folyik az oktatás. Domaházán a felújított parókiát használják iskolának. Diósgyőrött, ahol szintén méltatlan állapotban volt az iskola, épületének ügyében szintén többször felvették a kapcsolatot a patrónussal, ami a Magyar Királyi Kamara volt, többször megbeszélést folytattak, eleddig sikertelenül – írta Pyrker. Diósgyőrben már az előző században is jelentkeztek konfliktusok a normaiskola felállításánál. 1784-ben ugyanis, amikor a triviális iskolát normaiskolává szervezték át ezen a településen, a szülők felpanaszolták, hogy a tanár részére járó tűzifa kivágása és hazafuvarozása terhes számukra. Ezért, ha továbbra is tűzifa szolgáltatására kényszerítik őket, akkor a református iskolába fogják járatni gyermekeiket. Eredetileg a királyi kamara és a város abban állapodott meg a tanár dotációját illetően, hogy a kamara évente 80 Ft-ot fizet és 12 köböl búzát, míg a város 6 öl tűzifát és az iskola épületének karbantartását biztosítja. A város által vállalt kötelességek megterhelők voltak a lakosság számára, hisz a szerződés egyik részét sem tudták teljesíteni, a tűzifának biztosítását már igen korán felmondták, és az iskolaépület karbantartása sem történt meg a Pyrker-jelentés bizonyosága alapján. A diósgyőri példa alapján elmondható, hogy hiába van patrónusa egy városnak, falunak, létezhetnek olyan megegyezések, szerződések, amelyek a lakosság kötelességévé tették egy-egy épület karbantartását. Hogy ez mennyire sikerül a helyieknek az függ szervezettségükön, lelkiismeretességükön, az ügyhöz való viszonyukon, hogy mennyire sajátjuk valójában a templom, parókia, iskola épületének állaga, illetve az anyagi

körülményeiken, társadalmi állásukon. Diósgyőrt jórészt igátlan nyolcadtelkes, szegény jobbágyok, urasági béresek lakták, így megterhelni őket az iskola fenntartásával rossz döntésnek látszik.

Iskolák az 54 plébániában	Jó, elégséges állapot	Új vagy szép	Tűrhető	Silány	Kicsi	Nincs iskola	Sürgős javítást rendelt el	Nincs adat
	30	6	3	6	5	1	1	3

A leírt állapotok alapján megfigyelhető, hogy a patrónus nélküli falvakban vagy ahol királyi-állami hivatalok, mint a Vallásalap vagy a Magyar Királyi Kamara a patrónus, az épületek elhanyagoltabbak. Talán azért, mert az egyik esetében nincs gazdája az ügyeknek, a másik esetében, mert nincs meg az a közvetlen, személyes kapcsolat, amely az ügyeket előbbrevinné, és megkönnyíteni az anyagi erőforrásokhoz való jutást, illetve létezhetnek különmegegyezések a kamara és a város között, amely a helyiek kötelességévé tették az állammegőrzést, mint ahogy Diósgyőr kapcsán is láttuk. Egy fontos kapocs lehet ezekhez a hivatalokhoz például a főpásztori közbenjárás. Ebből a szempontból a kánoni vizitáció egy jelentős aktus, hisz a személyes tapasztalatok nyilvánvalóan arra indítják az ordináriusokat, hogy az aktuálisan megélt, kritikus ügyekben főpásztori és állami méltóságukból is következően felszólítsák ezeket a hivatalokat kötelességeik teljesítésére, jelen esetben iskola épületéről gondoskodni a falvakban.

Iskolaépület hiányában itt Borsodban is vagy a parókia, vagy a tanító lakása szolgál az oktatás helyül, mint ahogy láttuk Mályi és Domaháza esetében is. Viszont az is előfordult, hogy épp az iskola épületének az állaga és lehetőségei voltak megfelelőbbek, és ezért ennek kellett átvállalnia más funkciókat. Például Felsőzsolca esetében, ahol az újonnan befejezett templomba, ami a parókia hátsó része volt, a résztvevők kis hányada fért csak be, a többiek az ég alatt kényszerültek álldogálni. Mivel az egyházlátogatás idején épp az iskola volt újonnan felépítve, ezért az érsek azt tanácsolta a helyieknek, hogy verjenek ki egy belső falat az iskolában, és akkor ott tarthatnák meg átmenetileg a szentmiséket.⁵⁵⁸

⁵⁵⁸ „Die neue vollende Kirche ist eine bis 10 Schritt lange Kammer in dem rückwärtige Theile des Pfarrhofs, (der in ziemlich guten Stande ist) in welchen kann 30 Personen Raum haben, und wo dann das übrige Volk bei jeder Witterung frei in Hofe stehen muß. Höchst unanständig!- Dort im freien hielt auch der Geh. Unterz. die Katechisation der Kinder und Erwachsenen, die sehr erfreulich war, und sowohl für den Seelsorger, als auch für den Lehrer ein gutes Zeugniß gibt, und machte indessen einige Anträge, daß das im Dorfe neu zu erbauende

Miskolc-alsó iskoláiról hosszabb leírást nyújt Pyrker László.⁵⁵⁹ A gimnázium 5 osztállyal működött a minoriták kolostorában. Az igazgató Bartholomäus Sándor volt. Az oktatás színvonalát kiválónak találta a vizitátor, főként latin nyelvből. A minorita kolostorral szemben helyezkedett el a normáliskola, ahol három osztály működött. A miskolci alsóvárosban 1772 után kezdett triviális iskolát 1784-ben szervezték át „nemzeti capitalis” iskolává. Az ekkor megkötött szerződés szerint, amely a Királyi Kamara és a város között jött létre, három világi pedagógusnak 150 Ft fizetést adott évente, és a tanári termekre ill. lakások fűtésére 12 öl tűzifa egyik felét a kamara, a másik felét a város szállítja.⁵⁶⁰ Pyrker idején azonban a harmadik osztályban, a grammatikaiban szintén minoriták tanítottak, csakúgy, mint a gimnáziumban, és a másik kettő elemi osztályt világi tanárok tanították. Ő velük is meg volt elégedve az érsek. Még a leányiskolát is meglátogatta, ahol szintén a tanulók vizsgáztatása során ellenőrizte az oktatás színvonalát. Itt is remek eredményeket mutattak a tanulók.

Az érsek a miskolci leányiskolával kapcsolatos problémákat hosszabban tárta az uralkodó elé. Jelenleg egy távoli pontján helyezkedik el a városnak, Gordon városrészben, és a szülők – az érsek elmondása szerint – a különféle veszélyek miatt nem szeretnék oda járattatni gyerekeiket. Jelenleg kérelem zajlik arról, hogy a Magyar Királyi Kamara által birtokolt épületben (Kamerengebäude), ahol az egyik tanító is él, néhány szobát felszabadítsanak a leányiskola számára.⁵⁶¹ Az eset előadását azzal zárta, hogy a püspöki hivatal ezt az ügyet is többféleképpen igyekezett már megszüretetni.

A kánoni vizitáció ezzel még nem zárult le Miskolc-alsón, ugyanis a reformátusok gimnáziumában is látogatást tett az érsek. Erről csak annyit írt, hogy gondozott állapotokat tapasztalt.

Miskolc-felső iskoláját jó állapotúnak értékelte az érsek, viszont az oktatásnál megjegyzi, hogy nagyobb odafigyelést és buzgalmat igényelne, ugyanis nem elégséges, ami ott zajlik. Miskolc-felső triviális iskolája viszonylag frissen, 1812-ben létrehozott intézmény, amely a XIX. század elejére jellemző folyamat részeként hozták létre. A belvárosok köré kiépülő külvárosok lakói jelentős távolságra voltak a belvárosi, iparosok, civisek által lakott központtól, ahol általában a normaiskolákat felállították, ezért megoldandó feladat lett, hogy a

---

Schulhaus mit einstweiliger Weglassung der Zwischenmauern, unter Dach und Oberboden gebracht statt einer Kirche dienen könnte bis Mitteln aufgefunden zu bauen.” KFA, 216, fol. 251.

⁵⁵⁹ KFA, 216, fol. 250–251.

⁵⁶⁰ 1779–1788 között állították fel a mezővárosi normaiskolákat, amelyek túlnyomó részét az ott működő triviális iskolákból szervezték át. Ezek a normaiskolák az egeri egyházmegyében a következők voltak: Eger, Gyöngyös, Miskolc, Mezőkövesd, Diósgyőr, Jászberény, Jászapáti, Jászárokszállás, jászfényszaru, Jászládány, Jászsalsószentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfákóhalma, Jászdózsa, Jászkisér, Jászmihálytelek, Karcag, Kunszentmárton, Törökszentmiklós, Egyek, Rakamaz. SOÓS, *Normaiskolák*, 17–21.

⁵⁶¹ KFA, 216, fol. 251.

külvárosi, szőlőmunkás zsellérek és gazdák gyermekeinek számára is alapítsanak iskolákat. Így a miskolc-felsői iskola is megnyílt, de ugyanekkor ezt írják Egerben is: „mi az Hatvani Hóstaton lakos gazdák magzattyainkat szegénységünk miatt az Városi Nemzeti Oskolákba nem jártathattyuk, mivel ruhátskájok meg szerzésében elégtelenek vagyunk. Az Hatvani Hóstaton levő kevés jövedelmű kortsma házat instáljuk oskolának. Mi vénhetek kiseded korunkban oskolába az városba be nem járhattunk, azért is század részünk is allig tu könyvbül olvasni.”⁵⁶²

Miskolc, mint a főesperesség legnépesebb városa, kiemelt figyelemben részesült az egyházlátogatás során. Bár csak 3459 katolikus élt a 21 000-es városban, vagy épp emiatt is, gondosan kezelt plébánia. Csakúgy, mint a szabolcsi főesperességben, a borsodiban is a legnagyobb városokra a protestantizmus hegemoniája volt jellemző. A presztízsen túl a katolikus érdekek érvényesülése, a katolicizmus társadalomalkotó, kultúrateremtő, politikaformáló szerepe szempontjából azonban jelentős kérdés, hogy a katolicitás ne szoruljon a falu vagy tanyavilágba az egri érsekség területén, hanem képviselve legyen a nagyobb városokban is. Ezért a már meglévő helyi katolikus városi erőket erősíteni kellett. Az érsek gondos eljárása mögött Miskolc és más városok esetében ez a szempont is állhat.

A jelentés tanulsága az iskolák körüli ügyekkel kapcsolatban az, hogy helyi szinten a lelkipásztorok azok, akiknek a felelőssége a megfelelő hely és anyagi források előteremtése, az oktatás lebonyolításának a zavartalansága. Felsőbb szinten pedig a püspök és az érsek is részt vesz a struktúra kiépülésében, elsősorban ott, ahol viták, konfliktusok miatt, avagy megfelelő patrónus hiánya miatt az emberi és anyagi erőbefektetés hiányzik egy-egy településen az oktatás működésének biztosításához. Ekkor az főpásztor közbenjár, moderátorként lép fel a kánoni vizitáció alkalmával a helyi szembenálló felek kibékítésében, avagy meggyőzésében, továbbá a kánoni vizitáció után egy-egy település ügyének felterjesztésében a felső hivatalok felé.

Összefoglalóan Pyrker abban a szellemben járt el, a korábban már kifejtett átalakításra jellemző, azaz az egyház és az egyházi személyek vezessék és ellenőrizzék a tanügyet.⁵⁶³ Ennek a modellnek valószínű ő volt az első „úttörője”, hisz szepesi püspökként már tanítóképzőt alapított, és a vizitációja során olyan intézkedésekről számol be, amely nemcsak püspöki méltóságánál fogva, az iskolaügy felügyelőjeként és mentoraként tünteti fel őt.

Az oktatás színvonalával kapcsolatban a következő minősítéseket használja Pyrker a jelentésében: nagyon/kivételesen jó, jó, elégséges, sajnálatos, nem jó, nem megnyugtató, nem elégséges. Továbbá néhány esetben pár megjegyzéssel illeti a körülményeket vagy az eljárását. Az 54 anyaplébániát veszem most alapul, bár egyes filiák kapcsán is értékeli az oktatást. 54-

---

⁵⁶² A forrást közli: SOÓS, *Normaiskolák*, 40.

⁵⁶³ Lásd bővebben a már többször hivatkozott műben: SOÓS, *Normaiskolák*

ből kivételesen jó vagy nagyon jó oktatást 7 plébánián talált, 31 esetben pedig jónak találta az iskolamester munkáját. Nem megnyugtató 3, Mezőkeresztes, Ivánka és Ároktő esetében, 7 esetben nem elégséges/sajnálatos az iskolai oktatás: Miskolc-felső, Diósgyőr, Ládbesnyő, Aszaló, Sajószöged, Csermely településein. 6 plébánia esetében pedig nem hozta szóba az oktatás színvonalát. Az oktatás minőségének ellenőrzése kérdés-felelet formájában zajlott, és nemcsak a gyermekeket, hanem a felnőtteket is érintette, mégpedig a katekizáció során.⁵⁶⁴ A kérdés-felelet⁵⁶⁵ formájában történő vizsgáztatás a vallási-hittani tudást és az iskolában megkövetelt alapismereteket is ellenőrizte, ugyanis vannak olyan települések, amelyek esetében az érsek kettéválasztja a minősítést, feltételezhetően ott, ahol nagy a kettő közti, azaz a vallási ismeretek és a profán tudás közti eltérés: „Der Unterricht in der christl. Religion ist sehr gut, jener in der Schule aber mittelmäßig befunden worden.”⁵⁶⁶

Olvashatunk olyan példákat is, ahol döntések és szankciók is születtek az oktatás javítása érdekében. Sajószentpéteren például, ha nem lesz változás az iskolamester szorgalmában, jövőbeli elbocsátásáról döntött: „Dem Schullehrer wurde seine Entlassung angekündigt, wenn er nicht mehr Fleiß im Lehren zeigen wird.”⁵⁶⁷ Ládbesnyőn és a filiájában is, Szendrőládon, szintén sajnálatosnak ítélte az oktatást. Valószínű nem csak az iskolamesterrel, hanem az iskolabajárással is voltak problémák, mégpedig a már megismert, gyakran előforduló, tűzifa kérdése és hiánya miatt. Ez ügyben felszólította az érsek a két helyi nemes urat, Berzevitzy Lajost és Gombos Ferencet, hogy 6 öl tűzifát adjanak évente.⁵⁶⁸ Aszalón sem volt megfelelő az iskolai oktatás. Itt valószínű az iskolamester agg kora miatt nem tudta megfelelően kézben tartani a tanítás menetét. Az egri ordinárius segítséget rendelt mellé: „Der Unterricht in der Schule ist nicht genügend befunden worden, daher erhielt der schon etwas bejahrte Schullehrer Auftrag sich einen Gehilfen beizugesellen.”⁵⁶⁹ Előfordul olyan is, hogy az oktatás javítása érdekében utasításokat, tanácsokat ad a vizitáló a helyi iskolamesternek: „Der Unterricht darin (ti. in der Schule) war nicht befriedigend, weßwegen in Hinsicht des Lehrers die nöthige Aufträge gegeben wurden.”⁵⁷⁰

---

⁵⁶⁴ „Dort in freyen hielt auch der Geh. Unterz. die Katechisation der Kinder und Erwachsenen, die sehr erfreulich war, und sowohl für den Seelsorger, als auch für den Lehrer ein gutes Zeugniß gibt.” -írja az érsek Felsőszolca esetében. KFA, 216, fol. 251.

⁵⁶⁵ Pl. Aszaló esetében így fejezi ki: „Der Unterricht in der Schule ist nicht genügend befunden worden, daher erhielt der schon etwas bejahrte Schullehrer den Auftrag sich einen Gehilfen beizugesellen.” KFA, 216, fol. 256.

⁵⁶⁶ Domaháza, KFA, 216, fol. 266.

⁵⁶⁷ KFA, 216, fol. 254. Szabad fordítás tőlem: Az iskolamestert el fogom bocsátani, ha nem tanúsít nagyobb szorgalmat a jövőben.”

⁵⁶⁸ KFA, 216, fol. 255.

⁵⁶⁹ Szabad fordítás tőlem: Az oktatás nem megfelelő az iskolában, ezért meghagytam, hogy az idős iskolamester mellé segítség kerüljön.

⁵⁷⁰ Csermely, KFA, 216, fol. 264. Az oktatás nem volt kielégítő, ezért a tanár megkapta a szükséges utasításokat.

Összességében elmondható, hogy az érsek úgy járt el az iskolák és az oktatás ellenőrzésében, mintha maga lenne annak felügyelője. Ilyeténképpen a jelentés igazolja Soós Imre megállapításait,⁵⁷¹ hogy a Mária Terézia és II. József által elképzelt és kiépített oktatásügyi rendszer, a királyi iskolafelügyelőség a korban jelentőségét veszítette, és I. Ferenc korában kiépült egy új apparátus és eljárási rendszer, amely az egyház kezébe, továbbá az esperes és a püspök kezébe teszi le az oktatás feletti gyámkodást. Ennélfogva Pyrker László, mint „messziről jött ember”, aki jól ismerte az ausztriai mintát és magát Ferencet is, a vizitációja során az uralkodói elképzelés és az egyházi érdekek és célkitűzés szerint járt el, és mint iskolafelügyelő is teljesítette a vizitáció során a kötelességét. Ennek a változásnak az is egy fontos lépése, hogy az 1779-ben világi vezetés, (elsősorban városi tanácsstagok) kezébe került mezővárosi normaiskolák igazgatását fokozatosan a helyi plébánosok vették át, hogy ily módon csökkentsék az egyház által és valószínűleg az udvar szempontjából is problémaként fentüntetett laicizálódás folyamatát. Egerben és Gyöngyösön is ez történt,⁵⁷² de a borsodi vizitációs jelentésben is megtaláljuk ennek a folyamatnak a nyomát: Papp Ferenc a mezőkövesdi kerület alespereseként, a normaiskola igazgatója is egyben.⁵⁷³

f) A plébánosokról

A lelkészek fegyelméről és munkavégzésükről szűkösebb leírásokat nyújt Pyrker. Az alábbi jellemzőket szokta használni bemutatásuknál: feddhetetlen, ájtatos, kötelességét teljesíti, dicséretes, szorgos, fáradhatatlan, képzett, kitűnő. Ezek mellett előfordulnak olyan esetek is, amelyekben röviden valamilyen problémát ad elő az érsek az aktuális plébánossal kapcsolatban. Ezek általában fegyelmi kérdésekre utalnak, betegséget említenek vagy kiválóság miatt előléptetést tervez. De olyan is előfordul, hogy röviden a lelkész karakterét világítja meg a jelentés szövege. Diósgyőr plébánosáról, a 34 éves Mahovszky Józsefről, a filozófia és a teológia doktoráról, korábban is és a vizitáció alkalmával is több panasz érkezett, ezért Pyrker lemondatta.⁵⁷⁴ Sajószöged plébánosa, Gerzovits József pedig még mindig fenntartja a viszonyát a korábban eltávolított bejárónőjével. Pyrker elhelyezéssel fenyegette meg a lelkészt, ha nem szakítja meg a kapcsolatát végleg. A dédesi plébánossal kapcsolatban is hasonló aggályok

---

⁵⁷¹ Soós, *Normaiskolák*, 41.

⁵⁷² Soós, *Normaiskolák*, 39.

⁵⁷³ KFA, 216, fol. 261.

⁵⁷⁴ KFA, 216, fol. 252.

merültek fel. Gosztonyi Károllyal szemben, akit már korábban többször is felmentettek a női személyzete miatt, újra hasonló panaszok érkeztek. Ezúttal Pyrker úgy döntött, hogy az egri rekollekció elé állítja a plébánost, majd a hevesi esperesi kerület egyik megöregedett plébánosa mellé segédnek.⁵⁷⁵ Az 57 éves Horváth Márton, Tiszakürt lelkésze maga kérte a visszavonulását betegségére hivatkozva, ezért az egri idős papok otthonába költözik. Flaskay Mihály, Szemere plébánosával kapcsolatban a heves temperamentumát nehezményezte az egri ordinárius. Hasonlóképpen Balatoni plébánosa, Papp Márton sem kedvelt a közösségében a heves temperamentuma miatt, holott a lelkészi tevékenységére nincs panasz – állítja a vizitátor, aki felszólította magatartásának a megváltoztatására, különben elhelyezi.⁵⁷⁶ Mezőkeresztes plébánosa, Pöstényi János pedig elhízott testalkata miatt nehezen tudja kötelességeit végezni, főleg a filiákat hanyagolta el, ezért Pyrker két megoldást ajánlott fel neki, vagy lemond vagy káplánt fogad maga mellé, mert amúgy is tetemes a plébánia hozama – jegyzi meg az érsek. A mezőkeresztesi plébános végül az utóbbi mellett döntött.

A lelkészekkel kapcsolatos aggályokat nem különösebben részletezi Pyrker László, ezért egy-két kivételtől eltekintve, nem is tudjuk, hogy pontosan milyen jellegűek lehettek a fegyelmeztelenségek. Mindenesetre néhány fegyelmi vétség körvonalazódik a megjegyzések és a kommentárok alapján. Az egyik a cölibátus megszegése. Ezekben az esetekben a szóbeli figyelmeztetést követően az elhelyezés, azt követően pedig, ahogy a fenti, dédesi példa mutatja a segédlelkészi pozícióba helyezés lehetett egy megoldás. A vizitációs jelentés befejező szavaiban Pyrker vissza is utal arra, hogy az 54 plébániából csak kettő esetében kellett a visszatérő panaszok miatt elhelyezéssel élnie. Ezt ő örömmel könyvelte el, és így is adta a császár tudtára.⁵⁷⁷

A másik, többször előforduló megjegyzés a lelkészek temperamentumára, attitűdjére utalt. Valószínű a korban nem volt ritka, ha egy plébános tanultsága és előjárói szerepe okán hatalmasabbnak gondolta magát és szerepét, mint ami valójában volt, így arrogáns, erőszakos népnevelő stílusban próbálhatta a rá bízott közösséget irányítani, befolyásolni, vagy megfeddni, ha kellett. A tekintélyelvűség módozatai a korban még jócskán rányomhatták a lelkészi munkára a bélyegüket, így hát nem lehetett ritkaság, ha egy papot túlkapásokon értek. A balatoni plébános esete is mutatja, ahol Pyrker még arra is utal, hogy a liturgia idején is illetlenül elragadja a lelkészt a temperamentuma.

---

⁵⁷⁵ KFA, 216, fol. 263.

⁵⁷⁶ KFA, 216, fol. 267.

⁵⁷⁷ „Trost is es auch aus diesen unterthänigsten Visitationsbericht zu ersehen, daß unter den Seelsorgern der kan. Visitation 54 Pfarreien, nur 2 gefunden worden sind, wieder welche bedeutender Klagen vorgekommen, und welche darum von ihren Station entfernt worden sind.” KFA, 216, fol. 268.

A vizitáció során nemcsak a lelkészek fegyelmi kérdéseit, közösségükhöz fűződő viszonyait, konfliktusokat, antipátiákat kellett orvosolnia az érseknek, hanem ha a plébános egészségügyi állapota vagy kora azt indokolta, megoldást kellett találnia az elhelyezésre vagy lemondásra. A példák alapján ebben nem egyedül döntött, hanem a lelkészre bízta visszavonulásának idejét. A teljes nyugdíjbavonulás előtti szokásos lécspőfok, hogy a plébános fogad maga mellé segédlelkészt vagy káplánt, ha a plébániai bevételek engedték.

A főesperesség legidősebb lelkésze egyébként a mezőkövesdi plébános, a 72 éves Papp Ferenc volt, aki az utóbbi időben egyre betegesebb volt. A legfiatalabbak pedig a 29 éves Schmutz József, aki Ivánkán végzett szolgálatot, Pyrker elmondása szerint a legnagyobb nehézség számára a fiatalok tanítása, és szintén 29 éves novaji plébános, Szepessy József, aki az iskolában is jól behozta beteg elődje miatt a katekizációbeli lemaradást. A főesperességben a plébánosok átlagéletkora 43 év volt, amely 6 évvel több, mint a szabolcsiban volt. Végigtekintve a jelentés alapján készített táblázaton, amelyet a plébánosokról vezettem, érzékelhetően idősebb generáció szolgált itt, mint Szabolcsban. Leginkább 40-esek, de nem ritka az 50-es vagy a 60-as sem. 18 plébános jár a 30-as éveiben, de annak is inkább a végén. Legtöbben tehát Mária Terézia uralkodásának végén vagy II. József idején edukálódtak. A plébánosok mindegyike a magyar mellett latinul is tud, és emellé gyakran társul a német vagy a szláv, esetleg mindkettő. Tizenhárom plébános beszél németül harmadik nyelvként, és három szlávul. Tizenötön pedig mind a négyet beszélik, tehát magyarul, latinul, németül és szlávul.

A jelentésben feljegyzett adatok alapján Borsodban német anyanyelvűek kizárólag Miskolcon voltak, viszont szláv anyanyelvűséget összesen tizenhét település esetén jegyzett fel a vizitátor.⁵⁷⁸ Ezek alapján Szabolcsot a török utáni nemzetiségi népmozgások jobban érintették, mint Borsod vármegyét. Míg Szabolcs egy többnemzetiségű, kevert lakosságú területté vált, addig Borsodban megmaradt a magyar többség. Az is feltűnik, hogy a lelkészek több esetben tudtak több nyelven, mint arra helyi szinten szükség lett volna. Valószínű a jozefinista lelkészképzés hatásának tudható be, hogy ilyen szép számmal németül is tudtak a magyar és a latin mellett.

A főesperességben magánkegyuraság alig van, Szirmay Tamás kivételével, aki Szirmabesnyő és Sajószentpéter patrónusa. A legtöbb falu a magyar királyi kamara alá vagy az egri érseki káptalanhoz tartozott, de kegyúri joggal rendelkezett Borsodban a kassai püspök, a nagyváradi püspök, a szatmári püspök és a Vallásalap is. Pyrker minden patrónust felsorol, mint

---

⁵⁷⁸ Miskolc, Felsőzsolca, Görömböly, Diósgyőr, Újhuta, Hámor, Szirmabesnyő, Edelény, Szúhogy, Szendrő, Szentjakab, Szirák, Sajóvamos, Sajólád, Ónod, Dédes, Csermely

akik megfelelően teljesítették feladatukat: „wesentliches geleistet”.⁵⁷⁹ Viszont 14 településnek nem volt patrónusa, ennek megfelelően ezekben a lelkipásztor ellátása, az épületek karbantartása mind-mind kizárólag a hívőkre hárult.

g) *A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója*

Pyrker jelentése az az évi Separatprotocoll 2620. bejegyzésében szerepel,⁵⁸⁰ mely szerint Wagner kabineti tanácsos 1829. augusztus 20-án olvasta át, a császár pedig 1830. március 11-én. Az intézkedések rovatban pedig egy 1831-es Separat Billetten Protocollra hivatkozik a beiktatás. Pyrkernek adott válaszban Wagner sajnálkozik a jelentésben feltárt hibákon és a fogyatékoságokon a lelkészeket és iskolamesetereket, illetve a templomok és épületek állapotát illetően. A levélben elismeri Pyrker érsek szándékát, hogy a helyi tisztviselőket megintette, és figyelmeztette őket feladatuk elvégzésére, továbbá az épületek megerősítését illetően is intézkedett. A levél végén Pyrker által előterjesztett papok előléptetésével kapcsolatos tetszvényét fejezte ki.⁵⁸¹ Az udvar reakciója a borsodi vizitációs jelentés alapján is elsősorban a normabeli kérdésekre vonatkozik. A lelkészek és az iskolamesterek Bécsből szemlélve mint ahogy a fentiekben többször utaltunk, normaközvetítő szereppel bírtak. Ha méltatlanul látják el feladataikat, akkor az az állami rendelkezések, előírányzott változások megfeneklését jelenti. A válasz méltatja a főpásztor felelős eljárását is.

5. PYRKER LÁSZLÓ ÉRSEK 1831-BEN ÍRT VIZITÁCIÓS JELENTÉSE

Pyrker László 1831. június 20-án fejezi be vizitációs jelentését az egyesített Heves–Külső-Szolnok vármegyében, a Nagykunságban végzett egyházlátogatásáról, amelyet Pyrker tiszai kerületnek nevezett, és a hevesi főesperesség tiszántúli területei tartoztak ide.⁵⁸² Legutoljára gróf Eszterházy Károly végzett ezeken a területeken vizitációt 64 évvel ezelőtt.

---

⁵⁷⁹ KFA, 216, fol. 268.

⁵⁸⁰ Sep. Prot. 1829, 2620. bejegyzés

⁵⁸¹ Sep. Bill. Prot. 1831, 626. bejegyzés

⁵⁸² A hevesi főesperesség területei Heves–Külső-Szolnok, Jászság, Nagykunság. Lásd: EÉL, *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Agriensis, 1831*. Továbbá: SOÓS, *Egri plébániák*, 35–36. A hevesi

Pyrker azzal kezdi jelentését, hogy eredetileg az előző évben, 1830 tavaszán már minden készen állt, hogy lebonyolítsák az egyházlátogatást, de a Tisza olyan rendkívüli mértékben áradt, hogy teljes területek váltak megközelíthetetlené, több mérföldnyi tavak alakultak ki, az utak járhatatlanná váltak, ezért a helységekkel való kommunikáció teljesen ellehetetlenült.⁵⁸³ Így amikor a Tisza állása engedte, a következő évben, 1831. május 6-án kezdte meg útját Tizzaszalók vizitálásával, és május 20-án fejezte be Alattyánnal. Tizenkét plébániát látogatott végig, ami ezúttal rövidebb volt az előző útjaihoz képest.

Már az előző fejezetekben is tárgyaltuk, mint az egri egyházmegye számára leküzdendő problémát, ezúttal a teljes vizitációs utat hiúsította meg a Tisza és mellékfolyóinak áradása, az árterek átjárhatatlan világa. Maga Pyrker is utal arra, hogy az elérhetetlen területekkel mégcsak kommunikálni sem lehet. Ez nemcsak az egyházlátogatásra vonatkozóan jelent számunkra lényeges információt, hanem általánosságban az egri egyházmegye természeti adottságaiból adódó integritási kérdésekre. Felvetődik a kérdés, hogy vajon történelmi távlatokban gondolkodva mennyire határozta meg az egri egyházmegye életét, területi kiterjedésének és annak igazgathatóságának lehetőségeit, az egyesíthetőséget és területi összevonhatóságot, hogy időről, időre hosszabb ideig főesperességi területek voltak elzárva a világtól. Hogy ez mindig is nagy feladat elé állította az egri püspököket, az nem kérdés. 1765. december 18-án, amikor Eszterházy püspök a tiszántúli plébániák részére külön esperesi kerületet állított fel, mert az alsó- és felső-hevesi kerület esperesei, akiknek felügyelete alá Tiszántúl és a Nagykunság tartozott, nem tudták ellátni feladatukat a „Tisza gyakori áradása, hidak és utak hiánya és a nagy távolság miatt”.⁵⁸⁴ Természetesen püspöki, illetve érseki életműveket is lehetne ezen a szemüvegen keresztül értékelni. Azaz az egyházmegye intergritására tett törekvések mennyiben határozták meg a püspökök tevékenységét, miként körvonalazható Eger szerepe az egyházmegye teljes területéhez képest, és miben más a többi püspöki ill. érseki székhelyekhez képest. Azt mindenesetre összefoglalóan megállapítható, hogy a vizitációs jelentésekben újra és újra előforduló jelentős természeti akadályok említése azt jelzi, hogy az egri egyházmegyének alapvető jellegét és ebből fakadóan igazgatását határozták meg ezek az adottságok.⁵⁸⁵ Nem csoda, hogy Pyrker a császárnak címzett jelentésében is többször utal

---

főesperesség ez a déli, Külső-Szolnok vármegyei része igen hányattatott sorsú. A török és az 1683-as tatár pusztítások igen súlyosan érintették. A lakosság nagyarányú pusztulása következett be.

⁵⁸³ KFA, 216, fol. 272.

⁵⁸⁴ SOÓS, *Egri plébániák*, 43.

⁵⁸⁵ Ide vonatkozóan lásd: SZABÓ: *Egyházmegye ideális méretei*: https://www.academia.edu/35783904/%C3%89szrev%C3%A9telek_az_egyh%C3%A1zmegye_ide%C3%A1lis_m%C3%A9reteinek_k%C3%A9rd%C3%A9s%C3%A9hez (Utolós letöltés: 2022. 09. 15.)

ezekre az akadályozó tényezőkre, hisz az ország infrastrukturális körülményei bizony az urakodót is érdekelhették.

Ezúttal sokkal kevesebb, csak 13 plébánián járt (Tizszaszalók, Kunhegyes, Kenderes, Túrkeve, Dévaványa, Kunszentmárton, Tizsapüspöki, Törökszentmiklós, Tizsabő, Nagykürü, Kőtelek, Besenszög, Alattyán), de csak 12-ben tett hivatalos egyházlátogatást, ugyanakkor a bejárt táv ugyanolyan hosszú volt, mint a korábbiak esetében, közel 300 km. Soós Imre azt írja, hogy 1746. évi egyházlátogatás során Tizsafüred környékén és a Nagykunságban Nagykürü, Kőtelek, Szentiván, illetve Kunszentmárton községekben működött plébánia, míg a további 20 vizitált református község katolikus hívek hiányában nem minősült sem anyaegyháznak, sem filiálisnak.⁵⁸⁶ A 18. századi vizitációhoz képest 1831-ben tehát 9-cel több plébániát látogathatott meg Pyrker, ami a katolikus hívek növekedését jelzi a régióban.

Itt gyéresebb területi sűrűséggel kell számolnunk továbbá azzal, hogy lehettek olyan települések, amelyekben a katolikus hívek hiányában nem látogatott el az érsek. Hogy a hevesi főesperesség ezen része ritkábban lakott, mint a korábban elemzett területek, az erre a régióra mai napig jellemző. A nemzetiségi betelepülések sem érintették annyira. Ez a jelentés nyelvi adataiból is látszik, hisz míg a szabolcsi és a borsodi főesperességekre egy erősen vegyes etnikumú lakosság jellemző, itt kizárólag magyar nyelvűek a települések. Ebből kifolyólag a plébánosok részéről sem létszükség a többnyelvűség. A 13-ból 5 tudott három vagy négy nyelven, azaz a latin és a magyar mellett németül vagy szlávul, a többi 8 kizárólag latinul és magyarul beszélt.

a) A plébániákról és a felekezeti arányokról

A 13 plébániának a meglátogatása hasonló ütemben zajlott, mint a korábbiak esetében. Minden napra 1831. május 6-ától május 20-ig egy plébánia, esetleg egy filia jutott. Ez alól csak a május 11-e kivétel, amely napon a Dévaványa és Kunszentmárton közti távot kellett megjárniuk, azaz nem történt aznap vizitáció a jelentős távolság miatt.⁵⁸⁷ E területen, a Nagykunságban, elmondható, hogy sokkal jelentősebbek a távolságok, mint más egri egyházmegyei kerületben. Számításaim szerint a korban több óráig tart, hogy csak a szomszédos anyaegyházat egy arra vállalkozó elérje.

---

⁵⁸⁶ Soós, *Egri plébániák*, 42.

⁵⁸⁷ A googlemaps szerint a két település közti távot 13 óras gyaloglással lehetne megtenni, amely számításaim szerint 8-9 óras lovaskocsis utat jelentett a korban.

Ha a vizitációs jelentés alapján elkészített felekezeti adatokra tekintek, akkor nagyjából ugyanaz a kép rajzolódik ki, mint Szabolcsban vagy Borsodban, hogy a nagyobb lélekszámú településeken egyértelmű a protestáns többség, elsősorban a református, és a kisebbekben vagy nincsenek is reformátusok, vagy kisebbségben vannak. Ez a protestantizmus elterjedésének karakterére világít rá, azaz inkább városokban, nagyobb településeken volt jelentős a reformáció hatása. A szétszórtság az eddigi adatok alapján inkább a katolikusokra és a zsidókra jellemző.

A jelentésben szereplő számokat összeadva 27 304 a katolikusok száma. Valójában egy kicsivel magasabb lehetett, ugyanis Kunszentmártonban a hivatalos egyházlátogatás elnapolása miatt a filiákban élők számát nem adta meg Pyrker. A reformátusok száma 38 568. Így ebben a főesperességben is a vezető felekezet a református, a második a katolikus. 676 személlyel a zsidó felekezetűek a harmadik legnagyobb vallási közösség a régióban, majd az ortodox 165-tel, végül az evangélikus 32-vel vannak jelen. Görögkatolikusok nem éltek a tiszai kerületben.

A vizitált települések közül a legnagyobb Túrkeve 16 458 lakossal, a második legnagyobb Kunhegyes 9499-cel és a harmadik Törökszentmiklós 8517 lélekszámmal. A fennmaradók közt is van néhány többezres település, mint Tizzaszalók, Dévaványa, Kunszentmárton, Kenderes, Tiszabő. A többi pedig 1000–2000 közötti lélekszámmal rendelkezett.

Ebben a 19. század elején is még egyértelműen protestáns többségű régióban a katolikusok száma milyen ütemben nőtt a 18–19. század fordulóján azt néhány, a legnagyobb városokra vonatkozó adatokkal érzékeltetem. Pyrker László által 1831-ben először vizitált Túrkevéen, 1795-ben 43 katolikus élt,⁵⁸⁸ míg az egyházlátogatás idején ő 214 katolikust jegyzett fel. Kunhegyesen, amely a második legnagyobb település a vizitált városok közül, 20 katolikus élt 1795-ben,⁵⁸⁹ míg 1831-ben 85 a katolikusok száma. Törökszentmiklósról 1788-ból van adatunk. Akkor a hívek száma 1572, míg 1831-ben 3250. Ez a jelentős katolikus gyarapodás a tiszai kerületben és a Nagykunságban a katolikus hívek betelepülésével és szaporulatával is magyarázható.⁵⁹⁰ A 12 plébánia közül a kunhegyesi, a dévaványai, bessenszögi 1790 után alapítottak. Az alapítások mellett, ha a már be- és letelepedett lakosság épített terének utánanézzünk, számos esetben láthatjuk, hogy a templomépítések, parókiák építése, azaz a katolikus struktúra épített környezetének megteremtése még a 19. század elején is zajlott.

---

⁵⁸⁸ Soós, *Egri plébániák*, 280.

⁵⁸⁹ Soós, *Egri plébániák*, 280.

⁵⁹⁰ Soós, *Egri plébániák*, 280. 296.

Katolikusok száma filiákkal együtt	Reformátusok	Zsidó	Ortodox	Evangélikus
27 304	38 568	676	165	32

b) A templomok, iskolák, parókiák állapotáról

A templomok átlagos, jó állapotban vannak szinte mindenhol az egyházlátogatással egyidőben. Sok esetben azonban az elmúlt évtizedekben fejeződtek be a 18. században már elkezdett munkálatok vagy az akkor gyorsan felépített tákolmányok, gyenge épületek lévén, a 19. század elején kapták meg maradandó formájukat. Ezek a következők: Kunszentmárton⁵⁹¹, Kenderes⁵⁹², Dévaványa⁵⁹³, Kunhegyes⁵⁹⁴, Túrkeve⁵⁹⁵, Tiszabő⁵⁹⁶, Törökszentmiklós⁵⁹⁷. Egyedül Kőteleken volt a templom állapota sajnálatos.

A 12 helyen felvett hivatalos egyházlátogatásból három parókiával kapcsolatban nincs adatunk, míg kettő esetében az állapotokat sajnálatosnak, nem megfelelőnek írja le, a többit jó állapotúnak ítéli meg. Továbbá a parókiát Tizzaszalókon iskolának is használják.

Az iskolákkal kapcsolatban azonban szomorúbbak az információk. A 12 helyből, háromról nincs információnk, öt helyen pedig az alábbi leírásokkal él az érsek: nem megfelelő, legrosszabb állapotban, sajnálatos, nagy, de omladozik, kimondottan rossz állapotban van. Összességében megállapítható, hogy az anyaplébániák egyházi jellegű épületeinek jórésze megfelelő, jó állapotban vannak, de az oktatáshoz megfelelő körülmények megteremtésére kevesebb figyelem jutott. A nem megfelelő iskolai környezet hiánya az oktatás színvonalát is befolyásolhatja. Három esetében találta sajnálatosnak az oktatás minőségét az érsek. Tiszabőn az írásktatás nem teljesítette az elvárásokat, ezért itt „az első intést” kiadta–írta Pyrker.⁵⁹⁸ De nem minden esetben állt meg az érsek a szóbeli figyelmeztetésnél. Bessenszögon intézkedett, hogy új tanító érkezzen. A kirívó negatív élmények mellett a jelentésekben eddig sohasem

⁵⁹¹ Soós, *Egri plébániák*, 288.,

⁵⁹² Soós, *Egri plébániák*, 274.

⁵⁹³ Soós, *Egri plébániák*, 270. „A helytartótanács 1805-ben 9350 Ft-ot utalt ki a Vallásalapból új templom építésére, mely 1810-ben készült el.”

⁵⁹⁴ Soós, *Egri plébániák*, 276–277.

⁵⁹⁵ Soós, *Egri plébániák*, 280–281.

⁵⁹⁶ Soós, *Egri plébániák*, 292–293.

⁵⁹⁷ Soós, *Egri plébániák*, 296–297.

⁵⁹⁸ KFA, 216, fol. 278–279.

olvasott eljárásra is figyelmes lehettem. Túrkevén olyannyira jónak találta Pyrker János az oktatás színvonalát, hogy a tanító igen szűkös bevételét megemelte, mégpedig ő maga 500 Ft-ot fizetett be a congruába.⁵⁹⁹ Az érseki jövedelem könnyen lehetővé tette, hogy az egyházmegye bármely egyházi vagy egyházközei személyének fizetését kiegészíthesse Pyrker. De ahogy a fenti példa is mutatja önmagában az alacsony, szűkös fizetés ilyesfajta adakozásra kevésbé készíthette a főpásztorokat, hacsak nem valami kimagasló munkával és szorgalommal párosult, mint ahogy a túrkevei példa is mutatja. Ilyenfajta gesztusokat bármikor gyakorolhattak volna az főpásztorok, főként úgy, hogy az oktatás egyházi felügyelet alatt tartására igényt tartott az egyházvezetés. Mindenesetre az igen elgondolkodtató, hogy a vizitáció során többször említett alsópapi és tanítói nélkülözés, silány életkörülmények miatt nem készítették a korszakban nagyobb adakozásra az főpásztorokat, amikor tudvalevő, hogy ők viszont kivételes jövedelem felett rendelkeztek.

A tiszai kerület épületei:

	Jó állapotban	Rossz állapotban	Nincs	Nincs adat
Templom	10	1		3
Parókia	8	2	1	3
Iskola	6	5		3

c) *A plébánosokról*

A lelkészeket ezúttal kevésbé sematikus jellemezte Pyrker, mint a korábbi vizitációs jelentésekben. A leírások alapján 5 olyan szempontot tudtam elkülöníteni és összegyűjteni, amelyet az egyházlátogatás során megfigyelhetett és kiértékelte. Először is, a plébánost mint a hivatalát vezető személyt vizsgálta meg. Ez a szempont az alábbi kifejezésekben érhető tetten: „Amsführung als Seelsorger tadellos” vagy „in seinem Amte untadelhaft” stb.⁶⁰⁰ Ebbe valószínűleg a hivatalos és a közösségi ügyeknek az intézése, a papírmunka, a pénzügyek és az egyházi vagyon, saját háztartásának rendezése tartozhatott, esetleg a plébániaigazgatás és iskolalátogatás. Azaz a plébános mint szervező, mint előljáró körvonalazható ebben az

⁵⁹⁹ KFA, 216, fol. 244–245.

⁶⁰⁰ KFA, 216, fol. 275; KFA, 216, fol. 279.

elvárásban. Szinay Márton, Dévaványa és Tar József, Kőtelek plébánosát dicsérte meg ebből a szempontból az érsek.

A másik, gyakran ezzel az előbbivel szembeállított szempont, hogy a plébános, mint prédikátor és mint katekét hogyan teljesít. Ezalatt nyilvánvalóan az érsek azt érti, hogy az ellenőrzött plébános mennyire képes az evangéliumot és az egyházi tanítást átadni, a közössége számára ismertté és tudottá tenni. Elsősorban két benyomás alapján alakíthatta ki a szemléletét: ha a plébánost hallotta a nép előtt beszélni vagy olvasta a prédikációit, ugyanis a pozsonyi nemzeti zsinat határozataiból tudjuk, hogy kötelesek voltak leírni azokat: „...beszédeiket, amelyeket a nép épülésére mindig kellően ki kell dolgozniuk, mind a plébánosok – hacsak nem hajlott korúak már –, mind a káplánok foglalják írásba, és ha ezt kéri tőlük, mutassák be a püspöknek, hogy az mindegyikük szorgalmát és buzgóságát érdemei szerint meg tudja ítélni.”⁶⁰¹ De a vizitáló hallhatott a közösségből származó értékítéleteket is a szentbeszédekről. A második pedig az egyházlátogatás során kérdés-felelet formájában kikérdezett közösség miként bizonyította ismereteit saját vallásáról. Természetesen sok egyébről is lehetett következtetni, hogy a plébános mint evangelizátor miként teljesíti feladatát (pl. a plébános tárgyi környezete, könyvei). Ez az elvárás a lelkészekkel szemben a Trienti Zsinat óta egyre nagyobb mértékben volt jelen a katolikus egyházban, de míg a korábbi korokban az egyházi tanítás ismertetése a kis, lokális közösségekben elég volt, a felvilágosodás korától fogva a világkép változásával együtt ezek magyarázatára, megindoklására is egyre nagyobb lett az igény. Hogy ennek a növekvő elvárásnak, amely a 19. században egyre erőteljesebben jelen van az egyházi közösségekben, mennyire tudtak megfelelni a lelkészek, külön kutatást igényelne. A fent említett kőteleki plébánosnak például nagyobb szorgalmat kellene mutatnia a prédikatori és katekizációs munkában, csakúgy, mint Szinay Márton, dévaványai plébánosnak, aki szintén nem megfelelően teljesít. Nagyürü plébánosa, Dvorszky Vininz pedig kiemelkedik a katekizációban mind a gyerekek mind a felnőttek körében – hangsúlyozza Pyrker.⁶⁰²

Egy harmadik szempont a plébános és közössége közti viszony és kapcsolat megfigyelése. Voltaképpen az, hogy a nép szereti és tiszteli-e a plébánosát vagy sem. Sok mindentől függött, függhet, hogy egy papnak sikerül-e elfogadtatnia magát vagy sem. Az egyéni adottságokon és személyiségen túl azonban egy objektív szempont mindenféleképpen a sikeres viszony kialakításának alapvető élménye. Ha a plébános erkölcsi értelemben érdemessé válik arra, hogy szeressék és tiszteljék, betartja-e az írott és íratlan szabályokat. A korábbi jelentésekből ebbe a kategóriába sorolható volt a plébános heves temperamentumára való

---

⁶⁰¹ *Az 1822. évi...*, 556.

⁶⁰² KFA, 216, fol. 279.

hivatkozás. A fölényeskedő, népvezéri magatartás a korszakban nehezményezett viselkedési forma. Hibás és változtatandó magatartásként említette Pyrker a Borsodról szóló jelentésében is, és hogy ez már komoly elvárás, az az is bizonyítja, hogy az ájtatos magaviselet számtalanszor egy kiemelendő erény a plébánosok jellemzésénél.

A cölibátus betartása még inkább a plébános erkölcsi értelemben vett példaértékűségét igazolta a közösség számára, amelyet a helyiek nagyon könnyen ellenőrizhettek. Ha viszont fogadalmát nem tartotta be, esetlegesen nemcsak egyszeri kihágást követett el, hanem élettársi kapcsolatot tartott fenn, akkor a plébános a maga hitelességét, tisztelhetőségét ásta alá, és súlyosan predestinálhatta nyájához fűződő kapcsolatát. Ebben az esetben az érsek szinte mindig lépéseket helyezett kilátásba, tehát a jelentésekben utalt cölibátusi fogadalom áthágása mindig következményekkel járt.

Hogy a közösség megítélésének mekkora jelentősége volt a korszakban, azt az is mutatja, hogy több plébános esetében nincs más megjegyzés, csak az, hogy van-e panasz ellene vagy sem, feddhetetlen-e vagy sem.⁶⁰³ A pozsonyi zsinat lelkipásztorokkal kapcsolatos határozatainak előszava is ezt a szempontot emeli ki, azaz a fegyelmi vétségek elsősorban a közösségre gyakorolt hatásuk miatt lényegesek és kezelendők: „Mivel az Isten szolgálatára meghívott klerikusoknak olyan életvitelt kell folytatniuk, hogy senkiben se keltsenek megütközést, hanem mindenkiben inkább tiszteletet ébresszenek maguk iránt, a papok erkölcsére gondot viselni és az idők nehézsége miatt az Isten szentélyébe beférközött bűnöket gyökeresen kiirtani akarván ez a Nemzeti Szent Zsinat azokról, akiket az Úr nyájának őrzésével bíztak meg, a következőket rendeli és határozza...”⁶⁰⁴

A másik észrevételem a jelentések alapján, hogy kizárólag a közösség panasza esetén helyezték el a plébánost, többszöri figyelmeztetés, esetlegesen áthelyezés után pedig felfüggesztették munkáját. Rossz, illetve elhanyagolt prédikációs tevékenység, esetlegesen közepesre vagy annál rosszabbra ítélt plébánosi munka nem adott okot arra a jelentések alapján, hogy a plébánost elbocsátsák vagy megfegyelmezzék. Ebből a szempontból tehát kijelenthető, hogy a leglényegesebb szempont az egyházlátogatás során az, hogy a közösség hogyan viszonyul plébánosához, és milyen kapcsolat fedezhető fel közöttük, melynek alapélménye, hogy egy plébános betartja-e a fogadalmát, azaz a cölibátust avagy sem. Hogy ez a korban

---

⁶⁰³ Más jelentésekből is lehetne hozni példákat, hogy a közösség értékítélete mennyire fontos és jelentős szempont egy plébános megítélésénél. pl.: Fényeslitke plébánosa nagyrabecsült katolikus és protestáns körökben is; Holló Sándorról, Kemece plébánosáról csak azt tudjuk meg, hogy nagyon szeretik (nyíregyházi esperesi ker.); Barkóczy László, miskolci plébánost pedig mindenki értékeli; Poffók Dávid, Hámor plébánosáról pedig megtudjuk, hogy már egy aggastyán, de mindenki nagyon szereti

⁶⁰⁴ *Az 1822. évi...*, 554.

ténylegesen így volt, azt a pozsonyi nemzeti zsinat határozatai is igazolják: „Hogy tehát visszatérjenek az illő önmérséklethez és a feddhetetlen életmódhoz, s a nép is tanulja meg a papokat annál inkább tisztelni, minél tisztességesebbnek ismerte meg életüket, a szent zsinat megtiltja, hogy a klerikusok bármilyen nőszemélyt, akihez gyanú férközhetik, házukban vagy házukon kívül tartani vagy vele érintkezni merészeljenek; ha ennek figyelmeztetés ellenére sem engedelmeskednek, fosszák meg őket javadalmaiktól és legyenek felfüggesztve szent feladataik végzésétől, és a püspök megítélése szerint más büntetéssel is sújtsák őket.”⁶⁰⁵ Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy az egyház részéről a kötelező elvárás, az volt, hogy legyen a plébános fogadalmához hű, becsületes ember, a további, a lelkipásztori tevékenység minőségét meghatározó egyéb elvárásokban azonban viszonylag rugalmasan, szóbeli figyelmeztetéssel lendültek át a hiányosságokon, holott a közösség kötődését, a hit automatizmusokon túli tényleges megélését épp ezek a további lelkipásztori készségek mélyíthetik el egy közösségben. A pozsonyi nemzeti zsinat is felismerte ezeket a problémákat, de a válasza igencsak előíró volt például a prédikáció tekintetében: „Akik lelkipásztori feladattal egybekötött javadalommal rendelkeznek, tekintsék saját feladatuknak, hogy az Úr rájuk bízott nyáját az üdvös tanítás igéjével táplálják. Így tehát mind a vásár- és ünnepnap reggel intézzenek a néphez szentbeszédet, délután tartsanak hitoktatást, ádventben és nagyböjtben pedig naponta vagy legalább hetente háromszor oktassák és készítsék fel a híveket az abban az időszakban jámborul ünnepelt misztériumok méltó megülésére.”⁶⁰⁶ Azzal, hogy miként kellene jó prédikátorokat faragni a papjelöltekből, amely a kor emberének nyelvén szól a hitigazságokról, a hit megéléséről, nem foglalkoztak a zsinaton.

A korábbi fejezetekben hosszan tárgyaltam az alsó papság összetett szerepéből fakadó súlyos kihívásokat, amelyeknek helyi szinten meg kellett felelnie. Ezeknek az elvárásoknak a súlya alatt, megtetőzve az anyagi problémákkal és alacsony bevételekkel, nem csodáltnivaló, hogy a 19. század falusi lelkészei súlyosan ki voltak téve a körülményeikből fakadó demoralizáló erőknél. Az 1822-es pozsonyi zsinat összehívásának legfontosabb indokai ezek az egyházon belüli fegyelmetlenségek voltak, ugyanakkor a zsinat dokumentumait végigolvasva láthatjuk, hogy csak igen röviden foglalkoztak a probléma hathatós megoldásával. Elszalasztották a püspökatyák, hogy éljenek a lehetőséggel, és a „tényfeltáráson” túl, kreatív, előremutató megoldási javaslatokkal rukkoljanak elő, akár az egyházi vagy az átstrukturálásával, a képzés megújításával, a kor társadalmi igényeinek feltárással. Továbbá a lelkipásztorokra vonatkozó része a zsinati dokumentumoknak hárítja a valós belső

---

⁶⁰⁵ *Az 1822. évi...*, 561.

⁶⁰⁶ *Az 1822. évi...*, 556.

problémákkal való önkritikus szembenézést, sokkal több benne az elítélő, fegyelmező hang, amelyekkel nem segítették vagy enyhítették a lelkipásztorok helyzetét. Ezért ebből a szempontból nem oldódott meg az egyház belső problémája, a szinódus csak látleletet adott róla, így megállapítható, hogy a Pyrker-jelentések idején tovább folytatódott a mértékadó lelkipásztori előmenetelnek a romlása, és nem kis mértékben felelős ebben a kor felső klérusa is

De térjünk vissza a Pyrker-jelentéshez! A tiszai kerületben megadott 11 plébános korának átlaga 43 év, amely azonos a borsodival, de míg a borsodiban átlagolás nélkül az adatokra tekintünk, ott nagyobb az életkorok szórása. Van huszonéves és hatvanas éveiben is járó, míg itt a tiszántúli régióban a 40-es éveikben járnak a plébánosok általában. Ezek a lelkészek Ferenc idején kezdték edukációjukat.

Természetesen Pyrker látogatása alkalmával a bérmálás szentségét is kiszolgáltatta. 9531 hívőt bérmált meg az útja során, mely az összes, a jelentésben jegyzett katolikusok számának (27 304) közel az 1/3-a.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a tiszai kerületben végzett egyházlátogatás rövidebb lélegzetű jelentést idézett elő, mivel kevesebb plébániát tekintett át. Bár a templomok állapota kevesebb elégedetlenségre adhatott okot, azonban az iskolák és az oktatás színvonala korántsem ilyen megnyugtató. A plébánosok jellemzésénél láttuk, hogy az alsópapságnak hányféle területen kellett helyt állnia a korban, igen silány anyagi körülmények közt.

d) A vizitációs jelentés beérkezése a Kabineti Irodába és az udvar reakciója

E vizitációs jelentés beérkezéséről a Kabineti Iroda 418-as kötetében találtam bejegyzést, amelyben szerepel, hogy 1831. június 25-én elküldött jelentés Pyrker érsek által lefolytatott kánoni egyházlátogatásról szól. Wagner, kabineti tanácsos június 30-án olvasta át, míg a császár július 7-én.⁶⁰⁷ További intézkedéseknél a Separat Billeten Protocoll 1126. bejegyzésére hivatkozik.⁶⁰⁸ Pyrker érseknek megküldött válaszban Wagner megjegyzi, hogy a vizitációs jelentésben szembeötlők voltak számára azok a hibák, amelyek a lelkipásztorokkal és a katolikus közösségek igényeivel kapcsolatosak.

---

⁶⁰⁷ Sep. Prot. 1831, 2413. bejegyzés

⁶⁰⁸ Sep. Bill. Prot. 1831, 1126. bejegyzés

Az udvar reakciója a lelkipásztori kihágásokra igazolja, hogy a papokra mint a normaközvetítés egyik legfőbb képviselőire tekintett az államvezetés. A katolikus közösségeket érintő kérdések pedig a közállapotok tekintetében fontos információk Bécsnek. Összességében tehát ezúttal is gazdag információkhoz jutottak, hogy mik az általános, aktuális viszonyok az egri egyházmegye déli területein.

6. ÖSSZEGZÉS

A vizitációs jelentések rendkívül sok adatot szolgáltatottak az egri egyházmegye érintett főesperességeiről. Az adatok összevetésével, hozzáfűzött kommentárokkal egyes kérdésekről, mint a templomok állapota és azok felépítésének hátterei, a lelkipásztorok és az oktatásügy helyzetéről a 19. század egyház helyzete árnyalódott. A templomokra, parókiákra és iskolákra vonatkozó adatok alapján elmondható, hogy az egri egyházmegyében vannak még hiányosságok, és a 19. század elején a települések/plébániák jó részén ezek a közállapotokat is érintő épületek valamelyike nem tudta a funkcióját megfelelően ellátni az állaga miatt. Megfigyelhető az is, hogy a 18. században lezajlott népmozgások, betelepítések és bevándorlások révén megnövekedett népesség miatt váltak ezek az épületek alkalmatlanná, hisz számtalan esetben olvashatjuk, hogy kicsik, szűkösek voltak a terek. Ezeknek a megfelelő karbantartása, renoválása, megépítése az egyház felelőssége volt jórészt, de a kormányzat által is áhított cél, hisz a plébániák az egyetlen lokális szintű szervezetek, amelyek révén az ország lakossága, az állampolgárok elérhetők. A vizitációs jelentésekben megjelenő problémák nemcsak egyházi kérdés, hanem állami is. A vizitációs jelentésekre adott udvari reakciók is ezt igazolják számomra.

A vizitációs jelentések is megerősítik azt az eddig is ismert jelenséget, hogy az alsópapságra a korban túl sok felelősség, feladat hárul, miközben a korban anyagi és társadalmi megbecsültségük romlik.

Az egri egyházmegyéből küldött püspöki vizitációs jelentések révén betekinthettünk az egyházlátogatás menetébe is, ezáltal a lokális és a magasabb szintű struktúrák egymás közti viszonyaiba, interakcióiba. Főleg a borsodi jelentés közölt olyan helyzeteket, szituációkat, amelyben a vizitáló püspök/ érsek egyházi szerepén túl a helyi problémák, elakadások, konfliktusok megoldásában vált szereplővé. Mintegy tekintélyénél fogva is elrendezhette a

helyiek egymás közti viszályait, de ami talán fontosabb, számos esetben olvashattuk, hogy összekötötte a lokális közösséget magasabb hivatalokkal, közvetítette az esetüket a Magyar Kamara vagy Helytartóság felé, ezzel akár évek vagy évtizedek óta húzódó problémák megoldását hozta mozgásba.

Mivel a császárnak címzett iratokról van szó, minden információt úgy kellett tekintenünk, mint szándékos ismeretátadás, az érsekség helyzetéről szóló tudatos informálás. Ezért a császár segítségét és közbenjárását célzó felszólítások, az elmaradt pénzbeli juttatások kifizetését kérő megjegyzések mind azt igazolják, hogy a vizitációs jelentés írása főpásztori szempontból lehetséges alkalom arra, hogy a valódi állapotokat ismertetve okkal segítséget és anyagi támogatást kérni az uralkodótól.

Pyrker László, egri érsek felvilágosult, világot látott ember, aki ismerte a császári elképzeléseket. Munkája precíz és őszinte. Nincs benne hazugságra, szépítésre utaló jel, és az sem tűnne fel, hogy kedvezni szeretne az uralkodónak. Teljes életművére és tevékenységére az egyházi érdekek képviselője érvényes, amelyek eléréséhez kihasználja jó kapcsolatát az uralkodóval, de nem teljesen hagyatkozik csak rá, hanem ő maga is közbenjár, eljár, tevékeny részese a változásoknak. A vizitációs jelentéseiben megfigyelhető munkamódszeréről elmondható, hogy a kánoni egyházlátogatás több mint egyházfegyelmi kérdés. Egyházkormányzati, stratégiai szempontból ügydöntőek az ott szerzett élmények, továbbá a látogatások alkalmat teremtenek az azonnali, személyes ügyintézésekre.

A jelentésekben a helyi állapotokon túl feltűnően sokszor ajánlanak az egri érsekek alkalmas személyeket magasabb pozíciókba, esperesi, főesperesi, akár püspöki székbe, mint ahogy Lonovics esetében is láttuk. Méltó személyeket ajánlani az uralkodó kegyébe kulcskérdés főpásztori szempontból, hisz egyházi szempontból alkalmas személyek kiválasztása az egyházszervezet kívánt megerősödését és integritását szolgálja. Az egyházi hierarchiában szereplők világképe, mentalitása, szellemisége véleményem szerint kivételes fontosságú ügy, nemcsak Esztergomból, hanem Bécsből nézve is. Így a vizitációs jelentés mindkét fél számára érdekelt terep, amely lehetővé teszi a rendszeres és árnyalt kapcsolattartást és informálódást.

A vizitációs jelentések funkciója az udvar szempontjából kommunikációs csatornának számítottak, melyekben az udvar információkhoz juthatott az alsó társadalmi viszonyokról, a főpásztorok pedig számos nehézségeiket, problémáikat és az egyházi hierarchiát érintő kérdéseket felvethettek. A vizitációs jelentések írásának kötelessége mindkét félnek nyereség volt, ezért nem tekintem a forrást a jozefinizmus megnyilvánulásának.

VI. ÖSSZEGZÉS

Jelen disszertáció kiindulópontja nem egy téma megtalálása, és ahhoz kapcsolódó források kikutatása volt, hanem egy már meglévő, a HHSStA-ban fellelhető forráscsoport, a püspöki vizitációs jelentések voltak. A forráscsoport megismerése és áttekintése után a disszertáció műfaji ismerveihez alkalmazkodva szűkíteni kényszerültem a témát, ezért az egri egyházmegyéből küldött vizitációs jelentéseket dolgoztam fel részletesebben. Az így megismert több mint 80 fóliót kitevő anyag lefordítása, az adatok táblázatokba rendezése, a forráselemzés menete hosszú időt vett igénybe.

A forrásokból kiindulva adódhatott volna sok terület, amelyre rákérdezhettem volna pl. egri egyházmegyei állapotok összehasonlító elemzése, Pyrker érsek tevékenysége stb., amely a későbbiekben jelenthetnek kiindulópontot, de fontosabbnak tartottam, hogy a források elsődleges tartalmát mutassam be: hogy zajlott egy vizitáció, mekkorák a kor települései, mik a felekezeti arányok, mi az alsópapság helyzete, milyenek a templomok, parókiák, iskolák állapota, mi a vizitációs jelentés funkciója az udvar és mi a főpap szempontjából.

Dolgozatomat a historiográfiai összefoglalókkal kezdtem, hogy témám számára feltérképezzem a korról kapcsolatos eddigi alapvető ismereteket és fogalmakat. A historiográfiai fejezetre azért is volt szükség, hogy megfelelő keretet adjak egyik felismerésemnek, amely lényegében az I. Ferenc koráról meglévő historiográfiai képre kérdez rá. Legalapvetőbb munkák, amelyek e kor egyháztörténetére vonatkoznak Fritz Valjavec, Ferdinand Maass, Eduard Winter valamint Meszlényi Antal tollából származnak. Ők fektették le a jozefinizmussal kapcsolatos első narratívákat. A historiográfiai összefoglalón túl felvettem annak a problémáját, hogy míg a forrásaink egyháztörténeti kora a fenti történészek által meghatározott jozefinizmus, melynek azóta könyvtárnyi irodalma keletkezett, és ma is élénk történettudományi figyelemben részesül, mégis a 18. század végi jozefinizmus elemzésén túl, a 19. század eleji-közepi (késő jozefinizmus/ posztjozefinizmus) vizsgálatával kapcsolatban század eleji historiográfiai eredményekre hagyatkozhatunk, amelyek elfogultak az egyházzal kapcsolatban. Emiatt azzal a problémával szembesültem, hogy forrásaimat nehezen tudtam aktuális történettudományi eredményekbe illeszteni. Maradtak a régi narratívák. A számomra kirajzolódó egyház–állam viszonya azonban nem mindenben felelt

meg a Ferenc korát jellemző szakirodalmi szemlélettel, ezért érdemesnek láttam erre a viszonyra is rákérdezni.

Forrásaim elemzése során felmerült tehát annak a kérdése, hogy azok mennyire illenek bele a meglévő, de már elavultnak számító állam- és egyházképbe, amelyet I. Ferenc koráról tartunk? A jelentés valaminek a szóban vagy írásban való közlése, valamiről való hivatalos beszámoló. Így a műfajt és I. Ferenc korában megjelenő a társadalmat titkosrendőrséggel megfigyelő gesztust illetően tisztázandónak véltem, hogy a vizitációs jelentésekről szóló rendelkezés mennyiben szerette volna az egyházat megfigyelni, ellenőrizni. A vizitációs jelentések milyen uralkodói szándékból fakadtak? A forrásaim alapján úgy látom, hogy a jelentésírás kötelezettségét nem a főpásztorok és egyházi személyek megfigyelése indokolta, hanem az ország valós közállapotairól, normáiról való ismeretszerzés, információszerzés.

Dolgozatomban részletesen az egeri egyházmegyéből érkező jelentéseket dolgoztam fel. Összegezve a tartalmi jegyeket, megfigyelhető bennük az adatszerű rögzítése az egyházmegye lakosságának, épületeknek, egyházi embereknek, általános társadalmi problémáknak és gondoknak a megjelenése, az anyagi szükségletek hangsúlyozása illetve néhány érdekesebbnek tűnő személy ajánlása az uralkodó kegyelmébe. A közállapotokról való viszonylag tárgyilagos ismeretátadás.

A többi egyházmegyéből származó jelentések is érdekesek lennének a jövőben komolyabb vizsgálódásra. Ezekre a jelentésekre is jellemző a tárgyilagosság és adatközpontú leírás, gyakran táblázatos kimutatásokban küldik el a főpásztorok jelentéseiket,⁶⁰⁹ gyakori, hogy különböző tanácsokkal látják el az uralkodót a helyi viszonyokat ismerve, esetleg a helyi körülményekre már általuk kiadott rendeleteket ismertetik, mint például Nádasdy Ferenc teszi a váci egyházmegyéből küldött jelentésében. Összegzésképpen elmondható, hogy ha az összes jelentést feldolgoznánk, akkor a 19. századelő magyar közállapotairól mindenféleképpen egy árnyaltabb, sok esetben számszerűsített képet kapnánk.

A jelentések ügymenetét felkutatva kiderült, hogy a vizitációs jelentések nem veszttek el a bürokratikus rendszer útvesztőiben. A Kabineti Irodába futottak be, ott egy az ügyel megbízott hivatalnok olvasta őket, sok esetben az uralkodó is, majd válaszoltak a főpásztornak, rendelkezéseket adtak ki a jelentés tanulságai alapján. Az udvar válaszaiban a problémák orvoslása, a főpásztori tanácsok mérlegelése és követése volt jellemző.

A jelentéseket őrző akták élén a *Visitationsbericht* megjelölés szerepel legtöbb esetben. Eszerint Bécsből a kánoni vizitáció lefolytatásának a tapasztalataira voltak kíváncsiak, tehát

---

⁶⁰⁹ KFA, 216, fol. 198-210. (Vurum József, nagyváradai püspökként) KFA, 219, fol. 318-328. (Vurum József, nyitrai püspökként) KFA, 216, fol. 286-309. (Király József, pécsi püspökként)

nem csak egy egyszerű beszámolóra, benyomásra, hanem valós, aktuális adatokra, ismeretekre, tényekre, saját egyéb kormányzati információk híján.

A püspöki vizitációs jelentések, a 18. század közigazgatási és államigazgatási törekvései fényében, az ország helyzetének a feltérképezését szolgálták, úgy hogy az állam – saját alsó fokú bürokratikus szintjének hiányában – az egyházét használta fel, hogy alattvalói életkörülményeiről információt nyerjen.⁶¹⁰ A kormányzati szinten megjelenő igény és egyben szükséglet arra vonatkozóan, hogy a birodalom alulnézeti képéről értesüljenek az udvarban, már a 18. században is megjelenik. II. József utazásaiban ennek az igénynek a megnyilvánulását látja a szakirodalom. Ferenc idejére pedig kiépült az az infrastrukturális és kulturális hálózat, amely lehetővé tette, hogy a levelezés a kapcsolattartás és az információszerzés egy módja legyen. A század elején tömegesen kezdenek el levelezni az ország nagyjai,⁶¹¹ és nemcsak a levelezés, hanem önmagában az írás is egy új központi kifejezési forma lesz, ha a sajtó és más írásbeli műfajok (pl. naplók) nagymérvű megjelenésére gondolunk.⁶¹² Ha ebbe a narratívába és általános jelenségbe ágyazva fordulunk I. Ferenc bürokratikus abszolutizmusa felé, hisz hírhedten sok iratot termelt e korszak a korábbiakhoz képest, amit I. Ferenc gyanakvó, iratéhes jelleméhez kötöttek, akkor emellett számolnunk kell a kor általános jelenségeivel, azokkal az igényekkel és lehetőségekkel, amelyek a kapcsolattartást, az információáramlást és információrögzítést ebben a korban már írásbeli formákkal tartják fenn a társadalom felső szintjén. Ez a szempont is egy külön és igen izgalmas kutatási témát nyithat meg. A vizitációs jelentések is e kor tendenciáiba illeszkednek.

A források alapján árnyaltabb kép körvonalazódik I. Ferenc korának közállapotairól is. Az egri egyházmegyére vonatkozó adatok alapján elmondható, hogy Ferenc időszakában még számos helyen az ország újjáépítése zajlott. A plébániahálózat bővítése, plébániák alapítása folytatja a 18. századi ütemet. Az egyházközségek életét kiszolgáló épületek (templom, parókia, iskola) még nem maradéktalanul épültek meg, és ezeknek renoválása, építése még zajlik a korban. A jelentésekben megfigyelhető, hogy ezekhez a munkákhoz, építkezésekhez kapcsolódó stratégiai döntéseket is mérlegelnie kellett a püspöknek, így hát nemcsak az egyház, de tulajdonképpen az állam embereként kellett, hogy eljárjon. A török utáni időkben újjászerveződő plébániahálózat az egyetlen lokális szintű szervezet, amely az alattvalók

---

⁶¹⁰ WOLFGANG REINHARD, *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historiographischer Diskurs*, Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungserträge, hg. von Nada Boškowska Leimgruber, Paderborn 1997 39–57.

⁶¹¹ Itt számos korabeli szerző levelezésére hivatkozhatnánk. Kazinczy Ferencé talán a legemblematisabb: CZIFRA: *Kazinczy levelezésének katalógusa*

⁶¹² *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY ANDRÁS, Osiris, Budapest 2003, 154.

integrációját segítette az újjáépülő Magyar Királyságban, ezért az állam támogatta anyagilag, szervezetenként és törvényi szabályozásokkal az egyházszerkezet megerősödését, legfőképpen annak alsó szintű kiépülését.⁶¹³ Gőzsy Zoltán szerint az 1780–1790-es évekre jutott el a katolikus egyházi infrastruktúra oda, hogy az állam mediátori rendszereként működhetett. Kézenfekvő, hogy az egyházat használja az állam, hogy a lokális közösségeket elérje.⁶¹⁴ Gőzsy állítását bizonyítja az általunk vizsgált forrásanyag is, hisz a császár, aki elrendelte a püspöki jelentésírás kötelezettségét, pontosan tudta, hogy a püspök kötelességei közé tartozott a *canonica visitatio*, amely szinte minden település meglátogatásával járt, és ott pontos feljegyzések történtek a lakosságszámot, anyagi javakat, a közösség elöljáróinak munkamorálját illetően. Mindezek számbavétele pedig a császár szempontjából hiteles, érvényes szemszögből történt, az egyházmegye főpásztora szemszögéből. Tehát a császár nem rótt nagy pluszmunkát az ordináriusokra, csak egy lefolytatott vizitáció őt érdeklő információinak a leírását várta el. Ugyanakkor kiderül, főleg a pyrkeri jelentésekből, hogy a püspök is tudatában volt annak, hogy nemcsak egyházi, hanem állami felelősségében jár el. Nemcsak belső egyházi, sőt javarészt állami, közállapotbeli kérdésekben kellett döntéseket hoznia, a jövőbeli anyagi erőforrásokat és munkákat megszerveznie.

A fentiekben elemzett egri vizitációs jelentések alapján elmondható, hogy a török idők által igencsak megtépázott egri egyházmegyében a 18. században gyorsan, tető vagy ajtó, ablak nélkül felépített templomokat létszükség lenne tovább építeni, ugyanis, veszélyessé váltak. Számos esetben olvashattunk arról is, hogy a templomokat, iskolákat bővíteni kell, hisz nem tudja befogadni a néptömegeket. És szinte minden településen a három fontos épületből (templom, parókia, iskola) egy megépítésre vagy renoválásra, a megváltozott viszonyokhoz való bővítésre szorult.

A disszertációm Pyrker László egri érseki működéséről gazdag adatokat szolgáltatott mivel a négy jelentésből hármát ő írt. Ugyan a dolgozatnak nem az ő személye volt a központi témája, mégis érseki munkájának egyik legalapvetőbb tevékenységébe, egyházmegyéjének vizitálásába láthattunk bele. A borsodi kerületről szóló volt a legrészletgazdagabb, ahol nemcsak az adatszolgáltatás, de sok esetben a helyi eljárás leírását is megtudtuk. Ennek tükrében magáról az egyházlátogatás intézményéről is árnyaltabb képet tudunk alkotni. Miszerint egy főpásztor a valós állapotokhoz igazított stratégiai döntésekhez, egyházkormányzati tervekhez és víziókhöz elengedhetetlen tapasztalatokat kizárólag a kánoni vizitációval tudott szerezni.

---

⁶¹³ GŐZSY, *Normakommunikáció*

⁶¹⁴ GŐZSY, *Normakommunikáció*, 54.

A dolgozat számos kérdést tesz fel, és önmagában a forráscsoport is sok egyéb szálát nyit meg, amely további kutatásokra érdekesíti a témát.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK ÉS BIBLIOGRÁFIA

1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Egri Érseki Levéltár

Protocollum dioecesanum 1829, 3677 raktári szám, 381. bejegyzés

Protocollum dioecesanum 1831, 3680 raktári szám, 1107. bejegyzés

Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Agriensis, 1831

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kaiser Franz Akten, Magyar püspöki vizitációs jelentések

Karton 215, II. Zágráb, fol. 7–55.; fol. 75–98., fol. 76–89.
XVIII. Kassa, fol. 594–605.
XXIII. Kalocsa, fol. 624–633.; fol. 625. 629.
XXVII. Csanád, fol. 672–679.

Karton 216, XXXI. Eger, fol. 202–283.
XXXIII. Pécs, fol. 286–309.
XXXV. Esztergom, fol. 72–155.
XXXVII. Nagyvárad, fol. 156–222.
XXXVII. Nagyvárad (gr.kat.) fol. 223–226.

Karton 219, LVII. Besztercebánya, fol. 269–283.
LVIII. Nyitra, fol. 284–342.

Karton 220, LXIX. Győr, fol. 675–690.

Karton 221, LXXI. Rozsnyó, fol. 703–725.
LXXVII. Erdély, fol. 1–108.
LXXX. Szombathely, fol. 1–4.
LXXXI. Székesfehérvár, fol. 1–112.
LXXXII. Szatmár, fol. 1–26.

Karton 223, XCIII. Veszprém, fol. 1–46.
XCV. Vác, fol. 1–70.
C. Szepes, fol. 1–75.

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Protokolle und Indices des Kabinettskanzlei, 1794–1866, Separatprotocoll,

234. kötet, 1811. évi 1407. bejegyzés

387. kötet, 1828. évi 2999. bejegyzés, 1829. évi 1451. bejegyzés, 1829. évi 1452. bejegyzés,

396. kötet, 1829. évi 1678. bejegyzés
397. kötet, 1829. évi 2620. bejegyzés
418. kötet, 1831. évi 2413. bejegyzés

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Protokolle und Indices des Kabinettskanzlei,
1794–1866, Separat Billeten Protocoll,
236. kötet, 1811. évi 404. bejegyzés,
236. kötet, 1811. évi 405. bejegyzés,
400. kötet, 1829. évi 162. bejegyzés
423. kötet, 1831. évi 1126. bejegyzés
418. kötet, 1831. évi 2413. bejegyzés

2. KIADOTT FORRÁSOK

A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795., Akadémiai
Kiadó, Budapest 1952.

A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779, I. Zala megye, bev. tan.,
közreadja, KANÁSZ VIKTOR, Veszprém 2020.

A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779, II. Veszprém megye,
bev. tan., közreadja, KANÁSZ VIKTOR, Veszprém 2021.

Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története, összeállította, bev. tan. FEJÉRDY ANDRÁS, MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp. 2018.

BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–
2005*, I. kötet, História Könyvtár, Okmánytárak 2., MTA Történettudományi Intézete, Budapest
2005.

Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733, bev. tan., közreadta, GÖZSY
ZOLTÁN, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs 2012.

FERDINAND MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich*, I—V. köt.
(Fontes Rerum Austriacarum) Wien 1951—61.

FERDINAND MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1850*, IV. Band, Verlag Herold, Wien–München 1957.

FERDINAND MAASS, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1850*, V. Band, Verlag Herold, Wien–München 1961.

Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2020.

FRAKNÓI VILMOS, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Bp. 1899.

Hajnóczy József közjogi-politikai munkái, sajtó alá rendezte, Csizmadia Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.

Hof- und Staatsschematismus in 1807, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/4179535>

Hof- und Staatsschematismus in 1808, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/4179536>

Hof- und Staatsschematismus in 1812, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/4179537>

Hof- und Staatsschematismus in 1827, <https://books.google.hu/books?id=icAbAQAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=schematismus+von+%C3%B6sterreich&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiw0O3Vvs3tAhWTBxAIHbrrBFIQ6AEwBXoECAEQAg#v=onepage&q=schematismus%20von%20%C3%B6sterreich&f=false>

JAN MIKRUT, *Bischöfe aus Galizien berichten an Kaiser Franz I. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Kirche in der Habsburgermonarchie*, Dom Verlag, Wien 1995.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1940.

PYRKER JOHANN LADISLAUS, *Mein Leben 1772–1847*, Hermann Böhlau Nachf., Fontes rerum austriacarum, 1966.

TOMISA ILONA, *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*, Bp. 1992.

Visitatio canonica dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742, bev. tan., közreadja, GÖZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, Pécs 2009.

Visitatio Parochiarum Dioecesis Quinqueecclesiensis 1753–1757, közreadja, GÖZSY ZOLTÁN, Pécs 2016.

3. SZAKIRODALOM

A bécsi Pázmáneum, szerk. ZOMBORI ISTVÁN (METEM Könyvek37.) Budapest 2002.

A felvilágosult abszolutizmus Habsburg-variánsa. Tanulmányok II. József társuralkodói időszakáról 1765–1780, szerk. FORGÓ ANDRÁS–KULCSÁR KRISZTINA, Béc 2018.

ABKAROVITS ENDRE, *Az első magyar tanítási nyelvű tanítóképző*, Új Pedagógiai Szemle (2016) 1-2, <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-első-magyar-tanitasi-nyelvu-tanitokepzo>

ÁBRAHÁM BARNA, *Rudnay Sándor. Hungarus patriotizmusa, szlávság, szlovákság*, Rudnay és kora, szerk. KÄFER ISTVÁN, Esztergom–Nagyszombat 1998, 99–106.

ADRIÁNYI GÁBOR, *A magyar királyok apostoli címe*, Magyar egyháztörténeti vázlatok 2. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) Budapest 1991, 77–87.

ADRIÁNYI GÁBOR, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 2001.

ADRIÁNYI GÁBOR, *Ein Exegetenstreit an der Theologischen Fakultät der Universität zu Budapest, 1806–1820*, Stimuli. Exegese und ihre Hermeneutik in Antike und Christentum. Festschrift für Ernst Dassmann (hg. Georg Schöllgen–Clemens Scholten) Aschendorf, Münster 1996 (Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsbd. 23.) 596–601.

ADRIÁNYI GÁBOR, *Die letzte ungarische Nationalsynode von 1822 und die Protestanten*, Annuario Historiae Conciliorum 42 (2010) 1, 103–118.

ADRIÁNYI GÁBOR, *Pyrker János László velencei pátriárka vizitációja 1821-ben*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére, szerk. HORVÁTH ISTVÁN, Eger 2020, 9–18.

ADRIÁNYI GÁBOR–Rupert KLIEBER, *Die strukturellen Eigenheiten der katholischen Kirche Ungarns*, Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon (hg. Rupert Klieber) Band 1, Duncker & Humblot, Berlin 2020.

Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. BÁRTH DÁNIEL, ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest 2013.

KARL OTTOMAR ARETIN, *Josephinismus und das Problem des katholischen aufgeklärten Absolutismus*, Österreich im Europa der Aufklärung, Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. (hg. Richard Georg Plaschka) Band 1, Wien 1985, 509–524.

ALFRED RITTER VON ARNETH, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Corresponden*, Wien 1867.

JOACHIM BAHLCKE, *A „Magyar Korona püspökei”*. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez, *Történelmi Szemle* 48 (2006) 1–2, 1–24.

JOACHIM BAHLCKE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790*, ford. FAZEKAS ISTVÁN, Budapest 2013.

JOACHIM BAHLCKE, *Ungarischer Episcopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005.

BÁN PÉTER, *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly idején*, Eszterházy Károly emlékkönyv, szerk. Kovács Béla, Eger 1999.

IFJ. BARTA JÁNOS, *A kalapos király emlékezete. II. József és Magyarország*, Didakt Kiadó, Debrecen 2012.

IFJ. BARTA JÁNOS, *A nevezetes tollvonás. II. József visszavonja rendeleteit*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1978.

IFJ. BARTA JÁNOS, *Felvilágosodás és nemzetkép Magyarországon*, *Irodalomtörténet* 68 (1986) 2, 338–356.

IFJ. BARTA JÁNOS, *Illúziók és realitás a magyar jakobinusok mozgalmában*, *Századok* 129 (1995) 4, 883–898.

IFJ. BARTA JÁNOS, *A kétfejű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1790*, Gondolat Kiadó, Budapest 1984.

IFJ. BARTA JÁNOS, *A tizennyolcadik század története*, Pannonica Kiadó, 2000.

BÁRTH DÁNIEL, *Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek)*, *Alsópapság, lokális társadalom és nép kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. Bárh Dániel ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 9–42.

BÁRTH DÁNIEL, *A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete, Húsz év– húsz tanulmány*, Budapest MTA-ELTE Lendület Történelmi Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021.

BÁRTH DÁNIEL, *Három pap–három attitűd. Századokon átívelő papi életutak keresztezései és elágazásai*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözszy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2021, 199–229.

BÁRTH DÁNIEL, *A katolikus egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatának kora újkori forrásai*, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 22. szerk. Vargyas Gábor, Budapest 2006, 59–61.

DEREK BEALES, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, I.B.Tauris, London–New York 2005.

BEKE Margit, *A Pázmáneum mint épített örökség a XIX–XX. században Omnis creatura significans*. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára, *CentArt Egyesület*, 2009, 243–248.

BEKE Margit, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010.

BEKE Margit, *A Pázmáneum a polgárosodás és a politikai viharok idején*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon, szerk. Hegedűs András és Bárdos István, Esztergom 1999, 151–154.

BEKE Margit, *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*, Budapest 1994.

BENDA KÁLMÁN, *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest 1978.

BENDA KÁLMÁN, *A magyar jakobinusok kátéja*, Irodalomtörténet 38 (1950) 3, 103–116.

BENDA KÁLMÁN, *A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában*, Történelmi Szemle, 8 (1965) 388–420.

BENDA KÁLMÁN, *Martinovics nyílt levele Ferenc császár és királyhoz (1792)*, Századok 83 (1949) 1–4, 258–281.

BENDA KÁLMÁN, *A magyar nemzeti mozgalom 1790–ben*, Történelmi Szemle 17 (1974) 2, 183–210.

BENDA KÁLMÁN, *Újabb adatok a magyar jakobinusok történetéhez*, Történelmi Szemle, 1 (1958) 1–2, 218–220.

Ernst BENEDIKT, *Kaiser Joseph II.* Wien 1936.

VIKTOR BIBL, *Kaiser Josef II.* Wien–Leipzig 1973.

BENKÓCZY Emil, *Pyrker első magyar tanítóképzője*, EKF Líceum Kiadó, Eger 1928.

PAUL P. BERNARD, *Joseph II.*, New York 1968.

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon, hg. RUPERT KLIEBER, Band 1, Duncker & Humblot, Berlin 2020.

BITSKEY ISTVÁN, *Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687–1848)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. 1999.

T.C.W. BLANNING, *Joseph II.* Longman 1994.

T.C.W. BLANNING, *The nineteenth century*, Oxford University Press, 2000.

BOSÁK NÁNDOR, *Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században*, Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Eger 1993, 159–164.

BUBNÓ HEDVIG, *Az egyház szerepe a 18–19. századi társadalmi modernizációban a Pannon-térségben*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 2, 134–146.

DR. BUCSAY MIHÁLY, *Egy XVIII. századi kísérlet a római egyház reformálására- E. Winter könyve a jozefinizmusról*, Theologiai Szemle 7 (1964) 5–6, 169–171.

BUZÁS JOSEF, *Kanonische Visitationen der diözese Raab aus dem XVII. Jahrhundert, I–IV*, Eisenstadt 1966–1969.

BUZAS JOSEF, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*, Eisenstadt 1980.

FRANCESCO RICCIARDI CELSI, *Le relations ad limina. Aspetti della esperienza storica di un istituto canonistico*, Torino 2005.

CONCHA GYÖZŐ, *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*, Budapest 1885.

ANNA CORETH, *Das Schicksal des k.k. Kabinetsarchiv seit 1945*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 11 (1958) 514–525.

CSERNOCH JÁNOS, *Nemzeti zsinat*, Magyar Sion 9 (1895) 12, 881–913.

CSÓKA LAJOS, *Soproni vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma 1929.

CSORBA LÁSZLÓ, *A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken*, Világosság 20 (1979) 10, 603–610.

Kazinczy Ferenc levelezése a Magyar Tudományos Akadémia könyvtár és információs központ kéziratárában, Katalógus, összeállította CZIFRA MARIANN, Argumentum, 2014.

D. RAFFAY SÁNDOR, *A vegyesházasságról*, Az „Evangélikus Élet” kiadása, Budapest 1934.

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*, Pozsony 2015.

DÉNESI TAMÁS, *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében. Doktori disszertáció*, ELTE BTK, Budapest 2006.

DÉNESI TAMÁS, *Esperesi koronák a 18. századi veszprémi egyházmegyében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007) 3–4, 5–17.

ROLAND DOBERSBERGER, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*. v Dichter und Kirchenfürst, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, Sankt-Pölten-Wien 1977.

DÓKA KLÁRA, *Áttekintés a magyarországi katolikus püspöki (érseki) levéltárakban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvekről*, Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra, 1700–1740, szerk. Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértési Lázár, Pécs 2009, 293–306.

DÓKA KLÁRA, *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2, 181–201.

DÓKA KLÁRA, *Egri Főegyházmegye*, Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek Katalógusa 5, Budapest 1998.

DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a levéltárakban és a kutatásban*, „Hogy mindnyájan egyek legyenek...” szerk. Szabadi István, Debrecen, 2003, 83–94.

DOMANOVSKY SÁNDOR, *József nádor élete I–II*. Budapest 1944.

DUKA ZÓLYOMI NORBERT, *Fejezetek a himlőoltás történetéből*, Új Mindenes Gyűjtemény (Somorja) 2 (1983) 35–54.

ECKHARDT SÁNDOR, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Franklin-Társulat, Budapest 1924.

ECKHART FERENC, *A püspöki székek és káptalani javak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935.

Az egri érseki tartomány térképeinek katalógusa, összeállította DÓKA KLÁRA, Budapest 1991.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1–9. sorozatszerk. SZÁNTÓ KONRÁD–ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 1994–2000.

EMBER GYÖZÖ, *A Habsburg Birodalom központi kormányzervei 1711–1765*, Történelmi Szemle 18 (1975) 445–488.

Emlékkötet Pyrker János László és Szmercsányi Lajos érsekek tiszteletére, szerk. HORVÁTH ISTVÁN, Egri Főegyházmegyei Levéltár, Eger 2020.

ERDŐSI PÉTER, *Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon*, Korall 23 (2006) 155–186.

ERŐS VILMOS, *Historia Regnum-Historia Populum. A Szekfü-Mályusz vita kialakulása*, Századok 129 (1995) 3, 573–596.

ERŐS VILMOS, *Szekfü Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében*, Történelmi Szemle 61 (2019) 3, 479–498.

ERŐS VILMOS, *A Szekfü-Mályusz vita*, Csokonai Kiadó, Debrecen 2000.

FABINY TIBOR, *A Türelmi Rendelet Magyarországon*, Theologiai Szemle 25 (1982) 1, 33–38.

FAZEKAS ISTVÁN, *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*, Történelmi Szemle XXXVI (1993) 1–2, 101–131.

FAZEKAS ISTVÁN, *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, Budapest 2015.

FAZEKAS IBOLYA, *Friedrich Wilhelm Emmanuel von Ketteler politikai és egyházpolitikai nézetei és tevékenysége az I. Vatikáni Zsinat és a Kulturkampf ideje alatt*, Egyháztörténeti Szemle 13 (2012) 3, 50–74.

FAZEKAS ISTVÁN–BEKE MARGIT, *A bécsi Pázmáneum*, szerk. ZOMBORI István, Budapest 2002.

FAZEKAS CSABA-GYULAI ÉVA, *A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39 (2000) 165–188.

FEHÉR KATALIN, *II. József közép- és felsőoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében*, Magyar Könyvszemle 114 (1998) 4, 336–352.

FEJÉRDY ANDRÁS, *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az apostoli szentszék*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.) 219–235.

FEJÉRDY ANDRÁS, *Róma és Bécs között. Rudnay Sándor esztergomi érsek stratégiája az 1822. évi magyar nemzeti zsinat sikere érdekében*, Történelmi Szemle (2014) 3, 511–521.

FÉLEGYHÁZI JÓZSEF, *A katolikus történetsszemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai*, Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, Budapest 1936, 7–31.

FÉNYES ELEK, *Magyarország geográfiai szótára*, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/?list=eyJmaWx0ZlJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfQkFCQzM iXX0sICJxdWVyeSI6ICJmXHUwMGU5bnllcyBlbGVrICJ9>

FORGÓ ANDRÁS, *A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban*, Világtörténet (2014) 2, 239–265.

FORGÓ ANDRÁS, *„Vajon az igaz katolikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszenvedni?” Katolikus tolerancia II. József korában*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest 2013, 154–177.

FORGÓ ANDRÁS, *Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi-értelmiségi reformmozgalomban*, A piarista rend Magyarországon, szerk. FORGÓ ANDRÁS, Budapest SZIT, 2010, 127–149.

FORGÓ ANDRÁS, *Korszakváltás–elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gözy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 73–92.

FORGÓ ANDRÁS, *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában*, Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon, szerk. Szijártó M. István–Szücs Zoltán Gábor, Budapest 2012, 120–146.

FORGÓ ANDRÁS–GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. Kihívások és válaszok*, 2018, <http://real.mtak.hu/99314/1/pontes.pdf> (Utolsó letöltés, 2022. 09. 06.)

FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895.

FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal 1–3. köt.*, Budapest 1901–1903.

FRAKNÓI VILMOS, *Martinovics és társainak összeesküvése*, Kiadja Ráth Mór, Budapest 1880.

FRAKNÓI VILMOS, *Martinovics élete*, Athenaeum, Budapest 1921.

KARL HEINZ FRANKL, *Das Frintaneum–Konturen einer Institution, Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum” in Wien 1816 bis 1918*, Kirchliche Elite–Bildung für den Donau–Alpen–Adria–Raum, Band 2, hg. Karl Heinz Frankl–Rupert Klieber, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2008, 39–59.

EMIL FRANZEL, *Der Donauraum im Zeitalter des Nationalitätenprinzips*, Bern–München 1958.

FRICSY ÁDÁM, *Pécs a XVII. század derekán (Vinkovics Benedek pécsi püspök 1639-es relációja)*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 29 (1985) Pécs 1985.

FRICSY ÁDÁM, *A pécsi klérus birtokainak telepítésügyi összeírása 1733-ban*, Baranyai Helytörténetírás, szerk. Szita László, Pécs 1979, 151–204.

FRIED ISTVÁN, *II. József, a jozefinisták és a reformerek. (Vázlat a 18. század végének magyar közgondolkodásáról)*, Könyvtártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok III. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, Budapest 1979.

FRIEDRICH ILDIKÓ, *Bene Ferenc és az első himlőoltás Pest-Budán*, Orvosi Hetilap 112 (1971) 811–812.

JACOB FRINT, *Bemerkungen über die intellektuelle und moralische Bildung der heranwachsenden Kleriker und über ihre Fortsetzung bei wirklichen Seelsorgern. Nebst einigen Erinnerungen über Erziehung in öffentlichen und Privat-Instituten*, Wien-Triest 1812.

- FÜLÖP ÉVA, *A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i*, Soproni Szemle 54 (2000) 1, 54–70.
- GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *Püspök jelentések a bécsi udvarhoz 1804 és 1835 között. (Fischer István egri érsek jelentésének közlésével)*, Egyháztörténeti Szemle 19 (2018) 3, 52–65.
- GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *A szabolcsi főesperesség állapota 1828-ban Pyrker László vizitációs jelentése alapján*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsek tiszteletére, Eger 2020, 59–72.
- GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *Egy fehér folt, a 19. század eleji jozefinizmus problematikája, Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*, szerk. Fazekas Csaba–Rada János, Miskolc 2022, 68–81.
- GALÁN–FAZEKAS IBOLYA, *Die Bischöfe der Donaumonarchie von 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon*, hg. Rupert KLIEBER, Duncker & Humboldt, Berlin, 2020. (Rezension), Burgenländische Heimat Blätter 83 (2021) 1–2, 123–126.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Magyarországi ad limina jelentések, 1928*, Magyarország és a római Szentszék II., Vatikáni magyar kutatások a 21. században, szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Gondolat, Budapest–Róma 2017, 361–375.
- GERGELY JENŐ–KARDOS JÓZSEF–ROTTLER FERENC, *Az egyházak Magyarországon*, Korona Kiadó, Budapest 1997.
- CHRISTOPH GNANT, *Der Josephinismus und das Heilige Römische Reich. „Territorialer Etatismus” und josephinische Reichspolitik*, Josephinismus-eine Bilanz, szerk. Wolfgang Schmale–Renate Zedinger–Jean Mondot, Dieter Winkler Verlag, 2008.
- GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus alsópapság a 19. század első felében*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gózszy Zoltán, Pécs 2021, 149–197.
- GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 53–84.
- GÖZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, *A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében*, Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740), szerk. Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Pécs 2009, 225–264.
- GUNST PÉTER, *Egy történeti monográfia születése. (Marczali Henrik, Magyarország története II. József korában)*, Századok (1990) 275–296.
- GYÁNI GÁBOR, *Ego-dokumentumok történetirói haszna. Mesélő naplók és levelek*, Bárka (2019) 2, 67.
- GYÖRFFY LAJOS, *Az esztergomi bazilika története és leírása*, Esztergom 1886.

- H. BALÁZS ÉVA, *Bécs és Pest–Buda a régi századvégen*, Magvető, Budapest 1987.
- H. BALÁZS ÉVA, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
- H. BALÁZS ÉVA, *Életek és korok. Válogatott írások*, Budapest 2005.
- H. BALÁZS ÉVA, *A magyarországi felsőoktatás a felvilágosult abszolútizmus korában*, Felsőoktatási Szemle 7–8 (1968) 407–413.
- H. BALÁZS ÉVA, *II. József, Élet és tudomány* 19 (1964) 867–891.
- H. BALÁZS ÉVA, *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz*, Századok 97 (1963) 6, 1187–1204.
- H. BALÁZS ÉVA, *Négy portré (Mária Terézia, Kaunitz, Zinzendorf, Sonnenfels)*, Történelmi Szemle 29 (1986) 3–4, 554–573.
- H. BALÁZS ÉVA, *Szabadkőművesség a 18. században*, Világosság 18 (1977) 4, 216–223.
- HAJDU LAJOS, *A közjó szolgálatában. II. József igazgatási és jogi reformjairól*, Budapest 1983.
- HAJDU LAJOS, *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*, Budapest 1982.
- STEFAN HANAKOVIČ, *Rudnay Sándor, a gondolati hid építője Bernolák és társai, illetve a Szent Adalbert Társaság között*, Rudnay és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 73–75.
- Fr. HÄRTUNG–R. MOUSNIER, *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue. Xe Congresso Internazionale di Scienza Storica*, IV, Róma 1955.
- HÁZI JENŐ, *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó, Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgenland-Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697–1698*, Eisenstadt 1958.
- HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, Aurora Könyvek, München 1973.
- HERMANN ISTVÁN, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1770)*, Veszprém 2015.
- HERMANN EGYED, *Az esztergomi érseki-primási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1–3, 463–487.
- HERMANN EGYED, *Az 1822. erdélyi egyházmegyei zsinat*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve (1935) 243–269.
- HERMANN EGYED, *Az 1822. erdélyi egyházmegyei zsinat*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 5 (1935) 243–269.

WOLFGANG VON HIPPEL–BERNHARD STIER, *Europa zwischen Reform und Revolution 1800–1850*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2012.

HORVÁTH MIHÁLY, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1825-től 1848-ig*, Kiadja Ráth Mór, Pest 1868.

HORVÁTH JÓZSEF, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól*, Somogyi Múzeumok Közleményei 2 (1975) 235–248.

HORVÁTH JÓZSEF, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Szentbékálláról és leányegyházairól*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 271–285.

HOSS JÓZSEF, *A kaposvári plébánia története*, Veszprém 1948.

HÖLVÉNYI GYÖRGY, *Antonio Muratori hatása Magyarországon, A magyar művelődés és kereszténység II*, szerk. Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptorum, Budapest–Szeged 1998, 882–891.

FAZEKAS CSABA publikációi: <https://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/publi1.htm>

KURT A. HUBER., *Bischöfliche Visitationen in Mähren unter Kaiser Franz I. (1792–1835)*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren- Schlesien VI (1982) 132–155.

IRINYI JÓZSEF, *Az 1790–91. XXVI. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. Közjogi észrevételekkel a bécsi és a linczi békekötések alapján*, Pest 1857.

JÁNOSI GYULA, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma 1935.

KÄFER ISTVÁN, *Rudnay Sándor jelentősége a szlovák nemzet kultúrájában*, Rudnay Sándor és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 45–50.

KANÁSZ VIKTOR, *Nagykanizsa egyházi élete az 1778–1779-es canonica visitatio tükrében*, Zalai Múzeum 23 (2017) 225–234.

Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. CSIBI NORBERT–FORGÓ ANDRÁS–GÖZSY ZOLTÁN, META Egyesület, Pécs 2021.

Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század, szerk. TOMISA ILONA, Osiris, Budapest 2002.

Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, szerk. GÖZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS–VÉRTESI LÁZÁR, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2009.

KATUS László, *Az ország újjáépítése: a táj és a településhálózat változásai*, Magyarország története (szerk. Romsics Ignác), Akadémia Kiadó, Budapest, 2010, 538–543.

KATUS LÁSZLÓ, *A szegvári plébánia története*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1994) 1–2, 149–216.

KATUS LÁSZLÓ, *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1914)* Magyarország története, szerk. Romsics Ignác, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 488–772.

KATUS LÁSZLÓ, *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században (josefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás)*, A katolikus egyház Magyarországon, szerk. Somorjai Ádám–Zombori István, Budapest 1991, 59–75.

KISS LÁSZLÓ, *Ki volt a magyar Jenner?* Orvosi Hetilap 138 (1997) 224–225.

KISS LÁSZLÓ, *Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*, Budapest 2017.

KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katolikus egyházi jog a Codex Iuris Canonici alapján* 3, Tudományos Gyűjtemény 28, Pécs–Budapest 1927.

OLGA KHAVANOVA–FORGÓ ANDRÁS, *Die Rezeption der Werke von Fritz Valjavec und Eduard Winter in den ungarischen Geisteswissenschaften*, Josephinismus zwischen den Regimen, szerk. Franz Leander Fillafer–Thomas Wallnig, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2016, 240–258.

Biographisch–Bibliographisches Kirchenlexikon 22. Bautz, Nordhausen 2003.

RUPERT KLIEBER, *Zwischen Staatskirche und ultramontanem Aufbruch- der katholische Klerus der Donaumonarchie 1816 bis 1918*, Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum“ in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum, Band 2, hg. Karl Heinz Frankl– Rupert Klieber, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2008, 15–35.

KÓKAY GYÖRGY, *Bessenyei és Muratori*, A szétszórt rendszer, Tanulmányok Bessenyei György életművéről, szerk. Csorba Sándor–Margócsy Klára, Nyíregyháza, 1998, 36–43.

KÓKAY GYÖRGY, *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle 114 (1998) 1, 193–207.

KÓKAY GYÖRGY, *Muratori és Révai Miklós*, Vigilia 57 (1992) 8, 583–587.

KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, 1900.

KORNIS GYULA, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848 I.* Budapest 1927.

KOSÁRY DOMOKOS, *Felvilágosult abszolútizmus–felvilágosult rendiség*, Történelmi Szemle 19 (1976) 4, 675–720.

KOSÁRY DOMOKOS, *II. József– két évszázad múltán*, Kritika 9 (1980) 12, 16–18.

KOSÁRY DOMOKOS, *Magyarország a felvilágosodás kori Európában*, Világosság 28 (1987) 8–9, 533–540.

KOSÁRY DOMOKOS, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.

KOSÁRY DOMOKOS, *Magyarország a XVIII. században*, Valóság 18 (1975) 1, 13–22.

KOSÁRY DOMOKOS, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*, Budapest 1990.

KÖPECZI BÉLA, *A felvilágosult abszolutizmus ideológiája*, Világosság 28 (1987) 8–9, 502–503.

KUBINYI ANDRÁS, *Plébánosválasztás és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*, Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, (METEM Könyvek 22.) Budapest 2000, 269–287.

LÁZÁR ANDOR, *Ausztria pénzügyei a XIX. század elején, a devalváció kora*, Stephaneum Ny., Budapest 1925.

LEDERER EMMA, *Marczali Henrik helye a magyar polgári történettudományban*, Századok (1962) 451–452.

LÖFFLER ERZSÉBET, *Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig*, Agria (Múzeumi Évkönyv), XVIII, Eger 1981.

LŐRINCZ IMRE, *A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből*, Arrabona 16 (1974) 233–241.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *A reformkor nemzedéke*, Századok (1923) 16–76.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1939.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *Magyarország története a felvilágosodás korában*. (Millenniumi magyar történelem–Historikusok) Osiris, Budapest 2002.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere*, Napkelet 6 (1928) 3, 166–183.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *Magyar renaissance, magyar barokk*. I–IV. Budapesti Szemle 241 (1936) 703, 159–179; 704, 293–318; 242 (1936) 705, 86–104; 706, 154–174.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, Budapest 1926.

MÁLYUSZ ELEMÉR, *II. József tolerancia-gondolatának eredete*, Emlékkönyv Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Budapest 1937, 450–473.

MARCZALI HENRIK, *Magyarország története II. József korában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1881.

MARCZALI HENRIK, *Magyarország története II.*, Athenaeum, Budapest 1911.

MARCZALI HENRIK, *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)* Magyar nemzet története 8. kötet, szerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum Kiadó, Budapest 1898.

WALTER MARKOV, *I giacobini dei paesi Habsburgici*, Studi Storici 3. (1962) 493–525.

WALTER MARKOV, *Jozefinisták és jakobinusok*, Századok, 96 (1962) 400–408.

MÁRKUS DEZSŐ, *Magyar jogi lexikon*, III. kötet, Budapest 1900.

J. K. MAYR, *Geschichte der österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich*, Inventare Teil 5. Band 2. 1935.

Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. szerk. HERMANN ISTVÁN–KARLINSZKY BALÁZS, Veszprém 2010.

MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nevelés története 1790–1849*, Tankönyvkiadó, Budapest 1968.

MÉSZÁROS ISTVÁN, *Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754-1948*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1993) 1-2, 23-34.

MÉSZÁROS ISTVÁN, *Az 1806-i Ratio Educationis népiskolai tankönyvei*, Magyar Könyvszemle 99 (1983) 1–4, 129–137.

MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. Budapest 1989, 221–256.

MESZLÉNYI ANTAL, *A tanító szerzetesrendek visszaállítása*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, III. Budapest 1933.

MESZLÉNYI ANTAL, *Az Egri Érsekség felállításának története*, Stephaneum Nyomda R.T., Budapest 1938.

MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Szent István Társulat, Budapest 1970.

MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1934.

MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban*, Veszprém 1941.

HERMANN MEYNERT, *Kaiser Franz I., Zur Geschichte seiner Regierung und seiner Zeit*, Wien 1872.

MEZŐSI KÁROLY, *A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*, Kiskunfélegyháza 1939, 7–30, 31–55.

MIHALIK BÉLA VILMOS, *Konfliktus és megújulás. Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699-1744)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gözy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 133-170.

MIHALIK BÉLA VILMOS, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670-1699)*, Magyar Történelmi Emlékek és Értekezések, Budapest 2017.

MIHALIK BÉLA VILMOS, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, Budapest 2021, 5–53.

MIHALIK BÉLA VILMOS, *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon* (szerk. Bárh Dániel), ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2013, 85–99.

MIKÓ PÁLNÉ, *A magyar nyelv és Márton József a bécsi Universzításban*, MTA Értesítője 90 (1983) 7–8, 616–623.

JAN MIKRUT, *Die Diözese Linz in den Visitationsberichten des Bischofs Thomas Gregorius Ziegler (1827–1852)*, Wien 2010.

JAN MIKRUT, *Die galizische Diözese Tyniec-Tarnów in den Visitationsberichten von Bischof Thomas Gregorius Ziegler (1822–1827)*, Wien 2009.

Miskolc története III. 1702-1847, szerk. FARAGÓ TAMÁS, Miskolc 2000.

MISKOLCZY AMBRUS, *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság és megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest 2007.

MISKOLCZY AMBRUS, *A múlt megszelídítése*, Gondolat Kiadó, Budapest 2014.

MISKOLCZY AMBRUS, *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*, Napvilág Kiadó, Budapest 2006.

MISKOLCZY GYULA, *Domanovszky Sándor, József nádor élete I–II*, Századok 81 (1947) 319–327.

MISKOLCZY AMBRUS, *Egy történészvita anatómiája. 1790–1830/1848, folytonosság vagy megszakítottság? (avagy „mit üzent Kossuth Lajos?”)*, Aetas 20 (2005) 1–2, 160–212.

MISKOLCZY AMBRUS, *A szabadkőművességtől a nyilvánosságig. Kazinczy Ferenc és eszmetársai a magyar magántársasági demokratikus kultúra hőskorában*, Századok 143 (2009) 1, 3–36.

MISKOLCZY AMBRUS, *A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?)*, Levéltári Közlemények 79 (2008) 135–146.

MISKOLCZY AMBRUS, *Poór János, Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Hadtörténeti Közlemények 117 (2004) 3, 1060–1065.

MISKOLCZY AMBRUS, *Az „ismeretlen” Széchényi Ferenc „ismert” munkálata a Habsburg birodalom hungarizálásáról*, Levéltári Közlemények 77 (2006) 2, 13–53.

PAUL VON MITROFANOV, *II. Joseph, seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Wien 1910.

MOLNÁR ANTAL, *Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648)*, Fons 1 (1994) 3, 275–314.

MONOSTORI IMRE, *Szekfü Gyula a változó időkben. Életmű- fogadtatás- utókor 1913–2016*, Pécs 2017.

NAGY ISTVÁN, *Rudnay Sándor élete és kora*, Rudnay és kora, szerk. Käfer István, Esztergom–Nagyszombat 1998, 25–33.

NÉMETH ANDRÁS, *A magyar neveléstudomány fejlődése*, Budapest 2002.

NYIKUS NORBERT, *A veszprémi püspökség állapota Bajzáth József püspökségének kezdetén, 1777*, Egyháztörténeti Szemle (2006) 110–125.

PAJKOSSY GÁBOR, *Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések, Magyarország története a 19. században*, szerk. Gergely András, Osiris, Budapest 2003, 125–190.

Magyarország története a 19. században, szerk. GERGELY ANDRÁS, Osiris, Budapest 2003.

PÁL MÁTYÁS, *A pozsonyi nemzeti zsinat 1822-ben*, Religio 51 (1912) 30–33, 470–471, 488–490, 503–505, 520–521.

PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760)*, Veszprém 1947.

PISZKER OLIVÉR, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma 1933.

BERNARD PLONGERON, *Was ist katholische Aufklärung? Katholische Aufklärung. Aufklärung im katholischen Deutschland*, hg. v. Klüeting, Harm, Hamburg 1993, 11–56.

POÓR JÁNOS, *A jozefinizmus és a reformkor között. Néhány szó egy régi vitához*, Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére– Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14, szerk. Mayer László–Tilcsik György, Budapest 2015, 93–101.

POÓR JÁNOS, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Gondolat, Budapest 1988.

POÓR JÁNOS, *Egy abbahagyott vita. A magyar jakobinusokról*, Századok 145 (2011) 5, 1057–1116.

RICHÁRD PUZA, *Die Konzilskongregation. Ein Einblick in ihr Archiv, ihre Verfahrensweise und die Bedeutung ihrer Entscheidungen von ihrer Errichtung bis zur Kurienreform Pius X. (1563–1908)*, Römische Quartalschrift, 90 (1995) 23–42.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században*, Századok 103 (1969) 5–6, 940–988.

HELMUT REINALTER, *Einleitung. Der Josephinismus als Variante des aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*, Josephinismus als aufgeklärter Absolutismus, hg. Helmut Reinalter, Wien 2008, 9–16.

WOLFGANG REINHARD, *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historiographischer Diskurs*, Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungserträge, hg. von Nada Boškovska Leimgruber, Paderborn 1997 39–57.

FRITZ REINÖHL, *Geschichte der k.u.k. Kabinettskanzlei*, Wien 1963.

RITSMANN PÁL, *Az 1822. évi nemzeti zsinat és a kormányhatóságok*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 10 (1940) 150–186.

Rudnay és kora, szerk. KÄFER ISTVÁN, Esztergom–Nagyszombat 1998.

SARNYAI CSABA MÁTÉ, *A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon, szerk. HEGEDŰS ANDRÁS – BÁRDOS ISTVÁN, Esztergom 1999, 57–81.

EDUARD SCHENNER, *Der Postjosephinismus und die frühfranzösische Reaktion*, Diss. Wien, 1949.

ANTON SCHINDLING, *Theresianismus, Josephinismus, katholische Aufklärung. Zur Problematik und Begriffsgeschichte einer Reform*, Würzburger Diözesan–Geschichtsblätter, 50 (1998) 215–224.

ANTON SCHINDLING, *Die katholische Aufklärung in der deutschen Geschichte des 18. Jahrhunderts. 14 Thesen*, Schule, Universität und Bildung. Festschrift für Harald Dickerhof zum 65. Geburtstag, hg. Helmut Flachenecker–Dietmar Grypa, Regensburg 2007, 83–90.

WINFRIED SCHULZE, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához, szerk. DÓKA KLÁRA, Budapest 1991.

SOÓS IMRE, *Az egri egyetem felállításának terve, 1754-1777*, Eger 1967.

SOÓS IMRE, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Szent István Társulat, Budapest 1985.

SOÓS ISTVÁN, *Az újkortörténész Mályusz Elemér*, Mályusz Elemér emlékezete 1898–1989, szerk. Halmágyi Pál, A Makó Múzeum Füzetei 92, Makó 1999, 27–38.

SOÓS ISTVÁN, *A Habsburg kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*, Történelmi Szemle 1 (2007) 91–118, 98.

SOÓS Imre, *A mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig*, Eger 1992.

HEINRICH SRBIK, *Metternich, der Staatsmann und Mensch*, München 1925.

SUGÁR ISTVÁN, *Eger térképei 1491-1950*, Eger 1976.

SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Szent István Társulat, Budapest 1984.

SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökség története*, Szent István Társulat, Budapest 1984.

SZABÓ PÉTER, *Észrevételek az egyházmegye ideális méreteinek kérdéséhez*, https://www.academia.edu/35783904/%C3%89szrev%C3%A9telek_az_egyh%C3%A1zmegye_ide%C3%A1lis_m%C3%A9reteinek_k%C3%A9rd%C3%A9s%C3%A9hez (Utolsó letöltés, 2022. 09. 15.)

Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, 1-2. kötet szerk. ENTZ GÉZA, Budapest 1986-1987.

SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története II*, Ecclesia, Budapest 1988.

SZAUDER JÓZSEF, *L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények 77 (1973) 2–3, 171–179.

SZEKFŰ GYULA, *A katolikus történetírás Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach, I. 1927, 703–708.

SZEKFŰ GYULA, *Az osztrák központi kormánysszervek*, Történelmi Szemle 1 (1912) 185-219.

HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA, *Magyar történet*, IV. kötet, Budapest 1935.

HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA, *Magyar történet*, V. kötet, Budapest 1936.

SZEKFŰ GYULA–MISKOLCZY GYULA, *A Házi-, Udvari- és Állami Levéltár Bécsben*. 1–3. közlemény, Levéltári Közlemények 2 (1924) 18–54, 4 (1926) 44–79, 5 (1927) 104–128.

SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ, *Eszterházy Károly, a püspök*, Agriam adveni, szerk. Monok István, Líceum Kiadó, Eger 2013, 34–43.

SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle 116 (2000) 1, 27–43.

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban*, Történelmi Szemle 58 (2016) 4, 499–504.

- SZILÁGYI LORÁND, *A modern kormányzattörténet kialakulása*, Századok (1933) 291-307.
- SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái III.*, Hornyánszky, Budapest 1894.
- SZIRMAY ANTAL, *A magyar jacobinusok története*, Hazánk, 10 (1888) 241–257, 334–346, Hazánk 11 (1889) 16–28.
- TAKÁCS GÁBOR, *Johann Michael Sailer a centrum unitatis újrafelfedezője. A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia*, Dissertatio ad Doctoratum, Budapest 2014.
- TAKÁCS PÉTER, *Mezővárosok Szabolcs vármegyében a 18-19. században*, Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 17 (2006) 115–120, 116.
- TAMÁSI ZSOLT, *Egyházmegyei zsinatok Erdélyben a 19. században, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértési Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest – Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.) 237–266.
- TENGELY ADRIENN, *Az egri egyházmegyei papság hitéleti reformjavaslatai 1848-ban*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században, szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gözszy Zoltán, META Egyesület, Pécs 2021, 231–286.
- TENGELY ADRIENN, *Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája*, Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről, szerk. Dinnyés Patrik–Nagy Andor, Líceum Kiadó, Eger 2020, 65–75.
- TENGELY ADRIENN, *A szentmise szabályozása az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatokon*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmercsányi Lajos érsekek tiszteletére, szerk. HORVÁTH István, Egri Főegyházmegyei Levéltár, 2020, 111–123.
- JAN TIBENSKÝ, *A királynő könyvtárosa, Adam Frantisek Kollár élete és művei*, Pozsony 1985.
- TOMISA ILONA, *Az egyházi források a néprajzi kutatásban (Paraszti instancialevelek a XVIII. századból)*, Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból, szerk. Égető Melinda–Filep Antal. Budapest 1989, 263–282.
- TÓTH KRISZTINA, *Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, In Levéltári Szemle 57 (2007) 3, 49–58.
- TÓTH TAMÁS, *Püspökkinevezések a 18. században a kánoni eljárások tükrében*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gözszy Zoltán, Meta Könyvek, Pécs 2019, 59–72.
- H. VON TREITSCHKE, *S. Pufendorf*, Historische und politische Aufsätze, IV. Lipcse 1987.
- TUSOR PÉTER, *A „konstanzi bulla” alkalmazása. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században*, „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából, Printart-Press Kft., Debrecen 2014, 219–241.

TUSOR PÉTER, *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*, Aetas 34 (2019) 3, 109–121.

TUSOR PÉTER, *A bécsi Augustineum és Magyarország 1816–1918*, Aetas 22 (2007) 1, 32–43.

TUSOR PÉTER, *The Augustineum's Alumuns from Lands of the Hungarian Holy Crown – an Introduction*, Das Priesterkolleg St. Augustin Frintaneum in Wien 1816 bis 1918, Kirchliche-Elite Bildung für den Donau-Alpen-Adria- Raum, hg. Karl-Heinzl Frankl, Rupert Klieber, Böhlau, Wien 2008, 159–172.

TUSOR PÉTER, *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*, Aetas 34 (2019) 3, 112. 109–121.

TUSOR PÉTER, *A Bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918. Adat és forrásközlés*, Lymbus (Magyarságtudományi Forrásközlemények), Budapest 2007, 209–224.

TUSOR PÉTER, *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről*, Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241.

TUSOR PÉTER, *Nemzeti zsinat, 1648, Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkori Magyarországon*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században, szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Véteszi Lázár, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueeclesiensis, 10.) 69–129.

UDVARDY LÁSZLÓ, *Az egri érseki jogliceum története*, Eger 1898.

UGRAI JÁNOS, *A Tiszáninneri Református Egyházkerület története*, Hernád Kiadó, 2017.

FRITZ VALJAVEC, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*. 2., wesentlich erweiterte Auflage, München 1945.

VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

VANYÓ TIHAMÉR, *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673*, Levéltári Közlemények 42 (1971) 323–339.

VANYÓ TIHAMÉR, *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon*, Pannonhalmi Füzetek, 1928.

VANYÓ TIHAMÉR, *A plébániatörténet-írás módszertana*, Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv 4 (1940–41) 3–64.

VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma, 1933.

VARGA IMRE, *A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből*, Arrabona 14 (1972) 283–315.

VARGA IMRE, *A canonica visitatio*, Vigilia 42 (1977) 2, 104–108.

VARGA IMRE, *A Győri Székesegyházi Főesperesség Egyházlátogatási Jegyzőkönyvei 1698-ból*, Arrabona (1971) 177–221.

VARGA ENDRE, *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. Józsefkorában*, Századok 94 (1960) 736–749.

VARGA IMRE, *A Rábaközi Főesperesség Egyházlátogatási Jegyzőkönyvei 1696–97-ből*, Arrabona 14 (1972) 283–315.

VÉGHSEŐ TAMÁS, *A görögkatolikusok helyzete a 18. században*, Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon, szerk. Terdik Szilveszter, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, Debrecen 2020, 162–168.

VÉGHSEŐ TAMÁS, *A hajdúdorogi mozgalomtól a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáig (1868-1912)*, Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon, szerk. Terdik Szilveszter, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, Debrecen 2020, 332–349.

VERMES GÁBOR, *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*, Balassi Kiadó, Budapest 2011.

VICZIÁN JÁNOS, *Rudnay Sándor*, Magyar Katolikus Lexikon 11. Budapest 2006.

VILLÁNYI Győző, *A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822). Különös tekintettel Győregyházmegyére*, Győregyházmegyei Alap, Győr 1938.

MÁRIA VYVÍJALOVÁ, *Alexander Rudnay a slovenské národné hnutie*, *Historický časopis*, 1968, 208–230.

FRIEDRICH WALTER, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung 1780—1848*, Teil 1, Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780—1792), Wien 1950.

EDUARD WINTER, *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*, Berlin 1962.

EDUARD WINTER, *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740—1848*, Rütten und Loening, Berlin 1962.

ERIKA WEINZIERL–FISCHER: *Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 6 (1953) 240-311.

COELESTIN WOLFSGRUBER, *Kaiser Franz von Österreich*, Wien–Leipzig 1899.

MELLÉKLETEK

Forrás

Fischer István I. Ferenc királynak

(Eger, 1811. április 19.)

Fischer érsek jelentése 1810. év folyamán egyházmegyéje három kerületében tartott vizitációról
1811. IV.19. Eger⁶¹⁵

Sacratissima Caesarea, et Regio -Apostolica

Majestas, Domine Domine Clementissime!

Diaecesim cui me post Divinam Providentiam Majestatis Vestrae Sacratissimae Benignitas praefecit, pro Pastoralis meo munere Canonice lustraturus, opus Sacrae Visitationis in Archidiaconatu Hevesiensi, et Patensi, quos Antecessor meus rebus humanis morte exemptus accedere non potuit, prosequendum existimaveram.

Licet vero Divinae Bonitati placuerit Sacrae meae peregrinationi sub ipso Visitationis opere repentina in me immissa aegritudine moras injicere, trium tamen Districtuum Cathedrae meae viciniorum Parochiis lustratis, in promptum altissimae Majestatis Vestrae Ordinationis 14. a Septembris 1804. No. 9214. ad omnes Episcopos dimissae obsequium, conformem piae, et Salutari Ejusdem Majestatis Vestrae Intentioni super Visitatione anno superiori peracta praesto Relationem, et quidem:

Quoad Ecclesias, earumque Dotem, et Structuram

In praeindicata Diaecesis meae Portione reperi Ecclesias majori propemodum parte solide structas, decenter ornatas, et Supellectile Sacra tenui quidem, neque pretiosa, sufficienti tamen provisas.

---

⁶¹⁵ A jelentés átírása alapvetően az eredeti szöveg ortográfiáját és interpunkcióját követi. Egy-két helyen történt csupán kiigazítás. A szöveg paleográfiai feltárása és fordítása a PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Latin forrásolvasás című szemináriumán történt, melyet Tusor Péter vezetett. Köszönettel tartozom neki, hogy segített a jelentés nyelvi feltárásában, majd azt követően a hozzá kapcsolódó tanulmány megszületésében.

Quod pauca admodum in tota Diaecesi mea vetustae Majestatis, et Agustioris Structurae Tempia visantur. Frequentibus olim Tartarorum incursionibus, subinde vero Turcarum toti huic Regioni uno prope Seculo Dominantium immanitate factum est; ita quippe tristissimo illo Turcici Iugi et Captivitatis tempore Provincia haec omni suo prisco Decore exuta est, ut vix jam quaepiam rudera Sacrarum illarum aedium, quas testantibus Annalibus Patriis profusa Majorum Nostrorum in Deum pietas posuerat, observari possint.

Atque haec est causa, cur Ecclesiae Diaecesis hujus velut novae, ac recens e cineribus veterum eductae, nec pretiosiore antiquae soliditatis apparatu, nec Dote Sartis, Tectisque servandis pari praeditae sint, paucis etenim, quas Superiorum Temporum pietas quorundam immobilium Fundorum Dote munivit, exceptis, caeterae Eleemosynis duntaxat piisque oblatiis aegre vel ita sustententur, ut earum Fiscus in enormi hoc Caristiae tempore quotidianis necessitatibus dietim sufficiat.

Quoad Structuram Aedium Parochialium et Dotem Parochiarum

Potioem Parochialium Aedificiorum partem in statu utcunque habitabili reperi, licet non desint, quae meliorem Curam et Ruinarum emendationem requirerent, atque ideo non neglecti Patronos, Dominos Terrestres, et Communitates partim ad reparandas, partim ad novitas erigendas Aedes Parochiales exstimulare, ac ipsis Obligationem Aedes Sacrorum Ministrorum in usuabili Statu, et sensu Altissimarum Resolutionum conservandi, tam in principiis Religionis, quam etiam in Legibus Fundatam ob oculos ponere, spe proinde teneor, fore, ut deinceps rebus diuturniore Pace firmatis, et ad pristinam abundantiam sensim eflorescentibus, pietas quoque in iis, quae ad glorificandum Deum, et Salutem Animarum spectant, reviviscat. Quantum ad Dotem Parochorum: Horum illi, qui Tenentis, et Fundis, quos superiori seculo Avorum pietas Ecclesiarum Rectoribus transcripsit, reliquis feliciores sunt; alii vero, quorum Vitae subsidia ex Annuo Populi penso, stolari proventu, Missarumque Stipendiis conflantur, aegerrime vivunt; tum quod Redditus ipsorum fluxi, et incerti sint, tum quod a rudiori Plebe frequenter nonnisi ingratis, odiosisque modis, et exprobrationibus desummi [!] possint. Longe autem tristissima est conditio illorum Curatorum, qui in praesente Caritate, et rerum omnium difficultate ac angustia eodem 300 Florenorum penso, quod necessitatibus ipsorum nec felicissimis Temporibus commensuratum fuit, cum egestate luctari coguntur, hi profecto in suis stationibus, velut quocumque Famulatu vilis provisi detineri nulla amplius ratione possunt, nisi cum opprobrio Status sui, et neglectu officii vitae alimenta mendicatio quaerere et manum ad

stipem porrigere permittantur; quapropter Majestatem Vestram studio quam possum ardentissimo oro, et obsecro, ut cum per Excelsum Locumtenentiale Consilium Regium Hungaricum iteratis Repraesentationibus non solum absoluta augendae Parochorum, qui e Fundo Religionis solvuntur, Congruae necessitas, sed et Fundi hujus finem in hunc sufficientia remonstrata sit, dignetur Congruae Parochorum, et Cooperatorum augmentum ea cum Clementia resolvere, ut haec non ad 450 per Excelsum Consilium propositos (nam nec ex his hoc tempore Parocho vivere, Familiamque necessariam intertenere, ac vestire possibile est) sed per Tempus duraturae Caristiae adminus ad 600 Florenos extendatur.

De Personis Parochorum

Praecipuum in hac sacra Lustratione mea Solatium inde legi, quod in Parochis nullum graviorem, sive requisitae ad curam animarum scientiae, sive Morum Conversationis, et Ecclesiasticae probitatis defectum detexerim, imo Populum exemplari eorum Vitae ratione, et Zelosa Pastoralis Cura, ac sollicitudine in plerisque Locis plene contentum compererim.

Id profecto ad Honestatem, et Probitatem, qua se curatus Hungariae Clerus commendat, plurimum facit, quod hactenus ad servandam Disciplinae Ecclesiasticae integritatem, pia Augustissimorum Principum Providentia, et Protectione necessariam in subordinatum Clerum auctoritatem, et potestatem expedite exercere potuerint Praesules Hungariae, sane quamdiu subjectio, et Filialis ille obedientiae Episcopum inter, et Clerum suum nexus, ac dependentia, Religiosaque quaedam Relatio, in Apostolico missionis Spiritu fundata, pietate Majestatis Vestrae Sacratissimae perstiterit, Potestasque Episcoporum in gubernandis suis Ecclesiis, in Divino cultu coordinando, in Disciplina Cleri manutenenda, in Delictis Ecclesiasticorum Canonica Poena castigandis, meritis autem praemiandis expedita, et liberior manserit, non deerunt Hungaricae Ecclesiae Zelosi Ministri Majestati autem Vestrae in Ecclesiasticis Viris tenerrimae, ac in Sublimibus Religionis Principiis fundatae adhaesionis subditi. Populis denique utilissimi animarum Rectores, et praeclari morum, publicaeque Probitatis Custodes.

De Ludirectoribus eorum Dotatione et Obligatione

Prout in potiori Hungariae parte, ita et in Diaecesi mea Ludirectores, si majora quaequam Loca excipiam, ob defectum sufficientis Dotationis plurium, diversorumque Servitiorum emolumentis Sortem suam tolerabiliorem reddere coguntur, sunt enim plerumque simul etiam

Cantores, Organistae, Notarii Pagenses, imo in quibusdam Locis etiam Campanatoris, Sacristaeque Obligationes explent, fit hoc in alleviamen misera Plebis, quae pro tot diversis Servitiis distincta Individua sustentare, vitaeque mediis providere non potest.

Atque hinc est, quod in pluribus Locis ob vilitatem Subsistentiae, rudiores etiam, et imperitos tolerari oporteat; hoc tamen non obstante tenera Pubes rustica in Doctrina Christiana, et Morum Praeceptis, in legendo, et scribendo longe majorem profectum faceret, si Communitates in Obsequium Altissimarum Resolutionum Regiarum Communes quospiam Conventionatos Pecorum, Pecudumque Pastores constituerent; at quia in plurimus Locis singulus Hospes sua Pecora seorsim per Filios, Proles, Mercenariosque suos custodiri curat, ut adeo tota fere Iuventus custodia Equorum, Pecorum, Pecudumque occupetur, constanterque in Campis, et Sylvis oberret ideo non solum a Scholis, sed et a frequentatione Ecclesiae, Concionibus, Catechesibusque audiendis, ipsis etiam Diebus Festis, abstrahitur, Sylvescit, et in ruditate, ac eorum, quae ad Salutem pertinent ignorantia, nihil opitulante quantocunque Parochorum nisu, et Conatu, adolescit.

Esto autem tristis hic defectus in majoribus oppidis haud ita notabilis sit, reperiuntur tamen in his quoque non pauci, qui Christianae Religionis Dogmata, morumque Praecepta, et boni Christiani Hominis Officia turpiter ignorant, atque ideo ea foret mea demissa opinio, ut, quod in aliis Catholicis Regnis felici cum successu usitatum fuisse expertus sum, nullus Tiro in Mercatorum, Opificum Chyrurgorum Caetibus, Gremiis, Contuberniis ad sodalitium promoveatur, nisi prius Testimonio Localis sui Parochi se e Doctrina Religionis Christianae, Moralitatis Praeceptis, ac boni Christiani, Civisque Officiis examen cum approbatione subiisse legitimaverit.

Sed et id non exiguo est profectui Iuventutis impedimento, quod in plurimis Locis non sit distincta Schola, verum ad idem Cubile, quod ipse Ludirector cum tota sua Familia, Uxore, Prolibus, et Ancillis etc. inhabitat, congregetur utriusque Sexus Iuventus; unde nec in Silentio, nec in Attentione, nec in Munditie, minime autem in recta Disciplina contineri potest; quapropter id universim, et normaliter praescribendum esse videretur, ut in quibusvis Locis, ubi id a Dominiis Terrestribus [!] impetrari non posset, Communitates habitaculo Ludirectoris unum amplius Cubile Scholare adjiciant, imo in majoribus Locis, ubi numerosior est Iuventus, et praeter Ludirectorem etiam Docens, aut Praeceptor habetur, duo ejusmodi Scholaria Cubilia, alterum pro Pueris, alterum pro Puellis exigantur; quia vero Iuventus in Hyeme cessantibus Campestribus Laboribus frequentiori numero Scholas accedere solet, ne ob defectum Caloris ad Cubile, quod Ludirector cum omni sua Familia incolit, compingatur, et hinc tam Profectui impedimentum, quam etiam sanitati jactura enascatur, id altiori Loco ordinandum existimarem,

ut Communitates ad procuranda Calefactionis tota Hyeme suffectura Materialia per respectivas Iurisdictiones efficaciter adstringantur.

De Populo ejusque Moribus et Vitiis

Cum summa eaque intima Animi mei voluptate Majestati Vestrae Sacratissimae referre sustineo, quo din visitatione hac mea ruralem Populum Cultui Divino adhuc satis addictum esse, timore Dei et Spiritu Religionis duci, et, si modo, ac ratione planae, ac simplici ipsius Indoli accomodo tractetur, ad sectandam Virtutem, mala vero devitanda, Salutisque suae curam habendam adhuc sat Flexibilem, et obedientem expertus sim; Seniores, viri aequae ac Mulieres Sacramenta, et Ecclesiam diligenter frequentant, idem facerent etiam juniores si campestribus Laboribus Pecorumque Custodia, prout paulo superius memoravi, toto prope Veris, aestatis, ac Authumni Tempore non abstraherentur.

Festifragia ruri in Locis pure Catholicis raro observantur, Matrimoniorum Fides (si quospiam rariores Casus excipiam) illibate custoditur, neque omnis adhuc in Plebe Iuventutis Pudor exstinctus est, quos inter illi duntaxat petulantiores evadunt ex utroque Sexu, qui sive pro hebdomadalibus Nundinis, sive merendi causa in Oppidis, et Civitatibus frequentius versantur; sed et Lex Iejunii, ac abstinentiae a Populo Agresti Sancte adhuc, et recte observatur. Abusus, qui in Majoribus Civitatibus (quales tamen ego in Diaecesi mea non habeo) passim invaluit, Diebus Sabbathi Carnibus vescendi in Diaecesi hac nondum evasit generalis, imo abstinentiae Sabbathalis Disciplina observatur communiter paucis exceptis, qui Ecclesiae Praeceptorum contemptum ad subtiliorem Seculi Tonum pertinere existimant.

Habet tamen ruralis Populus Diaecesis meae vitia quoque totius fere Hungariae plebejæ Conditionis hominibus communia, scilicet:

1. Tantam jam blasphemandi, imprecandi, maledicendi, et scurrilia dicte via effutiendi consuetudinem contraxit, ut pessimum hunc morem pueruli non minus, ac puellulae fere cum Lacte materno inbibant; Vitium hoc Zelose quidem insectantur Sacri Oratores, et Confessarii, parum tamen proficiunt, neque illud quantocunque conatu extirpaturi sunt, nisi Iurisdictiones non solum in enormes, et insigniores, sed etiam in consvetas I: quae vel ideo, quod leviores appareant, dissimulantur, proinde tanto magis invalescunt :I Blasphemias, Imprecationes, et impudica Dicteria poenis quibusdam Delicto commensuratis animadverterint, ipsosque etiam illos Nobiles, qui his in ruinam, et Scandalum Populi dediti essent, adminus publica vepraehensione perstrinxerint, et hac non opitulante Fiscali Actione convenerint.

Alterum quod admodum invaluit Populi Vitium est: prava illa Diebus Dominicis, et Festis, tempore ab officiis Divinis residuo horis meridiana, vespertina, ac nocturna in Popinis, et Tabernis computandi, huiusmodi consuetudo; Ebrietates, Rixae, Blasphemiae, Furta, Homicidia, Vulnerationes, Scurrilitates sunt funesti pessimae huius consuetudinis effectus; salutare foret proinde Iurisdictionibus Altissimo Loco denuo committere, ut illarum Resolutionum Regiarum, quibus eiusmodi computationes cum primis nocturnae ultra certas horas prohibentur, observantiae districtim invigilent.

Denique magnam in eo etiam vidualis Populi culpam agnosco, quod major ipsius pars aegre persuaderi possit, ut Proles pro discendis Fidei Sacramentis, et moralitatis Christianae Principiis hauriendis ad Triviales Scholas frequentandas compellat; alii defectum vesticularum, alii Aëris hyborno cum primis tempore intemperiem, alii Prolium ad pascenda Pecora, ad Labores campestris, et ad Infantes domi custodiendos necessitatem obtundunt; hae quidem excusationes, esto quandoque admitti possint, generaliter tamen Parentes a principali Obligatione Proles suas Christiane educandi tanto minus relevant, quod non obstantibus praeadductis ipsorum excusationibus sint, et inveniantur inter eos probiores quipiam, qui modum praememoratis difficultatibus occurrendi, proles proinde suas ad scholas diligenter mittendi facile inveniunt; atque ideo perutilis foret pia illius, et Benigne Resolutionis per Consilium L. R. H. die 29 Junii 1802 Nro 13493 ad omnes Iurisdictiones dimissae republicatio, qua Sua Majestas Benigne jubet Parentes sub poena, et quidem inferioris sortis Corporali per Iurisdictionem suam irroganda adstringi, ut Proles suas pro Doctrina Religionis, et bonorum Morum recipienda ad Parochum mittant.

Caeterum ut omnia, quae Praesidialibus Litteris sub 14. a Septembris 1804 in Sequelam positivae altissimae Majestatis Vestrae Sacratissimae Resolutionis ad omnes Diaecanos dimissis referri jubentur, plene exhaustam, in complementum praemissorum humillime refero: prout in tota Diaecesi mea, ita etiam in illa, quam anno superiori lustravi parte, ordinationes Majestatis Vestrae Sacratissime Regias in Publico-Ecclesiasticis rite omnino, et exacte effectuari, eundem Devotionis, et Divinorum Ordinem ubique accurate observari Sacerdotes, tam e Clero Seculari, quam et Regulari in suis officiosis Functionibus ad plenam meam Satisfactionem versari, et pro ratione Proventuum suorum Parochialium etiam in sublevandis pauperum necessitatibus semet distingvere; Ecclesiastica denique, et pia Legata juxta Sensum, et voluntatem Fundatorum rite persolvi. Quis in humillimum toties memoratae Majestatis Vestrae Sacratissimae ordinationis obsequium demississime relatis, homagiali, et cum profundissimae venerationis submissione emorior

Majestatis Vestrae Sacratissimae

Agriae⁶¹⁶ 19. Aprilis 1811

humillimus subditus

et capellanus

[s.k.] B. Stephanus Fischer Archiepiscopus Agriensis

---

⁶¹⁶ Eger